

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRK ORDUSU'NUN
MODERNİZASYONU ÇERÇEVESİNDE TÜRK-İNGİLİZ
İLİŞKİLERİ (1936-1939)**

Doktora Tezi

Nihan EYÜBOĞLU ERDEM

Danışman

Prof. Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN

SAMSUN
2021

TEZ KABUL VE ONAYI

Nihan EYÜBOĞLU ERDEM tarafından, **Prof. Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN** danışmanlığında hazırlanan “İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk Ordusu'nun Modernizasyonu Çerçevesinde Türk-İngiliz İlişkileri (1936-1939) başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 10.08.2021 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İm za	S on u ç
Başkan	Prof. Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel Eğitim Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU Milli Savunma Üniversitesi Yakınçağ Harp Tarihi Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK Samsun Üniversitesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA Uludağ Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

... / ... / ...

Prof. Dr. Ali BOLAT
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Doktora tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

İmza

04/10/ 2021

Nihan EYÜBOĞLU ERDEM

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk Ordusunun Modernizasyonu Çerçevesinde Türk-İngiliz İlişkileri (1936-1939)

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 11.07.2021 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 9

Tek kaynak oranı : % 1 çıkmıştır.

İmza

... / ... / 20...

Danışman

Prof. Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN

ÖZET

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRK ORDUSU'NUN MODERNİZASYONU ÇERÇEVESİNDE TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1936-1939)

Nihan EYÜBOĞLU ERDEM

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Doktora/Temmuz 2021

Danışman: Prof. Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN

Bu çalışmanın temel hedefi, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki kritik süreçte savunma gücünü arttırmak isteyen Türkiye'nin, bu amaçla yaptığı hazırlıkları ve özellikle İngiltere'den aldığı ekonomik ve askeri yardımların, bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkileri ve Türk dış politikasını nasıl etkilediğini genel olarak incelemektir.

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde gergin bir seyir izleyen Türk-İngiliz ilişkileri, 1926'da Musul Meselesi'nin halledilmesiyle birlikte yumuşamaya başlamış ve 1936'daki Montrö Konferansı ile birlikte iş birliği dönemine girmiştir. 1939 yılında imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması ile bu iş birliği daha da pekiştirilmiştir. İki ülke arasındaki bu yakınlaşmada, o dönemde Almanya ve İtalya tarafından yürütülen revizyonist hareketlerin de büyük bir rolü olmuştur.

Mevcut statükonun korunmasından yana olan Türkiye, yine de muhtemel bir savaş tehdidine karşı koyabilmek için Ordu'sunu güçlendirmeye çalışmıştır. Bu konudaki eksikliklerini tamamlamak isteyen Türkiye, o dönemde yakın ilişkiler içinde olduğu İngiltere'ye başvurmuştur. Stratejik öneminden dolayı dostluğuna çok değer verdiği Türkiye'yi kendi yanına çekmeye çalışan İngiltere, bu yardım talebini sevinçle karşılamıştır. Özellikle hava kuvvetlerinin takviye edilmesine özen gösteren Türkiye, 1936 yılından itibaren savunma gücünü artırma çalışmalarına hız vermiştir. Bu nedenle tez çalışması, 1936 yılından başlatılmıştır. Tezimizin farklı bölümlerinde Türkiye'nin, hava, deniz ve kara kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla 1936-1939 yılları arasında İngiltere'den aldığı ekonomik ve askeri yardımlar ile bu ülkenin, Türk ihtiyaçlarını karşılamak konusuna verdiği önem, değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, İkinci Dünya Savaşı, Birleşik Krallık, Revizyonist, Üçlü İttifak Antlaşması, Askeri Yardım, Türk Ordusu

ABSTRACT

TURKISH-BRITISH RELATIONS IN THE FRAMEWORK OF MODERNIZATION OF THE TURKISH ARMY BEFORE THE SECOND WORLD WAR (1936-1939)

Nihan EYÜBOĞLU ERDEM

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of History

Philosophy of Doctorate, July/2021

Supervisor: Prof. Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN

The main aim of this study is to examine the preparations made by Turkey to increase its defense power in the critical period just before the Second World War. This study also explains especially how the economic and military aid that Turkey received from England in this period affected the relations between the two countries and Turkish foreign policy in general.

The Turkish-British relations, which had followed a tense course during the First World War and Turkish National Struggle, began to soften with the settlement of the Mosul issue in 1926 and entered a period of cooperation with the Montreux Conference in 1936. This cooperation was further strengthened with the Triple Alliance Treaty signed in 1939. The revisionist movements carried out by Germany and Italy at that time also played a major role in this rapprochement between the two countries.

Turkey, which was in favor of preserving the current status quo, nevertheless tried to strengthen its army in order to counter a possible war threat. In order to complete its deficiencies in this matter, Turkey applied for the support of the United Kingdom, with which it had close relations at that time. England, which tried to attract Turkey to its side, welcomed this request for help with joy because of Turkey's strategic importance. Turkey paid particular attention to the reinforcement of its air force and accelerated its efforts to increase its defense power since 1936. Therefore, the thesis work was started from this date. In different parts of our thesis, it has been tried to evaluate the economic and military aid that Turkey received from Britain between 1936-1939 in order to strengthen its air, sea and land forces, and the importance that this country attached to meeting Turkish needs.

Key Words: Turkey, The Second World War, The United Kingdom, Revisionist, The Triple Alliance Treaty, Military Support, Turkish Army

ÖNSÖZ

Literatürde yapılan incelemelerde, Türk-İngiliz İlişkileri ve Türk Savunması'nı geliştirmek amacıyla yapılan askeri yatırımlar ile ilgili çeşitli Yüksek Lisans ve Doktora tezleri tespit edilmiş olmasına rağmen, tezimizin asıl konusunu teşkil eden 1936-1939 yılları arasında Türk Ordusu'nun modernize edilmesi için İngiltere'den alınan yardımlar ile bu yardımların, iki ülke arasındaki ilişkilere siyasi ve ekonomik açıdan yansımalarını ayrıntılı olarak değerlendiren herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu konuyu doğrudan ele alan bir çalışma olarak yalnızca tek bir Doktora Tezi belirlenebilmiştir. Bununla birlikte, değerli bilgiler sunmasına rağmen bu tez çalışmasının kronolojik olarak 1938-1939 yılları arasındaki dönemi ele alması, kanımızca bu konudaki ihtiyacı gidermeye tam olarak yeterli olmamıştır. Çünkü, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına zemin hazırlayan uluslararası gelişmeler, özellikle 1936-1939 tarihleri arasındaki dönemde hız kazanmıştır. Montrö Konferansı'nın toplanması, Akdeniz Pakti'nin ortaya çıkışı, Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzalanması söz konusu süreçte meydana gelen önemli olaylar arasında sayılabilir. Bu gelişmeler gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak Türk-İngiliz ilişkilerinin gidişatına tesir etmiştir. İngiltere'nin, 1936-1939 yılları arasında ekonomik ve askeri yardımlar aracılığıyla Türkiye'yi kendi yanına çekme faaliyetlerini yoğunlaştırması ve Türkiye üzerinde en etkin dış politikayı izleyen Batılı devlet olması da bu dönemin ön plana çıkma sebeplerinden birisini teşkil etmektedir.

Bu konudaki eksikliği kapatmak üzere hazırlanan çalışmamızda, ağırlıklı olarak Birleşik Krallık Ulusal Arşivi'nden (The National Archives) temin edilen belgeler kullanılmıştır. Ayrıca, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve T.B.M.M. zabıtları taranmış ve elde edilen bilgiler tasnif edilerek değerlendirilmiştir. “Ayn Tarihi” mecmuası, dönemin başlıca gazeteleri ile çalışmaya katkı sağlayacağı düşünülen bilimsel kitap, makale ve tezlerden de faydalanılmıştır.

Çalışmanın hazırlanışı sırasında karşılaşılan en büyük güçlük, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na doğrudan katılmamasından dolayı bu konuda bulunabilen Türkçe kaynakların, son derece kısıtlı oluşundan ötürü yaşanmıştır. Ne yazık ki, tez konumuza ilişkin çok sayıda değerli belge ve bilgi bulunacağına inanılan ATASE Arşivi ile dönemin yerli basını bu konudaki beklentileri karşılayamamıştır. Bu

durumdan kaynaklanan yetersizliği telafi etmek maksadıyla daha önceden belirtildiği üzere, Birleşik Krallık Ulusal Arşivi'nden elde edilen çok sayıda belge tercüme edilmiş ve önemli bilgilere ulaşılmıştır. Zira dünyanın önde gelen arşivleri arasında bulunan bu arşiv, gerek Türk-İngiliz ilişkileri, gerekse İkinci Dünya Savaşı'yla alakalı belgeler açısından son derece zengindir. Dolayısıyla tez çalışmamızın temel dayanağını, söz konusu bu İngiliz belgeleri oluşturmuş ve yukarıda söz edilen kaynaklardan temin edilen belgeler ve bilgilerle de tezin içeriği zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, Birleşik Krallık Ulusal Arşivi'nden alınan belgelerden ulaşılan bilgilerin bulunduğu kısımlarda İngiltere'den söz edilirken, bu devleti belirtmek üzere ifade edilen “Birleşik Krallık”, “Büyük Britanya” gibi adlandırmalar, belgelerde görüldüğü şekliyle kullanılmış ve İngilizce belgelere sadık kalınarak bu konuda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. İngilizce belgeler incelenirken, Türk literatüründe “İngiltere” olarak bahsedilen devletten, ekseriyetle “Birleşik Krallık” olarak söz edildiği görülmüştür.

Konu tespitinden sonuçlandırılmasına kadar, tez çalışmamın hazırlanışı sırasında geçirdiğim tüm süreçlerde kıymetli fikirleriyle bana daima yol gösteren, beni teşvik edip desteğini her zaman hissettiren Danışman Hocam Prof. Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN başta olmak üzere, bilgi ve deneyimlerinden faydalanmama imkan veren ve yapıcı eleştirileriyle beni yönlendiren Tez İzleme Komitesi'nin değerli üyeleri Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT ile Prof. Dr. Bünyamin Kocaoğlu'na katkılarından dolayı minnet ve şükran borçluyum. Tez yazım aşamasında bana her türlü kolaylığı sağlayan Bölüm Başkanım Prof. Dr. Haluk SELVİ ile Sakarya Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü'ndeki çalışma arkadaşlarıma, tezin teslimi sırasında çok yardımını gördüğüm hocam Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ'e, misafirperverlikleri ve yardımları için National Archives çalışanlarına, işimi kolaylaştıran Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, ATASE Arşivi, İSAM Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphane, Sakarya Üniversitesi Kütüphanesi personeli ile Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kütüphanesi'nde görev yapan Bahri GÜLÇİÇEK'e, bazı İngilizce askeri terimlerin çevirisinde görüşlerinden yararlandığım Dr. Emekli Kurmay Albay İbrahim YILDIRIM'a, tezin son aşamasında yaptığı katkılarla yükümü hafifleten kuzenim Avk. Zeynep OKUTAN'a, tezin son düzenlemelerini yaparken desteğini benden esirgemeyen Arş. Gör. Zeynel Hakan Aşer'e, bu süreçte

beni motive eden arkadaşlarıma ve yakınlarıma çok teşekkür ederim. Çalışmamın her aşamasında sabırla hep yanımda olan, bana güç ve moral veren, emeklerini asla ödeyemeyeceğim babam Hayrettin EYÜBOĞLU, annem Sema EYÜBOĞLU, ağabeyim Cihan EYÜBOĞLU ile ailemin diğer üyelerine ve özellikle bu süre zarfında birçok sorumluluğu üstlenerek bana rahat bir çalışma ortamı sağlayan sevgili eşim Davut ERDEM'e göstermiş oldukları özveri ve anlayış için ayrı ayrı şükranlarımı ve sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Nihan EYÜBOĞLU ERDEM

Samsun 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE YAKINLAŞMA VE İŞ BİRLİĞİ DÖNEMİ

1.1. Türk-İngiliz İlişkilerinin Yumuşamaya Başlaması	11
1.1.1. İngiltere'yle Yaşanan Çanak Krizi	12
1.1.2. Lozan Konferansı Sırasında Türk-İngiliz İlişkileri	13
1.1.3. Musul Meselesi ve Türk-İngiliz İlişkilerine Etkisi	17
1.1.4. Ankara'nın Başkent Oluşuna İngiltere'nin Tepkisi	20
1.1.5. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Katılmasında İngiltere'nin Rolü	21
1.2. İtalya Tehdidi'nin Türk-İngiliz İlişkilerine Etkisi	21
1.3. İngiltere'nin Sancak (Hatay) Sorunu'na Bakışı	25
1.4. Alman Yayılmacılığı'nın Türkiye'yi Batı İttifakı'na Yönlendirmesi	27
1.5. İngiltere Kralı VIII. Edward'ın Türkiye'yi Ziyareti	29
1.6. Montrö Konferansı Sürecinde Başlayan Türk-İngiliz Yakınlığı	30
1.6.1. Konferans Öncesi Durum	30
1.6.2. İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar Tezleri'nin Birbiriyle Çatışması	32
1.6.3. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin İmzalanması	33
1.7. Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması	34

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'Nİ GÜÇLENDİRMEK İÇİN İNGİLTERE'DEN ALINAN YARDIMLAR

2.1. Türk-İngiliz Ticarî İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Teşebbüsler	40
2.1.1. Türk-İngiliz Kliring Antlaşması	40
2.1.2. Karabük'te Bir Demir-Çelik Fabrikası'nın Kurulması İçin İngiltere ile Antlaşma İmzalanması	50
2.1.3. Türk-İngiliz Silahlanma Kredisi Antlaşması	53
2.1.4. İngiltere ile Almanya'nın Türkiye Üzerindeki Ekonomik	

Rekabeti	62
2.2. Türk-İngiliz Kurmay Görüşmeleri	68
2.2.1. Türkiye'nin Savaş Sırasında On İki Ada'yı İşgali için Hazırlanan Planlar	101
2.2.2. İngiltere Açısından Türk Taleplerini Yerine Getirmenin Önemi ...	105
2.3. Türk Hava Kuvvetleri'nin Takviye Edilmesi İçin İhtiyaç Duyulan Askerî Yardımlar	130
2.3.1. Türkiye'nin Birleşik Krallık'tan Uçak Talebinde Bulunması	130
2.3.2. Türkiye'nin İngiliz Bristol Uçak Şirketi İle Uçak Pazarlığı	138
2.3.3. Türkiye'nin Birleşik Krallık'tan Avro-Anson Uçağı Talebinde Bulunması	154
2.3.4. Türkiye'ye Lysander Uçağı Temin Edilmesi	157
2.3.5. İngiltere'den İkinci Bir Parti Blenheim Uçağı Talebinde Bulunulması	161
2.4. İngiliz Filo Komutanı Yarbay T. W. Elmhirst'ün Ankara'daki Havaalanı'nı Ziyareti	165
2.5. İtalya'nın Tarafsızlığının Sağlanması Durumunda Birleşik Krallık Tarafından Türkiye'ye Verilebilecek Yardım	167
2.6. Kraliyet Hava Subayları'nın Türkiye'ye Ödünç Verilmesi	176
2.7. Türk Hava Subayları'nın Birleşik Krallık'ta Eğitimi	181

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRK DENİZ KUVVETLERİ'Nİ GÜÇLENDİRMEK İÇİN İNGİLTERE'DEN ALINAN YARDIMLAR

3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Osmanlı Donanması'nın Genel Durumu ...	186
3.2. Cumhuriyet Döneminde Türk Donanması'nın Genel Durumu	190
3.2.1. Gölcük'ün Donanma Üssü Olarak Seçilmesi	191
3.2.2. Mustafa Kemal Atatürk'ün Karadeniz Gezisi	192
3.2.3. Mustafa Kemal Atatürk'ün İzlediğı Donanma Politikası	193
3.3. Türkiye'nin Donanma İhtiyaçlarını Karşılama İçin Birleşik Krallık'tan Yardım Talebinde Bulunması	199
3.4. Savaş Öncesinde Hazırlanan Türk Donanma Programı'nın İhtiyaçları	206
3.5. İngiltere ve Fransa Tarafından 1939'da Türkiye'ye Verilen Kredi	237
3.6. Çanakkale Boğazı'nın İstihkâm Edilmesi	242
3.7. Türkiye'ye Elektrik Kablosu Temin Edilmesi	245

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRK KARA KUVVETLERİ'Nİ GÜÇLENDİRMEK İÇİN İNGİLTERE'DEN ALINAN YARDIMLAR

4.1. Kara Savunması'nın Güçlendirilmesi Amacıyla İngiltere'den Talep Edilen Yardımlar	247
4.1.1. Kara Silahlanması'nın Düzenlenmesi için İngiltere'den Uzman İsteğinde Bulunulması	248
4.1.2. Türkiye'ye Tank Temini	248
4.1.3. Türkiye'ye Tanksavar ve Uçaksavar Topları'nın Temin Edilmesi	251
4.1.4. İngiltere Tarafından Türkiye'ye Vagon ve Lokomotif Tedarik Edilmesi	260
4.1.5. Türkiye'ye Lewis Silahları Temin Edilmesi	261
4.2. İngiliz Askerî Ataşesi'nin 1937 Yılı İçin Türk Ordusu Hakkındaki Yıllık Raporu	262
4.3. İngiliz Askerî Ataşesi'nin 1938 Yılı İçin Türk Ordusu Hakkındaki Yıllık Raporu	270
4.4. İngiliz Hava Ataşesi'nin Raporu'na Göre Türkiye Tarafından Son İki Yıl Süresince (1937-1938) Sipariş Edilen Silahlanma Siparişleri	282
4.5. Türkiye'de Kurulması Planlanan Silah Fabrikaları	386
4.6. İngiliz Heyeti'nin Türk Askeri Fabrikaları Turu	302
4.7. Türkiye'ye Fransız Savaş Malzemesi Temini	309
SONUÇ	311
KAYNAKÇA	320
EKLER	327
ÖZGEÇMİŞ	354

KISALTMALAR

A.B.D	: Amerika Birleşik Devletleri
ADM	: Admiralty
a.g.e.	: Adı geçen eser
AIR	: Air Ministry
ATASE	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
AVIA	: Aviation
Bkz.	: Bakınız
BT	: Board of Trade
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
FO	: Foreign Office
Haz.	: Hazırlayan
No.	: Numara
PRO	: Public Record Office
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayıları
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T	: Tresasury
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb.	: ve benzeri, ve bunun gibi, ve başkaları
Vd.	: ve diğerleri
WO	: War Office

GİRİŞ

Tarih boyunca Türklerin İngilizlerle olan münasebetlerinin seyrini genellikle İngiliz menfaatlerinin gidişatı belirlemiş olup, iki ülkenin ilişkileri kimi zaman olumlu kimi zaman ise en üst seviyede olumsuz olmak üzere inişli çıkışlı bir şekilde ilerlemiştir. Öyle ki Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin başka hiçbir ülkeyle olan ilişkisi, bu kadar uç noktalarda seyretmemiştir.¹ Bu duruma bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi, sosyal ve ekonomik ilişkilerini en geç kurduğu Batı Avrupa ülkesi de, İngiltere olmuştur.

Türklerle İngilizlerin bilinen ilk temasları, 1097 yılındaki I. Haçlı Seferi sırasında olmuşsa da siyasi ve ekonomik ilişkilerin kurulması yolundaki ilk somut olay, 1553 yılında gerçekleşmiştir. İki ulus arasındaki coğrafi uzaklığın yanı sıra İngiltere'nin o zamana kadar Akdeniz ticaretine ve bölgedeki ülkelere fazla ilgi göstermemesi, ikili ilişkilerin geç başlamasının nedeni olarak gösterilebilir.²

Ortaçağ süresince ticaret konusunda fazla aktif olmayan ve doğudan gelen mallara İtalyanlar sayesinde sahip olan İngilizler, İtalyanların bu aracılıktan ne kadar çok kar ettiklerini görünce, Akdeniz'de gelişmeye başlayan ticaretle ilgilenmeye başlamışlardır. 1552 yılına kadar Akdeniz'de ticari seferler yapan İngiltere'nin bu faaliyetleri, 1552'de sona ermiş ve 1573 tarihine kadar Akdeniz'e hiçbir İngiliz gemisi girmemiştir. İngilizlerin Akdeniz'de tekrar ortaya çıkmaları, 1571 İnebahtı Savaşı'ndan sonrasına rastlar.³ Akdeniz'de ticari faaliyetlerde bulunmak isteyen İngiltere, hem iktisadi çıkarları hem de kendisini tehdit eden İspanya'ya karşı siyasi bir destek edinmek amacıyla ilk defa 1575 yılında Akdeniz'in büyük bir bölümünü elinde bulunduran Osmanlı Devleti'nin dostluğunu kazanmak üzere harekete geçmiştir.⁴

Osmanlı Devleti'nin gücünün doruğunda olduğu ve Avrupa'yı tehdit ettiği 17.yüzyılda bile onunla herhangi bir mücadele içine girmemiş olan İngiltere'nin,

¹ Erdoğan Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006, s. 33.

² Önder Kocatürk, *Türk-İngiliz İlişkileri'nin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, ss. 1-2.

³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz Münasebetleri I (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay:42, Ankara 1974, ss. 6-7.

⁴ Elif Uyar, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri(1929-1936)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yay, Antalya 2007, ss. 7-9.

Osmanlı Devleti ile asıl aktif siyasi ilişkileri ise 18. yüzyılda başlamıştır. İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'ne gerçek bir ilgi duymaya başlaması, Osmanlıların Avrupa'da kazandığı topraklarla söz konusu coğrafyada güç kazanmalarından sonra değil, Britanya İmparatorluğu'nun Yakın Doğu'da önemli topraklar ele geçirmesiyle başlamıştır.⁵ Sanayi Devrimi'nin ardından Doğu Akdeniz'deki İngiliz ticaretinin artması ve Akdeniz'den geçen Hint ticaret yolunun öneminin artması, İngiltere açısından bu coğrafyayı cazip bir hale getirmiştir.⁶ Özellikle Sanayi Devrimi sonrasında yeni pazarlara duyulan ihtiyaç sebebiyle İngiltere'nin 1757'de Hindistan'ı elde etmesi ve böylece Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının artması, Türk-İngiliz ilişkilerini doğrudan olmasa da dolaylı olarak başlatmıştır. İngiltere'nin bu tarihten itibaren yürüttüğü politika, ekonomik ve Doğu'daki sömürgelerine ulaşımı açısından stratejik bir öneme sahip olan Hindistan'ı mutlak suretle güvenlik içinde tutmaya yönelik olmuştur.⁷

Hindistan'a uzanan kara ve deniz yollarının üzerinde bulunmasından ötürü bu bölgeye kendisinden başka bir gücün hakim olmasını önlemenin yolunu, güçsüz ve giderek zayıflayan bir Osmanlı Devleti'nin bölgede varlığını sürdürmesinde ve onun toprak bütünlüğünün korunmasında bulan İngiltere'ye karşılık, Osmanlı Devleti de İngilizlerin desteğine ihtiyaç duyar bir hale gelmiştir.⁸ Avrupalı devletlerin Sanayi Devrimi ve Rönesans'ın etkisiyle hızla gelişmeleri karşısında çağının gerektirdiği değişimlere ayak uyduramayarak gittikçe zayıflayan ve üst üste uğradığı mağlubiyetlerle ciddi toprak kayıpları yaşayan Osmanlı Devleti, artık hayatta kalma mücadelesi vermeye başlamıştır. Bilhassa varlığını tehdit eden Rus tehlikesi, Osmanlı Devleti'nin güçlü bir devletin desteğine ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Daha önceden belirtildiği üzere İngiltere, bu dönemden başlayarak 1878 tarihine kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası izlemeye başlarken, Osmanlı Devleti de bu süre içerisinde büyük ihtiyaç duyduğu askeri ve zaman zaman diplomatik yardımı da İngilizlerden almıştır.⁹

Osmanlıların toprak bütünlüğünün, Rus menfaatleri açısından daha fazla korunmaması gerektiğine inanan Rus Çarı I.Nikola'ya göre, Osmanlı Devleti'nin Rus

⁵ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, No:412, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1978, s. 15.

⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*, s. 75.

⁷ Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, s. 16.

⁸ Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İz Yay., İstanbul 1995, s. 39.

⁹ Rıfki Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, Aydınlık Matbaası, İstanbul 1946, s.13.

himayesi altında yaşaması, Rus topraklarını birtakım yeni seferlerle genişletmekten daha hayırlı olacaktı.¹⁰ Ancak Rusya, İngiltere faktörü nedeniyle Yakın Doğu’da bir türlü istediği gibi hareket edemiyor ve neredeyse her girişiminde karşısında İngilizleri buluyordu. Bu nedenle I.Nikola, İngilizleri iş birliği yapmak üzere ikna etme yolunu seçmiştir. Çar’ın, ilk olarak 1844’te İngiliz Kraliçesi Viktorya’yı ziyaretinde öne sürdüğü bu iş birliği teklifi, İngiltere tarafından kabul edilmemiştir. Osmanlı topraklarının paylaşılması için İngilizlerin desteğini almak konusunda umudunu yitirmeyen I. Nikola, 9 Ocak 1853’te Petersburg’da İngiliz elçisine de bu fikirlerinden söz ederek, İngiltere’yi ikinci kez iş birliğine davet etmiştir. Kollarının arasında çok hasta bir adam olduğunu ve gereken tüm hazırlıklar yapılmadan önce bu adamın ölmesinin büyük bir felaket olacağını iddia eden I. Nikola, bu sözlerine karşılık İngiliz elçisinden, “*Onurlu bir adama hasta ve zayıf adamı korumak düşer.*” cevabını almıştır.¹¹ Osmanlı Devleti için “*hasta adam*” tanımlaması da ilk defa bu tarihte kullanılmıştır.¹² Aslında, “*hasta adamın*” ölümcül olmayan rahatsızlığını “*deri değiştiren yılan*” benzetmesiyle açıklamak daha uygundu.¹³ Çar’ın sözünü ettiği hazırlık elbette, Osmanlı topraklarının gereğince pay edilmesi idi. Hatta I. Nikola, bu amacını gerçekleştirmek üzere İngilizleri iş birliği yapmaya ikna etmek için, onun Akdeniz’deki nüfuzunu daha da arttıracak oldukça cazip bir öneride bulunmuş ve bu iş birliğine karşılık Girit ile Mısır’ı İngilizlere teklif etmiştir.¹⁴ Ancak, menfaatlerinin geleceğini Osmanlı Devleti’nin yaşamasında ve toprak bütünlüğünün korunmasında gören İngiltere, bu teklifi reddetmiştir.

Bu tarihlerde özellikle Rusya, Balkanlar’da son derece aktif bir Panislavizm propagandası yaparak bölgedeki Slavları, Osmanlı hakimiyetine karşı kışkırtmaya başlamıştır.¹⁵ Asıl amacı, koruyuculuğuna soyunduğu Osmanlı idaresi altındaki Slavları kendi hakimiyeti altına alarak İstanbul ve Boğazlar’a inmek olan Rusya, bir bahaneyle, 24 Nisan 1877’de Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmiştir.¹⁶ Rusların, Edirne’yi geçerek İstanbul’a (Yeşilköy) ilerlemeleri üzerine paniğe kapılan İngiltere,

¹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C.V, T.T.K. Basımevi, Ankara 1983, ss. 218-219.

¹¹ Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, ss. 25-26.

¹² A. Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1998, s. 14.

¹³ Arnold J. Toynbee, Kenneth P. Kirkwood, *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, çev. Hülya Karaca, Birey Yay., İstanbul 2003, ss. 21-22.

¹⁴ Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, s. 26.

¹⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, C. VIII, T.T.K. Basımevi, Ankara 1983, ss. 14-15.

¹⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, ss. 41-45.

Rusya'ya gözdağı vermek için 15 Şubat 1878'de donanmasını İstanbul yakınlarına göndermiştir.¹⁷ İngilizlerin bu desteği karşısında Ruslar, ilerleyişlerine son vermiştir. Osmanlı ordusunun ağır kayıplara uğraması sonucunda Sultan II. Abdülhamid'in Ruslardan barış istemesi üzerine, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile iki devlet arasındaki savaş sona ermiştir.¹⁸

Rusya'nın tek başına Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdiği Ayastefanos Antlaşması'nın hükümlerinden memnun olmayan ve kendi çıkarları açısından Rusların bu antlaşmayla elde ettikleri kazanımlardan endişe duyan İngiltere, bu antlaşmaya şiddetle karşı çıkmıştır.¹⁹ Bunun üzerine Berlin'de bir kongre toplanmış ve 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Ayastefanos Antlaşması ile kıyaslandığında daha hafif şartlar sunduğu görülse de yine de Berlin Antlaşması, Avrupa'nın büyük devletlerinin Osmanlı topraklarını kendi aralarında bölüşüp paylaşmaya hazır olduklarını göstermiştir.²⁰

Berlin Antlaşması'nın Osmanlı Devleti açısından diğer bir olumsuz yanı da Ermeni meselesini ortaya çıkarmış olmasıdır. Antlaşmanın 61.maddesi Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde ıslahat yapılmasını öngörüyordu. Ayastefanos Antlaşması'nın 16.maddesi ile adı ilk defa uluslararası bir antlaşmada anılan Ermeniler, Berlin Antlaşması'nın söz konusu bu maddesi ile Avrupalı devletlerin koruyuculuğu altına girmiştir.²¹ Bu tarihten itibaren Ermeni sorunu uluslararası bir kimlik kazanmış ve Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarına fırsat veren bir bahane haline gelmiştir. İngiltere, Ermenilerle ilgili ıslahatların yapılması konusunda en çok meşgul olan devlet olmuş ve Osmanlı Devleti'ni, 61. maddede söz edilen ıslahatları gerçekleştirmesi yönünde sıkı bir şekilde takip etmeye başlamıştır.²²

1878-1879 Osmanlı-Rus Savaşı'nı (93 Harbi) sonuçlandıran Berlin Antlaşması, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin hayatta kalmasının mümkün olmadığını anlayan İngiltere, uzun

¹⁷ Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, ss. 34-35.

¹⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, ss. 66-67.

¹⁹ Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, s. 27.

²⁰ Murat Özyüksel, "Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yay., İstanbul 1994, s. 6.

²¹ Haluk Selvi, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Avrupa Macerası ve Ermeni Sorunu", *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*, ed. Haluk Selvi, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yay., Sakarya 2006, ss. 6-7.

²² Selvi, *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*, s. 7.

yüzyıllardır izlediği “*Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmasına*” yönelik politikasına son vererek dış siyasetine farklı bir yön vermeye karar vermiştir. Bu savaş sırasında Osmanlı Devleti’nin güçsüzlüğünün iyice ortaya çıkması ve Rusya’nın neredeyse İstanbul önlerine kadar ilerlemesi, İngiltere’yi farklı politikalar aramaya yöneltmiştir. Bu yeni İngiliz politikasının temel dayanaklarını, maşa olarak kullanabileceği Yunanistan gibi küçük devletleri destekleyerek ve Ermenistan gibi yeni devletlerin kurulmasını teşvik ederek Rusların güneye inmesini ve Fransa’nın Yakın Doğu’da güçlenmesini engellemek teşkil etmiştir.²³

İngiltere’de, 1880 tarihinde İngiliz çıkarlarının geleceğini Osmanlı Devleti’nin hayatta kalmasında gören Muhafazakar Parti yerine Türk düşmanlığıyla bilinen Lord Gladstone’un lideri olduğu Liberal Parti’nin iktidara gelmesi İngiliz dış siyasetini yeniden şekillendirmiş ve Osmanlı Devleti’ni parçalayıp en büyük paya sahip olmak olarak yeni politikanın temel hedefi haline gelmiştir. O tarihe kadar izlediği politikaya uygun olarak herhangi bir Osmanlı toprağını işgal etmemiş olan İngiltere’nin, bu yeni politikasının somut adımlarını ilk olarak 1878’de Kıbrıs’ı, ardından 1882’de ise Mısır’ı işgal etmesi teşkil etmiştir. 1881’de ise Fransa bu işgallerine karşılık sessiz kalması için İngiltere tarafından kendisine vaat edilen Tunus’u işgal etmiştir.²⁴

Osmanlı Devleti’nin yaşamasından ve toprak bütünlüğünün korunmasından yana olduğunu düşündüğü ve özellikle Rus tehdidine karşı en çok güvenebileceği devlet olduğuna inandığı İngiltere’nin artık tam tersi bir tutum sergilemeye başlaması, Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid’i başka bir büyük gücün desteğini aramaya yönlendirmiştir. Osmanlı Devleti’nin yalnızlığına son veren bu yeni destek, Almanya’dan başkası değildi.²⁵

Bismarck’ın Avrupa’nın mevcut politikasının korunmasına yönelik politikasının aksine II. Wilhelm tarafından izlenen ve “*Weltpolitik*” olarak adlandırılan yayılmacı politika, Almanya’yı ister istemez Osmanlı topraklarına yönlendirmiştir.²⁶ Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ticari ilişkiler gittikçe gelişmeye başlamış ve ayrıca Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesi ve

²³ Özyüksel, “Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri”, *Türk Dış Politikası’nın Analizi*, ss. 5-6.

²⁴ Özyüksel, “Abdülhamid Dönemi Dış İlişkileri”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, s. 6.

²⁵ Ulrich Trumpener, “Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, ed. Marian Kent, Alfa Yay., İstanbul 2013, s. 175.

²⁶ Özyüksel, “Abdülhamid Dönemi Dış İlişkileri”, *Türk Dış Politikası’nın Analizi*, s. 30.

yenileştirilmesi çalışmalarında Alman subaylardan yardım alınmıştır.²⁷ Osmanlı ordusunda görev alan Alman subaylar kısa süre içerisinde ordu içinde etkili bir konuma ulaşmışlardır. Osmanlı Devleti'nde hızlı ve etkili bir biçimde kendini gösteren bu Alman etkisi, barış yolu ile Osmanlı topraklarında bir “yayılma” dan başka bir şey değildi.²⁸ Osmanlı Devleti, üzerindeki İngiliz etkisini ortadan kaldırarak Osmanlı toprakları üzerinde kendi nüfuzunu arttırmayı amaçlayan Almanya, Bağdat Demiryollarını yapma imtiyazını elde ederek bu hedefine ulaşmak yolunda önemli bir adım atmıştır.²⁹

Trablusgarp Savaşı ve onu izleyen Balkan Savaşı'ndan yorgun ve güçsüz bir şekilde çıkmış olan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce büyük devletlerle ittifak arayışlarına başlamıştır.³⁰ İki gruba ayrılmış Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin başvurduğu ilk devlet, geleneksel dostu olarak gördüğü İngiltere olmuştur. Ancak, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasına 1878'de son veren ve paylaşılmakta olan Osmanlı topraklarından en büyük payı almayı planlayan İngiltere, Osmanlı Devleti'nden gelen bu ittifak teklifine olumlu bir yanıt vermemiştir.³¹

İngiltere'den aradığı desteği göremeyen Osmanlı Devleti'nin, ittifak arayışı ile yardım istediği diğer bir devlet Fransa olmuştur. Ancak, Rusya'nın onayı olmadan böyle bir ittifakın kurulamayacağı karşılığını veren Fransa da Osmanlı Devleti'ni geri çevirmiştir.³² İtilaf Grubu olarak adlandırılan devletlerle ittifak kurma yolunda yaptığı girişimler sonuçsuz kalınca, Osmanlı Devleti ister istemez Almanya'ya yönelmek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'ne yaptığı ittifak teşebbüslerine karşılık alamayınca menfaatlerinin geleceğini Osmanlı Devleti'nin kendi yanında savaşa girmesinde gördüğü için bu düşüncesini değiştiren Almanya ile bir ittifak antlaşması imzalamıştır.³³

Osmanlı Devleti'ni, Almanya tarafında savaşa girmeye iten nedenlerden biri de İngiliz Hükümeti'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında İngiliz tersanelerinde inşa

²⁷ William Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, çev Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2003, s. 21.

²⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, s. 175.

²⁹ Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, s. 43.

³⁰ Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi: 1919'dan Lozan Antlaşması'na Kadar*, T.T.K. Yay., Ankara 1991, s. 16.

³¹ Uyar, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, s. 21.

³² Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939)*, s. 36.

³³ Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939)*, s. 36.

edilmek üzere ısmarlanmış olup, paraları Osmanlı Devleti tarafından ödenen ve denize açılmaya hazır bir durumda olan “*Sultan Osman*” ve “*Reşadiye*” isimli iki Türk savaş gemisine 31 Temmuz 1914’de el koymasındır.³⁴ Halktan toplanan paralarla sipariş edilen ve büyük umutlar bağlanan bu gemilerin savaş arifesinde Osmanlı Devleti’ne teslim edilmemesi Osmanlı kamuoyunda İngiltere’ye karşı büyük bir öfke doğmasına neden olmuş ve Osmanlı-İngiliz ilişkilerini neredeyse kopma noktasına getirmiştir.³⁵

28 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan veliahdının Bosna’da bir Sırp tarafından öldürülmesinin, uzun süredir bir barut fıçısı durumunda olan Avrupa’daki gerginliği ateşlemesiyle birlikte Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Osmanlı Devleti ise savaş başladıktan birkaç gün sonra 2 Ağustos 1914’de Almanya ile bir ittifak antlaşması yaparak geleceğini bu ülkeye bağlamış ve ardından seferberlik ilan etmiştir.³⁶

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti’ni parçalama politikasına hız veren İngiltere, Osmanlı topraklarını paylaşmak amacıyla savaş sırasında imzalanan gizli antlaşmalara katılarak bu amacını açık bir biçimde ortaya koymuştur.³⁷ Böylece İngiltere, 1878’den önce toprak bütünlüğünü korumak için büyük bir çaba sarf ettiği Osmanlı Devleti’ni savaş sırasında imzaladığı bu gizli antlaşmalarla, müttefikleri olan Fransa, Rusya, İtalya ve Yunanistan ile paylaşmıştır.³⁸

Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti’nin de içerisinde yer aldığı İttifak Grubu yenilgiye uğratılmıştır. Savaşın bitmesinin ardından galip devletler mağlup devletlere birtakım barış antlaşmaları imzalatmışlardır. Bu duruma bağlı olarak Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918’de İtilaf Devletleri ile Mondros Ateşkes Antlaşması’nı imzalamış ve böylece taraflar arasındaki savaş durumu sona ermiştir.³⁹

Limni Adası’nın Mondros Limanı’nda demirli bulunan Agamemnon İngiliz zırhlısında Osmanlı Devleti adına Bahriye Nazırı Rauf Orbay ile İtilaf Devletleri

³⁴ Önder Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri’nin Dönüm Noktası (1911-1914)*, C. II, Boğaziçi Yay., İstanbul 2013, s. 409.

³⁵ Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri’nin Dönüm Noktası (1911-1914)*, s. 420.

³⁶ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1995, s. 91.

³⁷ P. Philip Graves, *İngilizler ve Türkler: Osmanlı’dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 1999, s. 132.

³⁸ Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, s. 49.

³⁹ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 3.

adına İngiliz Amiral Caltrope tarafından imzalanan bu ateşkes antlaşması ile Osmanlı Devleti fiilen sona ermiştir.⁴⁰ Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından İngiltere ve Fransa, Osmanlı topraklarındaki emperyalist politikaları gereği Anadolu topraklarını hızlı bir biçimde işgal ederlerken, İtalya da St. Jean de Maurienne gizli antlaşması ile kendisine vaat edilen yerlere asker çıkarmıştır. Böylece ateşkes antlaşmasının özellikle 7. maddesine bağlı olarak İtilaf Devletleri, savaş sırasında yapmış oldukları gizli antlaşmalara da uygun olarak Osmanlı Devleti'ni kendi aralarında parçalamaya başlamışlardır.⁴¹

İtilaf Devletleri, hem Osmanlı Devleti'ne imzalatacakları barış antlaşmasının yani Sevr'in şartlarını belirlemek hem de savaş sonrasında Avrupa'da kurulacak yeni düzenin esaslarını görüşmek üzere 18 Ocak 1919'da Paris'te bir konferans düzenlemişlerdir.⁴² Paris Barış Konferansı'nda İngiltere ve Fransa'nın desteğini kazanan Yunanistan, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hükümlerine aykırı bir biçimde 15 Mayıs 1919'da İzmir ve çevresini işgal etmiştir. Batı Anadolu gibi bir bölgenin güçlü İtalya yerine, zayıf ve istediği gibi kullanabileceği Yunanistan gibi bir ülkede olmasını kendi çıkarları açısından daha faydalı bulan İngiltere de bu haksız işgali teşvik etmiştir.⁴³

Savaş sonrasında hammadde ve pazar ihtiyacı çok daha büyük bir önem kazanmış olduğundan eski gücünü kaybeden İngiltere için sömürgelerinin güvenliğini korumak her açıdan gerekli bir hal almıştır.⁴⁴ Yeni bir savaşa giremeyecek kadar yorgun olan İngiltere'nin, böyle bir savaşa girse bile onu kazanacağı da şüpheliydi. Bu nedenle Türklere doğrudan savaş açıp Türk topraklarını ele geçirmek için tekrar zaman, çaba ve maddi kaynaklarını harcamak istemeyen İngiltere, yeni bir strateji geliştirmeye başlamıştır. Buna göre İngiltere, izlediği yeni politika gereğince Türk topraklarında yaşayan Kürt, Ermeni, Arap gibi ulusal toplulukların Osmanlı Devleti'nden ayrılmak için giriştikleri bağımsızlık hareketlerine destek vererek Orta Doğu'da kendisine bağlı küçük devletçikler

⁴⁰ Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s. 136.

⁴¹ Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 6.

⁴² Ramazan Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, Palme Yay., Ankara 2009, s.61.

⁴³ Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 8.

⁴⁴ Önder Arı, *Uluslararası İlişkiler*, Der Yay., İstanbul 1987, ss. 150-151.

kurmaya çalışmıştır. Yeni İngiliz politikasının en somut örneğini de İngiltere'nin, Batı Anadolu'ya çıkan Yunanlılara yardım etmesi teşkil etmiştir.⁴⁵

İtilaf Devletlerinin, kendi toprakları üzerindeki emellerini farkederek Türk milleti, İstanbul Hükümeti'nin işgallere karşı tepkisiz kalması üzerine tepki göstermeye başlamıştır. İngilizlerin desteklediği Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmesi üzerine durumun ciddiyetinin iyice anlayan Türk milleti, yerel direnişler göstermek suretiyle düşman işgallerine karşı koymaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul Hükümeti'nin talimatıyla geldiği Samsun'a ayak basmasıyla Milli Mücadele başlamış ve kısa sürede teşkilatlanarak tüm ülkeyi kapsayacak bir hareket halini almıştır.

İngilizler, Mustafa Kemal liderliğindeki milliyetçileri İttihat ve Terakki Fırkası'nın devamı olarak görmüşlerdir. Milli Mücadele boyunca Türkler aleyhine hareket eden Başbakan Lloyd George'un düşüncesine göre Türkler, "Kötü yönettikleri ülkenin bedenini sarıp, ıstıraplar içinde bırakan beşeri bir ur" olup, onların sonunu getirmek kendisi için büyük bir memnuniyet sebebi olacaktır.⁴⁶

Türk düşmanlığı, Lloyd George'un kişiliğinde somut bir hale bürünen İngiltere, bulundukları yerleri düşman işgalinden korumak için Türk halkı tarafından kurulan Kuvâ-yi Milliye kuvvetlerini, "haydutlar çetesi" olarak nitelendirmiştir.⁴⁷ Bununla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nda doğrudan çatışma içerisinde olan Türkler ve İngilizler, bu savaşın sonunda imzaladıkları Mondros Ateşkes Antlaşması'yla birlikte aralarındaki savaşa son vererek dolaylı bir mücadele içine girmişlerdir. Milli Mücadele dönemi sırasında doğuda Ermenilere, batıda ise Yunanlılara karşı mücadele eden Türkiye, aslında bir anlamda bu ülkelere destek veren İngilizlerle de savaşmış olarak kabul edilebilir.⁴⁸

Mustafa Kemal, İngilizlerin Türk düşmanlığına ve aralarındaki dolaylı savaşa rağmen İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgal edilmesine kadar, kurmak istediği devlet ve toplum modeline iyi bir örnek teşkil eden Batı uygarlığının en ideal temsilcisi olarak gördüğü İngiltere ile ilişkilerin tamamen bozulmamasına dikkat etmiştir. Batı medeniyetinin simgesi olduğunu düşündüğü İngiltere ile uzlaşmanın gerekli olduğu

⁴⁵ Arı, *Uluslararası İlişkiler*, s. 151.

⁴⁶ Graves, *İngilizler ve Türkler: Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, ss. 134-137.

⁴⁷ Uyar, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, ss. 33-34.

⁴⁸ Şefika Özmen, *Türk-İngiliz İlişkilerinde Restorasyon Dönemi (1926-1939)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2009, s. 20.

düşüncesine sahip olan Mustafa Kemal'e göre güçlendiği takdirde Türkiye'nin, kendisini İngiltere'ye kabul ettirmesi mümkün olabilecekti. Zira, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemde, Osmanlı'nın dostluğu İngiltere için önem taşıyordu. O halde, Türkiye'nin güçlenip dostluğunun değerini İngiltere'ye kanıtlaması gerekliydi. Bu düşünceler doğrultusunda Mustafa Kemal, bir yandan Batı medeniyeti ile yakınlaşabilmek için ülke içerisinde bazı köklü inkılâp hareketlerine girişirken bir yandan da Milli Mücadele'yi yürütürken İngiltere'nin hayati çıkarlarının olduğu alanlarda İngilizlerle çatışmaktan kaçınmıştır. Aslında bir anlamda Batılılaşma, Mustafa Kemal için aynı zamanda bir dış güvenlik unsuru olarak görülmüştür.⁴⁹

Ancak, İstanbul'un düşman güçleri tarafından işgal edilmesinin ardından İngiltere baskılarını iyice arttırmaya başlamıştır. Bunun üzerine, gelişen yeni şartlara bağlı olarak Mustafa Kemal, dış politikadaki yalnızlığına son vererek İngilizlere karşı kullanabileceği başka devletlerle yakınlık kurmaya karar vermiştir.⁵⁰ Bu amaç doğrultusunda ilk olarak Sovyetler Birliği ile temasa geçilmiştir. Taraflar arasındaki yakınlaşmanın sonucunda Türkiye ve Sovyetler Birliği, 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması'nı imzalamış ve böylece Doğu Cephesi'ndeki Türk kuvvetleri, Batı Cephesi'ne aktarılmıştır.⁵¹

⁴⁹ Arı, *Uluslararası İlişkiler*, s. 155.

⁵⁰ Özmen, *Türk-İngiliz İlişkilerinde Restrasyon Dönemi (1926-1939)*, s. 22.

⁵¹ Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ss. 470-471.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE YAKINLAŞMA VE İŞ BİRLİĞİ DÖNEMİ

1.1. Türk-İngiliz İlişkilerinin Yumuşamaya Başlaması

Türk-Sovyet ilişkilerinde meydana gelen yakınlaşmaya ilaveten Türk ordularının, Doğu Cephesi'nde Ermenileri yenilgiye uğratmaları ve 10 Ocak 1921'de Yunanlılara karşı kazandıkları I. İnönü Zaferi, özellikle İngiltere'yi telaşlandırmıştır. İstanbul'da görev yapan İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 20 Ocak 1921'de Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafında, Mustafa Kemal'in artık bir "haydut elebaşı" olarak adlandıramayacağını dile getirirken, İngiltere de Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikler yapılması gerektiğini düşünmeye başlamıştır.⁵²

Londra Konferansı'nın sonrasında İngilizlerin desteğiyle Anadolu'ya saldıran Yunanlılar, İnönü'de Türk orduları tarafından tekrar yenilgiye uğratılmıştır.⁵³ Türkiye'nin II. İnönü Zaferi'ni kazanması, İngiltere'nin Milli Mücadele'ye karşı bakış açısını değiştirmesine neden olmuştur. Yunanlıların, Türkler tarafından ikinci kez mağlup edilmesi Türk ordularının gücünü ortaya koymakla birlikte hayalkırıklığına uğrayan İngiltere'nin Yunanlılara duyduğu güveni büyük ölçüde zedelemiştir. Bu duruma bağlı olarak II. İnönü Savaşı, İngiltere'nin yeni Türk Devleti'ne karşı izlediği politikayı gözden geçirmesini sağlayarak iki devlet ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir.⁵⁴

II. İnönü Zaferi'nin ardından Yunanistan'ın Sakarya'da yenilgiye uğratılmaları ve yine bu devlete karşı yürütülen Büyük Taarruz'un başarıya ulaşması, Türkiye'nin Batılı devletlere karşı pazarlık gücünü bir hayli arttırmıştır. Ayrıca bu zaferler, İngiltere ve Yunanistan'ın, Misak-ı Milli esaslarını kabullenmeleri için zemin hazırlamıştır.⁵⁵

Türklerin bu son zaferi, Türkiye'nin İngiltere ve dolayısıyla Batı ile ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmıştır. Türkiye'yi parçalama politikasına son veren

⁵² Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, T.T.K. Basımevi, Ankara 1991 , ss. 117-118.

⁵³ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, s. 146.

⁵⁴ Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, s. 149.

⁵⁵ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 44.

İngiltere, artık Türkiye'yi, eşitlik esasına dayalı olarak Avrupa toplumunun bir üyesi olarak kabul etmesi gerektiğini farketmiştir.⁵⁶

Türk-İngiliz ilişkilerinin yumuşamaya başladığı dönemde, iki devlet arasında sorun yaratan başlıca anlaşmazlık konularından birini de “*esirler*” meselesi teşkil etmiştir. İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilaf güçleri tarafından işgal edilmesinin ardından İngiltere, Milli Mücadele taraftarlarını tutuklayarak Malta'ya sürgüne göndermiş, buna karşılık Mustafa Kemal'de Anadolu'daki İngiliz subaylarının tutuklanmasına karar vermiştir. Esirlerin karşılıklı olarak serbest bırakılması için yapılan uzun ve çetin pazarlıklar sonucunda taraflar, Ekim 1921'de tüm esirlerin karşılıklı olarak bırakılması kararında uzlaşmışlardır. İngiltere'nin, böyle bir karar almasında Türk ordularının Sakarya Savaşı'nda Yunanlılara karşı kazandığı galibiyet de etkili olmuştur.⁵⁷

1.1.1. İngiltere'yle Yaşanan Çanak Krizi

Büyük Taarruz sonrasında Yunanlıların artık Batı Anadolu'dan temizlenmesi üzerine Türkiye, gerekli olması halinde İstanbul ile Edirne'yi silah gücüyle yeniden ele geçirmeye niyetlenmiştir. Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmeye başlamasını takiben ilerleyişini sürdüren Türk kuvvetleri, Boğazlar'ın denetimini ellerinde tutan İtilaf Devletleri ve özellikle Çanakkale'de bulunan İngiliz birlikleri için önemli bir tehdit oluşturmuştur.⁵⁸

Lord Curzon, Türklere önerilecek teklifleri belirlemek üzere İtilaf Devletleri'nin temsilcileriyle bir araya gelmiştir. Yapılan görüşmelerin sonucunda, ortak noktada Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya'nın Türklere bırakılması kabul edilmiş ve yapılacak barışın ardından İstanbul'un Türklere verilmesi üzerinde uzlaşmıştır. İtilaf Devletleri, ayrıca Türklerden *tarafsız bölge* olarak belirlenen sınır çizgisine saygı göstermelerini talep etmişlerdir. Ancak Türk askerlerinin tarafsız bölgeye girmeleri üzerine İstanbul'daki İngiliz kuvvetleri Başkomutanı Tümgeneral Harrington, Mustafa Kemal'e Türk ordularının tarafsız bölgeden çekilmelerini rica eden bir telgraf göndermiştir. Mustafa Kemal, bu telgrafa verdiği yanıtta T.B.M.M.'nin tarafsız bölge diye bir yer tanımadığını bildirmiştir.⁵⁹ Bunun üzerine Harrington, taraflar arasında bir savaş çıkmasını önlemek ve aralarındaki

⁵⁶ Kürkcüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, s. 253.

⁵⁷ Uyar, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, s. 35.

⁵⁸ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, s. 269.

⁵⁹ Özmen, *Türk-İngiliz İlişkileri'nde Restorasyon Dönemi (1926-1939)*, ss. 29-30.

anlaşmazlığı çözmek için kendisiyle görüşmek istediği cevabını vermiştir.⁶⁰ Bu arada İngiliz istihbarat kaynaklarından alınan Türklerin Çanakkale'ye doğru ilerledikleri ve Mustafa Kemal'in, İstanbul ve Boğazlar'a bir saldırı düzenleyeceğine yönelik haberler, İngiliz Kabinesi'ni bir hayli endişelendirmiştir.⁶¹

İngiliz Kabinesi, General Harrington'a gönderdiği telgrafta Türk askerlerinin tarafsız bölgeden ayrılmadıkları takdirde kendilerine ateş açılacağını belirten bir notayı Türkiye'ye göndermesini talep etmiştir. Ancak bu emre uymak yerine barışı tercih eden Harrington ile Mustafa Kemal, aralarında anlaşarak 3 Ekim 1922'de Mudanya'da ateşkes görüşmelerinin başlaması kararını almışlardır.⁶²

Kararlaştırıldığı üzere Mudanya'da toplanan konferansta, uzun tartışmaların sonucunda Türkiye ile İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri, 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı imzalamışlardır. Bu antlaşma, Türkiye ile Yunanistan arasındaki silahlı mücadeleye son vermekle birlikte Meriç'e kadar uzanan Trakya toprakları Türklere geri verilmiş ve Boğazlar üzerindeki Türk hakimiyeti de yeniden sağlanmıştır.⁶³ Ayrıca, İngiliz siyaseti için mühim bir yenilgi olan Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türklere karşı takındığı tutumun yanlışlığı iyice ortaya çıkan Yunan dostu Lloyd George, görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.⁶⁴

1.1.2. Lozan Konferansı Sırasında Türk-İngiliz İlişkileri

Henüz Mudanya Konferansı'nda görüşmeler sürerken, barış görüşmeleri için Lozan'da bir konferans düzenlenmesine karar verilmiştir. Lozan'da yapılacak barış görüşmelerinde Türkiye'nin karşısında İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya gibi devletler bulunacaktı. Ayrıca, Türkiye'nin arzusu ve ısrarı üzerine Boğazlar'la ilgili konular ele alındığı sırada görüşmelerde yer almak üzere Sovyetler Birliği, Ukrayna ve Gürcistan da konferansa davet edilmişlerdir.⁶⁵

Lozan Konferansı'nın asıl toplanma amacı, sadece Türk-Yunan savaşına son veren bir barış antlaşması imzalamak değil, esasen Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletlerle Türkiye'nin bir genel hesaplaşması, taraflar arasında çok uzun

⁶⁰ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, s. 277.

⁶¹ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, s. 278.

⁶² Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ss. 574-575.

⁶³ Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, Sanem Matbaası, Ankara 1981, s. 159.

⁶⁴ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 46.

⁶⁵ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 48.

zamandan beri varolan sorunların halledilmesi, hukuki ve siyasi pürüzlerin giderilmesidir. Kısaca söylemek gerekirse, bütün doğu meselesi aslında Lozan Konferansı'nda çözümlenmesi gereken en temel meseleyi teşkil etmiştir.⁶⁶

Büyük Taarruz'un başarıya ulaşması her ne kadar İngiltere'nin, Türkiye'ye bakış açısında olumlu yönde bir değişiklik yapmışsa da İngilizler, yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde bağımsız yeni bir Türk Devleti kurulduğunu halen kabul etmek istememişlerdir. Mudanya Mütarekesi ile Yunan ve İtilaf Devletleri ordularının Anadolu ve Doğu Trakya'dan çekilmelerini Türk zaferinin en son mükafatı olarak gören İngiltere, Lozan'a giderken Sevr Antlaşması esasları çerçevesinde bir barış antlaşmasını Türkiye'ye kabul ettirmek niyetini taşımıştır.⁶⁷ İngiltere, Milli Mücadele sürecinin başarıya ulaşmasından sonra kurulan Yeni Türk Devleti'nin, milli irade ve tam bağımsızlık ilkelerini esas aldığını anlamak istememiş yeni Türk Hükümeti'ni, eski Hükümet'in bir devamı, bir aşaması olarak görmeye devam etmiştir. Dolayısıyla İngiltere, barış görüşmeleri sırasında teklif edecekleri en ufak bir sınır kabulünü ya da toprak parçasını bile Türklere bağışladıkları bir lütuf olarak düşünmüş ve bu cömertliğinin karşılığını almak istemiştir. Bu duruma bağlı olarak, konferans öncesinde başta İngiltere olmak üzere diğer devletlerin karşılarında görmek istedikleri muhatap, hala uzun senelerdir tüm barış konferanslarında biraraya gelmeye alıştıkları eski Osmanlı Hükümeti olmuştur.⁶⁸

Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil edecek heyetin başkanlığına Mustafa Kemal'in isteği üzerine İsmet İnönü seçilmiştir. İsmet Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti, Lozan'a galip bir devletin temsilcisi olarak, Türk milletinin tam bağımsızlığından ve Misak-ı Milli'den ödün vermemek konusunda kararlı bir şekilde gitmiştir.⁶⁹ İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Türk Heyeti'nin bu tutumunu, "Türkler, bir elde Misak-ı Milli, bir elde kılıç" olmak üzere konferansa giriyorlar" sözleriyle tanımlamıştır.⁷⁰ İsmet Paşa'nın, Lozan Konferansı'ndaki en büyük rakibi ise İngiltere'nin Dışişleri Bakanı, dış politikanın

⁶⁶ Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, ss. 159-160.

⁶⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.I, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 2002, s. 238.

⁶⁸ Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Bilgi Yay., Ankara 1993, s. 65.

⁶⁹ Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s. 594.

⁷⁰ Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, s. 44.

en tecrübeli kişilerinden ve doğu meselelerinde devletin en büyük uzmanı olarak görülen Lord Curzon olmuştur.⁷¹

Lozan Konferansı, 21 Kasım 1922’de toplanmıştır. Konferans çalışmalarının, üç ana komisyon tarafından yürütülmesine karar verilmiştir. Başkanı İngiliz olan Birinci Komisyon ülke ve askerlik sorunlarını, Başkanı İtalyan olan İkinci Komisyon Türkiye’de yabancılara uygulanacak olan rejimi, Başkanı Fransız olan Üçüncü Komisyon ise ekonomik ve mali işler ile Osmanlı borçlarını görüşmekle görevlendirilmiştir. Musul ve Boğazlar meseleleri İngiltere için en hassas noktaları teşkil ederken Fransa, Osmanlı Devleti’nden kalan borçlara, İtalya ise kapitülasyonlar, Ege Adaları ve kabotaj hakkı konularına önem vermişlerdir.⁷²

Lozan Konferansı’nın ilk toplantısından itibaren, diplomatik tecrübesini ve zekasını kullanarak ve diğer İtilaf Devletleri’ni kendi yanına çekerek Türklere karşı ortak bir cephe oluşturmak suretiyle çeşitli baskı yollarıyla Türkiye’ye isteklerini kabul ettirmeye çalışan İngiltere’nin temsilcisi Lord Curzon ile Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa arasında bir gerginlik baş göstermiştir. Görüşmeler sırasında Musul ve Boğazlar konusunda kesin bir tutum takınan İngiltere, bu iki meselede de kendi isteklerinden ödün vermemeye gayret göstermiştir.⁷³

Konferansın en çetin davasını şüphesiz Boğazlar meselesi oluşturmuştur. Uzun tartışmalara sebep olan bu konuda birbirinden farklı üç tez çatışmıştır. Ruslarla İngilizler, Boğazlar’da birbirinden tamamen ayrı rejimler uygulanmasını savunurken, Türkiye’nin kabul ettirmek istediği rejim ise her iki devletinkinden de daha farklıydı. Durumun güçlüğüne farkında olan Lord Curzon’un da, Boğazlar meselesini Lozan Konferansı’nın çözümlenmesi en zor konusu olarak görmesi çok da şaşırtıcı değildir.⁷⁴ Birinci Dünya Savaşı öncesinde Rusya, Boğazlar’ı kendisine açtırmak, İngiltere ise Boğazlar’ı Ruslara karşı kapatmak için uğraşırlarken, Lozan Konferansı’nda bu durum tersine dönmüş, bu defa Ruslar Boğazlar’ın kapalılığı prensibini savunurken, İngilizler ise Boğazlar’ın serbestliliği ilkesinde diretmiştir.⁷⁵

Sonuç olarak, Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin sınırlı bir şekilde Boğazlar’dan geçmelerine izin verilmiş ve Boğazlar’ın her iki tarafı da

⁷¹ Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, s. 73.

⁷² Fatma Anıl Öztop, *Türk-İngiliz İlişkileri (1939-1945)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2009 , s. 74.

⁷³ Uyar, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, ss. 39-40.

⁷⁴ Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, s. 109.

⁷⁵ Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, s. 56.

askerden arındırılarak bu konuda uzlaşma sağlanmıştır. Ayrıca, bu uygulamaların uluslararası bir komisyon tarafından denetlenmesine karar verilmiştir.⁷⁶

Türkiye ve İngiltere arasında gerginlik yaratacağı düşünülen Musul meselesi, Lozan Konferansı'nda çözüme kavuşturulamayan konulardan biri olmuştur. Görüşmelerin sonunda bu meselenin, iki devlet arasında doğrudan yapılacak müzakereler neticesinde bir karara bağlanmasına, bu müzakerelerin de sonuçsuz kalması halinde Milletler Cemiyeti'nin soruna el koymasına karar verilmiştir.⁷⁷

Yaklaşık iki buçuk aylık bir aradan sonra 23 Nisan 1923'de Lozan Konferansı'nın ikinci evresi başlamıştır. Türkiye'nin temsilciliğini tekrar İsmet İnönü üstlenirken, İngiltere'yi ise Lord Curzon yerine Horace Rumbold temsil etmiştir. İlk Konferans'ta çözülemeyen konuların ele alındığı görüşmelerde iktisadi ve mali konular yine çetin tartışmalara neden olmuştur.⁷⁸ Özellikle kapitülasyonların devam ettirilmesi konusunda ısrar edilmesi karşısında İsmet Paşa, taviz vermeyerek direnmiş ve bu mühim meseleyi Türkiye'nin arzu ettiği şekle uygun olarak sonuçlandırmayı başarmıştır. Neticede, milli egemenlik ve tam bağımsızlık ilkeleriyle hiçbir şekilde bağdaşmayan kapitülasyonların kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷⁹

Yunanistan'la olan pürüzlerin de giderilmesi üzerine 24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşması imzalanmıştır.⁸⁰ Türkiye, bu antlaşma ile diğer devletlerle arasındaki sorunları büyük ölçüde Misak-ı Milli esasları çerçevesinde çözüme kavuşturmuştur. Antlaşma maddeleri⁸¹ incelendiğinde alınan kararların bir çoğunun Türkiye'nin istekleriyle örtüştüğü görülmektedir.

Türkiye, özellikle İngiltere ve diğer devletlerle Birinci Dünya Savaşı'ndan beri halledemediği meseleleri Lozan Konferansı ile bir sonuca ulaştırırken aynı zamanda bu devletlerle olan ilişkilerini bu Konferans sonrasında imzalanan yeni barış antlaşmasıyla hukuki bir temele dayandırmıştır. Türkiye'nin kararlılığı ve azmi ile Mondros'un yerini Mudanya Mütarekesi'nin aldığı gibi, Lozan Antlaşması da

⁷⁶ Hale, *Türk-Dış Politikası (1774-2000)*, s. 47.

⁷⁷ Graves, *İngilizler ve Türkler: Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, s.144.

⁷⁸ Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s. 600.

⁷⁹ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, ss. 54-55.

⁸⁰ Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, s. 160.

⁸¹ Lozan Antlaşması'nın maddeleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz., İsmail Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasî Andlaşmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1965, ss. 37-147, Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, ss. 163-165.

Türklere zorla kabul ettirilmeye çalışılan Sevr Antlaşması'nın yerini almıştır.⁸² Topraklarının haksız bir şekilde işgal edilmesi üzerine giriştiği Milli Mücadele'yi başarıyla sonuçlandıran Yeni Türk Devleti ile Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletler arasında eşit şartlara uygun olarak yapılan böyle bir antlaşmayı Türkiye dışında, bu savaştan yenilgiyle çıkan başka hiçbir devlet yapamamıştır Bu durum, aynı zamanda Türkiye'nin stratejik önemini ve itibarını arttırmıştır.⁸³

Lozan Antlaşması ile milli sınırlar içerisindeki bağımsız Türk Devleti'nin varlığı tüm dünya tarafından tanınmış ve Türkiye, düşmana karşı cephelerde kazandığı askeri başarıları diplomasi alanında elde ettiği başarılarla pekiştirmiştir. Böylece, *Avrupa'nın hasta adamı* bağımsızlık savaşını kazanarak İngiltere'nin, kendisine karşı izlediği politikanın başarısızlığa uğramasını sağlamıştır.⁸⁴

1.1.3. Musul Meselesi ve Türk-İngiliz İlişkilerine Etkisi

Lozan Konferansı sırasında Türkiye ile İngiltere arasında bir yakınlaşma olmuşsa da, barışla sonuçlanan Konferans sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerde kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Önceki kırılganlıklara ilaveten Musul meselesinin çözümsüz kalması, Türk-İngiliz ilişkilerinin seyrini olumsuz bir yönde etkilemiştir.⁸⁵

Lozan Konferansı'nda sonuçsuz bırakılan konulardan halledilmesi en güç olanı şüphesiz Musul meselesi olmuştur. Musul meselesi, Milli Mücadele'den sonra sadece Türkiye ile İngiltere arasındaki değil, aynı zamanda Türkiye ile diğer batılı devletler arasındaki ilişkilerin gelişimine de yön vermesi açısından ayrı bir önem taşır.⁸⁶

Musul, zengin petrol kaynaklarına sahip olması nedeniyle, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren büyük devletlerin, özellikle de İngiltere'nin emperyalist emellerinin hedeflerinden biri haline gelmiştir.⁸⁷ Musul hakkında bir İngiliz ajanının 15 Ekim 1918'de yazdığı rapor, bu bölgenin sadece petrol dolayısıyla değil, başka nedenlere bağlı olarak da İngiltere açısından önemini ortaya koymaktadır.

⁸² Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, s. 253.

⁸³ Mehmet Gönülöbol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1990, s. 52.

⁸⁴ Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ss. 602-603.

⁸⁵ Graves, *İngilizler ve Türkler: Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, s. 153.

⁸⁶ Gönülöbol ve Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s. 63.

⁸⁷ Cezmi Eraslan, "Atatürk Türkiye'si'nin Dış Politikası", *Türk Tarihi ve Kültürü*, ed. Cemil Koçak, Pegem A Yay., Ankara 2004, s. 286.

Raporunda, Musul'un sahip olduğu petrol, kömür, tütün ve tahıl zenginlikleri nedeniyle sahip olduğu potansiyel değerin İngiltere tarafından zaten bilindiğine dikkat çeken ajan, Osmanlı Devleti ile mütareke yapılması halinde Musul'un kesinlikle İngiliz işgali altına alınmasında ısrar edilmesi gerektiği önerisinde bulunmuştur. Bunların yanı sıra Musul, Avrupa'ya da tahıl ihraç ederek bir yandan da Irak ekonomisine katkıda bulunuyordu. Dolayısıyla Musul'un Mezopotamya'nın yönetim sistemi içerisinde yer alması, İngiltere'nin çıkarları için hayati bir önem taşımaktadır.⁸⁸ Bu nedenle İngiltere açısından Musul'a sahip olmak sadece bir bölgeyi nüfuzu altına almak değil, aynı zamanda çok önemli bir petrol bölgesinde söz sahibi olmak anlamına da geliyordu.⁸⁹

Birinci Dünya Savaşı sırasında Musul'u askeri güç kullanarak elde edemeyen İngiltere, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7.maddesine dayanarak 15 Kasım 1918'de bu bölgeyi mütareke koşullarına aykırı bir biçimde işgal etmiştir.⁹⁰ Sevr Antlaşması'nın 64. maddesine göre kurulması planlanan Kürdistan'a bırakılan Musul, Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alıyordu. Ancak, bu bölge düşman işgalinden kurtarılamadan Mudanya Mütarekesi imzalandığı için Musul bölgesinin geleceğinin tayini işi, yapılacak barış konferansına bırakılmıştır.⁹¹

Lozan Konferansı sırasında, Türk-Irak sınırı konusu görüşülürken İsmet Paşa, Musul'un Türkiye'ye verilmesini istemiş, buna karşılık İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon mevcut statükonun korunması fikrini savunmuştur.⁹² Konunun bir çıkmaza girmesi ve taraflar arasında gerginlik yaratması üzerine, Musul meselesinin iki devlet tarafından dokuz ay içinde çözüme ulaştırılmasına, aksi takdirde sorunun Milletler Cemiyeti'ne taşınmasına karar verilmiştir.⁹³

20 Eylül 1924'te Musul Meselesi, Milletler Cemiyeti'nde ele alınarak görüşülmeye başlanmıştır. Görüşmeler sırasında Türk temsilcisi olan Fethi Bey tekrar konuyla ilgili Türk görüşünü açıkladıktan sonra Musul'da plesibit yapılmasını önermiştir. İngiliz temsilcisi ise bölge halkının cahil olduğunu öne sürerek plesibit teklifini reddetmiştir. İngilizlerin önerisiyle, üç tarafsız devletin temsilcilerinden

⁸⁸ Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, ss. 51-52.

⁸⁹ Mustafa Edip Çelik, *İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2014, s. 31.

⁹⁰ Uyar, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, s. 44.

⁹¹ Uyar, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, s. 44.

⁹² Gönübol ve Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s. 63.

⁹³ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, Ankara 1989, s. 98.

oluşacak bir komisyonun kurulması husunda uzlaşmaya varılmıştır. Bu komisyon çalışmalarını sürdürürken Musul bölgesinde İngiliz ve Türk kuvvetleri arasında bir çatışma çıkmış, bu gelişme üzerine Milletler Cemiyeti 30 Eylül 1924'te Brüksel'de toplanarak Musul'u Hakkari'den ayıran ve *Brüksel hattı* adı verilen geçici bir sınır çizilmesine karar vermiştir.⁹⁴

Üçlü komisyon, Bağdat ve Musul'da incelemelerde bulunduktan sonra nihayet hazırladığı raporu 16 Temmuz 1925 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne sunmuştur. Bu raporda iktisadî görüş olarak bölgenin Irak'a bağlanması gerektiği belirtilirken, Musul'un geleceği hakkında ne karar alınırsa alınsın Türkiye ile Irak arasında yapılacak bir iktisadî antlaşmanın bölgenin ihracatı ve ithalatı açısından faydalı olacağına da işaret edilmiştir. Komisyonun raporunda siyasî sonuç olarak en geç 1928'de bitecek Irak'taki manda yönetiminin süresinin 25 yıl daha uzatılmasının ve Musul Vilayeti'ndeki Kürtlere idarî ve kültürel haklar verilmesi koşuluyla Musul Vilayeti'nin, Irak'a bırakılmasının en doğru çözüm olacağı belirtilmiştir.⁹⁵

Üçlü komisyon tarafından hazırlanan bu rapor İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanırken Türkiye, ulaşılan bu sonuç karşısında büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. Türk yetkililer, Lozan Konferansı'nda Milletler Cemiyeti'ne bağlayıcı karar alma yetkisi verilmediğini iddia ederek söz konusu rapora itiraz etmiştir. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti, Milletlerarası Daimi Adalet Divânı'na başvurmuş ve Türkiye'nin bu iddiasının araştırılmasını talep etmiştir. Milletlerarası Daimi Adalet Divânı, Türkiye'nin yer almadığı 16 Aralık 1925'teki toplantısında Musul'un, Irak'a bırakılmasına karar vermiştir.⁹⁶

Milletler Cemiyeti'nin vermiş olduğu kararı kabul eden Türkiye, 5 Haziran 1926'da İngiltere ile anlaşmaya varmıştır. Buna anlaşmaya göre, geçici olarak belirlenen Brüksel hattının Türk-Irak sınırı olmasına, Musul'un Irak'a bırakılmasına ve Türkiye'nin, 25 yıl süresince Musul petrollerinden %10 hisse almasına karar verilmiştir. Türkiye, sonraki tarihlerde 500.000 İngiliz lirası bedel karşılığında bu hakkından feragat etmiştir.⁹⁷

⁹⁴ Esra S. Değerli, “Lozan Konferansı'nda Musul”, *Türk Dış Politikası: Cumhuriyet Dönemi*, ed. Mustafa Bıyıklı, C.I, İstanbul 2008, s.182.

⁹⁵ Kürkcüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, ss.295-296.

⁹⁶ Değerli, “Lozan Konferansı'nda Musul”, *Türk Dış Politikası: Cumhuriyet Dönemimiz*, ed. Mustafa Bıyıklı, s.183.

⁹⁷ Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 99.

Musul meselesinin halledilmesinden sonra Türk-İngiliz ilişkileri bir süre daha bu sorunun etkisi altında kalmış ve iki ülke arasındaki soğukluk bir müddet daha devam etmiştir. Bununla birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimi açısından büyük bir sorun teşkil eden bu pürüzün giderilmesi, Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilere yeni bir boyut kazandırmış ve Türk dış politikasının yönü Batı'ya doğru dönmeye başlamıştır.⁹⁸

1.1.4. Ankara'nın Başkent Oluşuna İngiltere'nin Tepkisi

Musul meselesinin çözüme kavuşturulmasının ardından Türk-İngiliz ilişkilerinde ılımlı bir hava yaşanmışsa da iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimini etkileyen tüm sorunlar henüz ortadan kalkmamıştır. Bu meselelerden birini de Türkiye'nin başkentinin neresi olacağı konusu teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nin başkentliğini yapmış olan İstanbul'un, kurulan yeni Türk Devleti'nin başkenti olarak kalması düşünülemezdi. Dolayısıyla çeşitli faktörler göz önünde bulundurularak yeni başkentin Ankara olmasına karar verilmiştir. Ne var ki bu seçim, özellikle İstanbul üzerinde daha kolay nüfuz kurabileceğini düşünen İngiltere tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.⁹⁹ Türkiye ile diplomatik ilişkilerin *işgüder* unvanlı düşük dereceli bir diplomat ile başlatılması gerektiğini savunan İngiltere, Türkiye'ye büyükelçi gönderilmesine karşı çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce toprak bakımından büyük bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu ile büyükelçilik seviyesinde ilişkiler kurulmasının bir nebze makul görülebileceğini düşünen Lord Curzon'a göre, Yeni Türkiye büyük bir devlet değildi. Dolayısıyla toprakları küçülmüş olan Türkiye ile büyükelçilik seviyesinde ilişki kurmak, bu ufak ve yoksul devlete hak ettiğinden fazla değer vermek anlamına gelecekti. Başkentin İstanbul'da kalmasını isteyen İngiltere, baskı yaparak bu görüşünü diğer devletlere de kabul ettirmeye çalışmıştır.¹⁰⁰

İngiltere'nin tüm muhalefetine rağmen başkent Ankara'ya taşınmıştır. İngiltere'nin bu başkent değişikliğine verdiği tepki, İstanbul'daki Büyükelçiliği'ni ancak 1927'de Ankara'ya taşımak olmuştur. İngiltere, Ankara'daki Büyükelçiliği'ni bu kadar geç bir tarihte hizmete sokmasına sebep olarak, Ankara'nın zor hayat

⁹⁸ Özmen, *Türk-İngiliz İlişkilerinde Resterasyon Dönemi (1926-1939)*, s. 44.

⁹⁹ Gönübol ve Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, ss. 53-54.

¹⁰⁰ Bilal N. Şimşir, *Ankara...Ankara: Bir Başkentin Doğuşu*, Bilgi Yay., Bilgi Dizisi:38, Ankara 1988, ss. 224-225.

koşullarını ileri sürmüş olsa da aslında bu gecikme, İngilizlerin Yeni Türk Devleti'nin varlığını hala tam olarak kabullenemediklerine işaret etmektedir.¹⁰¹

1.1.5. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Katılmasında İngiltere'nin Rolü

Bu dönemde Türk-İngiliz ilişkilerini olumlu yönde etkileyen gelişmelerden biri de Türkiye'nin, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne katılması olmuştur. Türkiye'ye daha Lozan Antlaşması imzalandığı tarihlerde Milletler Cemiyeti'ne girmesi teklifinde bulunan İngiltere, sonradan bu yöndeki baskılarını arttırmaya başlamıştır.¹⁰² İngiltere açısından Türklerin Cemiyet'e katılmaları statükocu grupta yer aldıkları anlamına gelecekti.¹⁰³

Türkiye'nin, *Yurtta Sulh, Cihan'da Sulh* ilkesini dış politikasının temel esası olarak benimsemesi, devletler arasında gruplaşmaların başladığı zamana denk gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Versay'da belirlenen statükoyu değiştirmek isteyen revizyonist devletler olan İtalya ile Almanya'nın aksine, haksız yere işgale uğramasına rağmen mevcut statükonun korunmasından yana olan Türkiye'nin, statükocu devletlerin çoğunluğunu oluşturduğu Milletler Cemiyeti'ne girmesi pek de şaşırtıcı bir gelişme olmamıştır.¹⁰⁴ Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katılırken Sovyetler Birliği'ni de kırmamaya özen göstermiş ve Sovyet Hükümeti'ne Cemiyet'e karşı olan yükümlülüklerinin Türk-Sovyet ilişkilerine zarar vermeyeceğini bildirmiştir. Sovyetler Birliği'nin de 1934'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmasıyla Türkiye rahat bir nefes almıştır.¹⁰⁵ Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girerek İngiltere ile aynı grupta yer aldığını ve dış politikalarının temel hedefinin birbirleriyle benzer olduğunu ortaya koymuştur.

1.2. İtalya Tehdidinin Türk-İngiliz İlişkilerine Etkisi

1923-1932 yılları arasındaki dönemde Lozan Konferansı'nda halledilemeyen sorunların etkisi altında kalan ve devletlerin ayrı ayrı Türkiye'ye karşı takındıkları tutuma göre şekillenen Türk dış politikası, 1932-1938 arasındaki dönemde ise uluslararası ilişkilerin genel seyrinden etkilenmiştir.¹⁰⁶ Bu dönemde Türkiye'nin

¹⁰¹ Özmen, *Türk-İngiliz İlişkilerinde Restorasyon Dönemi (1926-1939)*, ss. 45-46.

¹⁰² Özmen, *Türk-İngiliz İlişkilerinde Restorasyon Dönemi (1926-1939)*, s. 52.

¹⁰³ Çelik, *İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri*, s. 64.

¹⁰⁴ Gönlübol ve Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, ss. 89-90.

¹⁰⁵ Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, s. 52.

¹⁰⁶ Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 101.

izlediği dış politikaya büyük ölçüde etki eden faktör, İtalya ve izlediği yayılcı siyaset olmuştur

İtalya, büyük beklentilerle girdiği Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletlerden biri olmasına rağmen savaş sonrasında yapılan barış antlaşmalarından umduğunu bulamamıştır. Kral III. Emanuel'in 30 Ekim 1922'de koyu bir milliyetçilik politikası izleyen Mussolini'yi Başbakanlığa getirmesiyle birlikte İtalya'da Faşist yönetim kurulmuştur.¹⁰⁷ İtalyanlara milli bir prejtij, milli bir benlik kazandırmayı amaçlayan Mussolini, İtalya'nın 1881'den beri peşinden koştuğu sömürgecilik emellerine, faşizm adı altında bir milli idealizm kimliği kazandırmıştır.¹⁰⁸ Dış politikada Akdeniz'de eski Roma İmparatorluğu'nu kurmak kadar büyük bir amaca ulaşmayı arzu eden Mussolini'nin bu sömürgeci anlayışının ilk hedefi, savaş öncesinde İtalya'ya verdikleri sözleri yerine getirmeyen İngiltere ve Fransa olmuştur. Artık sadece Adriyatik kıyılarıyla yetinmeyen İtalya, gözünü Tunus, Korsika, Güney Doğu Fransa, Habeşistan ve hatta Anadolu sahillerine çevirmiştir.¹⁰⁹

Türkiye, İtalya ile 1928'de imzaladığı Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasına rağmen Doğu Akdeniz ülkeleri üzerinde nüfuz kurmak isteyen İtalyanlara şüpheyile yaklaşmaya devam etmiştir. Nitekim Mussolini, 19 Mart 1934'te Faşist Kongresi'nde yaptığı konuşmasında, İtalya'nın tarihi emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu açıkça dile getirerek Türkiye'nin şüphelerini haklı çıkarmıştır. Bu konuşmanın Türkiye'de büyük bir tepkiye neden olması üzerine Mussolini, Türkiye'yi kasdetmediğini belirterek kendisinin ve İtalya Hükümeti'nin, Türkiye'yi Asya ülkesi olarak görmediklerini açıklamıştır.¹¹⁰

İtalya'nın, elinde bulundurduğu On İki Ada'yı tahkim etmeye başlaması Türkiye için ayrı bir endişe kaynağı olmuştur. Buna ilaveten Mussolini'nin, Akdeniz'den *mare nostrum* (bizim deniz) olarak söz etmesi Türk toprakları üzerindeki İtalyan emellerinin bir kanıtını teşkil etmiştir. İtalya'nın yayılma politikası karşısında Balkanlar'da istikrarın korunması gerektiğini düşünen

¹⁰⁷ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 531.

¹⁰⁸ Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay., Ankara 1975, s. 487.

¹⁰⁹ Öztöp, *Türk-İngiliz İlişkileri (1939-1945)*, s. 107.

¹¹⁰ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 111.

Türkiye'nin de girişimleriyle 9 Şubat 1934'de Balkan Antantı kurulmuştur.¹¹¹ Türkiye, Yunanistan- Yugoslavya ve Romanya'nın katıldığı bu Antant'ın hükümlerine göre bu dört devlet, aralarından birinin saldırıya uğraması halinde birbirlerine askeri yardımda bulunmayı vadetmişlerdir.¹¹²

Revizyonist emellerini gerçekleştirmek isteyen İtalya, bir sınır anlaşmazlığını bahane ederek 5 Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırmıştır. Bu sırada İspanya'da başlayan iç savaş ve Almanya-Avusturya arasında yapılan 1936 tarihli antlaşma iki revizyonist devlet olan İtalya ile Almanya'yı birbirine yaklaştırmış ve bunun sonucunda İkinci Dünya Savaşı'nın Mihver Grubu ortaya çıkmıştır. İtalya, bundan sonra gözünü Dalmaçya kıyıları ile Balkanlar'a çevirerek Arnavutluk'u ele geçirmesini sağlayacak bir fırsat kollamaya başlamıştır.¹¹³

İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi, Türkiye'yi olduğu kadar Mısır ve Akdeniz'de üstünlüğü elinde tutan İngiltere'yi de tedirgin etmiştir. Çünkü bu hareketiyle İtalya, Mısır için tehdit oluşturmaya başladığı gibi, aynı zamanda Kızıldeniz'in girişine yerleşerek Süveyş Kanalı ve Hint Okyanusu'nda da etkili bir hale gelmiştir.¹¹⁴

İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinin ardından Milletler Cemiyeti, İtalyanların saldırgan olduğuna kanaat getirerek üye devletlerden, İtalya'ya karşı zorlama tedbirleri uygulamalarını talep etmiştir. Buna göre, İtalya'ya stratejik sayılabilecek maddeler ve malzemelerin verilmesi ve kredi açılması yasaklanmıştır.¹¹⁵ 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olan ve barışın korunması adına iş birliğine hazır olan Türkiye de İtalya'ya karşı uygulanması kararlaştırılan bu zorlama tedbirlere katılmıştır.¹¹⁶ İtalya'nın, Habeşistan'a yerleşmesinin kendi çıkarları açısından yaratacağı tehlikenin farkında olan İngiltere, İtalya'nın zorlama tedbirlerine katılan devletleri tehdit etmesi üzerine, Ekim'de Fransa ile de anlaştıktan sonra İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye güvence vermiştir. Bu güvenceyle birlikte, zorlama tedbirlerine katıldıkları için İtalya'nın saldırısına uğramaları durumunda İngiltere, bu devletlere askeri yardımda bulunacağını taahhüt etmiştir. İspanya'nın reddettiği bu güvence, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye tarafından Ocak 1936'da

¹¹¹ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, ss.102-103.

¹¹² Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, ss. 54-55.

¹¹³ Üçok, *Siyasi Tarih Dersleri*, ss. 335-337.

¹¹⁴ Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, s. 538.

¹¹⁵ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 53.

¹¹⁶ Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1960*, ss. 659-660.

kabul edilmiş ve ayrıca bu devletler de İngiltere'ye güvence vermişlerdir. İtalya'nın, Akdeniz'de meydana getirdiği tehlikeye bağlı olarak ortaya çıkmış olan bu karşılıklı güvenceler sistemine *Akdeniz Paktı* adı verilmiştir. Böylece İtalya'nın saldırgan tutumundan korunmak isteyen Türkiye, Akdeniz Paktı ile İngiltere'ye bağlanırken aynı zamanda bu devletle bir iş birliği dönemine girmiştir. Bu gelişme, olumlu yönde ilerleyen Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Nitekim, İspanya iç savaşı nedeniyle Akdeniz'de oluşan denizaltı meselesini görüşmek üzere 1937'de toplanan Nyon Konferansı'na Almanya, İtalya ve Arnavutluk katılmazlarken Türkiye, İngiltere'yle birlikte bu konferansta yer almıştır. Türkiye'nin, Nyon Konferansı'nda İngiltere'ye verdiği destek, Türk dış politikasının yöneldiği tarafı açık bir biçimde ortaya koymuştur.¹¹⁷

İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi, kendi topraklarının güvenliğinin korunması açısından Balkanlar'daki statükonun devam etmesine büyük önem veren Türkiye'nin endişelerini en üst seviyeye çıkarmıştır. Bu gelişme, Balkanlar'dan sonra sıranın kendisine geleceği kaygısını taşıyan Türkiye'yi, İngiltere ve Fransa'yla daha yakın ilişkiler kurmaya yöneltmiştir. Başka bir deyişle Türkiye'nin, bu dönemde İngiltere'yle yakınlaşmasının temel nedenini, İtalya tehdidine karşı bir büyük devletin desteğini sağlamak ihtiyacı oluşturmuştur. Zira Türkiye'nin, bu dönemde en çok çekindiği ve kendisine karşı niyetinden şüphe ettiği devlet İtalya olmuştur.¹¹⁸

Türkiye'nin, İtalyan tehlikesinden korunmak için aldığı önlemlerin ikinci halkasını Sadabad Paktı'na katılmak teşkil etmiştir. Türkiye, İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesinin ardından tehditle karşılaşan Irak, İran ve Afganistan ile 1937'de Sadabad Paktı'nı kurmuştur. Böylece Türkiye, Balkan Paktı'nın ardından Sadabad Paktı'nda yer alarak İtalya'ya karşı bir ittifak zinciri oluşturmuştur.¹¹⁹

¹¹⁷ Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, ss. 660-661.

¹¹⁸ İlhan Uzgel, "İtalya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.I:1919-1980, ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 297.

¹¹⁹ Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 65.

1.3. İngiltere'nin Sancak (Hatay) Sorunu'na Bakışı

Lozan Konferansı sonrasında Türkiye'nin, Fransa ile ilişkileri çok da istikrarlı bir şekilde ilerlememişse de iki ülke arasında, 30 Mayıs 1926 tarihinde *Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi* imzalanmıştır.¹²⁰

Sonraki tarihlerde Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerin gelişimini etkileyen ve Türk dış politikasının gündemini belirleyen en temel konulardan biri, İskenderun Sancağı (Hatay) sorunu olmuştur. Anadolu'yu Suriye'ye bağlayan bir kavşak noktası olması ve Akdeniz ile çöl arasında İskenderun limanı aracılığı ile yapılan büyük doğu ticaretinin mal yükleme merkezini teşkil etmesi dolayısıyla hem ticaret hem de Doğu Akdeniz'in güvenliği bakımından jeostratejik öneme sahip zengin bir bölge olan İskenderun Sancağı, bu özelliklerine bağlı olarak, XVIII. yüzyıl başlarından beri Fransa'nın ilgi duyduğu bir yer haline gelmiştir. Fransa, uzun yıllar boyunca yaptığı yatırımlarla bu bölgeyi kendi nüfuzu altına almaya çalışmıştır.¹²¹

Türkiye ile Fransa arasında 120 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile Türkiye'nin güney sınırı tespit edilirken, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Fransızların Orta Doğu'daki nüfuz bölgesine dahil edilen İskenderun Sancağı, Türk toprakları dışında bırakılmıştır. Bununla birlikte Türkiye, Ankara Antlaşması'nın 7. maddesine, Sancak'taki Türk nüfusunun çıkarlarını koruyacak ve ilerde bu bölgeye muhtariyet verilmesine zemin hazırlayacak maddeler koydurmayı başarmıştır.¹²²

1921 Ankara Antlaşması ile Suriye sınırları içerisinde bırakılan İskenderun Sancağı, böylece Fransız mandası altına girmiş ve bu bölgeye özel bir idare şekli tanınmasına karar verilmiştir. Avrupa'daki gruplaşmaların giderek arttığını gören Fransa, 1936'da Suriye ile Lübnan'a bağımsızlık vermiştir. Ne var ki, Suriye'yi bağımsızlığına kavuşturan antlaşmada İskenderun Sancağı'nın durumu ile ilgili herhangi bir hüküm yer almamıştır. Bu duruma karşı çıkan Türkiye, Cenevre'de Fransız yetkililerle yaptığı görüşmelerden beklediği sonucu elde edemeyince 9 Ekim 1936'da Fransa'ya resmi bir nota göndererek Suriye gibi, İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık verilmesini talep etmiştir. Fransa, 10 Kasım'da bu notaya verdiği cevapta, İskenderun Sancağı'na bağımsızlık vermenin Suriye'yi parçalamak anlamına geleceğini ve mandater bir devlet olarak böyle bir yetkisi olmadığını

¹²⁰ Eraslan, "Atatürk Türkiye'si'nin Dış Politikası", *Türk Tarihi ve Kültürü*, s. 152.

¹²¹ Yusuf Sarıay vd., *Türk Dış Politikası'nda Hatay (1918-1939)*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay. No:29, Ankara 2001, s. 31.

¹²² Sarıay vd., *Türk Dış Politikası'nda Hatay (1918-1939)*, s. 2.

belirtmiş ve meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi teklifinde bulunmuştur. Türkiye, Fransa'nın bu teklini kabul etmiştir.¹²³ Meselenin barışçı yollarla halledilmesini isteyen ve Avrupa'daki ortamın gergin olduğu bir dönemde bu çeşit bir anlaşmazlığın tehlikeli olabileceğini düşünen İngiltere, iki taraf arasında bir çeşit arabuluculuk görevi üstlenmiştir.¹²⁴

Fransa'nın önerisiyle, Sancak meselesi 14 Aralık 1936'da Milletler Cemiyeti'nde görüşülmeye başlanmış ve Konsey, uyuşmazlığı çözmek amacıyla İsveçli temsilcisi Sandler'i raportör olarak tayin etmiştir.¹²⁵ Görüşmeler sürerken İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, tarafların anlaşmaya varabilmeleri için büyük bir çaba harcamıştır. Neticede İngiltere'nin arabuluculuğunun da etkisiyle Fransa uzlaşmaz tavrını değiştirmiş ve Sandler tarafından hazırlanan rapor, 27 Ocak 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kabul edilmiştir.¹²⁶ Konsey tarafından belirlenen statüye göre, artık Hatay adını alacak olan İskenderun Sancağı'nın iç işlerinde tamamen bağımsız, dış işlerinde ise Suriye'ye bağlı olmak kaydıyla kendi anayasası ile idare edilecek "ayrı bir varlık" olmasına karar verilmiştir.¹²⁷ 1938'de yapılan seçimlerin sonucunda kurulan Hatay Devleti, 29 Haziran 1939'da oy birliği ile Türkiye'ye katılmayı tercih etmiştir.¹²⁸

T.B.M.M.'nde yaptığı konuşmada İngiliz Dışişleri Bakanı'nın, Hatay sorununun çözüme kavuşturulması için Türkiye'yi duygulandıracak derecede emek harcadığına değinen İsmet İnönü de İngiltere'nin, başından beri hem Türkleri hem de Fransızları memnun edecek bir sonuca ulaşılması husunda ciddi bir gayret sarf ettiğini belirtmiştir. Milletler Cemiyeti'nin bu konudaki çalışmasını ve Hatay meselesinde ilgili devletleri memnun edecek bir karara ulaşılmasını, dünyanın o tarihteki mevcut durumunda barış lehine kazanılmış bir zafer olarak tanımlayan İnönü, Türkiye'nin bu konuda izlediği politikaya sempati ile yaklaşmayan hiçbir devlet olmadığını da sözlerine eklemiştir.¹²⁹

¹²³ Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, ss. 667- 668.

¹²⁴ Hikmet Özdemir, *Atatürk'ün Ardından Sir Percy Loraine'in Tanıklığı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 33.

¹²⁵ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 129.

¹²⁶ Sarıнай vd., *Türk Dış Politikası'nda Hatay (1918-1939)*, ss. 77-78.

¹²⁷ Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, s. 669.

¹²⁸ Gönlübol ve Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s. 153.

¹²⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre V, C.15, 29.1.1937, s. 161.

1. 4. Alman Yayılmacılığı'nın Türkiye'yi Batı İttifakı'na Yönlendirmesi

Tüm dünyayı etkisi altına alan 1929 ekonomik krizinin olumsuz etkileri, Almanya'da Ocak 1933'de Nasyonal Sosyalist Parti'nin iktidara gelmesine imkan vermiştir. Hitler'in Parti başkanı olması ile birlikte hareketlenen Alman dış politikasının en temel üç hedefi, Versay Antlaşması'nın hükümlerinin kaldırılması, *Bir millet, bir devlet* ilkesi çerçevesinde tüm Almanların tek bir çatı altında toplanması ve Almanya'nın hayat sahasının gerçekleştirilmesi olmuştur. *Lebensraum* adı verilen hayat sahası politikası, aslında Nazi emperyalizminin adı olup bu hayat sahasının nerede başlayıp nerede sona erdiği açıkça ifade edilmemiştir. Bu politikadaki boşluktan istifade eden Hitler, Almanların yaşamadığı bölgeleri de ele geçirmeye çalışmıştır.¹³⁰

İngiltere ve Fransa ile yaşadıklarından farklı olarak Türkiye'nin, Birinci Dünya Savaşı'na müttefik olarak girdiği Almanya ile arasında savaş sonrasında da herhangi bir sorun bulunmuyordu. Aksine, Türkiye de Almanya gibi savaş sonrasında maruz bırakıldığı haksız uygulamalardan rahatsız olmakla birlikte savaş bittikten sonra tıpkı Almanlar gibi uluslararası alanda yalnız kalmıştır. İki devlet, 3 Mart 1923'te imzaladıkları Türk-Alman Dostluk Antlaşması ile diplomatik bir bağ kurmuştur. Yine İngiltere ve Fransa'nın tersine Almanya'nın, Büyükelçiliğin Ankara'da bulunması konusunda gösterdiği olumlu yaklaşım Türk-Alman yakınlaşmasını kuvvetlendirmiştir. Ne var ki, Hitler yönetimindeki Almanya'nın iç ve dış politikasında yaptığı büyük değişiklikler iki ülke arasındaki ilişkilerin soğumasına neden olmuştur. İki ülkenin dış politika hedeflerinin birbirinden ne kadar farklı olduğu gün geçtikçe ortaya çıkarken, ekonomik ilişkiler ise şaşırtıcı bir biçimde daha da gelişmeye başlamıştır.¹³¹

İki ülkenin dış politikalarında görülen uzlaşmazlığın en büyük nedenini, Almanya'nın savaş sonrasında kurulan düzeni değiştirmeye çalışması karşısında Türkiye'nin, temelde mevcut statükonun sürdürülmesini desteklemesi teşkil etmiştir. Diğer bir deyişle Almanya, revizyonist bir dış politika takip ederken, Türkiye ise

¹³⁰ Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, ss. 552-556.

¹³¹ Uzgel, "Fransa'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ss. 298-302.

izlediği barışçı dış politikaya bağlı olarak anti-revizyonist bir yaklaşım sergilemeyi tercih etmiştir.¹³²

Almanya, Sovyetler Birliği'nden ve özellikle İngiltere'den uzaklaştırmak istediği Türkiye'yi önce ekonomik sonra da siyasi nüfuzu altına alarak kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Böyle bir ihtimalin yaratacağı sonuçları düşünen İngiltere, Türkleri kendine bağlamak isteyen Almanya'nın yaptığı ekonomik hamleleri karşılıksız bırakmamıştır. Bu durum, Türkiye üzerinde daha fazla etkili olmak isteyen iki devlet arasında önce ekonomik, sonra da siyasi bir İngiliz-Alman rekabetini doğurmuştur.¹³³

1937'de İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain, Almanya ile İtalya'nın revizyonist faaliyetlerine rağmen yatıştırma politikası izlenmesinde ısrarcı olmuştur. Ne var ki, yeni bir savaş çıkmasını istemeyen İngiliz kamuoyunun da desteklediği bu politika, Almanların Versay düzenini değiştirmeye yönelik çabalarını daha da hızlandırmış ve Avusturya 12 Mart 1938'de, Çekoslovakya ise 15 Mart 1939'da Almanya tarafından ilhak edilmiştir. Bu gelişme, İngiltere'nin uyguladığı yatıştırma politikasının Almanya'yı durdurmasının mümkün olmadığını göstermiştir.¹³⁴ İtalya'nın da 7 Nisan'da Arnavutluk'u işgal etmesi üzerine İngiltere, Chamberlain'in yatıştırma politikasının faydasız olduğunu kabul ederek nihayet Almanya ve İtalya'yı durdurmak için gerekirse askeri güç kullanılması gerektiğini anlamıştır.¹³⁵

Çekoslovakya'nın Alman işgaline uğraması Türkiye'nin, Almanya'ya bakışını tümüyle değiştirmiştir. Bu işgali Almanya'nın Balkanlar'a inmek planının ilk aşaması olarak yorumlayan Türkiye, Almanya'nın bundan sonraki revizyonist hareketlerini kesinlikle onaylamamış ve Mihver Grubu'na katılmayı kesin bir şekilde reddetmiştir.¹³⁶

Böylece Almanya'nın, Türkiye'yi kendi yanına çekme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Nasıl ki, İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi Türkiye'nin Batı ittifakına kesin olarak yönelmesine neden olan temel bir faktör olmuşsa, Almanya'nın tüm Çekoslovakya'yı ilhak ederek hayat sahası politikasını uygulamaya başlaması da Türkiye'yi ciddi bir karar almaya sevketmiştir.

¹³² Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1991, s. 97.

¹³³ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, s. 205.

¹³⁴ Uzgel ve Kürkçüoğlu, "İngiltere'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, s. 274.

¹³⁵ Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, s. 59.

¹³⁶ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, ss. 127-134.

Balkanlar'da hızla yayılan İtalyan ve Alman tehlikelerinin kendi topraklarına yönelmesinden endişe duyan Türkiye, dış politikasını kesinleştirerek Batılı devletlerin yanında yer almaya karar vermiştir. Türkiye, 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile Ankara'da imzaladığı Üçlü İttifak Antlaşması ile bu kararını somutlaştırarak siyasi bir sonuca bağlamıştır.¹³⁷

1.5. İngiltere Kralı VIII. Edward'ın Türkiye'yi Ziyareti

Türk-İngiliz ilişkilerine olumlu yönde etki eden ve Türk kamoyundaki İngiliz aleyhtarlığının değişmesine neden olan gelişmelerden biri de İngiliz Kralı VIII. Edward'ın eşiyle birlikte İstanbul'a gelmesi olmuştur. İngiliz Kralı, bu kısa ziyareti sırasında Atatürk ile de bir araya gelmiş ve iki devlet reisi arasında samimi görüşmeler yapılmıştır.¹³⁸

VIII. Edward'ın Akdeniz'de yaptığı deniz seyahati sırasında Atatürk'ten gelen daveti kabul etmesi üzerine İngiliz Kralı, maiyetiyle birlikte Çanakkale'ye doğru hareket etmiştir.¹³⁹ Adatepe ve Kocatepe destroyerleri, 3 Eylül 1936'da İmroz Adası açıklarında İngiliz Kraliyet Donanması'na ait H-89 ile H-92 destroyerleri eşliğinde Türk karasularına giren Nahlin yatında bulunan İngiliz Kralı VIII. Edward'ı karşılamışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'deki Arıburnu Cephesi'nde Kurmay Başkan olarak görev yapan Orgeneral Fahrettin Altay, karşılayıcı heyetin başkanı olarak Cumhurbaşkanı adına İngiliz Kralı'na "hoşgeldiniz" demek görevini üstlenmiştir.¹⁴⁰

VIII. Edward'ın, Çanakkale'deki şehit mezarlıklarını ziyaret etmesinin ardından İngiliz ve Türk deniz kuvvetlerinin eşlik ettiği Nahlin yatı, İstanbul'a doğru hareket etmiştir. Öğlen saatlerinde Tophane Rıhtımı'na çıkarak İstanbul'a ayak basan İngiliz Kralı'nı rıhtımda, Cumhurbaşkanı Atatürk ve Başbakan İnönü olmak üzere çok sayıda önemli Türk devlet adamı karşılamıştır. Birbirlerini içten bir şekilde karşılayan VIII. Edward ile Atatürk, İngiliz Büyükelçisi'nin ikâmetgahına giderek orada bir süre görüşmüşlerdir. Aynı gün Dolmabahçe Sarayı'na gelerek iade-i

¹³⁷ Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, ss. 674-678.

¹³⁸ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 118.

¹³⁹ Tarık Saygı, *Atatürk ve Kral*, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 9.

¹⁴⁰ Raşit Metel, *Atatürk ve Donanma*, Deniz Basımevi, İstanbul 1966, s. 157.

ziyarette bulunan VIII. Edward, burada da Atatürk'le samimi bir görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁴¹

VIII. Edward, 6 Eylül 1939'da Atatürk'ün özel treni ile İstanbul'dan ayrılarak Viyana'ya hareket etmiştir. Misafiriyle oldukça samimi bir hava içinde vedalaşan Atatürk, üst düzey devlet adamları ve kalabalık bir halk kitlesi eşliğinde İngiliz Kralı'nı Sirkeci İstasyonu'ndan bizzat uğurlamıştır. VIII. Edward, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Atatürk'e göndermiş olduğu telgrafta Türkiye'de kendisine gösterilen dostluktan duyduğu memnuniyeti dile getirip teşekkür etmiştir. Atatürk de İngiliz Kralı'na cevaben yazdığı telgrafta Majesteleri'nin, Türk topraklarına yapmış olduğu kısa ziyaretin kendisini ne kadar mutlu ettiğini ifade etmiş ve VIII. Edward'ın bu ziyareti sırasında tüm kalpleri kazandığını sözlerine eklemiştir.¹⁴²

Tüm dünyanın gözü önünde cereyan eden ve son derece önemli bir diplomatik gelişme olan İngiliz Kralı VIII. Edward'ın Türkiye'yi ziyareti, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla yakınlaşmaya başlayan Türk-İngiliz ilişkilerine büyük bir katkı yapmıştır.¹⁴³ Zira, Atatürk de Kral VIII. Edward ile aralarında oluşan dostluğun, her iki milletin de eğilimlerine uygun olarak, fiili bir şekilde gelişmekte olan Türk-İngiliz samimi ilişkileri üzerinde olumlu bir etki yarattığını ifade etmiştir.¹⁴⁴

İngiltere Kralı VIII. Edward'ın Türkiye'yi ziyaretinden çok kısa bir süre sonra Türk donanması, Kasım 1936'da İngiltere'nin Akdeniz'deki önemli üslerinden Malta'yı ziyaret etmiştir. Bir anlamda iade-i ziyaret olarak görülebilecek bu ziyaret sonrasında Türk basını, İngiltere'den artık *dost güç* olarak bahsetmeye başlamıştır.¹⁴⁵

1.6. Montrö Konferansı Sürecinde Başlayan Türk-İngiliz Yakınlığı

1.6.1. Konferans Öncesi Durum

Değişen uluslararası siyasi durum karşısında Lozan Konferansı'nda kabul edilen Boğazlar üzerindeki Türk egemenliğini sınırlandıran maddelerin güvenliği için tehdit oluşturduğunu düşünen Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin günün şartlarına uygun bir hale getirilmesini temin etmek üzere yeni bir uluslararası

¹⁴¹ Ayın Tarihi, Eylül 1936, No: 34, *I-Türkiye a: İçerde*, ss.33-35.

¹⁴² Ayın Tarihi, Eylül 1936, No: 34, *I-Türkiye a: İçerde*, ss.36-39.

¹⁴³ Saygı, *Atatürk ve Kral*, s. 9.

¹⁴⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre V, C.13, 1.11.1936, s. 6.

¹⁴⁵ Uyar, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, s. 195.

konferansın toplanması isteğini her fırsatta dile getirmeye başlamıştır.¹⁴⁶ Türkiye, Boğazlar'ın statüsünü değiştirmeye yönelik bu isteğini ilk defa 1933'te Londra'da toplanan Silahsızlanma Konferansı sırasında ifade etmiştir.¹⁴⁷

Habeşistan'a saldırması üzerine İtalya'ya karşı uygulanacak zorlama tedbirleri görüşmek amacıyla Kasım 1935'de toplanan Milletler Cemiyeti'nin toplantılarında söz konusu isteğini tekrar yineleyen Türkiye, nihayet olumlu bir yanıt almayı başarmıştır. Bunun üzerine Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletlere 10 Nisan 1936'da gönderdiği birer notayla, Boğazlar için yeni bir rejim belirlemek üzere uluslararası bir konferansın toplanmasını talep etmiştir.¹⁴⁸

Uluslararası antlaşmaların ihlal edildiği ve askeri güçle değiştirildiği bir dönemde barışçı bir dış politika izlemekten vazgeçmeyen Türkiye'nin, sorununu diplomasi yoluyla çözmek istemesi büyük bir memnuniyet yaratmıştır. Türkiye'nin 1936 tarihli notasına ilk olumlu cevabı İngiltere vermiştir. Artık Türkiye'ye karşı sürdürdüğü politikayı değiştiren İngiltere, Türkiye'nin yeni Boğazlar rejiminin belirlenmesi işini müzakere yoluyla yapmayı tercih etmesini takdirle karşılamıştır. O dönemde Türkiye, yakın ilişkiler kurmaya başladığı İngiltere için değerli bir dost haline gelmiştir.¹⁴⁹ Nitekim İngiltere için güçlü bir Türkiye, Akdeniz'de giderek tehdit oluşturmaya başlayan İtalya'ya karşı sadık bir müttefik demektir. Üstelik İngiltere, Türkiye'yi kendi yanına çekebilirse hem Türk-Sovyet ilişkileri zayıflayacak hem de Almanya'nın Türkiye üzerindeki ekonomik nüfuzu azalmış olacaktı. Bunlardan daha da önemlisi uluslararası antlaşmaların hiçe sayıldığı bir dönemde Türkiye'nin isteğini bir emrivakiyle kabul ettirebileceği gerçeği karşısında İngiltere, bu konuda Türkleri desteklememesi halinde Türkiye'nin revizyonist gruba yaklaşabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurmıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 105.

¹⁴⁷ Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, ss. 582-583.

¹⁴⁸ Kudret Özersay, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C.I: 1919-1980*, ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 371.

¹⁴⁹ Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, s. 663.

¹⁵⁰ Uyar, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, s. 182.

1.6.2. İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar Tezleri'nin Birbiriyle Çatışması

Montrö Konferansı, daveti kabul etmeyen İtalya dışında Lozan Antlaşması'nı imzalayan tüm devletlerin 22 Haziran 1922'de biraraya gelmeleriyle toplanmıştır.¹⁵¹ Konferansın ikinci gününde Türk temsilcisi, Boğazlar bölgesinin gayriaskeri durumuna son verilerek tahkim edilmesi, buralarda askeri kuvvet bulundurulması ve uluslararası Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasına yönelik Türk tasarısını açıklamıştır. Türkiye, ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişini bazı şartlar dahilinde kabul ettiğini bildirmiştir.¹⁵²

Türkiye'nin, tasarısını sunmasının ardından diğer devletler de menfaatleri doğrultusunda kendi tezlerini dile getirmişlerdir. Savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçiş serbestliği konusunda beklendiği üzere İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin istekleri birbiriyle çatışmıştır. Sovyetler Birliği, Boğazlar'dan geçecek savaş gemilerine yönelik sınırlamaların sadece Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere uygulanması, yani Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçmesi gerektiğini savunurken İngiltere ise ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçişinin Lozan'da belirlenen esaslara uygun olarak yapılmasını istemiştir. Bunun dışında İngiltere, Boğazlar'da tüm devletlerin transit olarak bulundurabilecekleri azami tonajı ile Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin tonaj toplamının Türk tezinde öne sürülenden biraz daha fazla olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵³ Ayrıca Sovyetler Birliği, Türkiye'nin tezine uygun olarak Boğazların silahlandırılmasını isterken İngiltere ise Uluslararası Boğazlar Komisyonu'nun görevine devam etmesini talep etmiştir.¹⁵⁴

İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin, gemilerin Boğazlar'dan geçişi konusundaki görüş ayrılıkları nedeniyle Montrö Konferansı'ndaki görüşmeler iki aya yakın bir süre devam etmiştir.¹⁵⁵ Öte yandan, Akdeniz'deki İtalyan tehlikesi nedeniyle Türkiye'yi kendi yanına çekmek isteyen İngiltere, görüşünde fazla ısrar etmeyerek Sovyetler'inkine karşı Türk tezini müdafaa etmeye karar vermiştir. Nasıl ki Lozan'da

¹⁵¹ Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, s. 57.

¹⁵² Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, ss. 122-123.

¹⁵³ Uyar, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, s. 184.

¹⁵⁴ Coskun Üçok, *Siyasi Tarih Dersleri*, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1957, s. 355.

¹⁵⁵ Cumhuriyet, 13.07.1936, s. 3.

İngilizlere karşı Türk görüşü Sovyetler Birliği tarafından hararetle savunulmuşsa, Montrö Konferansı'nda roller değişmiş ve bu sefer İngiltere, Türk görüşünü Sovyetlere karşı desteklemeye başlamıştır.¹⁵⁶

1.6.3. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin İmzalanması

Tarafların uzlaşması üzerine 20 Temmuz 1936'da Türkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya tarafından Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'na ekli olan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine geçen bu sözleşmeye 1938 yılında İtalya da katılmıştır.¹⁵⁷

Sovyetler Birliği, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin uçak gemileri dışında savaş gemilerinin barış zamanında bazı tonaj sınırlamalarına tabi tutularak Akdeniz'den geçebilmeleri şartıyla kabul etmiştir.¹⁵⁸ Barış zamanında, Boğazlar'dan geçecek yabancı gemilerin sayısı ve tonilatosu konusunda Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin lehine daha fazla haklar tanıyan Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemisi sayısı ile Karadeniz'de kalabilecekleri süreyi kısıtlamıştır. Buna göre, savaş durumunda Türkiye'nin tarafsız olması halinde savaşan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişi yasaklanmıştır. Türkiye, savaşa katıldığı ya da kendisini yakın bir savaş tehdidi altında gördüğü taktirde ise savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişinin Türkiye'nin onayına bırakılmasına karar verilmiştir. Ayrıca bu sözleşmeyle Boğazlar üzerindeki Türk egemenliğini kısıtlayan uluslararası Boğazlar Komisyonu kaldırılmış ve Türkiye'nin Boğazlar bölgesini yeniden silahlandırmasına izin verilmiştir.¹⁵⁹

Boğazlar üzerindeki mutlak Türk egemenliğinin kurulmasını sağlayan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasının ardından uluslararası arenada ağırlığı artan Türkiye, hem revizyonist hem de antirevizyonist grubun dostluğuna kıymet verdiği bir devlet haline gelmiştir.¹⁶⁰ Montrö Konferansı sırasında büyük devletler arasındaki görüş ayrılıklarından faydalanmasını bilerek Boğazlar üzerindeki denetimini yeniden

¹⁵⁶ Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, s. 67.

¹⁵⁷ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasî Andlaşmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1965, s. 235.

¹⁵⁸ Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, s. 57.

¹⁵⁹ Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 107.

¹⁶⁰ Uyar, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, s. 186.

kazanan Türkiye, bu sözleşme¹⁶¹ ile birlikte Karadeniz ve Akdeniz’de gelişen olayları etkileme gücü kazanmıştır. Böylece bir çok devlet kendi tarafına çekebilmek için Türkiye ile ilişkilerini iyi tutmak zorunda kalmıştır.¹⁶² Bu durum Türkiye’nin çok yönlü bir dış politika izlemesine ve yöneleceği grubu seçmesine imkan vermiştir.

Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası olan Montrö Konferansı’nın en mühim sonuçlarından birisi de Türkiye ile İngiltere’nin, konferans sırasında gözle görülür bir biçimde birbirleriyle yakınlaşmaya başlamaları olmuştur. Şurası muhakkaktır ki, İngiltere’nin onayı ve desteği olmadan Türkiye’nin, Boğazlar rejimini kendi isteğine bu kadar yakın bir şekilde değiştirmesi mümkün değildi.¹⁶³ Nitekim, Montrö Konferansı’na değinen 22 Kasım 1936 tarihli Fransız gazetesi *Le Journal*’da, Türkiye ile İngiltere arasında bir süredir devam eden yakınlaşmaya bağlı olarak, “İngiltere’nin, Boğazlar’ın anahtarlarını artık Sovyetler’e hizmet etmeyen Türklere iade ettiğine” yönelik bir ifadeye yer verilerek, Montrö’de Boğazlar konusunun Türklerin istediği şekilde sonuçlanmasında İngiltere’nin oynadığı rol açık bir biçimde belirtilmiştir.¹⁶⁴

1.7. Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması

Arnavutluk’un 7 Nisan 1939’da İtalya’nın işgaline uğraması, Türkiye’de büyük bir endişe yaratmıştır. Bu hareketiyle Balkanlar’da kendisine bir sıçrama tahtası bulan İtalya’nın bununla kalmayacağı belliydi. Üstelik İtalya bu işgali, Almanya’nın Çekoslovakya’yı 16 Mart 1939’da işgal etmesinden çok kısa bir süre sonra gerçekleştirmesi Türkiye açısından düşündürücü olmuştur. İtalya ve Almanya’nın izledikleri yayılmacı politika gereği Türkiye’nin güvenlik bölgesi olarak gördüğü Balkanlar’a birlikte adım atmaları Türkiye’de, İtalya ile Almanya’nın birlikte ve planlı bir şekilde hareket ettikleri endişesini doğurmuştur. Bu durum, Türk dış politikasında kesin bir değişiklik meydana getirmiştir.¹⁶⁵

¹⁶¹ Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin ayrıntılı maddeleri için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye’nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasî Andlaşmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1965, ss. 239-257.

¹⁶² Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, çev. Ali Asker, Bilgi Yay., Ankara 2011, s. 26.

¹⁶³ Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, s. 665.

¹⁶⁴ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Cumhuriyet Arşivi*, Belge No: 030/10/200/363/5, 21.12.1936

¹⁶⁵ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, s. 138.

Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesinin ardından Hitler'le anlaşmanın artık mümkün olmadığını anlayan Chamberlain, izlemiş olduğu yatıştırıcı politikanın revizyonist devletleri daha da cesaretlendirdiğinin farkına varmıştır. Avrupa'nın içinde bulunduğu büyük tehlike karşısında blok kurarak direniş cephesinin liderliğini üstlenen İngiltere, izlediği yeni politikaya bağlı olarak 31 Mart 1939'da Polonya'ya, 13 Nisan 1939'da ise Fransa'yla birlikte Romanya ve Yunanistan'a garanti vermiştir.¹⁶⁶ Chamberlain'in, Almanlara karşı takındığı uzlaşmacı tutumunun en büyük nedenlerinden birisi de Almanya'nın, 1938'de başlayacak bir savaşı kazanabilme şansını, savaşın ertelenmesi ihtimalinden daha yüksek görmüş olmasıydı.¹⁶⁷

İngiltere, Romanya ve Yunanistan'a garanti verdiği gün aynı teklifi Türkiye'ye de yapmıştır. Türkiye, İngiltere'nin teklifini kabul etmekle birlikte bu garantinin tek taraflı değil, iki taraflı olmasını önermiştir. Zira, İngiltere'nin garantisini kabul edip Mihver'e karşı açıkça cephe alan Türkiye, Almanya ve İtalya'nın düşmanlığını kazanmış olacak ve bir savaş tehlikesi altında kalacaktı. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi karşısında İngiltere'nin kendisine nasıl bir yardımda bulunacağını bilmek isteyen Türkiye, İngiltere'den üstleneceği taahhütleri açık bir biçimde ortaya koymasını talep etmiştir. İngiltere'nin de Türkiye'nin bu görüşünü haklı bulması üzerine iki taraf arasında görüşmeler başlamıştır.¹⁶⁸ 16 Nisan'da da Fransa benzer bir girişimde bulunarak, Türk Dışişleri Bakanlığı'na Almanlar tarafından Türkiye'ye yapılacak bir saldırıya karşı Türkiye'ye garanti vermeye hazır olduğunu bildirmiştir.¹⁶⁹

Bu dönemde Türkiye, izlediği dış politikaya bağlı olarak Sovyetler Birliği ile iyi ilişkilerini sürdürmeye de özen göstermiştir. Zaten Türkiye'nin hedefi, İtalyan tehlikesine karşı İngiltere, Alman tehdidine karşı ise Sovyetler Birliği ile ittifak yapmaktır. Savaşın başında Almanya'nın saldırısına uğramaktan çekinen Sovyetler Birliği ise bu tehlikeden kurtulmak için Türkiye ve İngiltere ile birlikte hareket etmek, bunun gerçekleşmemesi durumunda ise Almanya ile kendi başına anlaşma

¹⁶⁶ Rıfkı Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Gazi Üniversitesi Yay, No:22, Ankara 1983, s. 31.

¹⁶⁷ R.A.C. Parker, *II. Dünya Savaşı*, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2005, s. 22.

¹⁶⁸ Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, ss. 674-675.

¹⁶⁹ Kamuran Gürün, *Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na Sokma Çabaları*, T.T.K. Yay., Ankara 1988, s. 1460.

yapmak amacını gütmüştür.¹⁷⁰ Nitekim Tevfik Rüştü Aras da Türk-İngiliz ittifakının genişletilerek Türkiye-İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında bir iş birliği antlaşması haline getirildiği takdirde tüm meselenin kökünden halledileceğini belirtmiştir. Ayrıca yine Aras'ın ifade ettiğine göre İngiltere ve Fransa ile yapılacak bir ittifaka benzer bir ittifakın Sovyet Birliği ile de yapılması Türkiye'nin izlediği siyasetin bir esasını teşkil etmiştir.¹⁷¹

Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki müzakereler sürerken, Almanya'nın yeni Ankara Büyükelçisi Franz Von Popen ile Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin Ankara'ya gelmişlerdir. Türkiye'nin İtalya'dan duyduğu endişenin farkında olan Almanya, en yetenekli diplomatını Ankara'ya göndermiştir. Von Papen, Türkiye'nin Alman dış politikasından uzaklaşmamasını sağlamak, en azından Türkiye'nin savaşta tarafsızlığını temin etmek ve en önemlisi Türk-İngiliz görüşmelerinin bir ittifakla sonuçlanmasını engellemekle görevlendirilmiştir.¹⁷²

Türkiye ile İngiltere arasında 15 Nisan'da başlayan müzakereler, 12 Mayıs 1939'da Türkiye'yi *Barış Cephesine* bağlayan bir deklarasyonun yayımlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu Deklarasyonla birlikte iki devlet, kendi milli güvenliklerini sağlamak üzere aralarında bir ittifak antlaşması imzalayacaklarını açıklamışlardır.¹⁷³ Türk-İngiliz Deklarasyonu'nun en önemli maddesini, her iki devletin yapılacak herhangi bir saldırının Akdeniz'de bir savaş çıkmasına sebebiyet vermesi halinde birbirlerine her türlü yardımı yapacaklarına yönelik 4. madde teşkil etmiştir. İngiltere'nin 4. maddeye Akdeniz'le birlikte Balkanlar'ın da eklenmesi teklifi, Sovyetler Birliği ve Bulgaristan'ı göz önünde bulunduran Türkiye tarafından kabul edilmemiştir.¹⁷⁴

Türk-İngiliz Deklarasyonu Türkiye'de olduğu kadar İngiltere'de de sevinçle karşılanmıştır. Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Halifax, 10 Nisan 1939'da İngiliz kabinesinde yaptığı konuşmasında İngiltere'nin, Türkiye'ye verdiği önemi şu sözlerle dile getirmiştir: "Türkiye, bizim için kesin olarak Güneydoğu Avrupa'nın en

¹⁷⁰ A.Suat Bilge, *Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1992, s. 130.

¹⁷¹ Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, Yörük Matbaası, İstanbul 1968, s. 37.

¹⁷² Ahmet Şükrü Esmer ve Oral Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, ss. 138-139.

¹⁷³ Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 109.

¹⁷⁴ Uyar, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, s. 202.

önemli ülkesidir. Onunla ilişkilerimize zarar verecek herhangi bir hareketten mutlak surette kaçınmalıyız.”¹⁷⁵

Türk-İngiliz Deklarasyonu, Fransa'nın da yer alacağı üçlü bir ittifakın kurulmasını öngörüyordu. İngiltere'nin arabuluculuğuyla Hatay konusundaki sorunun çözüme kavuşturulmasının ardından Türkiye ile Fransa, 23 Haziran 1939'da Türkiye'nin İngiltere ile yaptığına benzer bir deklarasyon yayımlamışlardır. Bu gelişmenin ardından Türkiye, İngiltere ve Fransa'yla Üçlü İttifak Antlaşması yapılması için görüşmelere başlamıştır. Bu antlaşmanın imzalanmasını engellemek ve Türkiye'yi Mihver tarafına çekmek için çok uğraşan Von Papen, İtalya konusunda kaygılarını gideremediği Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'yla ittifak kurma niyetinden vazgeçirememiştir.¹⁷⁶

İngiltere ve Fransa'yla ittifak yapmaya çalıştığı halde Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin bozulmamasına da önem veren Türkiye, bu devletlerle yaptığı görüşmeler hakkında Moskova'yı bilgilendirmeye de dikkat etmiştir. Bu nedenle Sovyetler Birliği'nin, 23 Ağustos 1939'da Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalaması Türkiye'de büyük bir şaşkınlıkla karşılanmıştır.¹⁷⁷

Bu sırada Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgal etmesi ve İngiltere ile Fransa'nın, 3 Eylül'de Almanya'ya savaş açmaları üzerine İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin 23 Ağustos'ta Almanya ile imzaladığı Saldırmazlık Paktı uyarınca Polonya'ya girerek bu ülkeyi Almanya ile birlikte paylaşması, Türkiye açısından durumu daha vahim bir hale getirmiştir. İngiltere ve Fransa'yla yaptığı ittifak antlaşması görüşmeleri devam ederken bu birliğe Sovyetler Birliğini de katmak için bu ülkeyle bir antlaşma yapmak isteyen Türkiye, Sovyetler'in daveti üzerine görüşmelerde bulunması için Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu 24 Eylül 1939'da Moskova'ya göndermiştir. Ancak, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar rejiminde kendi lehine kabul edilemez birtakım değişiklikler yapılmasını talep etmesi üzerine bu görüşmeler sonuçsuz kalmıştır.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 74.

¹⁷⁶ Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, ss. 60-61.

¹⁷⁷ İlhan Uzgel ve Ömer Kürkçüoğlu, "İngiltere'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, C.I:1919-1980, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 276.

¹⁷⁸ Uzgel ve Kürkçüoğlu, "İngiltere'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* s. 276.

Moskova görüşmelerinden beklediği sonucu elde edemeyen Türkiye, Sovyetler Birliği ile kurulacak Türk-Sovyet Paktı'ndan umudunu kesince 19 Ekim 1939'da Ankara'da İngiltere ve Fransa ile üçlü bir İttifak Antlaşması imzalamıştır. İngilizler ve Fransızlarla imzalanan Karşılıklı Yardım Antlaşması'na ekli olan askeri sözleşmeyi Türkiye adına imzalama yetkisi, Başbakan Refik Saydam ile Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a verilmiştir.¹⁷⁹ Bu Üçlü Antlaşma'yı imzalayan Türkiye, fiilen katılmadığı savaşta hukuken taraf olarak İngiltere ve Fransa'yla birlikte Müttefik devletler safındaki yerini almıştır.¹⁸⁰

Önceki deklarasyonların tüm hükümlerini aynen içeren söz konusu bu üçlü ittifakla Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın bir Avrupa devletinin saldırısına uğramaları sonucunda Akdeniz'de bir savaşa sürüklenmeleri durumunda “*hayırhah tarafsızlık*” izlemeyi üstlenmiştir. Önceki deklarasyonlardan farklı olarak bu ittifaka Akdeniz'in yanı sıra Balkanlar bölgesi de eklenmiş ve İngiltere ile Fransa'nın, Yunanistan ile Romanya'ya verdikleri garantiler nedeniyle savaşa girmeleri halinde Türkiye'nin, bu ülkelerin yanında savaşa katılacağına dair bir madde koyulmuştur.¹⁸¹ Türkiye, bir Avrupa devletinin saldırısına uğradığı takdirde ise İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye yardımda bulunmayı taahhüt etmişlerdir. Ayrıca Türkiye'nin isteği üzerine İttifak Antlaşması'na ek 2 numaralı Protokol'e bu antlaşma ile üstlendiği taahhütlerin kendisini, Sovyetler Birliği ile savaşa girmesini gerektirecek bir anlaşmazlığa sürüklemesi halinde ittifakın geçersiz olacağını belirten ihtirazi bir kayıt eklenmiştir. Türkiye'nin böyle bir harekette bulunmasının nedeni, bir Pakt imzalanmamış olmasına rağmen görünüşte ilişkilerini normal bir şekilde sürdürdüğü Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelmek istememiş olmasıdır.¹⁸²

Üçlü İttifak Antlaşması'na ilave edilen “*Özel bir Antlaşma*” ya da Türkiye'ye 25 milyon sterlin tutarında kredi verilmesi, bu krediyle alınacak savaş malzemesinin ne zaman ve hangi şartlarla teslim edileceği, savaşa girdiği zaman Türkiye'ye yapılacak diğer yardımlar, Türkiye'ye ayrıca tütün vs. ile geri ödenebilecek 15 milyon sterlinlik altın borcu verilmesi ve kliring hesabıyla ilgili çeşitli hükümler koyulmuştur. 15 senelik bir süre için imzalanan Üçlü Antlaşma, bu süre sonunda

¹⁷⁹ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu: 3, Gömlek: 4, Belge No:6-112.

¹⁸⁰ Öztop, *Türk-İngiliz İlişkileri (1939-1945)*, s. 91.

¹⁸¹ Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, s. 679.

¹⁸² Esmer ve Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 143.

tarafarla feshedilmediği, üstelik savaş sonunda da yürürlükte olduğu teyit edildiği için günümüzde de hukuken geçerlidir.¹⁸³

Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa'yla bir Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalayarak Batı ittifakına katılma gerekçesi, Hükümet tarafından şu sözlerle açıklanmıştır: ¹⁸⁴

Hitler'in, Türkiye ile ilgili olmayan "üstün ırk" düşüncesinin vahim bir hal alması Çekoslovakya'nın yok edilmesine, İtalya'nın da Arnavutluk'u işgal etmesine neden olmuştur. Böylece Mihver devletlerinin, kendi çıkarları doğrultusunda diğerk ülkelere saldırmak suretiyle yeni ve büyük bir savaş daha başlatma amaçları ortaya çıkmıştır. Türk Hükümeti, tarafsız kalmak konusunda kararlı olmasına karşılık, yaşanan son gelişmeler bunun mümkün olamayacağını kanıtlayarak Mihver grubuna karşı kurulacak birlikte Türkiye'nin de yer almasının şart olduğunu göstermiştir.

Bazı tarihçiler, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla 19 Ekim 1939'da imzaladığı İttifak Antlaşması ile tarafsızlığını bırakıp bir gruba bağlanmasını Atatürk'ün dış politikasında yapılan büyük bir değışiklik olarak değerlendirmişlerdir. Halbuki bu antlaşma, Atatürk'ün belirlediği dış politikanın bir sonucu olarak tezahür etmiştir. Bu politikanın temelini, Sovyetler Birliği ile dostça ilişkileri bozmadan Batılı devletler ile yakınlaşmak ve mümkünse Sovyetler Birliği'ni de Batı ittifakına katmak oluşturmıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği'ni bu ittifaka dahil edebilmek için mümkün olan herşeyi yapmış, ancak bunu başaramamıştır.¹⁸⁵

Tüm planlarını Sovyetler Birliği'nin de yer aldığı bir Türk-İngiliz-Fransız Paktı'nın kurulması üzerinden yapan Türkiye, bunu gerçekleştirmek için yaptığı girişimler sonuçsuz kalınca pragmatik bir dış politika izlemeye karar vermiştir. Atatürk, bu politikaya bağlı olarak dönemin şartlarını da göz önünde bulundurarak iş birliği içine girdiği İngiltere ve Fransa ile ittifak kurmaya çalışmıştır. Bu dış politika hedefi, Atatürk'ün ölümünden sonra da Türk dış politikasının belirlenmesinde rehberlik etmiştir. Buna bağlı olarak Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı süresince izleyeceği dış politikanın da temelini teşkil etmiştir.¹⁸⁶

¹⁸³ Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasî Antlaşmalar*, ss. 284-285.

¹⁸⁴ Nihan Eyüboğlu, *Yalta Konferansı ve Konferans Sonrasında Avrupa'nın Durumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 23.

¹⁸⁵ Baskın Oran, "1923-1939: Görelİ Özerklik-1/ Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.I: 1919-1980, ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 255.

¹⁸⁶ Gözen, *İmparatorluk'tan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 64.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRK HAVA KUVVETLERİ'Nİ GÜÇLENDİRMEK İÇİN İNGİLTERE'DEN ALINAN YARDIMLAR

2.1. Türk-İngiliz Ticarî İlişkilerini Geliştirmeye Yönelik Teşebbüsler

2.1.1. Türk-İngiliz Kliring Antlaşması

Lozan Konferansı'nın ardından Türk-İngiliz ilişkileri, dış politikada meydana gelen gelişmelerin seyrine bağlı kalarak ilerlemiştir. Bu dönemde, Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler için büyük bir sorun teşkil eden Musul meselesinin 1926 yılında kesin bir şekilde çözüme kavuşturulmasının ardından Türk-İngiliz ilişkileri, hemen dostluk seviyesine ulaşmasa da normalleşmeye başlamıştır. Giderek güçlenmeye başlayan İtalyan tehdidinin kendi topraklarına yönelmesinden endişe duyan Türkiye, İngiltere'ye yaklaşmaya başlamış ve iki ülke arasındaki ilişkiler 1936'da toplanan Montrö Konferansı sonrasında bir işbirliği devresine girmiştir.¹⁸⁷

Türkiye ile İngiltere arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmesi, iki ülke arasındaki iktisadî ilişkilerin gelişimini de olumlu yönde etkilemiş ve Türk-İngiliz iktisadî ilişkilerini arttırmak amacıyla birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Böyle bir ticarî yakınlık ile aynı zamanda Türkiye'nin, dış ticaretinde önemli bir paya sahip olan Almanya'ya iktisadî olarak bağımlı olmasının önüne geçilmesi de amaçlanmıştır.¹⁸⁸

Türk-İngiliz ilişkilerinin olumlu yönde ilerlediğine dikkat çeken *Observer* gazetesinin konuya ilişkin haberine göre, diğer Balkan devletlerinin olduğu gibi, Türkiye'nin dış ticaretine de büyük ölçüde hakim olmak isteyen Almanya, halihazırda Türk ihracatının %60'ına sahiptir. Almanya, Türkiye'den dünya piyasasının %30'undan daha yüksek bir fiyata satın aldığı Türk mallarını dünya piyasası fiyatları üzerinden Rotterdam'da tekrar satarak elde ettiği döviz ile Alman sanayisi için gerekli olan diğer hammaddeleri başka ülkelere satın almaktadır. Türkiye, her ne kadar Almanya'nın söz konusu ticarî faaliyetlerinden kazançlı çıksa

¹⁸⁷ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 118.

¹⁸⁸ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 118.

da, dış ticaretinin yalnız tek bir ülkeyle yapılmasından endişe etmekte ve çeşitli ülkelerle, özellikle de İngiltere ile ticaret yapmak istemektedir.¹⁸⁹

Böylece, iki ülke arasındaki ticarî ilişkileri kolaylaştırmak arzusuyla Türkiye ile Birleşik Krallık arasında 17 Eylül 1936 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, 2 Eylül 1936 tarihinde Londra’da bir *Türk-İngiliz Ticaret ve Kliring*¹⁹⁰ Antlaşması imzalanmıştır.¹⁹¹

Türkiye ile İngiltere arasında bu yeni ticaret antlaşmasının imzalanması üzerine, özellikle İngiltere Kralı VIII. Edward’ın Türkiye’ye yapmış olduğu ziyaretin ardından Türklere karşı büyük bir sempati duymaya başlayan İngiliz sermayedarları ve işadamları, Türkiye ile yakından ilgilenmeye başlayarak bu ülke ile ticaret yapmak imkanlarını araştırmaya başlamışlardır. Bu amaçla önemli bir İngiliz sermayedarlar grubunun temsilcileriyle İngiltere’nin en önemli ekonomi gazetelerinden biri olan *Financial Times* gazetesinin özel muhabirlerinden biri Ankara’ya gelmiştir. Türkiye’ye gönderilen İngiliz gazeteci, Türkiye’nin iktisadî ve ticarî durumu hakkında incelemelerde bulunup Türkiye’de iş yapmak isteyen İngiliz gruplarını bilgilendirmek üzere görevlendirilirken, sermayedar grubun temsilcileri ise hem tetkiklerde bulunmak hem de Türk-İngiliz iktisadî ilişkilerinin geliştirilmesi için bazı iş birliği projeleri teklif etmek üzere Türk devlet adamlarıyla görüşmek sorumluluğunu üstlenmişlerdi..¹⁹²

İngiltere ile Türkiye arasındaki eski ticarî antlaşmayı karşılaştıran Türkiye İktisat Müsteşarı Faik Kurdoğlu’nun verdiği bilgiye göre, eski antlaşma tek taraflı bir kliring anlaşmasıydı. Özel muameleye tâbi Türk ürünlerinin sayısı birkaç taneyi geçmiyordu. Yeni antlaşmada ise böyle muamelelere dahil edilen ürünlerin sayısı daha fazla olup, bazı şartlarla İngiltere ve Türkiye mallarından herhangi bir eşya kapsamına alınmalarına karar verilmişti. Ayrıca eski antlaşmada İngiltere’nin Türkiye’ye ihracatı hakkında herhangi bir madde yoktu. Yeni antlaşma ile bu

¹⁸⁹ *Cumhuriyet*, 22.10.1936, s. 7.

¹⁹⁰ Kelime olarak “denkleştirme” ya da “mahsup” anlamlarına gelen kliring, dış ticarete malın malla değiştirilmesi esasına dayanmakla birlikte takastan daha gelişmiş bir yöntemdir. İthalat ve ihracatçıları, birbirlerini tek tek arayarak bulma ve anlaşma yapma zorluğundan kurtaran bu sistemde dış ticaret, bir aracı kurum vasıtasıyla taraf ülkelerin kendi para cinsleri üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu işlem, genellikle Merkez Bankaları ya da Kliring Ofisleri tarafından yürütülmektedir. Yapılan ticaret bedeli, taraflar tarafından kendi kurumlarına yatırıldıktan sonra bu işlemler arasındaki fark denkleştirilmektedir. Detaylı bilgi için Bkz. Kahraman Arslan, “*Dış Ticaret İşlemleri*”, Detay Yay., Ankara 2014, s. 128, Nilüfer Argın ve A. Can Bakkalcı, “*Türkiye’nin Dış Ticaret Tarihi*”, Ekin Yayınevi, Bursa 2011, s. 156.

¹⁹¹ PRO, BT 11/570, *United Kingdom-Turkey Trade And Clearing Agreement*, 15.09.1936.

¹⁹² *Cumhuriyet*, 26.09.1936, ss. 1-8.

eksikliğe bir çözüm bulunarak Türkiye'deki genel ithalat rejimi İngiliz mallarına uygulanmaya başlandı. Bundan dolayı İngiltere'nin, dış ticaretinde *kendisinden mal alan ülkelerin malını alma* politikası izleyen Türkiye'den mal alması, yalnız en iyi malı en uygun fiyatla satın alması anlamına gelmeyip aynı zamanda bu satın alınan mala muadil İngiliz malı satmayı da ifade etmektedir.¹⁹³

Türkiye ile İngiltere arasındaki ticarete önceden beri bir denge mevcut olmasına rağmen, bundan önceki Türk-İngiliz antlaşması ile İngilizler lehine 1, 000,000 İngiliz liralık bir açık ortaya çıkmıştı. Bu durumun nedeni eski antlaşmaya göre, antlaşma imzalandıktan sonra on beş gün içerisinde bu gibi malların serbestçe ithal edilebileceği kararlaştırıldığından, bu durumdan faydalanmak isteyen tüccarların Yunanistan ve Mısır'dan hemen büyük miktarda İngiliz malı ithal etmeleridir. Sonuç olarak İngiltere'nin Türkiye'ye yaptığı ihracattan 1, 000,000 değerindeki fazla İngiliz malının Türkiye'ye ihraç edilmesine karar verilmiştir. Yeni ticaret antlaşması ile bu açık, özel bir kliring yoluyla tamamen ödenerek kapatılacaktır. Yeni Türk-İngiliz Ticaret Antlaşması'nı "mükemmel bir kliring" olarak tanımlayan Kurdoğlu'na göre, yeni beş yıllık kalkınma planıyla birlikte çok sayıda inşaat ve tesisat yapılacağı için, İngiliz piyasası bu durumdan büyük kazançlar sağlayacaktı.¹⁹⁴ Bir İngiliz memurunun Türkiye için söylemiş olduğu, "Türkiye ciddi iş adamlarına en büyük memnuniyet ve itimat verecek nadir memleketlerden biridir." sözünü nakleden Kurtoğlu'na göre parası sağlam, dış ticareti uygun bir dengeye sahip olan Türkiye'nin iç politikasındaki istikrar ve huzura pek çok ülke gıpta etmektedir.¹⁹⁵

Türkiye ile Birleşik Krallık arasında imzalanan Kliring Antlaşması'na göre, taraflar iki ülke arasındaki ticarî ilişkileri kolaylaştırmak amacıyla şunlara karar vermiştir:¹⁹⁶

1.Madde

(1) *Bu anlaşmaya bağlı birinci listede numaralandırılan Birleşik Krallık malları, miktar itibariyle herhangi bir sınırlama olmaksızın Türkiye'ye ithal edilebilecek ve bu anlaşmaya bağlı ikinci listede sayılı Birleşik Krallık mallarının her biri, her bir madde için ikinci listede belirtilen kontenjan miktarı kadar Türkiye'ye ithal edilebilecektir.*

¹⁹³ Cumhuriyet, 14.09.1936, s. 7.

¹⁹⁴ Cumhuriyet, 27.09.1936, s. 3.

¹⁹⁵ Cumhuriyet, 14.09.1936, s. 7.

¹⁹⁶ PRO, BT 11/570, United Kingdom-Turkey Trade And Clearing Agreement, 15.09.1936.

(2) *Birleşik Krallık malları, Türkiye’de uygulanan genel ithalat rejiminden de tamamen istifade edecektir.*

2. Madde

(1) *Türk malları, Birleşik Krallık’ta uygulanan genel ithalat rejiminden tamamen istifade edecektir.*

(2) *Birleşik Krallıkta yapılan ithalatlara miktar sınırlaması getirilmesi durumunda, Türkiye’de yetişen, elde edilen veya imal edilen mallara eşit muamele yapılacaktır.*

3. Madde

Birleşik Krallık, Türkiye’nin Birleşik Krallık’a ithal edilecek her çeşit ziraî ürün miktarını düzenlemeye karar vermesi halinde, izin verilen dış ithalatın adil bir payla Türkiye’ye tahsisi için, ilk olarak Türkiye’ye konuyu görüşmek üzere bir fırsat vermeden, ithal edilmesine izin verilen toplam mal miktarı üzerinden ülke başına kontenjan ayırmamayı taahhüt eder.

4. Madde

Türkiye ya da Türk İl ya da Belediye Daireleri tarafından satın alınan Birleşik Krallık malları, söz konusu türdeki malların ithalatının yürürlükteki genel ithalat rejimi uyarınca yasaklanmamış olması ve gerekli herhangi bir iznin Türkiye’nin ilgili dairesinden önceden alınması şartıyla herhangi bir miktar sınırlaması olmadan Türkiye’ye ithal edilebilecektir.

5. Madde

Bu anlaşmaya bağlı üçüncü listede sayılan Türk malları, nereden gelirse gelsin, Birleşik Krallık’a ithallerinde söz konusu listede gösterilen vergi ya da mükellefiyetlerden başkasına veya daha fazlasına tâbi tutulamayacaktır.

6. Madde

(1) *Bu anlaşmanın yürürlüğe girdiği ya da girdikten sonraki tarihte, Türkiye’ye ihraç edilecek olan tüm Birleşik Krallık mallarına iki nüsha hazırlanmış bir “Menşe Şahadetnamesi”¹⁹⁷ eklenecektir; bu şahadetname, bir Ticaret Odası veya Birleşik*

¹⁹⁷ *Menşe Şahadetnamesi (The Certificate of Origin)* , ihraç edilecek malın menşeyini yani üretildiği yeri, hangi ülkeye ait olduğunu gösteren belgedir. Dış ticarete farklı ülkelerden gelen ürünlerin uygulamada farklı muameleye tâbi tutulması gereği, menşe şahadetnamesine ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Söz konusu belge, ithalatçının isteği üzerine ihracatçı tarafından düzenlenmekte ve bağlı olduğu Ticaret Odası tarafından onaylanmaktadır. İthalatın yapılacağı ülkenin elçilik veya konsoloslugu tarafından da onaylanabilir. Detaylı bilgi için, Bkz. “*İhracatta Kullanılan Uluslararası Belgeler*”, Haz., Esin Şen, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara 2009, s. 33, Kahraman Arslan, *Dış Ticaret İşlemleri*, Detay Yay., Ankara 2014, s. 147.

Krallık tarafından yetkilendirilen bir müessese ya da şahıs tarafından verilmiş ve Birleşik Krallık'taki bir Türk konsolosu tarafından vize verilmiş olacaktır.

(2) Menşe Şahadetnamesi'nin bir kopyası, Türk gümrükleri tarafından damgalandıktan sonra T.C. Merkez Bankası'na gönderilecek (bundan sonra kısaca "Merkez Bankası" denilecektir.) ve o da söz konusu nüshayı Birleşik Krallık tarafından kurulacak Türk-İngiliz Kliring Ofisi'ne (bundan sonra kısaca "Kliring Ofis" denilecektir.) aşağıdaki 10 uncu maddenin (1) inci fıkrası uyarınca gönderilmesi gereken tahsilât bordroları ile birlikte sevkedecektir.

(3) Bu anlaşmanın yürürlüğe girdiği ya da girdikten sonraki tarihte, Birleşik Krallık'a ihraç edilecek tüm mallarına, iki nüsha olarak hazırlanmış bir Menşe Şahadetnamesi eklenecektir; bu şahadetname Türkiye'de bir Ticaret Odası tarafından verilmiş ve Türkiye'deki bir İngiliz Konsolosu tarafından vize verilmiş olacaktır.

(4) Menşe Şahadetnamesi'nin bir nüshası Birleşik Krallık gümrükleri tarafından damgalandıktan sonra Kliring Ofis'e gönderilecek ve o da söz konusu nüshayı aşağıdaki 10 uncu maddenin (1) inci fıkrası uyarınca gönderilmesi gereken tahsilât bordrolarıyla birlikte Merkez Bankası'na sevk edecektir.

(5) Bu maddede bahsedilen Menşe Şahadetnameleri, malların f.o.b.¹⁹⁸ değerini gösterecektir.

7. Madde

(1) Bu makalenin (3) üncü fıkrasında bahsedilen borçlar dışında, Türkiye'ye ihraç edilmiş Birleşik Krallık mallarının bedellerinden dolayı, Türkiye'deki şahısların Birleşik Krallık'taki kişilere borçlu oldukları ve bu anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte vadesi dolan veya tahakkuk etmiş olan ve bu tarihten sonra vadesi dolacak olan meblağlar vade tarihinde Türk lirası olarak Merkez Bankası'ndaki hususî hesaba bundan sonra kısaca "Hususî Hesap" denilecektir.) yatırılacaktır.

Bu suretle, hususî hesaba yatırılan meblağlardan vadesi dolan borca tekabül eden kısım, bu anlaşma hükümleri uyarınca bu kişilere aktarılincaya kadar, Birleşik Krallık'taki şahıslar lehine bloke olarak kalacaktır.

¹⁹⁸ F.O.B (Free On Board), satıcının teslim yükümlülüğünün, malların belirlenen yükleme limanında gemi bordasında teslimini veya ithalatçı tarafından adı belirtilen bir gemiye yüklenmiş olarak teslimini öngören satış ve teslim şekli olup dış ticarete en çok kullanılan teslim şekillerinden biridir. Bu teslim şeklinde malların gümrük çıkış işlemleri yapılmış olarak geminin güvertesine aktarılmasıyla birlikte ihracatçının sorumluluğu sona erer. Mallar gemiye yüklendiği andan itibaren malla ilgili olarak meydana gelebilecek her türlü hasar, kayıp ve masraflar ithalatçının sorumluluğu altındadır. Detaylı bilgi için, bkz. Kahraman Arslan, *Dış Ticaret İşlemleri*, Detay Yay., Ankara 2014, s. 79.

(2) Merkez Bankası, aşağıdaki 9 uncu maddede söz edilen tali hesaplar yoluyla Birleşik Krallık'taki kişilere ilgili ödemeleri yaptıktan sonra, hususî hesaba ödeme yapılan tarih ile aşağıdaki 10 uncu maddenin (3) üncü fıkrası gereğince Kliring Ofis'e ödeme emrini gönderdiği tarih arasındaki kur farkını, Türkiye'deki borçlunun borcuna ya da kredisine (alacak) kaydedecektir.

(3) Birleşik Krallık'ın Ankara Büyükelçisi ve T.C. Dışişleri Bakanı arasında teati olunan 1 Nisan 1935 tarihli notalar uyarınca, 148 numaralı Türk Kararnamesi'nde ekli "A" listesinde numaralandırılmış türdeki Birleşik Krallık malları için ve 15 Şubat 1935 tarihinden önce Birleşik Krallık'tan ihraç edilenler için ödenmesi gereken kalan bakiye hariç, 20 Haziran 1935 tarihinden önce Türkiye'ye ithal edilen mallar hususundaki tüm borçlar ve bu tarihten önce vadesi dolan tüm borçlar, 4 Haziran 1935 tarihinden önceki rejimden faydalanacaktır.

8. Madde

(1) Birleşik Krallık'taki şahısların, Birleşik Krallık'a ithal edilmiş Türkiye mallarının bedellerinden dolayı aslen Birleşik Krallık dışında ikamet eden veya Birleşik Krallık dışında ticaret yapan kişilere borçlu oldukları ve bu anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte vadesi dolan ve vadesi bu tarihten sonra dolacak olan tüm borçlar sterlin olarak ödenecek ve Türkiye Merkez Bankası adına Kliring Ofis'in faizsiz kliring hesabına (bundan sonra kısaca "Kliring Hesabı" denilecektir.) alacak olarak kaydedilecektir.

(2) Türk lirası ile ifade edilmiş olan borçlar, Merkez Bankası tarafından Kliring Ofis'e bildirilmiş olup ödemenin yapıldığı gün Birleşik Krallıkta yayımlanan kurlara göre sterlin olarak ödenecektir.

Türk lirası ya da sterlinden başka bir para ile ifade edilmiş borçlar, diğer para birimi üzerinden düzenlenen ibrazında ödenecek senetler için ödeme tarihinde Londra piyasasındaki satış kuruna istinaden sterlin olarak ödenecektir.

(3) İş bu madde hükümleri uyarınca yapılan ödemeler borçluya, ilgili borcun miktarı için bir tahliye teşkil edecektir.

(4) Merkez Bankası, aşağıdaki 10 uncu maddenin (1) inci fıkrasında söz edilen tahsilât bordrolarını aldığı anda kliring hesabına yatırılmış meblağların Türk lirası olarak karşılığını hak sahibine ödeyecektir.

9. Madde

(1) Kliring Hesabı'na kaydedilen tüm meblağlar şu şekilde pay edilecektir:

(i) Tüm meblağların % 30'u faizsiz B tali hesabına tahsis edilecektir. B tali hesabındaki miktarlar, Merkez Bankası'nın serbest kullanımı için hazır bulunacaktır.

(ii) Aşağıdaki (iii) ve (iv) fıkralarında bahsedilen meblağlardan ayrı tüm meblağların %70'i faizsiz A tali hesabına tahsis edilecektir. Bu ödemeler, senet yatırma sırasına göre yapılacaktır.

(iii) Aşağıdaki 12 ve 13 üncü maddeler hükümlerine uygun olarak yapılan tazminat işlemleri bakımından, ödenen tüm meblağların %70'i faizsiz C tali hesabına tahsis edilecektir. Bu tür bir tazminat işleminin yerine getirilmesi sırasında Birleşik Krallık'a ihraç edilen Türk mallarına ilişkin olarak, C tali hesabına kaydedilen miktarlar şu şekilde kullanılacaktır:

a- İhraç edilen Türkiye mallarının menşe şahadetnamesinde gösterilen f.o.b değerinin %70'i aynı tazminat işleminin uygulanmasına istinaden Türkiye'ye ithal edilen Birleşik Krallık mallarının ödemesi için kullanılacaktır.

b- Kalacak herhangi bir bakiye B tali hesabına aktarılacaktır.

(iv) Aşağıda 14 üncü madde hükümlerine uygun olarak borçların tasfiyesi için Birleşik Krallık'a ihraç edilen Türk mallarının bedeli olarak tahsil edilen meblağların %70'i faizsiz D tali hesabına tahsis edilecektir. D tali hesabındaki miktarlar, Birleşik Krallık'taki ilgili alacaklı veya alacaklılara olan borcun tasfiyesine ilişkin ödemeler için kullanılacaktır. Bu hususta gerekli olmayan her bakiye A tali hesabına aktarılacaktır.

(2) 4 Haziran 1935 tarihinde Ankara'da Türkiye ile Birleşik Krallık temsilcileri arasında imzalanan Ticaret ve Ödemeler Anlaşması uyarınca (bundan sonra kısaca "Ticaret ve Ödemeler Anlaşması" denilecektir.) İngiltere Merkez Bankası'ndaki kredi hesabı için ödenen meblağlar kliring hesabına kaydedilecektir.

(3) Bu anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte İngiltere Merkez Bankası'ndaki A tali hesabındaki bakiye, bu maddenin (ii) inci bendinde söz edilen A tali hesabına aktarılacak ve İngiltere Merkez Bankası'nın tazminat hesabındaki bakiye de bu maddenin (iii) üncü bendinde söz edilen C tali hesabına aktarılacaktır.

Bu transfer işlemleri, henüz ifşa edilmemiş ödeme emirleri ve düzenlenmiş ancak henüz ödenmemiş çekler için ödenek ayrıldıktan sonra gerçekleştirilecektir.

(4) Bu anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte Türkiye Merkez Bankası'nın Ticaret ve Ödemeler Anlaşması'nın 6 ncı maddesinde söz edilen hususî hesabındaki bakiye, yukarıda geçen 7 inci maddenin birinci fıkrasında söz edilen hususî hesaba

aktarılabacaktır. Bu aktarma, henüz yapılmamış ödeme emirleri ve ödenecek kur farkları için gereken karşılıklar ayrıldıktan sonra gerçekleştirilecektir.

10. Madde

(1) Kliring Ofis ve Merkez Bankası, hususî hesaba ve kliring hesabına tahsil edilen miktarlara ait ve sırasıyla iki kurum arasında mutabık kalınacak hususları içeren bordroları birbirlerine yollayacaktır.

(2) Bu anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte, Merkez Bankası, bu tarihten önce yapılmış olup henüz İngiltere Merkez Bankası'na gönderilmemiş olan tahsilât bordrolarını Kliring Ofis'e gönderecektir.

(3) Merkez Bankası, yukarıdaki 9 uncu maddenin (1) inci fıkrasında bahsedilen tali hesaplardan yapılacak ödemeleri günü gününe Kliring Ofis'e bildirecektir. Bu ödeme emirleri Merkez Bankası ile Kliring Ofis arasında kabul edilebilecek hususları içerecektir.

(4) Kliring Ofis, yukarıdaki 9 uncu maddenin (1) inci fıkrasında bahsedilen kliring hesabından tali hesaplara yapılan aktarmaları ve tali hesaplardan yapılan ödemeleri günü gününe Merkez Bankası'na bildirecektir.

11. Madde

Bu anlaşmanın feshi üzerine, yukarıdaki 9 uncu maddenin (1) inci fıkrasında söz edilen tali hesaplarda bulunan her bakiye, aynı madde hükümlerine göre kullanılacaktır.

12. Madde

(1) Bu maddenin (2) ve (3) üncü fıkraları hükümlerine tâbi olarak;

a- Bu anlaşmaya bağlı 4 üncü listede numaralandırılmış tüm Birleşik Krallık ve Türk mallarının, Türkiye'deki ve Birleşik Krallık'taki şahıslar arasında özel tazminat işlemlerine tâbi olmasına izin verilecektir.

b- Bu anlaşmaya bağlı 4 üncü listede numaralandırılmış olanların dışındaki Türk mallarının sözleşmeli hükümetlerin izniyle böyle bir tazminat işlemlerine tâbi olmasına izin verilecektir.

(2) Bu maddenin 1 inci fıkrası uyarınca her işlemin uygulanmasında, Türkiye'ye ithal edilen Birleşik Krallık mallarının f.o.b. değeri, Birleşik Krallık'a ithal edilen Türk mallarının menşe şahadetnamelerinde gösterilen f.o.b. değerinin %70'ini aşamayacak ve bakiyenin %30'u bu anlaşmanın 9 uncu maddesinin 1 inci fıkrasının (i) bendinde söz edilen (B) tali hesabına aktarılabacaktır.

(3) Bu tür özel tazminat işlemleri, bu anlaşmanın 1, 2 ve 3üncü maddelerinin hükümlerine uygun olarak uygulanan ya da uygulanabilecek ithalatta herhangi bir kantitatif (nicel) sınırlamaya ve ayrıca Birleşik Krallık ve Türkiye'deki ilgili malları etkileyen yasa ve yönetmeliklere tâbi olacaktır.

13. Madde

Türkiye ile kliring veya benzeri anlaşması olmayan ülkeler kökenli olmak şartıyla, Türkiye'ye yapılacak yeniden ihracatlar ve bu anlaşmanın 12 inci maddesi sınırlamaları ve hükümleri dahilindeki Türk malları, bu anlaşmaya uygun olarak Birleşik Krallık'tan Türkiye'ye yeniden ihraç edilen malların yıllık f.o.b. değerinin 75.000 sterlini aşmaması şartıyla tazminat işlemlerine konu olabilirler.

14. Madde

(1) Bu anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte, Birleşik Krallık'taki herhangi bir alacaklının lehine hususî hesapta bloke edilen bir mevduatın bu anlaşmaya ekli 4 ncü listede yer alan Türk mallarının satın alınması için borcunun Türk lirasına eşdeğer olan miktarının tümü ya da bir kısmının kullanılmasına ve bu tür malların Birleşik Krallık'a ihraç edilmesine izin verilecektir.

(2) Bu tür malların sterlin tutarının %70'i, yukarıdaki 9 uncu maddenin (1) inci fıkrasının (iv) üncü bendi hükümlerine uygun olarak kullanılacak, kalan %30, 9 uncu maddenin (1) inci fıkrasının (i) bendinde söz edilen (B) tali hesabına aktarılacaktır.

15. Madde

(1) Türkiye'de açılan sergi ve panayırlara gönderilmiş olup orada bu sergi ve panayır sırasında ya da sonradan mevcut düzenlemelere uygun olarak satılan tüm Birleşik Krallık malları, özel tazminat konusunun oluşturabilirler. Yani satış gelirleri eşdeğer miktarda Türk malının satın alımı ve Birleşik Krallık'a ithalatı yoluyla aktarılabilir.

(2) Böyle özel bir tazminat işlemini yapma hakkı, bir defadan fazla üçüncü şahıslara devredilemez.

(3) Bu tür işlemlerin tümü için, diğer benzer işlemlerde Türkiye lehine istenen %30 serbest döviz talep edilmeyecektir.

16. Madde

(1) Ticaret ve Ödemeler Antlaşması ile değiştirilen 1 Mart 1930 tarihinde Ankara'da imzalanan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması, aşağıdaki şekilde yeniden değiştirilecektir. Yani, 16 ncı maddesi çıkarılmış olarak kalacak ve 39 uncu maddesinin ilk iki fıkrasının yerine de aşağıdaki hükümler koyulacaktır:

“Mevcut anlaşma tasdik edilecek ve bu tasdiknameler en kısa sürede Ankara’da teati edilecektir. Tasdiknamelerin teatisinden sonra, hemen yürürlüğe girerek Yüksek Akit Taraflarından biri ya da diğerinin diplomasi yoluyla üç ay önceden yapacağı fesih ihbarına kadar yürürlükte kalacaktır. Ancak, Eylül 1936’da Londra’da imzalanan Ticaret ve Kliring Anlaşması yürürlükte kaldığı sürece bu ihbar yürürlüğe girmeyecektir.”

(2) Bu maddenin önceki fıkrasında bahsedilen değişikliklere tâbi olarak, 39 uncu maddenin değiştirilmiş metnine uygun olarak verilen yeni bir ihbar yoluyla sona erdirilinceye kadar 1 Mart 1930 Anlaşması yürürlükte kalacaktır.

17. Madde

İş bu Anlaşma ve Protokol’ün uygulanmasında:

a- “ Şahıslar”, devlet teşkilatı ve kurumları dahil olmak üzere kişileri, firmaları ve şirketleri ifade eder.

b- “Türk malları”, Türkiye’de yetiştirilen, üretilen veya imal edilen malları ifade eder.

c- “ Birleşik Krallık” malları, Birleşik Krallık’ta yetiştirilen, üretilen veya imal edilen malları ifade eder.

d- “ Türkiye’deki şahıslar”, Türk Hükümeti ve devlet teşkilatı da olmak üzere aslen Türkiye’de ikamet eden ya da ticaret yapan şahısları ve şirketleri ifade eder.

e- “ Birleşik Krallık’taki şahıslar”, aslen Birleşik Krallık’ta ikamet eden veya ticaret yapan şahısları ve şirketleri ifade eder.

18. Madde

(1)İş bu mevcut anlaşma, imza tarihinden on beş gün sonra yürürlüğe girecektir.

(2)İş bu mevcut anlaşma, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren dokuz ay süreyle yürürlükte kalacaktır ve belirtilen dokuz aylık sürenin sona ermesinden üç ay önce Akit Devletlerden biri diğerine anlaşmanın sona erdirilmesi için fesih ihbarı vermedikçe, böyle bir ihbarın yapılacağı tarihten itibaren üç aylık bir sürenin bitimine kadar anlaşma yürürlükte kalmaya devam edecektir.

(3)İş bu anlaşma yürürlüğe girdiğinde, Ticaret ve Ödemeler Anlaşması yürürlükten kalkacaktır.

Yukarıdaki hususları tasdik etmekle yetkili kılınmış kişiler iş bu anlaşmayı imzalamış ve mühürlemişlerdir.

2 Eylül 1936 tarihinde Londra’da, her iki metin de aynı derecede geçerli olmak üzere İngilizce ve Türkçe iki nüsha olarak düzenlenmiştir.

Kliring Sözleşmesi'ne dahil olan mallar ve bu sözleşmenin Protokol bölümü ile Menşe Şehadetnamesi'nin bir örneği, Tez çalışmasının Ekler kısmında yer almaktadır.

2.1.2. Karabük'te Bir Demir-Çelik Fabrikası'nın Kurulması İçin İngiltere ile Anlaşma İmzalanması

Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin gelişimini etkileyen pürüzlerin bir çoğunun Lozan Konferansı'nda giderildiği, iki ülke arasında büyük bir sorun teşkil eden Musul meselesinin 1926'da çözüme kavuşturulması sonrasında ise Türk-İngiliz ilişkilerinin normalleşme dönemine girdiği önceki bölümlerde belirtilmişti. Bu aşamanın ardından dünyada yaşanan siyasi gelişmeler, Türkiye ve İngiltere'yi birbirlerine yaklaştırmış, iki ülke arasındaki eski dostluk yeniden canlanmaya başlamıştır. Öyle ki, 23 Nisan 1936 tarihli *The Times* gazetesi, Ankara'da görev yapan değerli diplomasi temsilcilerinden birinin, Türk-İngiliz ilişkilerinde son zamanlarda görülen iyileşmeyi, "ikinci bir Türk-İngiliz balayı" olarak nitelendirdiğine yönelik bir habere yer vermiştir.¹⁹⁹ Türkiye, İngiltere ile geliştirmeye başladığı siyasî yakınlığını ticarî alanda da devam ettirmek istemiş ve bu amaçla Ankara'ya gelen İngiliz ticaret gruplarını ve yatırımcılarını büyük bir memnuniyetle karşılamıştır. Türkiye'nin, 1934-1939 yılları arasında uygulamayı hedeflediği beş yıllık sanayi planının bir gereği olarak kurmayı düşündüğü yeni bir demir-çelik fabrikasının inşasına talip olan birkaç İngiliz firmayla çeşitli müzakereler yapılmıştır.²⁰⁰

Dönemin Maliye Bakanı Fuat Ağralı da uzun zamandır Türk piyasasından uzak kalmış olan İngiliz sermayedar ve girişimcilerinin Türk sanayisinin temelini tekil eden demir sanayiini kurmak işini, diğer yabancı taliplerin yaptıkları tekliflere kıyasla daha büyük bir fiyat indirimi ve geniş kredi olanaklarıyla birlikte üstlenmeye hazır olduklarını belirtmiştir. İngiltere ile iktisadi ve ticari ilişkilerin bu önemli sayılabilecek başlangıcının zamanla daha da gelişeceğini öngören Ağralı, böylece eski ve zengin dost İngiltere'nin, Atatürk rejiminin taahhüde duyduğu sadakati ve düzgün ödeme anlayışını fiilî bir şekilde görerek, Türkiye ile iktisadi ilişkilerinin

¹⁹⁹ Ayın Tarihi, Nisan 1936 No: 29, I.- *Türkiye a: İçerde*, s. 36.

²⁰⁰ Ayın Tarihi, Nisan 1936 No: 29, I.- *Türkiye a: İçerde*, s. 37.

gelişmesinin kendileri için de ne kadar yararlı olacağını anlayacaklarına olan inancını ifade etmiştir.²⁰¹

Karabük'te kurulacak olan demir-çelik fabrikasının inşasını üzerine almak için Londra'da mukaveleler imzalamış olan İngiliz Brassart şirketinin, Karabük'te kurulacak olan fabrikanın inşası için gerekli olan tetkik ve temasları yapmak üzere gönderdiği sekiz kişilik mühendis heyetinin ardından, 10 Kasım 1936'da da şirket müdürü Mr. Meckenzie de iki mühendisle birlikte Ankara'ya gitmiştir.²⁰²

Savaş tehlikesinin belirmeye başladığı bir dönemde, Türkiye gibi büyük bir stratejik öneme sahip olan ve giderek güçlenen bir ülkeyle kurulacak yakın politik ilişkiler, İngiltere açısından hayati bir önem taşıyordu. Yakınlaşmaya başlayan siyasi ilişkileri, iki taraf için de kârlı ticarî anlaşmalarla taçlandırmak ülkeler arasındaki dostluğu pekiştirecek, dahası Türkiye'yi ekonomik olarak Alman nüfuzu altına girmekten kurtaracaktı. Ancak, İngiltere'nin bu hedeflerinin önünde ekonomik bir zorluk vardı: Ticaret ve Ödemeler Anlaşması, beklendiği şekilde çalışmıyordu. İngiliz şirketler, Türkiye'den aldıkları taahhütlere pek itimat etmedikleri gibi, Türk mali dengesinin sürekliliğine duyulan güvensizlik de İngiliz yatırımcıların istekli olmalarına rağmen, Türkiye'de yatırım yapmak konusunda çekimser davranmalarına neden oluyordu. Dahası, Türk mallarının, İngiliz pazarında absorbe edilebilme ihtimali de hayli yüksekti. İngiliz Büyükelçisi, Türk ithalatının canlandırılmaması ve Türk Hükümeti ile daha fazla sterlin değiş tokuşu yapılmaması halinde, Türk-İngiliz ticaretinin sona ereceğinden endişe ediyordu. Büyükelçinin, söz konusu sorunları çözebilecek güvenilir bilgileri edinmek üzere bir araştırma grubunun Türkiye'ye gönderilmesine yönelik teklifi Türkiye tarafından olumlu bir şekilde karşılanmış ve Nisan ayında uygulanmaya başlanmıştır.²⁰³

Başkanlığını Sommerwille Smith'in yaptığı ve Türkiye'de iki ay kalan bu araştırma grubunun yaptığı ziyaret sonucunda, 23 Haziran tarihinde Türkiye ile Brassart şirketi arasında bir ön anlaşma imzalanmış ve arzu ettiği takdirde Türkiye'nin, birkaç yıl süresince 600.000 sterlini (1937 ve 1938 yılları için asgari rakam 300.000 sterlin) transfer edebileceği, bu şekilde kredi verenlere mecbur olmadan kısa vadeli yükümlülüklerini yerine getirebileceği taahhüt edilmiştir.

²⁰¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre V, C.18, 24.05.1937, s. 177.

²⁰² Ulus, "Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları", 11.11.1936, s. 3.

²⁰³ Uyar, *Türk-İngiliz İlişkileri (1929-1936)*, s. 84.

Böylece, iki ülke arasında daha geniş bir alanda ekonomik iş birliği yapılmasının önü açılmıştır.²⁰⁴

Türkiye'nin o dönemde sahip olduğu liderler ve idare mekanizması ile yaptırılmayacak hiçbir iş ve bir yabancı için cesaret edilemeyecek hiçbir taahhüdün olmadığına işaret eden Sommerwille, imzalanan anlaşmanın Türkiye ve İngiltere için tarihi bir olay olduğunu dile getirdikten sonra, İngiltere'nin, Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere ticarî bir iş için Türkiye'de ilk defa kredi açtığını da vurgulamıştır.²⁰⁵ Sommerwille ayrıca, İngiliz uzmanların Türkiye'de özellikle krom, antimuan, bakır, molibden, gümüşlü kurşun madenleri hakkında yaptıkları tetkikler sonucunda, söz konusu madenlerin yüksek kaliteye sahip olduğu sonucuna vardıklarını, dolayısıyla bu madenlerin Türkiye'nin sadece iç endüstrisi açısından yararlı olmakla kalmayıp, aynı zamanda ülkenin önemli gelir kaynaklarından birini teşkil edeceğini de ifade etmiştir.²⁰⁶

Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın inşası için nihaî sözleşme, 2 Aralık 1936'da İktisat Bakanı Celal Bayar ile Brassert Şirketi adına Genel Müdür B. Machenzi arasında imzalanmıştır. Machenzi, bu anlaşma ile Türkiye'nin sanayileşme planında ilk İngiliz iş birliğinin başladığını söyledikten sonra, Atatürk Türkiye'sinin, İngiliz sermaye ve sanayisine verdiği büyük önemin hayırlı sonuçlarının yakında alınacağını dile getirmiş ve ayrıca Türkiye ve İngiltere'nin en iyi mühendislerinin eseri olacak olan bu fabrikanın, dünyanın en modern fabrikaları arasında yer alacağı müjdesini vermiştir.²⁰⁷

Bu anlaşmaya istinaden dünyanın en modern tesisatına sahip olması beklenen Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın, tamamlayıcı birçok tesisatı ve makine fabrikalarını da içereceği ve yılda 180-210 bin ton demir ve çelik üretebilecek kapasiteye sahip olacağı öngörülmüştür. Demir-Çelik Fabrikası'nın bünyesinde, ikinci beş yıllık sanayi planının içinde yer alan ve ülkenin büyük ihtiyaç duyduğu su boruları fabrikası da mevcuttu. Ödemenin, İngiltere'de satılacak Türk mallarıyla sekiz sene içerisinde yapılması kararlaştırılmıştır.²⁰⁸

²⁰⁴ Uyar, *Türk-İngiliz İlişkileri (1929-1936)*, s. 85.

²⁰⁵ Ayın Tarihi, Haziran 1936, No:31, I.- *Türkiye a: İçerde*, ss. 40-41.

²⁰⁶ Ayın Tarihi, Haziran 1936, No:31, I.- *Türkiye a: İçerde*, s. 41.

²⁰⁷ *Ulus*, 2.12.1936, s. 1.

²⁰⁸ *Ulus*, 2.12.1936, s. 1.

Karabük Demir-Çelik Fabrikaları inşaatının İngiliz Brassert Şirketi'ne verilmesi için imzalanan sözleşmeyi izleyen günlerde Türkiye, İngiltere'den gittikçe artan miktarlarda malzeme sipariş etmiş ve teknik yardım almıştır. Görünüşe göre Türkiye, iktisadî olarak herhangi bir büyük devletin, özellikle de Almanya'nın boyunduruğuna girmekten özenle kaçınırken, politik olarak yakınlaşmaya başladığı İngiltere'nin Türk ekonomisine hızlı ve etkili bir şekilde nüfuz etmesinden rahatsızlık duymamıştır.²⁰⁹ Birleşik Krallık ise Brassert Antlaşması'nı, mümkün olduğunca Almanya'ya gittikçe artan ekonomik bağımlılığından kendini kurtarmak isteyen Türkiye tarafından bu amaca hizmet etmesi amacıyla tasarlanan başlıca alet olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte Türkiye, bu yolla Birleşik Krallık'la ekonomik ilişkilerini geliştirmek konusundaki isteğini de açık bir biçimde ortaya koymuştur.²¹⁰

2.1.3. Türk-İngiliz Silahlanma Kredisi Antlaşması

Musul meselesinin 1926 yılında çözüme kavuşmasının ardından normal bir seyir izlemeye başlayan Türk-İngiliz ilişkileri, İtalya'nın Akdeniz'deki kuvvet dengesini kendi lehine bozmaya çalışması üzerine 1934 yılından itibaren olumlu bir şekilde ilerlemeye devam etmiştir. Söz konusu tarihten itibaren taraflar arasındaki ilişkiler sürekli bir gelişme göstermiş olmasına rağmen, 1937 yılına gelindiğinde Türkiye ile İngiltere arasındaki olumlu ilişkiler, hala somut herhangi bir dostluk ya da tarafsızlık antlaşması ile sonuçlandırılmamıştır. Türkiye'nin, 1937 yılında İngiltere ile bir süredir devam eden dostluk ilişkilerini somut bir antlaşmayla pekiştirmek için yaptığı teklif, Chamberlain Hükümeti tarafından böyle bir antlaşma yapmaya durumun uygun olmadığı öne sürülerek geri çevrilmiştir.²¹¹ Aynı yıl Almanya'nın, Türk ekonomisi üzerindeki nüfuzunun artmaya başlaması İngiltere'yi rahatsız etmeye başlamıştır. Türkiye'nin, Almanya'ya olan ticarî bağımlılığının artmasından ve bu bağımlılığın beraberinde siyasî yakınlığı da getirmesinden endişe eden İngiltere'nin duyduğu bu rahatsızlık giderek “*panik boyutlarına*” ulaşmıştır. İngiltere'nin, Almanya'nın Türkiye üzerinde giderek daha fazla etkili bir hale

²⁰⁹ Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939)*, s. 111.

²¹⁰ PRO, FO 1011/41, *Turkeys's Desire to get rid of Germany's Economic Hegemony*, 11.03.1937.

²¹¹ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 119.

gelmesini Orta Doğu'daki çıkarları için büyük bir tehdit olarak görmesi üzerine, Türk-İngiliz iktisadî ve siyasî ilişkileri yeni bir ivme kazanmıştır.²¹²

Bir süredir devam etmekte olan Türk-İngiliz ticaret ve finans görüşmeleri aktif bir döneme girmiş ve Türkiye'den İngiltere'ye yeterli derecede ihracat olmaması nedeniyle hala düzgün bir şekilde işlemeyen Türk-İngiliz kliring sistemini tetkik etmek üzere Türkiye'den bir ekonomi heyeti Londra'ya gitmiştir.²¹³

Türkiye'ye silahlanması için yeni bir kredi verilmesi hususu, Birleşik Krallık'ta çeşitli itirazların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu itirazların en temel nedenlerinden birisi, verilmesi düşünülen krediyi üstlenmesi tasarlanan İhracat Kredileri Garanti Departmanı'nın²¹⁴ silah ticaretini finanse etmesinin kanunen yasaklanmış olmasıdır.²¹⁵ İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Halifax'a göre böyle bir olasılığın gerçekleşmesine muhalif olanların ikna edilmesi ve Avam Kamarası'ndaki eleştirilerin giderilmesi için izlenebilecek en makul yol, özel bir Parlamento Yasası çıkarmak ve Türkiye'ye verilmesi düşünülen 6 milyon sterlinlik silahlanma kredisini bu özel yasa aracılığıyla Meclisten geçirmektir. Halifax'ın düşüncesine göre, şu an için Türkiye ile Birleşik Krallık'ın çıkarları birbirine denk görünmektedir. Ancak Türklerin, Majesteleri'nin Hükümeti'ne karşı duydukları samimi dostluklarına rağmen yine de Almanya'nın Orta Avrupa'da kazandığı ve muhtemelen yıllar geçtikçe daha da arttırıp genişleteceği hakim durum, belki bilinçsizce de olsa er ya da geç Türkiye Cumhuriyeti'nin tutum ve politikasını etkilemeye başlayacaktı. Üstelik istediği kredileri vermenin Türkiye'yi süresiz olarak Alman nüfuzunun dışında tutacağını da bir garantisi yoktu. Hatta belki de, Türkiye'ye talep ettiği krediler verilse bile, Türkler yine de Almanya'da da benzer krediler arayıp bulacaklardı. Her ne kadar geleceği okumak mümkün olmasa da Birleşik Krallık'ın, Türkiye'ye verdiği stratejik ve politik önem aşıkardı. Bu nedenle Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu böyle bir yardımda bulunmak, Almanya ya da İtalya ve hatta Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bağımlı bir pozisyona girmelerini engelleyecek Türk yanlısı bir Britanya politikasına Türkiye'nin duyacağı bağlılığı arttıracaktı. Aynı zamanda, Türk halkının Büyük Britanya'nın dostluğunda maddi ve manevi avantajları olacağı gösterilerek, Türk politikasının bu mevcut doğrultuda devam etmesi de sağlanabilirdi. Türkiye'nin

²¹² Uyar, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, s. 178.

²¹³ Ayın Tarihi, Mart 1938, No:52, I- *Türkiye a: İçerde*, s. 62.

²¹⁴ İngiliz belgelerinde "*Exports Credits Guarantee Department*" olarak geçmektedir.

²¹⁵ Ayın Tarihi, Mayıs 1938, No:54, *Türkiye'ye Kredi*, s. 166.

şu anda alabileceği herhangi bir kredinin tüm faydalarını beş yıl içerisinde göremeyeceği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, önemli miktarda silahlanma kredilerinin ve belki de önemli bir miktarda endüstriyel kredilerin hibesi, Türk politikasını gelecek on yıl süresince şu andaki mevcut çizgide tutmak için etkili ve belirleyici olabileceği düşünülebilir. Nitekim, uzun bir süredir Londra’da bulunan Türk Ekonomi Heyeti’nin amacına ulaşmadan ayrılmaya zorlanması, Türkiye için büyük bir hayal kırıklığı olacaktır.²¹⁶ Tüm bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda, hiçbir Bakan £6,000,000’lık bir miktarın kaybedilmesi ihtimaline gönüllü olarak maruz kalmayı kolayca teklif edemeyecek olmasına rağmen, Lord Halifax’ın kararına göre Türkiye’ye endüstriyel kredilerin yanı sıra gerekirse belirlenmiş herhangi bir teminat olmadan istediği £6,000,000’lık silahlanma kredisi de verilmelidir.²¹⁷

Bununla birlikte, Hazine Müsteşarlığı’ndan S.D.Walley’in düşüncesine göre özel bir Parlamento Yasası’nın çıkarılması, Türkiye’nin sonradan yerine getirememesi durumunda siyasi sonuçları çok kötü olacak yükümlülükleri yüklenme ihtimaline karşı çeşitli itirazları da başlatacaktı. Bu nedenle Mr. Walley, dürüst bir müşteri olarak gördüğü Türklere silahlanma kredisi verilmesinin önündeki engellerin ortadan kaldırılabilmesi için silahlanma ve Türk tütünü arasında bir takas işleminde bulunulmasını önermiştir.²¹⁸

27 Mayıs 1938’de Birleşik Krallık’ın ilgili departmanlarının temsilcileri arasında Türkiye’ye silahlanma ve özellikle savaş gemisi satın alımı için £6,000,000’e kadar kredi verilmesinin yol ve araçlarını görüşmek üzere bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda ilk olarak o tarihte Londra’da bulunan Türk Ekonomi Heyeti’nin Birleşik Krallık’tan, silahlanma kredisiyle yakından bağlantılı olan £13,000,000 tutarında bir endüstriyel kredi talebinde bulunması konusu ele alınmıştır. Türk Heyeti, bu miktardaki bir kredinin teminatı olarak Anglo-Türk Comptoir adlı bir satış örgütlenmesiyle madenlerinin büyük bir kısmını ve Türkiye’den ihraç edilen diğer bazı ürünleri önümüzdeki birkaç yıl süresince tahsis etmeyi taahhüt etmiştir. Demir ve çelik işletmelerinin kuruluşu için Brasserts firması tarafından 1936’da yapılan bir sözleşmeye göre, Comptair’in gelirleri üzerine zaten teminat altına alınan bazı geri ödemelerin hesaba katılmasının ardından, İhracat

²¹⁶ PRO, FO 371/ 23870, *Turkish Armaments Credits*, 30.04.1938.

²¹⁷ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Armaments Credit Agreement*, 30.04.1938.

²¹⁸ PRO, T 160/1191, *Turkish Armament Credits*, 31.03 1938.

Kredileri Garanti Departmanı, 1941'den itibaren madenler v.b. tahsis edilmiş ürünlerin değerinin yılda yaklaşık £2,000,000 getirmek için yeterli olacağını umut etmektedir. Türk Ekonomi Heyeti, aynı madenlerin yıllık değerini yaklaşık £3,000,000 olarak ortaya koyarken, teklif edilen güvence üzerine İhracat Kredileri Garanti Departmanı daha makul bir tahminle birlikte Türkiye'ye £10,000,000'luk bir endüstriyel kredi (yani Türk Ekonomi Heyeti'nin talep ettiği miktardan £3,000,000 daha az) vermenin iyi olacağını tavsiye etmiştir.²¹⁹ Nitekim Denizaşırı Ticaret Departmanı'ndan C.C. Farrer'in görüşüne göre, Birleşik Krallık istese de istemese de başka ellere düşmesini önlemek için savaş zamanında tüm Türk mineral üretimini almak zorundaydı.²²⁰

Söz konusu bu toplantıda, bu endüstriyel kredilere ek olarak Türkiye'nin talep ettiği yaklaşık £6,000,000 tutarındaki silahlanma kredisi meselesi de görüşülmüştür. Zaten Birleşik Krallık için esas güçlük de Türkiye için büyük önem taşıyan bu krediyi temin etmenin bir yolunu bulmaktır. İngilizlerin bu krediyi verebilmeleri için, Türkiye'nin bazı koşullarda Comptoir'e tahsis etmekte istekli olduğu madenler v.b.'den başka kaynaklara ihtiyacı vardı. Ancak anlaşıldığı üzere Türk Heyeti'nin, silahlanma alımları için teminat olarak taahhüt edebileceği hiçbir kaynak yoktu. Öte yandan Türkiye'nin, silahlanma kredisi için ilk etapta diğer ülkelerin, örneğin Almanya'nın herhangi bir güvence olmaksızın kendilerine kredi vermek isteyeceklerini iddia etmesi durumu daha da karmaşık bir hale getiriyordu.²²¹ Zira, İngilizler tarafından geri çevrilen kırgın bir Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarını karşılamak üzere Almanya'ya yönelmesi, Birleşik Krallık'ın belki de en son isteyeceği şeydi. Nitekim Birleşik Krallık'ın, çıkması muhtemel bir savaşta ve izleyecekleri uzun vadeli dış politikalarında Türk dostluğuna duyacakları gereksinim, Türkiye'ye verilmesi düşünülen kredilerin önündeki engellerin ve itirazların ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. Gerekli prosedürlerin düzenlenmesi üzerine, Türkiye Cumhuriyeti ile Birleşik Krallık arasında, 2 Eylül 1936 tarihinde imzalanmış olan Ticaret ve Takas Antlaşması'na 27 Mayıs 1938'de bir Ek Antlaşma ilave edilmiştir. 10 milyon sterlini ticaret, 6 milyon sterlini ise silahlanma kredisi olmak üzere düzenlenen söz konusu Ek Antlaşma, Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Viscount

²¹⁹ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Armaments Credit Agreement*, 27.04.1938.

²²⁰ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Armaments Credit Agreement*, 22.04.1938.

²²¹ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Armaments Credit Agreement*, 27.04.1938.

Halifax ile Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar ve Türk Ticaret Kurulu Başkanı Muammer Eriş arasında imzalanmıştır.²²²

Bu anlaşma ile Birleşik Krallık, İhracat Kredileri Garanti Departmanı aracılığıyla mevcut antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarih ile 1 Ocak 1943 tarihleri arasında Türkiye'ye borç vermeyi garanti etmektedir. Antlaşma maddelerine uygun olarak verilecek avanslar, 1941'den 1950'ye kadar (1950 de dahil) her yılın 1 Ocak ve 1 Temmuzunda olmak üzere, yılda %5 faizle birlikte altı aylık olarak yirmi eşit yarı yıllık taksitlerle geri ödenecektir.²²³ Kredi idaresi, ödeme vadeleri geldiğinde ödenecek miktara denk gelecek değerde olan Türkiye'ye ait borç senetlerini garanti edecek ve bu senetleri belirlenen faiz oranıyla satacaktır. Satıştan elde edilen gelir de Osmanlı Bankası'nda açılacak özel bir hesaba yatırılarak Türkiye'ye ihraç edilen malların bedeli olarak İngiliz fabrikatörlerine ödenecektir.²²⁴

Üç bölümden oluşan anlaşmanın birincisi, İngiltere'nin 1940 yılı sonuna kadar Türk ithalatını 10 milyon sterlin tutarında bir meblağa kadar finanse etmesini garanti ederken, ikinci anlaşma ise Türkiye'nin, 6 milyon sterline kadar İngiltere'den yapacağı silah ve mühimmat ithalatının finanse edilmesini taahhüt etmektedir. Daha önceden belirtildiği gibi İhracat Kredileri Garanti Departmanı'nın silah ticaretini finanse etmesi kanunen yasak olduğu için Türkiye'ye 6 milyon sterlin tutarında bir silahlanma kredisi verilmesi Avam Kamarası'nda çeşitli itirazlara neden olmuştu. Söz konusu bu silahlanma kredisinin Türklere verilebilmesi için çeşitli çözüm yolları aranmış ve sonuç olarak özel bir Parlamento Yasası'nın çıkarılmasıyla birlikte doğrudan İngiliz hazinesi tarafından açılan bir kredi ile Türkiye'ye bu 6 milyon sterlinlik silahlanma kredisinin temin edilmesine karar verilmiştir. Anlaşmanın üçüncü bölümü ise herhangi bir krediyle ilgili olmayıp İngiliz-Türk kliring hesaplarında o tarihe kadar birikmiş olan bakayanın Türkiye tarafından ödenebilmesi için bir çözüm bulunmasına yöneliktir. Bu bekaya, yılda 300,000 sterlin artış göstererek, bu tarihe kadar 1,5 milyon sterlin tutarına ulaşmıştır.²²⁵

Türkiye'ye verilecek olan 6 milyon sterlinlik silahlanma kredisi, İngiltere'den savaş gemisi sipariş edilmesinde ve özellikle kruvazör ve muhrip inşa ederek Türk

²²² Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1935-1939)*, s. 162.

²²³ PRO, FO 371/23870, *Turkish Armaments Credits*, 23.05.1938.

²²⁴ Ayın Tarihi, Mayıs 1938, No:54, *Türk-İngiliz Kredi Anlaşması (1)*, s. 162.

²²⁵ Ayın Tarihi, Mayıs 1938, No:54, *Türkiye'ye Kredi*, s. 166.

deniz gücünü arttırmak için kullanılacaktı.²²⁶ Bu açıdan bakıldığında 6 milyon sterlinlik silahlanma kredisinin, 10 milyon sterlinlik ticaret kredisini siyasi açıdan pekiştirdiğini ve İngiltere tarafından Türkiye'ye verilen bu kredilerin sadece ekonomik amaçlı olmadığını, politik bir anlam da taşıdığını söylemek mümkündür.

6 milyon sterlinlik silahlanma kredisi kapsamında Türkiye'nin, Birleşik Krallık'tan ithal edebileceği eşyalar maden makineleri, demiryolu malzemesi ve liman teçhizatından ibaret olacaktı. Böylece Türkiye demir, kurşun, antimüvan ve altın madenlerini işleterek, bu madenlerin bir bölümünü borcunu ödemek üzere ihraç edecekti. Bu madenlerin satışını gerçekleştirmek üzere İngiliz-Türk Malları Limited Şirketi ismiyle yeni bir şirket kurulacaktır.²²⁷

İngiltere ile imzalanan 6 milyon sterlinlik teslihat kredisi sözleşmesi esaslarına uygun olacak şekilde İngiltere'ye sipariş edilecek deniz ve hava silahlarının, Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'ın başkanlığını yapacağı deniz ve hava subayları ile mühendislerden oluşacak heyet tarafından İngiliz Bahriye ve Hava Bakanlıkları ile ilgili firmalarla da temasa geçerek pazarlık yoluyla satın alınmasına karar verilmiştir.²²⁸

27 Mayıs 1938'de Londra'da İngiltere ile imzalanmış olup 3522 numaralı kanunla kabul ve tasdik edilen müzeyyel Kliring Antlaması ile teslihat kredi antlaşması ve İhracat Kredileri Garanti Departmanı ile imzalanan 10 milyon sterlinlik kredi antlamalarının yakından uygulanmasını takip edip bunlarla ilgili işleri kolaylaştırmak amacıyla bir komisyon oluşturulması Maliye ve İktisat Bakanlıkları tarafından teklif edilmiştir. Bu teklifin 28 Temmuz 1938'de onaylanması üzerine Maliye Bakanlığı'nın nezdinde Milli Müdafaa, Nafia ve İktisat Bakanlıkları ile Cumhuriyet Merkez Bankası'nın yetkili temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir.²²⁹

İngiltere'den alınacak 6 milyon sterlinlik teslihat kredisi ile 10 milyon sterlinlik ticari krediye karşılık ödenecek olan bonoların şu şekilde karşılanmasına karar verilmiştir: (1) 6 milyon sterlinlik teslihat kredisinin itfa taksitleri, 3395 sayılı kanunla verilen taahhüt yetkisine karşılık Milli Müdafaa Grubu bütçelerine her yıl koyulan 12,5 milyon liranın ileride buna tahsis edilmesi yoluyla karşılanacaktır. (2)

²²⁶ Ayın Tarihi, Mayıs 1938, No:54, *Türkiye'ye Kredi*, s. 166.

²²⁷ Ayın Tarihi, Mayıs 1938, No:54, *Türk-İngiliz Anlaşması*, s. 164.

²²⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/84/74/17, 16.08.1938.

²²⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/84/69/17, 28.07.1938.

10 milyon sterlinlik ticari krediden zirai işlere tahsis edilen miktara denk gelecek itfa karşılığı, Ziraat Bakanlığı'nın bütçesinden ayrılacak ödenekle elde edilecektir. (3) Kredinin Nafia Bakanlığı'na verilen bölümünden feribot için ayrılacak miktar, Nafia Bakanlığı'nın bütçesinden tahsis edilecek ödenekle karşılanacaktır. (4) İktisadi işler için ayrılan kredinin itfa taksitleri, bu bu krediden faydalananak olan çeşitli kuruluşların gelirlerinden temin edilecektir. Bu teşekküllerin gelirlerinin itfa taksitlerini ödemek için yetersiz kalması durumunda ise gerekli olan miktar, adı bütçeye ödenek olarak konulacaktır. (5) Ticari kredinin faiziyle birlikte itfa taksitlerinden 2, 3 ve 4 üncü fıkralarda belirtilen teşekküllerin her birinin ödemesi gereken miktar, 10 milyon sterlinin bu teşekküller arasında paylaştırıldığı oran dikkate alınarak belirlenecektir.²³⁰

İngiltere tarafından Türkiye'ye verilecek olan 16 milyon sterlinlik kredi, yerli ve yabancı basında büyük bir ilgi görerek çok sayıda habere konu olmuştur. 27 Mayıs 1938'de imzalanan antlaşmaların İngiltere ile Türkiye arasındaki ekonomik ve politik bağları daha da kuvvetlendireceğine dikkat çeken İngiliz gazeteleri, verilen söz konusu kredilerin temel hedeflerinden birisinin de Türkiye'deki madenleri işletmek ve bunlardan faydalanmak olduğunu belirterek, siparişlerin bir kısmını makine ve demiryolu malzemesinin oluşturacağı tahmininde bulunmuştur. Sterlin ile döviz miktarının az olması ve buna bağlı olarak çok fazla ihracat yapamaması dolayısıyla Türkiye'nin uygun olmayan iktisadî durumunun da bu suretle düzelebileceği ümit edilmektedir.²³¹

Bununla birlikte İngiliz basınında, İngiltere'nin Türkiye'ye vermiş olduğu kredilere yönelik bazı eleştiriler de yer almıştır. Örneğin, Türkiye'nin o tarihe kadar göstermiş olduğu uyuma istinaden Türklerin, verilecek krediler ile temin edilecek silahları barış için kullanacağına inanan İngiliz Hükümeti'nin aksine, *The Ottova Citizen* gazetesinin konuya ilişkin 1 Haziran 1938 tarihli haberinde İngiltere'nin, Türkiye'ye verdiği kredi ile aslında savaş tohumları ektiği yorumuna yer verilmiştir. Gazetenin bu iddiasına, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı çıkmadan önce 1914'de yine buna benzer bir yardımda bulunması dayanak teşkil etmiştir. O tarihte Türklerin, bu yardımları Boğazlar'ın güvenliğini sağlamak için kullandığını ne var ki Türkiye, savaşta İngiltere'ye karşı mücadele verirken yapılan bu yardımların İngiliz

²³⁰ Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/84/88/8, 03.10.1938.

²³¹ Ayın Tarihi, Mayıs 1938, No:54, *Türk-İngiliz Kredi Anlaşması(1)- Türkiye'ye Kredi*, ss. 162-167.

askerlerinin ölümüne neden olduğunu belirten gazete, Yeni Türkiye'nin kalkınmasına yardım etmek gibi iyi bir niyet taşımasına rağmen İngiltere'nin yaptığı yardımın, savaş tohumları ekmek anlamına geldiğini belirtmiştir.²³²

Konuyla yakından alakadar olan Alman basınının odak noktası, Türkiye'ye verilen yüksek miktardaki kredilerden ziyade, sınırlarını zorlamak pahasına Türklere böyle hatırı sayılır bir yardımda bulunan İngiltere'nin izlediği dış politikanın meylettği yöndür. *Neue Freie Presse* isimli Alman gazetesinin haberine göre Ankara'nın, yerli sanayisini gözle görülür bir hızla geliştirmeye çalıştığı bir zamanda yabancı sermayesine ihtiyaç duyması son derece anlaşılır bir durumken, İngiltere'nin ise bu hususta gösterdiği kolaylığa bakarak Yakın Doğu'daki İngiliz politikasının yeni bir tarafa yöneldiğini söylemek mümkündür. Değişen İngiliz politikasını ise şu şekilde açıklamak mümkündür: Son zamanlarda ticaret filosunu büyötmeye karar veren ve bu amaçla büyük bir titizlikle yeni limanlar inşa edilmesine çalışan Türkiye için güneyde büyük önem taşıyan liman inşaatlarından biri de, Adana'ya tren yolu ile bağılı olan Mersin'dir. Adana ise Bağdat hattı ile temas halindedir. Bu durumda Irak ve İran demiryollarının da hızla ilerlediğı göz önünde bulundurulduğunda İngiltere'nin, Türklere açtığı kredi ile Mersin-Irak hattını birleştirerek Süveyş yolunun herhangi bir tehdit altında olması halinde kara yolunun güvenliğini daha sağlam bir hale getirmeye çalıştığını söylemek son derece mantıklıdır. Yakın Doğu politikasını *Bağdat'tan itibaren stop!* esasına göre şekillendiren İngiltere'nin, Palmerston'un Yakın Doğu politikasına geri döndüğü açıktır. Bu varsayım, özellikle *Boğaziçi'ndeki hasta adamın*, Atatürk sayesinde *Asya'daki sağlıklı adam* haline döndüğü düşünüldüğünde daha çok anlam kazanmaktadır. İngiltere'nin, yabancı ülkelere uzun vadeli krediler vermek suretiyle sermaye yatırımında bulunmama yasağının ilk defa kaldırılması da bu şekilde açıklanabilir.²³³

Birleşik Krallık'ın, Türkiye'ye 16 milyon sterlinlik bir kredi vermesi konusunda New York Times gazetesinde görev yapan bir muhabirin yorumları da dikkat çekicidir. Türk Dışışleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ile görüşen bu muhabire göre, herhangi bir savaş çıkması halinde Türkiye, İngiltere'nin yanında yer alacaktır. Bu duruma etki eden en mühim unsur ise İngiltere'nin, Türkiye'ye verdiği borçtur. İngiliz Hazinesi tarafından 16 milyon sterlinlik ihracat kredisi şeklinde bir borcun

²³² Çelik, *İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri*, s. 176.

²³³ Ayın Tarihi, Mayıs 1938, No:54, *Türkiye'ye Kredi*, ss. 167-169.

verilmesi, Türklerin İngiltere ile olan dostluğunu ve İngilizlere duyduğu inancını büyük ölçüde arttırmıştır. Gelişmeler dikkatle değerlendirildiğinde, Türkiye'nin talihini İngiltere ile paylaşmaya karar verdiği son derece bellidir.²³⁴

New York Times gazetesi muhabirinin yaptığı haberde, Türk-İngiliz ilişkilerinin dostluk çerçevesinde ilerlediğine değinilirken Aras'ın şu sözlerine de yer verilmiştir: “Ne olursa olsun asla Britanya ile zıt taraflarda bulunmayacağız. Britanya ile olan dostluğumuz güven ve dayanışma üzerine olan bir dostluktur.” Bu dostluğun güçlü bir şekilde devam etmesinde, İngilizler tarafından verilen kredilerin büyük bir payı olduğuna işaret eden muhabir, 16 milyon sterlinlik kredinin iki ülkenin birbirine duyduğu güveni pekiştirip kuvvetlendirdiğini de ifade etmiştir.²³⁵ Söz konusu muhabirle görüşmesi sırasında Aras'ın, muhabire söylediği şu sözler de İngilizler tarafından verilen böyle büyük bir kredinin Türkler ve Türkdış politikası üzerinde yarattığı etkiyi açık bir biçimde ortaya koymaktadır:²³⁶

Hayal edin. Bu, karşılığında herhangi bir şey istemeden, çoğunluğu silahlanma için olan 16 milyon sterlin tutarında borç veren bir ülke. Başka bir ülke olsa barış zamanında ve özellikle savaş durumunda her çeşit imtiyaz isteyecekti; fakat Britanya hiçbir şey istemedi. Gerçek bir dostun yapabileceği gibi bize güvendi. Britanya, bize inancı olduğunu gösterdi. Bu inancın boş yere olmadığını Britanya'ya göstereceğiz.

İngiltere'nin, Türkiye'ye 16 milyon sterlinlik bir kredi vermesini öngören antlaşmanın 27 Mayıs 1938'de taraflar arasında imzalanmasının ardından, Almanya da Ankara'yı ziyaret eden Alman İktisat Bakanı Dr. Funk aracılığıyla Türkiye'ye 150 milyon mark tutarında bir kredi vermeyi taahhüt etmiştir. Alman basını bu krediyi, “Bir müşterinin seyahati”, “Alman ve Türk iktisatları birbirlerini tamamlamaktadır.”, “Türkiye, hammaddesi bol bir memleketidir. Alman, Türkiye'nin en iyi müşterisidir.”, “İki memleketin iktisadi menfaatleri arasındaki uygunluk, siyasi tertip ve gayretlerden daha kuvvetlidir.” başlıkları ile duyururken, 7 Ekim 1938 tarihli İngiliz Financial Times gazetesi ise söz konusu bu gelişmeyi “Alman Bakanın uygun şartlar içeren teklifleri ile Balkan Antantı ülkelerindeki yabancı ve özellikle İngiliz ekonomik nüfuzunu kırmaya çalıştığı” şeklinde yorumlamıştır.²³⁷

²³⁴ Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1935-1939)*, s.187.

²³⁵ Çelik, *İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri*, s. 178.

²³⁶ Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1935-1939)*, s. 187.

²³⁷ Ayın Tarihi, Ekim 1938, No:59, *Türk-Alman Kredi Anlaşması*, ss. 78-86.

Almanya'nın, İngiliz kredisinin hemen ardından Türkiye'ye böyle bir kredi desteğinde bulunması, çıkması muhtemel bir savaşta düşman gruplarda yer alacak iki devletin Türkiye'yi kendi yanlarına çekmek için sarf ettikleri çabayı göstermektedir.²³⁸ Gerek İngiltere, gerekse Almanya, imzalanacak bir dostluk ya da ittifak antlaşmasının yükümlülükleri ile değil, ancak iyi niyetlerinin göstergesi olacak yüksek meblağlı krediler içeren iktisat antlaşmaları ile Türkiye'yi kendilerine bağlamaya çalışmıştır. Zira, ekonomik bağımlılık gelecekte muhtemelen siyasi bağımlılığı da beraberinde getirecekti.

2.1.4. İngiltere ile Almanya'nın Türkiye Üzerindeki Ekonomik Rekabeti

Montreux Konferansı'nda Türk Boğazları'na ilişkin rejimin yeniden düzenlenmesi ve Türklere Boğazlar bölgesini yeniden tahkim etme hakkının verilmesi, Türkiye'nin Güneydoğu Avrupa'daki önemini arttırırken Türkiye'yi de büyük güçlerin dostluğuna kıymet verdikleri bir ülke haline getirmiştir.²³⁹ Bu durum, İngiltere ile Almanya'nın, Türkiye üzerinde ekonomik hakimiyet kurma mücadelesine girmelerine neden olmuştur.

1936'dan itibaren Almanya'nın, Türkiye üzerinde kurmaya çalıştığı ekonomik nüfuzun siyasi sonuçları daha somut bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Almanya'nın hedefi, ekonomik olarak kendine bağımlı kıldığı Türkiye'yi, Batılı devletlerden ve özellikle İngiltere'den uzaklaştırarak siyasi olarak da revizyonist gruba bağlamaktır. Ekonomik olarak kurtulamayacağı bir şekilde Almanya'ya bağlanmak istemeyen Türkiye, bu durumu önlemek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 23 Haziran 1936'da Karabük'te kurulacak olan Demir-Çelik Fabrikası'nın yapımının çok daha iyi bir teklif sunan Alman Krupp Firması yerine İngiliz Brassert Firması'na verilmesi bu doğrultuda atılan önemli adımlardan biridir. Nitekim bu gelişmeyi, Alman ekonomik baskısını azaltmak isteyen Türkiye'nin bu amaca uygun olarak aldığı bir önlem olarak değerlendirmek de mümkündür.²⁴⁰ Bununla birlikte, herhangi bir ülkenin ekonomik hakimiyetine girmeyi dış politika esaslarıyla bağdaştırmayan Türkiye, burada denge politikası izlemiş ve fabrikanın kurulması işini bir İngiliz firmasına verirken, kontrolörlük görevini ise bir Alman firmasına teslim etmiştir. Bunun ardından İngiltere ve Almanya, Türkiye'ye uygun

²³⁸ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 119.

²³⁹ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 116.

²⁴⁰ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, s. 205.

koşullu kredi vermek için birbirleriyle sıkı bir rekabete girişmişlerdir.²⁴¹ Bir İngiliz gazetesinin yazdığına göre, bu iki ülkenin Türkiye'ye yüklü miktarlarda ekonomik yardımda bulunmak konusunda gösterdikleri isteğin nedenini anlamak ancak, yeni Türkiye ile savaştan önceki Türkiye arasındaki büyük farklar hatırlandığı zaman mümkün olabilirdi.²⁴²

Türkiye'nin, 1937'de Almanya'ya gemi sipariş etmek istemesi, Almanlar tarafından sevinçle karşılanmıştır. Taraflar arasında imzalanan antlaşma sonucunda Türkiye, Almanya'dan çeşitli büyüklükte gemiler sipariş etmiştir. İstanbul şehir hatlarında çalıştırılmak üzere 1936'da Almanya'ya sipariş edilen 660,000 sterlin tutarındaki altı gemi ile birlikte bu yeni siparişlerle birlikte yeni Türk ticaret gemi filosunun neredeyse tümü Almanya'ya ısmarlanmıştır. İngiliz Vickers and Armstrong Firması'na sipariş edilen iki küçük gemi bu duruma istisna teşkil etmektedir.²⁴³

İngiltere'nin, Türkiye'yi politik bağlarla kendisine bağlama gayretine karşılık, Almanya da Türkiye üzerinde ekonomik bir hakimiyet kurarak onu kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. 1934 yılından itibaren büyük Alman firmalarının Türkiye'ye verdikleri yüklü krediler aracılığıyla Türk dış ticaret hacminde önemli bir paya sahip olan Almanya, 1938 yılına gelindiğinde Türkiye üzerindeki ekonomik baskısını arttırmaya başlamıştır. Türkiye'nin siyasi yönden olduğu kadar ekonomik olarak da giderek İngiltere'yle yakınlaştığını fark eden Almanya, Türk ekonomisi üzerindeki etkisini arttırmak için 25 Temmuz 1938'de Alman Ticaret Bakanı Funk'u Türkiye'ye göndererek 150 milyon marklık bir krediyi Türklere vermiştir.²⁴⁴

Dönemin Ticaret Bakanı Cezmi Erçin'in 150 milyon marklık Alman kredisiyle ilgili T.B.M.M.'nde yapmış olduğu açıklamaya göre bu kredi, Reichsbank'ın sanayi kredileriyle ilgilenmesi için kurduğu Goldskontbank tarafından Türkiye'ye verilecekti. Türkiye'nin, Alman firmalarına vereceği siparişlerin ödemesi krediyi açan Goldskontbank tarafından ilgili firmalara peşin olarak yapılacaktı. Buna karşılık, Türkiye de bu bankanın Alman firmalarına yapacağı ödemelere denk gelecek miktarda Reichsmark üzerinden düzenlenmiş hazine bonolarını bankaya verecektir. Bu bonoların faiz oranı %5 olarak belirlenirken, bankaya borçlanılan tutarın 6 aylık taksitler şeklinde on yıl içinde ödenmesine ve bu taksitlerin Türk

²⁴¹ Oran, *Türk Dış Politikası*, s. 255.

²⁴² Aydın Tarihi, Ekim 1938 No:59, *Türk-Alman Kredi Antlaşması*, s. 87.

²⁴³ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, s. 206.

²⁴⁴ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, ss. 115-117.

parası şeklinde Türkiye ile Almanya arasındaki mevcut ticari ödemelere ilişkin antlaşma gereğince Cumhuriyet Merkez Bankası'ndaki Almanya kliring hesabına yatırılmasına karar verilmiştir.²⁴⁵

Türk-Alman ekonomik ilişkilere yapacağı etki açısından önemli bir gelişme olarak görülebilecek olan 150 milyon marklık Alman kredisinin Türklere verilmesine, Alman basını da ilgi göstermiştir. İki ülke arasında bir dizi iktisadî antlaşma imzalandığını ve bu antlaşmaların 15 Ağustos tarihinde yürürlüğe gireceğini duyuran Alman basınında, Almanya'nın Türkiye'ye tahsis ettiği 150 milyon marklık kredinin askeri, sanayi ve toplumsal işlerin yanı sıra Türkiye'nin Dört Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan yatırımlar için de kullanılacağına, aynı zamanda bu kredi ile Türk ağır sanayiinin yeniden yapılanmasının ve silahlanmanın da sağlanacağına, İngiltere tarafından verilen 10 milyon sterlinlik kredi ile arasında büyük bir fark olduğuna yönelik haberler yayımlanmıştır.²⁴⁶

1938'lerde Türkiye'ye ekonomik yardım verme konusunda İngiltere'yle bir nevi yarışa giren Almanya'nın, Türklere böyle yüklü miktarda bir kredi yardımıyla bulunmasında, İngilizlerin Mayıs 1938'de verdikleri £6,000,000'lık silah kredisinin ardından Ekim 1939'da, Türkiye'ye verdikleri £25,000,000'lık krediye ek olarak 10.000.000 sterlinlik ticaret kredisi desteğinde bulunmasının büyük bir rolü olmuştur. Bununla birlikte Türkiye, Almanlardan gelen cömert krediye rağmen Almanya'nın tarafsızlık antlaşması yapma teklifini kabul etmemiştir.²⁴⁷

İngiltere'nin, 27 Mayıs 1938'de Türkiye ile imzaladığı Üç Kredi Antlaşması'na bağlı olarak Türkiye'ye verdiği krediler, artık Almanya'ya ekonomik olarak daha az bağlı olacağını düşünen Türkler tarafından memnuniyetle karşılanırken, Almanya ise bu gelişmeden rahatsız olmuştur. Alman basını da Türkiye'nin, "kuşatılmakta olduğuna" ilişkin haberler yaparak Türklerin, İngiltere'nin ekonomik nüfuzu altına girmeye başlamasından duydukları endişeyi dile getirmişlerdir.²⁴⁸

Siyasi egemenlik kurmak için ekonomiyi bir araç olarak gören Almanya, özellikle Hitler'in yönetime geçmesinin ardından gelenelsel nüfuz alanı olan Balkanlar'ı tekrar elde etmeyi amaçlamıştır. Siyasi ve ekonomik nüfuzun

²⁴⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 6, C.2, 08.05.1939, s. 31.

²⁴⁶ Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgeleri'nde Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939)*, s.289.

²⁴⁷ Hale, *(Türk Dış Politikası 1774-2000)*, s. 58.

²⁴⁸ Graves, *İngilizler ve Türkler: Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, s. 160.

Almanya'nın dış ilişkilerinde birbirlerini nasıl tamamladıklarını gösteren Alman Dışişleri'nin "Türk-Alman Ekonomik İlişkileri" başlıklı genelgesinde Türkiye ile yapılan kliring ve kredi antlaşmalarının hızlandırılmasının nedeni şu şekilde açıklanmaktadır: "Türkiye'yi, Almanya'ya ekonomik olarak daha sıkı bağlamak ve böylece Almanların bu ülkedeki siyasi etkinliğini arttırmak." ²⁴⁹ 1930'ların ortalarına gelindiğinde Almanya'ya ekonomik olarak bağımlı olmaktan rahatsızlık duymaya başlayan Türkiye, bu anlamda İngiltere'yi bir denge unsuru olarak kullanarak çok yönlü bir dış ticaret politikası izlemeye çalışmışsa da bunu pek başaramamıştır. Nitekim, 1939 yılına gelindiğinde Türk ihraç mallarının %50'si hala Almanya tarafından satın alınıyordu. Buradaki sorun, krom dışında Türkiye'nin ihraç mallarının çoğunluğunun tarımsal hammaddeden oluşmasından kaynaklanmıştır. İngiltere ve Fransa, bu maddeleri sömürgeleri ya da uzun yıllardır ticaret yaptıkları ülkeler aracılığıyla Türkiye'dekinden daha uygun bir maliyetle elde edebiliyorlardı. Bununla birlikte Türk tarım ürünlerinin birçoğunun kalite olarak dünya standartının altında olması, bunları satın alacak alıcının bulunmasını güçleştiren bir faktördü. Bu ürünleri büyük ölçüde satın alabilecek tek ülke Almanya'ydı. Dolayısıyla, bu koşullarda Alman pazarından çekilmesi Türkiye'yü büyük bir ekonomik zarara sokacağı gibi Almanya'yı da en iyi satıcısından mahrum bırakmış olacaktı. Bu durum, Türkiye'nin ticaret yapabileceği ülke seçeneklerini azaltırken aynı zamanda dengeli bir ticari politika izlemesini de neredeyse imkansız kılıyordu. ²⁵⁰ Ayrıca, İngiltere'nin yeterli kaynaklara sahip olmayışı ve Fransa'nın isteksiz davranması nedeniyle bu ülkelerden gelen yardımların ancak küçük bir bölümünün Türkiye'nin eline geçmesi de Almanya ile ekonomik ilişkilerin sürdürülmesinde etkili olmuştur. ²⁵¹ Böylece Türkiye, Almanya'nın saldırgan tavırlarından endişe etmesine ve revizyonist bir dış politika izlemediğini açıkça belli etmesine rağmen yine de 1939 yılına gelindiğinde Almanya ile olan ekonomik bağlarını sürdürmeye devam etmiştir.

Bununla birlikte, Türkiye Almanya ile olan ticari ilişkilerini sınırlandırmaya karar vermiştir. Ancak böyle bir girişimin Türkiye'nin ekonomisine yapacağı olumsuz etkilerin Türk kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanması pek yüksek bir ihtimaldi. Nitekim, Ankara'da görev yapan Birleşik Krallık Genel Sekreteri'nin,

²⁴⁹ Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, s.22.

²⁵⁰ Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, ss. 22-23.

²⁵¹ Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, s. 58.

Dışışleri Bakanlığı'na verdiği bilgiye göre, Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ilişkilerde meydana gelen güçlükler artarak devam etmekte olup, bu duruma bağlı olarak Türkiye, ihracatçıların memnuniyetsizliklerinden kaynaklanan bir sorunla karşı karşıya kalmıştı. İhracatçıların çoğunluğunun, kamuoyunun özellikle etkili olduğu Suriye ve kıyı bölgelerinde bulunmaları söz konusu bu sorunu daha da önemli bir hale getiriyordu. Bu nedenle Türkiye'nin, en kısa sürede bu durumun sonucunda nasıl ayakta duracağını ve kamuoyunun normal ticaretin kesilmesine göstereceği kaçınılmaz tepkiyi hafifletmek için ne yapacağını bilmesi gerekiyordu.²⁵²

Savaş giderek yaklaşırken Türk-Alman ekonomik ilişkilerinin gidişatı, İngiltere açısından da bir merak ve endişe konusu olmuştur. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi H. M. Knatchbull Hugessen'in, 8 Mart 1939'da İngiliz Dışışleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu telgrafta bu konuya ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. Hugessen'e göre, savaş başladığında İngiliz-Türk ilişkileri şimdiki gibi olduğu takdirde Türkiye'nin, Almanya ile olan ticaretini sınırlandırmak için kendi önlemlerini almaya kendiliğinden niyetli olabileceği düşünülebilirdi. Bu durumda, Türkiye'yi mümkün olduğunca teşvik etmek ve mutlaka yazılı bir anlaşma yapılması fikrini öne sürmeden, önerilen geniş kapsamlı anlaşma doğrultusunda Türkleri harekete geçirmek iyi bir olabilirdi. Ancak, bir şekilde anlaşma yapılması gerekiyorsa Türkiye'nin, Almanya ile olan ticaretindeki zararının tümünün ya da bir kısmının Birleşik Krallık tarafından karşılanacağını garanti edilmesi, Türk dostluğunun devamı için önemli bir adım teşkil edecekti. Türkiye'nin, en iyi müşterisi ve en büyük tedarikçisi olan Almanya'ya karşı alacağı herhangi bir tedbir, çok ağır Alman karşı önlemleri ile karşılaşacağı için Türkiye'nin yükleneceği fedakarlık, taşımak için fazla büyük olacaktı. Almanya ile olan ticaretinin kaybedilmesinin esas olarak savaşan bir Almanya'nın, ithal mallar için ödeme yapamayacak olmasından kaynaklanacağına Türkiye'yi ikna etmek mümkün olsun ya da olmasın Türkiye, Almanya ile olan ticaretini sınırlama kararlılığını sürdürecektir. İngilizler, bu zararı Türklere garanti etmeye hazır olmalıdır. Müttefik devletlerin, bazı Türk mallarını belirli miktarlarda alarak Türkiye'ye yardım etmeleri, diğer bir deyişle Almanya ile ticaretindeki Türk kaybının tümünü değil de bir kısmını Türkiye'ye tazmin etmeleri de önerilen çözümler arasındadır. Ancak Büyükelçi Hugessen'in görüşüne göre, yukarıda ileri sürülen hususlar dikkate alındığında, söz

²⁵² PRO, FO 371/23294, *Staff Conversation with Turkey*, 18.06.1939.

konusu bu tazminatın çok büyük ölçekte olması gerekebilirdi. Potansiyel müttefiklere duyduğu sempati, Türkiye'nin her ne kadar bazı fedakarlıklar yapması için yeterli olsa da, bu fedakarlığın çok ağır olduğuna dair şikayetleri önlemek gerekli olacaktı. Bu nedenle Hugessen, Müttefikler'in Türkiye'ye büyük ihtimalle tüm tazminatı vermeye hazır olmaları uyarısını yaparken, öncelikle kabul edebileceği şekilde yardım veya tavsiye ile Türkiye'ye kendiliğinden gerekli tedbirleri alması için bir fırsat verilmesini önermektedir.²⁵³

Büyükelçi Hugessen ile söz konusu konuda benzer düşüncelere sahip olan Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı'na göre de Almanya, Türklere savaş malzemesi teminini keserek ve Türkiye'den tüm mal alımını durdurarak misilleme yaptığında, Birleşik Krallık'ın kendilerini destekleyeceğinden emin olmak, Türk bakış açısına göre son derece önemliydi. Mevcut krizdeki Türk politikası, Türkiye nüfusunun %95'inin onayını almış olmasına rağmen, Almanların ekonomik misillemesi Türk halkı üzerinde her an olumsuz bir etki yaratabilirdi. Böyle bir durumda Türk yetkililer için, bu kötü etkileri mümkün olduğunca azaltabilmek çok mühimdi.²⁵⁴

Türkiye'nin, Batı ittifakına katılmak yolunda önemli adımlar atmasına Almanya'nın verdiği tepki, ekonomik ilişkilerde sertleşme şeklinde olmuştur. Hatta Almanya, önce Türkiye ile olan ticari ilişkilerini tamamen kesmeyi düşünmüşse de kendisi için çok önemli olan krom ithalatı nedeniyle bu fikrinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Almanya, Türk-Alman ticari ilişkilerinin azalmasından meydana gelecek boşluğun, Türkiye'yi Alman pazarı olmaktan kurtarmak isteyen İngiltere tarafından doldurulabileceği ihtimalini de dikkate almıştır. Nitekim bazı Alman devlet adamlarına göre Türkiye'yi, İngiliz bloğuna katılmaktan alıkoyan temel faktörlerden birini de Almanya'nın ekonomik etkisi teşkil ediyordu. Türkiye'nin Alman pazarının kaybedilmesinden kaynaklanan zararını geçici olarak telafi edebilecek olan İngiltere ve Fransa'nın bu durumu sürekli olarak devam ettirmeleri mümkün değildi. Öte yandan Türkiye'nin dış politikasını çevirdiği yönün, Türk-Alman ekonomik ilişkileri üzerinde de büyük bir etkisi olduğuna ve ona zarar verdiğine inanan Almanya'nın Türkiye'deki Büyükelçisi Franz von Papen de Türk ihraç mallarının alımında sınırlamaya gidilmesi gerektiğini düşünüyordu. Papen'e göre, Türkiye'ye karşı alınacak ekonomik tedbirler çok sert olmamalıydı. Çünkü

²⁵³ PRO, BT 11/1032, *Trade with Turkey*, 11.08.1939.

²⁵⁴ PRO, FO 371/23294, *Turkish Defence*, 23.04.1939.

böyle bir durum Türkiye'yi, İngiltere'ye daha çok yaklaştıracak gibi Almanya'nın, Balkanlar'da ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinde ekonomik ve siyasi talepleri olduğuna dair Alman karşıtı propaganda yapması için de İngiltere'ye koz verecekti. Bu nedenle Almanya için yapılması gereken Alman Ekonomi Bakanlığı'nın da onayıyla süresi dolmak üzere olan 24 Temmuz 1938 tarihli Türk-Alman Ticaret Antlaşması'nın uzatılmasıdır. Ancak Türkiye, Almanların askeri ve ekonomik baskısı karşısında biraz da İngiltere'ye güvenerek Almanya ile olan krom ihracatını azaltmış ve yavaşlatmıştır. 31 Ağustos 1939'da süresi dolan Ticaret Antlaşması da yenilenmediği için sona ermiştir.²⁵⁵

Görüldüğü gibi Türkiye'nin izlediği dış politika, ekonomik ilişkilerini de büyük ölçüde etkilemiştir. Türkiye dış politika hedeflerinin Almanlar'ınla uyuşmadığını farkedince ekonomisini Alman boyunduruğundan kurtarmak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. Almanya ile olan ekonomik ilişkilerini her ne kadar istediği kadar azaltmayı başaramamış olsa da, bu konuda en büyük yardımı ve desteği yakın ilişkiler içinde olduğu İngiltere'den görmüştür. İngiltere ve Almanya'nın, Türkiye'yi siyasi olarak kendi yanlarına çekmek için birbirleriyle yaptıkları ekonomik rekabet aslında Türkiye'ye yaramıştır. Türkiye bu rekabet sayesinde Almanya'nın, ekonomisinde sahip olduğu büyük payı ortadan kaldıramamışsa da yine de Almanlara karşı bir denge faktörü olarak İngilizleri kullanma imkanı yakalamıştır. Türk-İngiliz siyasi ilişkilerinde meydana gelen yaklaşma ekonomi alanında da kendini göstermiş ve Türkiye, İngiltere'yle sürdürdüğü ticari ilişkileri geliştirmeye özen göstermiştir. İngiltere'nin, savaş arifesinde kendi ekonomisini zorlamak pahasına Türkiye'ye yapmış olduğu büyük ekonomik yardımlar da bu ülkenin Türkiye'ye vermiş olduğu önemi açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

2.2. Türk-İngiliz Kurmay Görüşmeleri

Müzakerelerin öncesinde Türk ve İngiliz Genelkurmayları, 1 Mayıs 1939'da bir araya gelerek savaşta iki ülke arasında deniz, kara ve hava alanlarında yapılacak iş birliği sorunları hakkındaki genel bakış açılarını birbirlerine sunmuşlardır. "Kurmay görüşmeleri" olarak ifade bu edilen toplantıların, İngiliz Dış Politika

²⁵⁵ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, ss. 224-230.

Kurulu'nun teklif etmiş olduğu gibi Londra'da değil, Ankara'da yapılması tercih edilmiştir.²⁵⁶

Birleşik Krallık ile Türkiye, yapılan görüşmelerin ardından 12 Mayıs 1939'da ortak bir deklarasyona imza atmışlardır. Buna göre iki ülke:²⁵⁷

- (a) Karşılıklı olarak, kendi ulusal güvenlik çıkarları içinde kesin, uzun vadeli bir antlaşma yapacaktı.
- (b) Kesin antlaşma tamamlanıncaya kadar, Akdeniz bölgesinde savaşa neden olacak bir saldırganlık durumunda birbirlerine karşılıklı iş birliği, yardım ve destek verecekti.
- (c) Balkanlar'da güvenliğin kuruluşunu sağlamak da gerekliydi.

Ortak deklarasyon konusuna bir ön hazırlık olarak, iki devletin temsilcileri aşağıdaki sırayı izleyen dört aşamalı bir program üzerinde anlaşmaya varmışlardır:²⁵⁸

1. Aşama: Deklarasyonun kendisi olacaktı.

2. Aşama: Kesin antlaşmada daha fazla ele alınması gereken bazı noktaları kapsayan geçici bir sözleşme yapılacaktı.

3. Aşama: (2. Aşama ile eş zamanlı olacaktı.) Aşağıdaki alıntıda belirtilen meseleler hakkında uzmanlar arasında müzakereler yapılacaktı:

Türkiye'nin ekonomisi açısından ilgi duyduğu alanlar, Almanya'da korunmasını sağlayacak silah ve mühimmat, Boğazların müdafaası, İngiltere'nin, ekonomik ve finansal alanlarda Türkiye'ye yapacağı yardım ve çeşitli askeri malzemelerin tedarik edilmesi ile ilgili olarak, İngiliz-Türk ortak desteğinin verimliliği açısından büyük öneme sahip olan müzakerelerin bir an evvel başlaması.

4. Aşama: Kesin antlaşma yapılacaktı.

Türkiye, müzakereler boyunca askeri destek kadar mali ve ekonomik desteğe de ne kadar büyük önem verdiğini açıkça belli etmiştir. Bu durumda mali ve ekonomik destek hakkındaki müzakereler askeri müzakerelerle aynı anda yapılmadıkça onlar için sıradan bir anlam taşıyacak kurmy görüşmeleri, Türkleri memnun etmekten çok uzak olacaktı.²⁵⁹

²⁵⁶ PRO, FO 371/23294, Staff Conversation with Turkey, 01.05.1939.

²⁵⁷ PRO, FO 371/23294, Staff Conversation with Turkey, 12.05.1939.

²⁵⁸ PRO, FO 371/23294, Staff Conversation with Turkey, 12.05.1939.

²⁵⁹ PRO, FO 371/23294, Staff Conversation with Turkey, 12.05.1939.

Birleşik Krallık, kendi adına o tarihe kadar mali ya da ekonomik desteğin geleceğine inanması için Türkiye'ye herhangi bir sebep vermediğini düşünmektedir. Aksine, kendi mali güçlüklerini Türklere ifade etmişlerdir. Ayrıca, mali ve ekonomik müzakerelerin Ankara'da yapılması gerektiğine ilişkin Türk önerisini bu tarihe kadar cevapsız bırakmışlardı. Ancak bunların hiçbirisi, Türkiye'nin mali ve ekonomik talepleri bir derecede karşılanmadıkça, Majesteleri'nin Hükümeti'nin ortak deklarasyonda önceden belirtilen kesin bir İngiliz-Türk Antlaşması'nı elde etmesinin çok olanaksız olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.²⁶⁰ İngiltere'nin, Türkiye'yi savaş öncesinde askeri yükümlülükleri olan kesin bir antlaşma yapmaya ikna edebilmesi için belli bir bedel ödemesi gerekeceği açıktı. Ancak İngilizler açısından karar verilmesi gereken temel mesele, bu bedeli ne ölçüde üstlenebilecekleriydi.

Son birkaç ay süresince Türkiye'nin, Birleşik Krallık'tan istemiş olduğu mali ve ekonomik yardım talepleri geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu talepleri karşılamaya karar vermeden önce İngilizlerin muhtemelen aşağıdaki konuları tartışacağı tahmin edilmektedir:²⁶¹

- (1) (Mali) Türkiye'ye, Boğazların savunmasını ve Bulgar sınırını güçlendirmesi ve kuvvetlerini yeniden donatması için ihtiyaç duyduğu yardımın hepsini ya da bir kısmını elde etmesine imkan sağlayacak bir borç ya da kredi verilmesi.
- (2) (Askeri-ekonomik) Türkiye'nin, savaş zamanı özellikle ikmal kaynağı olarak kapalı olan Almanya'dan Türk kuvvetlerini ve nüfusunu devam ettirmek için gerekli olan askeri ve askeri olmayan malzemeyi elde etmesi gerekmektedir.
- (3) (Ekonomik) Savaş zamanı ve özellikle Almanya bir pazar olarak kapalı olduğunda ya da alternatif pazarların yokluğunda Türkiye, (2)'de belirtilen malzemeler için ödemek zorunda olduğu ihraç mallarını satmalıdır.
- (4) (Yine mali) Türkiye, (2)'de işaret edilen malzemeleri elde edebilmek için ne gibi bir borç ya da kredi bekleyebilir?

Birleşik Krallık için en büyük zorluğun yukarıda belirtilen (1) ve (2) maddeler uyarınca Türkiye'ye herhangi bir ekonomik destek vermek olacağı ortadadır. Açık konuşmak gerekirse Birleşik Krallık'ın, Türkiye'ye daha fazla kredi vermeye gücü yetmemektedir. Özellikle (4). madde kapsamındaki her taahhüt rahatsız edici bir genişlikte ve belirsiz bir türde olabilirdi. Ancak Birleşik Krallık, büyük bir savaşı

²⁶⁰ PRO, FO 371/23294, *Staff Conversation with Turkey*, 12.05.1939.

²⁶¹ PRO, FO 371/23294, *Staff Conversation with Turkey*, 12.05.1939.

kaybetmeyi göze alamazdı. Bu noktada asıl soru, bir dünya savaşında samimi ve etkili bir Türkiye desteğine £ 1,5,10,50’lik para açısından hayati bir gereklilik olarak değer biçilip biçilemeyeceğidir. Cevap olumluysa, fedakarlık yapılmalıdır.²⁶²

Dışişleri Bakanlığı’nın düşüncesine göre, müzakerelerden önce Birleşik Krallık, Türkiye’ye herhangi bir vaatte bulunmamalı, aksine en mütevazı beklentilere karşı her çeşit ikazda bulunmalıdır. Yine de alınması düşünülen bu tedbire rağmen, müzakereler bitirilmeden önce Majesteleri’nin Hükümeti’nin Türk gereksinimlerini karşılamak için “bir şey” yapması gerekeceği de muhakkaktı. Mali ve ekonomik ya da sadece askeri görüşmelerin devam etmesine izin vermek ve ardından kendi güçlükleri çok büyük olduğu için İngilizlerin, Türkiye için hiçbir şey yapamayacağını söylemek, Türkler tarafından bir “kötü niyet göstergesi” ya da *zayıflık* ya da ikisinin birden işareti olarak algılanabilir ve kesin sözleşmenin imzalanma şansını ortadan kaldırabilirdi.²⁶³

Şu durumda Birleşik Krallık için ilk gereklilik, şartların izin verdiği ölçüde bir hassasiyetle Türkiye’nin ihtiyaçlarını belirlemek olacaktı. Mesela Türkiye’nin olmazsa olmaz temel gereksinimleri nelerdi?

(a) Silahlanma açısından

(i) Yakın gelecek

(ii) Uzun süreli bir program

(b) Düşmanlık durumunda, askeri ve askeri olmayan malzemeler açısından

(c) Düşmanlık durumunda pazarlar açısından

Bununla birlikte, Türk önerilerinin de her iki ülkenin ekonomik uzmanları tarafından incelenip tartışılması da gerekli olabilirdi. Türkler tarafından bilinmesi gereken en temel noktalardan biri, Birleşik Krallık’ın, Türkiye’nin konu ile ilgili üstlenilmesini isteyeceği yeni mali ve ekonomik sorumluluklarla ilgili her türlü meseleyi görüşmeye hazır olduğuydu. Uygun aşamaya ulaşıldığında bir derece mali destek vermeyi kabul etmek gerekli olmakla birlikte, Birleşik Krallık için, Türkiye’ye kendilerinin de mali güçlükleri olduğu konusunda uyarıda bulunmak ve

²⁶² PRO, FO 371/23294, *Staff Conversation with Turkey*, 12.05.1939.

²⁶³ PRO, FO 371/23294, *Staff Conversation with Turkey*, 12.05.1939.

müzakerelerin öncesinde kendilerine herhangi bir mali destek sözü vermemek büyük bir önem taşıyordu.²⁶⁴

Türkiye, silahlanma ve teçhizat konusundaki ihtiyaçlarının yer aldığı büyük ölçüde teknik detaylar içeren uzun bir listeyi Birleşik Krallık'a sunmuştur.²⁶⁵ Türk Genelkurmayı tarafından General Weygand'a tebliğ edilen askeri ihtiyaçların listesi şu şekildedir:²⁶⁶

I-Trakya'nın Tahkimi

(a) *İstihkâm düzenini incelemek üzere, Fransa'ya bir heyet gönderilecektir. İhtiyaç durumunda ikinci bir heyet takviyesi yapılacaktır.*

(b) *İstihkâm çalışmalarına yardım için Fransız uzmanlar davet edilecektir.*

(c) *Bu işlerin yapımı için, Türkiye'de üretilmesi mümkün olmayan, mesela zırhlı taretler, zırh kaplama v.b. malzeme ve silahlar gerekmektedir.*

II- Boğazların ve Ege'deki Diğer Üslerin Savunması

(a) *Mayınlar, ağlar, mayın gemisi ve ağ yayma gemisi, depo ve hangarların inşası için malzeme*

(b) *Motorlu torpido botları, motorlu denizaltı avcı gemisi, devriye botları, mayın tarama gemisi, sualtı bombası*

(c) *Denizaltılara karşı kullanmak için ses tespit cihazı*

III- Hava Kuvvetleri

(a) *Uçaklar, tercihen savaş uçağı, bombardıman uçağı, ordu iş birliği uçakları ve üçte bir tutarındaki yedek uçak gövdesiyle birlikte dalış bombardıman uçağı ve temin edilen malzemenin çeyreği tutarında yedek motorlar, yani:*

<i>Avcı uçağı</i>	}	<i>Toplam 250</i>
<i>Bombardıman uçağı (1/5 uçuş botları)</i>		
<i>Ordu iş birliği uçakları</i>		
<i>Dalış bombardıman uçağı</i>		

²⁶⁴ PRO, FO 371/23294, Staff Conversation with Turkey, 12.05.1939.

²⁶⁵ PRO, FO 371/23294, Anglo-Turkish Staff Conversations, 19.05.1939.

²⁶⁶ PRO, FO 371/23294, Staff Conversations with Turkey, 01.05.1939.

Eğitim amaçlı makineler (Türkiye’de üretilecek.) } Toplam 100

(b) 250 uçak için silahlanma;

Uçaklar için silahlar ve makineli tüfekler

Bombalar (Tahrip gücü yüksek, yangın bombası, gaz)

Yukarıda bahsedilen silah ve makineli tüfekler için cepkane

Işık bombası ve işaret fişekleri

(c) 250 uçak için teçhizat;

Fotografik cihazlar, paraşüt

(d) Yer ekipmanı ve taşıma (genel ihtiyaçlar için)

Tank kamyonları, demiryolu tank vagonu, kablosuz motor takımları, zırhlı seyyar atölye, motor aydınlatma takımları, motorlu karanlık oda, motor yaygın pompaları, motor spreylere, traktör, petrol tankları, arıza ekipmanları ve motorlu vinçler, kamyonlar, seyyar hangarlar.

(e) Fabrikaların onarım ve inşası

Halihazırda mevcut olan fabrika ve atölyeler onarılacak ve aynı türden yeni tesisler kurulacak.

Uçak fabrikası, motor fabrikası, paraşüt fabrikası, hafif metal ürünleri için fabrikalar, bomba fabrikaları, uçaklar için tamir atölyeleri, motorlar için tamir atölyeleri, bu hizmetler için vasıflı personel ve eğitmenler.

(f) Hava Kuvvetleri personelinin eğitim ve öğretimi

Tamircilerin eğitimi (yaklaşık 50-100)

Elektrikçilerin ve telsiz operatörlerinin eğitimi (yaklaşık 20-40)

Uzman eğitmen, umumi hizmet memurları, mühendislik memurları ve uçuş eğitim okullarımız için uzman görevlendirilmesi

(g) Yakıt

IV. Uçaksavar ve Tanksavar Silahları

(a) Tanksavar silahları, 1350 adet 3.7 cm. 'lik silahlar

(b) 1000 adet 3.7 cm 'lik uçaksavar silahları ve 20 mm. 'lik silahlar

(c) 260 adet 7,5 ve 9,4 cm. 'lik uçaksavar topu

V.

300 adet hafif tank

VI.

536 adet 7,5 cm'den 24 cm kalibreye kadar değişen toplar ve muhtemelen mevcut olmayacak mühimmat yerine koymak için Almanya'dan sipariş edilen cephane.

VII. Piyade Teçhizatı

(a) 10,000 hafif makineli tüfek

(b) 500 ağır makineli tüfek

(c) 7.9 mm. kalibrelik 150,000 adet piyade tüfeği

Bunun 30,000'i yarı otomatik olacak.

VIII. El ve Tüfek Bombası

1,500,000 (1,200,000 el ve 300,000 tüfek bombası)

IX. Haberleşme Malzemeleri

X.

400,000 adet gaz maskesi (insan ve hayvanlar için)

XI.

200,000 mermi-100,000 adet havan topu için ve 100,000 adet sahra topu için

XII. Yol ve Ülke Boyunca Kullanmak İçin Kamyonlar

XIII. Askeri Fabrika ve Binalar

(a) Almanların yapımı altındaki mevcut silah fabrikasının tamamlanması,

(b) Kovan ve şarj fabrikası inşası,

(c) Uçaksavar ve tanksavar silahları ve diğer savaş malzemeleri için bir fabrika inşası,

(d) Alev silahı, gaz ve duman perdesi için bir fabrika inşası,

(e) Almanların yapımı altında olan silah deposunun inşası,

(f) Kovan yapımı için hammadde ve piyade cephanesi (50,000 ton)

XIV. Hava ve mekanize birlikler için petrol, mazot ve ağır yağ stoklarının oluşumu

XV. Uzman Subayların Eğitimi (Türk subaylar)

(a) 200 subay

(b) İstihbarat servisi için belirli bir sayıda subayın eğitimi

XVI. Aşağıdakilerde kullanmak için teknik ve mühendislik uzmanlarının yerinde eğitimi ve sevki

(a) Silah ve cephane fabrikası

(b) Donanma fabrikası

(c) Silah ve cephane üretimi için gerekli olan hammadde üretimi için fabrikalar

(d) Gaz ve gaz koruyucu malzemeler, alev makineleri vb. üretimi

(e) Gerekli olması halinde Almanya'da çalışan mevcut personel, Batı güçlerine nakledilecektir.

1- 3,7 cm'lik tanksavar silahları için,

A. %25 H.E. oranında mühimmat ve %75 oranında zırh delici

B. Yedek parçalar

C. Optik cihazlar

D. Süvari birliğinin üçte biri oranında ve zırhlıların üçte ikisi oranında taşıt

2- 3.7 cm'lik ve 20 mm'lik uçaksavar silahları için,

A. Zırh delicinin %25 oranında mühimmat ve %75 H.E.

B. Yedek parçalar

C. Optik cihazlar

D. Süvari birliğinin üçte biri ve zırhlının üçte ikisi oranında taşıt

3- 7.5 ve 9,4 cm'lik uçaksavar topları için,

A. 160 adet 7.5 cm'lik ve 100 adet 9.4 cm'lik toplar

B. Cephane

C. Yedek parça

D. Optik cihazlar, tespit cihazları ve projektörler

E. Tamamen mekanize taşıma.

4- Hafif Tanklar İçin,

A. 4.7 cm 'lik silahlar ve ağır makineli tüfekler ile silahlandırılmış tanklar

B. Haberleşme cihazları

C. Yedek silahlar ve makineli tüfekler dahil yedek parçalar

D. Cephane

5- 7.5 cm 'den 24 cm 'e kadar değişen kalibrede toplar

A. 24 cm. kalibrelik 24 adet havan topu (mekanize)

B. Uzun namlulu 21 cm 'lik 36 adet top (mekanize)

Uzun namlulu 15 cm 'lik 40 adet top (mekanize)

Uzun namlulu 10.5 cm 'lik 52 adet silah (mekanize)

128 adet 7,5 cm 'lik sahra topu

6- Hafif Makineli Tüfekler İçin,

A. Cephane (%10 'u izli mermi)

B. Yedek parça

7- Ağır Makineli Tüfekler İçin,

A. Cephane (%10 'u izli mermi, %5 'i çelik merkezli ve %85 'i ağır)

B. Dolaylı yangın kontrolü için aletler

C. Yedek parça

D. Uçaksavar yangını için aletler

8- Sinyalizasyon Malzemesi,

A. Kablosuz vericiler ve çeşitli güçte alıcı

B. Saha telefonu ve telefon santrali

C. Saha kabloları

D. Işıklı sinyalizasyon cihazları

E. Saha elektrik fabrikaları

F. Çinko kaplama tel

G. İzolatör

H. Dinleme istasyonu ve açölçer

9- 1500 adet 1,5 tonluk kamyon- 500'ü ülke boyunca ve 1000'i yol çalışması için

60 adet mekanize saha atölyesi

120 adet petrol tankı kamyonu

Birleşik Krallık, özetle Türk Ordusu'nun yirmi tümeninin modern ölçüde tam olarak yeniden silahlandırılmasını içeren büyük ölçüde teknik bu ihtiyaçların karşılanması konusunda Türklerin kendilerine güçlü bir şekilde baskı yapacağı inancı mevcuttu. Ne var ki, bu ihtiyaçların bir kısmının Birleşik Krallık tarafından temin edilemesi mümkün değildi. Silahlanma ve teçhizat konularındaki Türk gereksinimlerinin, birkaç yılda yerine getirilemeyecek uzun vadeli bir politikaya dayandığı belliydi. Bununla birlikte söz konusu ihtiyaç listesindeki maddelerin bir kısmının Fransızlar tarafından tedarik edilmesi ihtimali bulunmaktaydı. Üstelik, tespit edilmiş istihkamların düzenlenmesi konusundaki fikirlerin, bu tür işlerde uzman olan Fransızlara bırakılması en iyisi olacaktı.²⁶⁷

Mevcut Birleşik Krallık Genelkurmay Başkanı, savaş düzenini tüm güçler savaş başlangıcında kullanılabilecek şekilde düzenlemişti. Çanakkale Boğazı ve Trakya'nın, doğrudan savunmasına yardımcı olmak için gerekli görülen hiçbir kara veya hava kuvvetinin savaşın diğer alanlarından alınması gerekmeyecekti. Yalnızca, özellikle doğrudan yardım gerektiren yerlerdeki Türk gücü ve düzenleri hakkında tüm gerçeklerin bilinmesi halinde, Genelkurmay Başkanı'nın tüm dikkatini mevcut planlarını yeniden düzenlemeye vermesi mümkün olabilirdi.²⁶⁸

Ankara'da gerçekleştirilen İngiliz-Türk Kurmay Görüşmeleri'nin 17 Haziran 1939 tarihli toplantısında İngiliz Heyeti'nin Başkanı olan Tuğgeneral Otto Lund, Fransız ve İngiliz donanmaları yeterli güce sahip olduğu için İtalyanların, Türkiye'ye büyük çaplı bir harekatta bulunmasının mümkün olamayacağını, İtalya'nın Ege Adaları'na sadece küçük saldırılar düzenleyebileceklerini ve bu saldırılara karşılık

²⁶⁷ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 19.05.1939.

²⁶⁸ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 27.06.1939.

verilmesi için başlangıçta hava saldırılarının İngiliz hafif kuvvetleri tarafından bertaraf edilmesinin ardından, ihtiyaç duyulması halinde büyük donanma için Çanakkale, İzmir ve Marmaris'in üs olarak kullanılabileceğini belirtmiştir. İngiliz General, bu duruma bağlı olarak söz konusu yerlerdeki tahkimat ve savunma araçları ile planlarının İngiliz Genelkurmayları tarafından ayrıntılarıyla bilinmek istendiğini Türk heyetine iletmiştir. İngiliz Generali'nin bu talebine karşılık, Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Asım Gündüz, Çanakkale ve İzmir'in müstahkem mevki olduğunu ifade ettikten sonra liste ile istenilen malzeme İngiltere'den geldikten sonra bu bölgelerin daha da kuvvetleneceği, sadece Marmaris'in saldırıya açık durumda olduğu, Çanakkale ve İzmir'in savunulmasının Türkiye'nin başlıca görevi olmasından dolayı ayrıntılı durumlarını İngiliz Genelkurmayı'na bildirmeye lüzum olmadığı, ayrıca müstahkem mevkilere ait planların verilmesinin kanuni olarak da yasak olduğu, zaten kendisinin de böyle bir eylemde bulunabilecek bir yetkisi bulunmadığı yanıtını vermiştir.²⁶⁹

Tuğgeneral Lund, bu görüşmeleri sırasında Orgeneral Gündüz'den Bulgaristan'ın savaşta dost, tarafsız ya da düşman olması ihtimallerine binaen Romanya ve Yugoslavya'ya yapılacak yardım hakkında bilgi istemiştir. Gündüz de Bulgaristan'ın tarafsız kalması durumunda Türkiye'nin, sınırlarını koruyacağını, Bulgaristan'ın düşman olup Romanya ve Yugoslavya'ya saldırması halinde ise Türk kuvvetlerinin de Bulgarlara saldıracağını, Bulgaristan'ın Balkan Antantı'na girmesi halinde Müttefik'lerin ortak olarak Romanya ve Yugoslavya'ya daha kolay yardım edebileceklerini dile getirmiştir.²⁷⁰

Görüşmeler sırasında Trakya'nın savunması konusuna da değinilmiş ve İngiliz General, Orgeneral Gündüz'e eğer Trakya'da meydana gelecek bir savaş Çatalca ve Bolayır'a sıçrarsa bu hatların kanatlarının korunması konusunda İngiliz donanmasının Türk kuvvetlerine yardımda bulunacağını söylemiştir. Bu esnada İngiliz General'in Trakya'nın savunması için Türkiye'nin kaç tümene ihtiyaç duyduğunu sorması üzerine Orgeneral Gündüz, önemli olan hususun Trakya sınırının korunması olduğunu, bu bölgenin de Türk heyeti tarafından listelenen malzemenin

²⁶⁹ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:3, Gömlek:34, Belge: 6-280.

²⁷⁰ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:3, Gömlek:34, Belge: 6-280.

temin edilmesiyle çok daha güçlü bir hale getirileceğini ifade ettikten sonra Trakya sınırı için en az 25 tümenin gerekli olacağını sözlerine eklemiştir.²⁷¹

Tuğgeneral Otto Lund'un belirttiğine göre, görüşmeler sırasında Türk Genelkurmayı kendilerine, İtalya, Almanya ve Bulgaristan'la bir savaş olması halinde Trakya ve Çanakkale Boğazı'nın müdafaasını ve Bulgaristan içine ilerlememelerini teklif etmiştir. Türkler, Trakya ve Çanakkale Boğazı'nı savunabilecekleri konusunda kendilerinden emin olmakla birlikte Kırıkkale ile Edirne arasında inşa edilmiş bir *Maginot Hattı*²⁷² olması durumunda bunun çok daha kolay olacağını düşünüyorlardı. Tuğgeneral Lund, Trakya'da Türklerin sık sık bahsettiği ve sürekli üzerinde çalışmak istedikleri bir *Maginot Hattı* yapımı için Fransızların teşvik edilmesi gerektiğine inanıyordu. Tuğgeneral'e göre bu konudaki tek sorun, Türklerin Fransızlara yapacağı ödemeydi.²⁷³

Türk-İngiliz Kurmay Görüşmeleri sırasında İngilizlere Türk kuvvetleri hakkında genel bir bilgi de verilmiştir. Buna göre:²⁷⁴

9 Kolordu ve İstanbul Komutanlığı (Bir Kolordu)

Bu kolorduların kimi 2, kimi ise 3 tümeden, tümenler ise 32'er alaydan meydana gelmiş olup bazılarında birer topçu tugayı mevcuttur.

3 Süvari Tümeni

4 Hava Alayı

1 Kimya Taburu

Jandarma, gümrük ve sınır birlikleri

Türk Ordusu, yukarıda belirtilen bu teşkilatın tümüyle birlikte yaklaşık 300.000 kişiden müteşekkildi. Seferberlik durumunda ise tümen sayısının, 432'e ulaşacağı tahmin ediliyordu.

²⁷¹ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:3, Gömlek:34, Belge: 6-281.

²⁷² *Maginot Hattı*, I. Dünya Savaşı sonrasında Fransa'nın tekrar işgal edilmesini önlemek amacıyla Fransız devlet adamı André Maginot'un önerisiyle inşa edilen ve onun adını alan hatır. Savaş tarihinin en uzun ve en pahalı savunma hattı olan ve Fransa'nın tüm kuzey ve doğu sınırlarını kapsayan bu hattın yapımı hiçbir zaman tam olarak tamamlanamamıştır.

²⁷³ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 07.07.1939.

²⁷⁴ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu Kutu:3, Gömlek:2, Belge: 6-87.

Müttefikler, bir savaşın başlangıcında denizde inisiyatif alabileceklerdi. Ancak, limanların mevcut ve öngörülen savunmaları verilmezse, İngiliz Donanma Başkomutanı, doğal olarak bu limanlarda kullanılan İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin güvenliği hakkında endişe edecekti. Kurmay görüşmelerine katılan İngiliz heyeti, İzmir ve Çanakkale Boğazı ile ilgili bu bilginin gerekli olduğunu öne sürmüştür. Heyetin düşüncesine göre, Marmaris savunmasızdı ve bu bilginin doğruluğu incelendikten sonra deniz uzmanlarının, bu konuda Türk Genelkurmayı ile iş birliği yapmaları gerekecekti. Stratejik olarak deniz kuvvetlerinin, güvenli üsleri kullanmaları sağlanmalıydı.²⁷⁵

Savaşın ilk evresinde İngiliz kara ve hava kuvvetleri, düşmanın ilk saldırılarına karşı koyacaktı. İngiliz heyetinin görüşüne göre, Büyük Britanya'nın, Türkiye'nin doğrudan yardımına göndereceği herhangi bir kuvvetin, Türk savaş düzenine uyacağını söylemek yeterli değildi. Önceden belirtildiği gibi, hiçbir kuvvet, onları diğer görevlerden çekmeden kullanılamayacaktı. Bu sorun, zorluklar çıkaracaktı. Bu nedenle, İngiliz Genelkurmayı, herhangi bir karara varmadan önce, kara savunmasında en büyük uzman kimse, İngiliz ya da Fransızların düzeltme gerektiren geçici zayıflığı değerlendirebilmeleri için, Trakya ve Çanakkale Boğazı'ndaki Türk savunma düzenini yeterli ayrıntılarıyla ele almaları gerekecekti.²⁷⁶

İngiliz Genelkurmayı için, Bulgaristan'ın alternatif olarak tarafsız ya da düşman olacağı göz önünde bulundurularak, İtalya ve Almanya'ya karşı bir savaşta Birleşik Krallık ve Türkiye arasında donanma, kara ve hava alanlarında yapılacak iş birliği sorunları hakkında Türk Genelkurmayı'nın genel bakış açısının öğrenilmesi de büyük bir önem arz ediyordu. Örneğin, aşağıdaki sorunlar hakkında edinilecek bilgiler değerli olacaktı.²⁷⁷

(a) Türkiye'nin, muhtemelen ortaya çıkacağını önceden düşündüğü koşullarda, savaş için izleyeceği genel politika:

(i) Akdeniz'de

(ii) Güneydoğu Avrupa'da

(b) Çanakkale Boğazı'nın kontrolü

²⁷⁵ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 27.06.1939.

²⁷⁶ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 27.06.1939.

²⁷⁷ PRO, FO 371/23294, *Staff Conversations with Turkey*, 01.05.1939.

- (c) Türk limanlarının, havaalanlarının kullanılabilirliği ve kendi yerel savunma durumu
- (d) Türkiye'nin Avrupa kıtasındaki topraklarından ya da o bölgeden yapılacak operasyonlar konusundaki Türk hedefleri
- (e) Türklerin On İki Ada'ya saldırabileceğine ilişkin herhangi bir fikir
- (f) Türk Ordusu ve Hava Kuvvetleri'nin eğitim, örgütlenme ve ekipman genel durumu
- (g) Türklerin, doğrudan İngiliz yardımını beklediği ya da istediği genel hatlar.

Yukarıda (a), (b) ve (e) maddelerinde belirtilen stratejik noktalar, Türkiye için olduğu kadar İngiltere için de önem taşımaları dolayısıyla bu bölgelerde izlenecek savaş stratejilerinden önceden haberdar olmak, İngiliz Genelkurmayı'nın kendi savaş planlarını gözden geçirmesi bakımından pek çok fayda sağlayacaktı.

Orgeneral Asım Gündüz'ün, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a bildirdiğine göre İngiliz askeri heyeti, 20 Haziran 1939'da Türk heyetine yeni bazı sorular sunmuştur. Orgeneral Gündüz'ün, Türk Genelkurmayı'nın önemli askeri sırları ve projeleriyle ilgili olduğunu belirttiği ve ne şekilde karşılık verilmesinin uygun olacağına dair Mareşal Çakmak'tan cevap talep ettiği bu sorular şu şekildedir:²⁷⁸ Çanakkale, İzmir ve Marmaris'e denizden, karadan ve havadan yapılacak saldırılara dair mevcut savunma hususları, bu hususlarda yapılabilecek değişiklik ve ıslahatların esasları, Türk heyetinin Birleşik Krallık'tan talep ettiği materyal listesindeki ihtiyaçların temin edilmesi durumunda hazırlanacak savunma düzeni bilinmek istenmektedir. Ankara'daki kurmay görüşmelerinin sona ermesinin ardından İngiliz heyeti, Çanakkale ve İzmir'i ziyaret etmek arzusundadır. İngiliz deniz kuvvetleri tarafından kullanılabilecek limanların savunması için gerekli olan tüm bilgilerin sağlanması hakkında iş birliği yapılması hususundaki gizli anlaşmaya İngiliz Genel Başkanlığı tarafından büyük bir önem verilmektedir. İngilizlerin, Türkiye'ye yapacağı hava kuvvetleri yardımları Türkiye'deki havaalanlarının iyi hazırlanmasına bağlıdır. Bu nedenle İngiliz hava ateşesinin, Batı Anadolu ile Trakya'da seçilecek havaalanlarını görmesi istenmektedir. Trakya'nın savunması için gerekli olan kuvvetler Trakya cephesine ne zaman gönderileceklerdir? Bulgar

²⁷⁸ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:3, Gömlek:40, Belge: 6-268:273.

kuvvetlerinin Trakya'ya saldırmak için belirleyecekleri en uygun tarihin ne zaman olacağı düşünülmektedir? Türkiye, iç güvenliğine ek olarak korumak isteyeceği Rusya, İran, Irak gibi sınırlarda ne kadar kuvvet bulunduracaktır? Türkiye, 40-42 tümeni donatacak kişiye sahip midir? Bir savaş çıkması halinde ihtiyatların en son ne zamana kadar dayanacağı tahmin edilmektedir? Birleşik Krallık'tan talep ettiği malzeme ulaşıncaya kadar Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nden savaş teçhizatı tedarik etmesi mümkün müdür? İngiliz kurmaylarının Türklere ihtiyaç duyduğu yardımı yapabilmesi ve gereken hareket şeklinin İngiltere tarafından belirlenebilmesi için Türkiye'nin On İki Ada'ya yapacağı işgalin planları talep edilmektedir. Türkiye'nin, bir savaş çıktığı takdirde Çanakkale ya da Trakya'yı savunma mı yoksa Selanik'te bir köprübaşı güvenliği oluşturulması konusunda mı yardım istediği öğrenilmek istenmektedir. Müzakere edildiği üzere Türkiye'ye en büyük yardım İngiliz donanması tarafından yapılacaktır. Materyale dair Türk gereksinimleri de Londra'da sonuçlandırılmak üzeredir. İtalyanların, Arnavutluk'tan hareket edecekleri yönler ve gidecekleri istikametler nedir? Yunanlıların kuvvetli bir direniş gösterecekleri düşünülmektedir. Türkiye, Yunanistan'ın savunmasını takviye etmek için nasıl bir yol izleyecektir? İtalya'nın Yunanistan'a saldırmayıp Bulgaristan'la birleşmek için Güney Yugoslavya'dan geçeceği tahmin edilmektedir. Türkiye Genelkurmay Başkanlığı, Balkanlar'ın güneyinden başlayarak kuzeye doğru uzanan bir saldırı hareketine başlamadan önce Arnavutluk'un işgal edilmesinin gerekli olacağını düşünmekte midir? Türkiye ve Birleşik Krallık'ın, askeri ataşeleri aracılığıyla savaş kuvvetleri hakkında bilgi alışverişinde bulunmaya devam etmeleri arzu edilmektedir. Bununla birlikte iki ülke Genelkurmay Başkanları arasında görüşülecek her konudaki bilginin gizli kalması esastır. Birleşik Krallık Hava Genelkurmay Başkanlığı, İngiltere'de bulunan Türk öğrencilerin almak isteyecekleri meslek eğitimi, İngiltere'de teknik konularda talim ve eğitim görmesi istenen öğrenciler ve Türkiye'nin hangi personelin yardımını talep ettiği hususlarında bilgi sahibi olmayı arzu etmektedir. Bulgaristan'ın, Balkan Antantı'na katılıp Müttefik devletlerden biri olarak savaşa girmesi halinde Türkiye, Romanya ve Kuzey Yugoslavya ya da Romanya ve Batı Bulgaristan gibi daha uzak yerlerdeki cephelere asker ve malzeme göndermek isteyecek midir?

İngiliz heyeti'nin 20 Haziran 1939'da Türk heyetine sunduğu ve Genelkurmay II.Başkanı Orgeneral Asım Gündüz'ün, Mareşal Fevzi Çakmak'a ilettiği sorular

listesinde yer alan 1 numaralı ekte İngilizlerin Türk Hava Kuvvetleri hakkında bilgi sahibi olmak istedikleri bazı hususlara da yer verilmiştir. Buna göre, İngiliz heyetinin Türk Hava Kuvvetleri hakkındaki soruları şunlardır:²⁷⁹

Hizmet ve Rolü

1- Savaş durumunda Türk Hava Kuvvetleri'nin rolü ne olacaktır?

Havaalanları ve iniş yerleri:

2- Britanya Hava Kuvvetleri için hangi havaalanları ve iniş yerleri kullanılmaya elverişli olabilecektir? Bu havaalanlarının büyüklüğü ve durumu nedir? Bu havaalanları tüm hava koşulları için uygun mudur?

Gece uçuşları için kolaylıklar:

3- Gece uçuşlarına imkan tanıyan ve kolaylık sağlayan havaalanları hangileridir?

Hava Savunması

4- Britanya Hava Kuvvetleri için havaalanları ve iniş yerlerinde hangi Türk hava savunma araçları tahsis edilmiştir?

Hava Kuvvetleri'nin idamesi:

5- Türkiye'nin, Britanya Hava Kuvvetleri'nin kullanımı için tamir ve atölye konularında kolaylıklar sağlayabilmesi mümkün müdür?

Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün Hizmetleri

6- Meteorolojik işler için kullanıma hazır olan sivil ve askeri istasyonlar hangileridir? Türk meteorolojik hizmetleri Türk harekat sahalarını içerebilir mi?

Bombalar ve Cephanelikler:

7- Türk Hava Kuvvetleri'ne ayrılmış olan bomba ve cephanelerin Türkiye içerisinde üretildiği öğrenilmiştir. Bu üretimi yapan işletmeler, Britanya Hava Kuvvetleri'nin ihtiyacını da karşılayabilirler mi? Ne tip bombalar kullanılacaktır?

Benzin, Mazot ve Diğer Akaryakıt.

8- Türkiye'de akaryakıt elde edilebilecek kaynaklar nelerdir? Britanya Hava Kuvvetleri'nin hemen faydalanabileceği şekilde benzin tedarik edilebilir mi?

²⁷⁹ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:3, Gömlek:40, Belge: 6-274:275.

Mümkün olması halinde bunlar bidonlarla mı yoksa ekseriyetle tanklarla mı ya da hangi şekilde tedarik edilebilir?

Gıda Malzemesi:

9- Britanya Hava Kuvvetleri'nin temel gıda malzemeleri Türkiye tarafından temin edilebilir mi?

Haritalar:

Türk Hava Kuvvetleri hangi tür harita kullanmaktadır? İngilizlerin bunları tetkik etmeleri ve lüzumlu olması halinde bunların kopyalarını çıkarması mümkün müdür?

Başka Devletlere Ismarlanacak Yeni Hava Kuvvetleri

Britanya da dahil olmak üzere yabancı devletlere sipariş edilecek olan hava kuvvetlerinin tipleri nedir? Tahmini olarak bunların teslim tarihleri ne zamandır?

Türk Genelkurmayı'nın, Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya'nın silahlı kuvvetlerine dair aldığı notlarda Sovyetler Birliği'nin askeri durumu hakkında da değerli bilgilere yer verilmiştir. "Rusya'nın Askeri Kıymeti" başlığı ile ele alınan Sovyet askeri gücü, Sovyet donanmasının Baltık Denizi, Karadeniz ve Uzakdoğu'daki, Sovyet kara ordusunun Batı cephesi ile Uzakdoğu'daki, Sovyet hava kuvvetlerinin ise Batı cephesi ve Uzakdoğu'daki durumu üzerinden değerlendirilmiştir. Buna göre, Sovyet toplarının atış kabiliyeti düşük seviyede olup uçaksavar dışındakilerin çok azı modern bir durumdadır. 1937'de komiserler tarafından orduda yapılan düzenlemelere bağlı olarak Sovyetler Birliği, özellikle saldırı açısından yeteneğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Sovyetler Birliği'ndeki ulaşım sistemi ise son derece kötü bir durumdadır. Bilhassa Batı Cephesi'ndeki yolların bozuk olmasına bağlı olarak Türk Genelkurmayı, Sovyetler Birliği'nin Polonya'ya etkili bir askeri yardımda bulunmasının mümkün olmayacağını düşünmektedir. Yine aynı sebepler dolayısıyla Romanya'ya yardım etmesinin de pek olası olamayacağını tahmin eden Türk Genelkurmayı'nın kanaatine göre, Sovyetler'in Türkiye'ye yapacağı yardım ancak Sovyet ticaret filosunun bu işi başaracak yeterliliğe sahip olmasına bağlı olacaktır. Saldırıda bulunmaya uygun olmayan bazı Sovyet ağır bombardıman uçakları eski tipte olmalarına rağmen Türkiye'ye ulaşabilecek kapasiteye sahiptir. Türk Genelkurmayı'na göre, Japonlar da bu ihtimalden endişe duymaktadır. Savaşın başlangıcında çatışma bölgesine çok sayıda Sovyet tümeninin gönderileceğini tahmin eden Türk Genelkurmayı yine de

Sovyetler Birliği'nin, Batı Cephesi'nde 30 tümenden fazla bir kuvvete yetecek savaş teçhizatı temin edebileceğini pek muhtemel görmemektedir. Sovyetler Birliği'nin diğer müttefik devletlere silah verebileceği hususundaki görüşlere Sovyet tipi silahları fazla miktarda kullanan devletin sadece Türkiye olduğu yanıtını vermeyi yeterli bulan Türk Genelkurmayı, yukarıda belirtilen vaziyete istinaden Sovyetler Birliği'nin askeri destek ve savaş malzemesi vermek açısından n grldğu kadar bykbir yardımda bulunamayacağına işaret etmiştir. Bununla birlikte Almanya'nın, Sovyet topraklarında bol miktarda bulunan hammadde ve yiyecek kaynaklarını kullanmasına engel olarak ekonomik baskı karşısında daha çabuk yenilmesini sağlamak bakımından Sovyetler Birliği'nin, müttefik kuvvetleriyle birlikte hareket etmesinin önemi hayli büyüktür.²⁸⁰ Dolayısıyla Birleşik Krallık Genelkurmayı'nın öğrenmek istediği gibi Türkiye'nin talep ettiği İngiliz yardımı gelinceye kadar Sovyetler Birliği'nden askeri malzeme yardımı alması çok da mümkün görünmemektedir. Yukarıda belirtildiği üzere Türk Genelkurmayı Sovyetler Birliği'nden askeri teçhizat ve destek alma konusunda zaten büyük beklentiler içerisine girmemiş, aksine Sovyet askeri gücünün abartıldığı kadar büyük olmadığına işaret etmiştir. Bununla birlikte çeşitli yollarla Almanya'nın savaştan daha kolay ve erken çekilmesine katkıda bulunabilecek bir Sovyetler Birliği'nin, Müttefik Devletler'le düşmana karşı ortak bir mücadele verecek olması Türkiye için paha biçilmez bir değer teşkil etmiştir.

İngiliz heyetinin sorduğu sorulara Genelkurmay Başkanı Maraşel Fevzi akmak tarafından verilen yanıt, 24 Haziran 1939'da İngilizlere iletilmiştir. Maraşel'in İngiliz heyetinin öğrenmek istediği konular hakkında verdiği bilgiler şu şekildedir.²⁸¹

1- anakkale ve İzmir'e kara, deniz ve havadan yapılacak saldırılar için kurulacak temel düzen, düşmanın karaya ayak basmasını önlemek, düşman bombardımanını sonuçsuz bırakmak, karaya çıkmayı başarması halinde ise düşmanı denize dökmek ya da bunu yapmak kabil olmazsa da cephe kurup ilerisini düşman kuvvetlerinin hareketine tıkamaktır. Müstahkem olmayan Marmaris'in savunmasında gerektiği takdirde Almanya'ya ısmarlanan ağır topların kullanılması

²⁸⁰ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşiv, İDH Kataloğu, Kutu:1, Gömlek:1, Belge: 1-16.

²⁸¹ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:3, Gömlek:26, Belge:6-219:228.

düşünülmektedir. Bu topların ulaşamaması durumunda aynı malzemenin İngilizler tarafından temin edilmesi gerekmektedir. Birleşik Krallık'tan talep edilen materyal Türklere verilmesi, savunmanın zayıf noktalarının takviye edilmesine ve özellikle zırhlı araçlar ile kara, deniz ve hava kuvvetlerine karşı daha kesin bir düzen alınmasına imkan vererek düşmanın başarısızlığa uğramasına yardım edecektir.

2- İngiliz heyetinin, Kırıkkale, Kayseri ve Eskişehir'deki fabrikalar ile hava alayını, Lüleburgaz'da zırhlı tugayla yapılacak bir tatbikatı, Çanakkale'de 28 cm'lik bir top ile İngiliz mezarlıklarını, İstanbul'da Süvari Binicilik Okulu'nu, Heybeli Deniz Okulu'nu, Harp Akademisi'ni, İzmir'de Dumlu bataryasını görmesine izin verilecektir.

3- Türkiye ile Birleşik Krallık'ın iş birliği yapmalarını ön görecektir siyasi ve askeri antlaşmayı imzalamalarının ardından Birleşik Krallık Deniz Kuvvetleri'nin kullanacağı Çanakkale, İzmir ve Marmaris limanlarının savunması için gerekli olan tüm hazırlıklarla ilgili olarak daha esaslı bir düzenleme yapılacaktır.

4- Trakya'da Çorlu ve Yeşilköy'de hazırlanmış havalimanları ile Lüleburgaz, Pınarhisar ve İpsala'da seferde kullanılmaya elverişli havalimanları bulunmaktadır. Batı Anadolu'da ise Eskişehir, Kütahya ve İzmir'de hazırlanmış havalimanları ile Balıkesir, Alaşehir, Aydın ve Antalya'da ise seferde kullanılabilecek havaalanları mevcut olup istemesi halinde İngiliz hava ataşesinin buraları görmesi mümkündür. Bu havaalanlarından İngiliz hava kuvvetleri tarafından kullanılacakların Türklerle ortak bir şekilde daha da geliştirilmesi uygun olacaktır.

5- Balkan Antantı'nda ön görülen kuvvetlerin 18 gün içerisinde Trakya'da toplanacakları ve Bulgar ordusunun bazı büyük devletler tarafından takviye edilmesi durumunda Balkan Antantı'nda düşünülen kuvvetin iki katına çıkarılması gerektiği göz önünde bulundurulmaktadır. Bu kuvvetlerin, 1-2 hafta sürebilecek toplanma sürelerini daha aza indirmeye çalışılmaktadır. Bulgarlar'ın, Trakya'ya saldırmak için seçecekleri en uygun zamanın Türkiye'nin diğer sınırlarda, özellikle Boğazlar Ege Denizi çevresinde düşmanın çıkarma hareketini durdurmak için mücadele vereceği zaman olacağı tahmin edilmektedir.

6- Mevcut siyasi durum göz önünde bulundurularak Doğu Anadolu'da hudut tugayları, Kars, Erzurum müstahkem mevki birlikleri ile iki kolordu ve bir de ihtiyat

kolordusu bulundurulması planlanmışsa da gelecekteki siyasi durumun gereklerine uygun olarak bu sayıların değiştirilmesi mümkündür.

7- 42 tümeni teçhiz etmeye yetecek er ve erbaş olmakla birlikte bunların modern bir şekilde silahlandırılabilmesi için İngilizlere verilen listedeki silah ve malzemenin verilmesi elzemdır. Tüm ihtiyat kuvvetlerinin on gün içerisinde seferberliklerini bitirerek bu süre dahil olmak üzere bir buçuk ay zarfında da yığınaklarını bitirip harekate başlayabilecek duruma gelecekleri hesaplanmaktadır. Demiryolu malzemesi, lokomotif ve kamyon nakliye edilmesi ile bu sürenin azaltılması mümkün olup bu konuda gerekli olan ihtiyaçlar İngiliz heyetine sunulan listede belirtilmiştir.

8- Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında savaş malzemesi verilmesi hususunda herhangi bir iş birliği bulunmamaktadır. Yine de iki ülke arasındaki yakın ilişkilere bağlı olarak iki ülkenin birbirlerine yardımda bulunması imkansız olarak görülmemektedir.

9- On İki Ada'nın işgal edilmesi için ilk olarak İngilizlerin, hava ve deniz hakimiyetini sağlaması ve çıkarma araçlarını temin etmesi gereklidir. Ancak bundan sonra adaların baskı altına alınarak Türk kuvvetlerinin atlama şeklinde sahilten baskı yaparak parça parça adaları ele geçirip işgal etmesinin mümkün olabileceği düşünülmektedir. Cereyan edecek gelişmelere bağlı olarak bunun için gereken ayrıntılı bir plan iki taraf tarafından birlikte düzenlenecektir.

10- Çanakkale ve Trakya'nın savunması esas olup, Boğazlar'ın elde tutulamaması halinde kuvvetli bir Doğu Cephesi'nin kurulması olanaksızdır. Aslında Türkiye, Trakya'da Bulgar, Ege'de ise İtalyanların yapacakları saldırılara karşı çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Ne var ki, Türk-İngiliz Deklarasyonu dolayısıyla Almanya'nın da işin içine girmesi ve Arnavutluk'un işgal edilmesi Balkanlar'daki durumun değişmesine neden olarak Boğazlar'daki hakimiyetin kesin bir şekilde korunması için uçak, tank, ağır top v.b. modern silahlara büyük ihtiyaç duyulmasını gerektirmiştir. Bunlara ek olarak Türkiye'nin, müttefiklerinin uçak, tank, ağır top birlikleri gibi birtakım büyük kuvvetlerine de acil gereksinim duyması pek muhtemeldir.

11- Selanik'te bir köprü başı oluşturulması konusuyla ilgili olarak, karşı saldırıya geçildiğinde bunun faydasının görüleceği aşıkardır. Böylece, Trakya ve

Makedonya Cepheleri'nde ortak yapılacak bir saldırı hareketi ile Doğu Cephesi karşısında yer alan düşman birliklerinin yan kanatları ile arka taraflarındaki yerlerin alınması imkan dahilinde olabilir.

12- İtalya'nın, Arnavutluk'tan sonraki ilerleyişlerinin, Selanik'e inmek suretiyle Yunanistan'ı istila ederek Akdeniz'deki hakimiyetini güçlendirmek, Yugoslavya'yı tehdit ederek Makedonya'yı işgal etmek ve Bulgar sınırına ulaşmak ya da Bulgaristan'ı isteyerek ya da istemeyerek ele geçirerek Trakya sınırına dayanmak şeklinde olacağı tahmin edilmektedir. İtalya'nın, Yunanistan üzerine Bulgaristan'la birlikte yürümesi halinde Balkan Paktı hükümleri gereğince Türkiye de Bulgarlara saldırmak için hazır olacaktır. Böyle bir saldırının gerçekleşmesi hükümetin kararına bağlıdır.

13- Balkanlar'ın güneyinden kuzeye doğru yapılacak bir saldırıda, Türk Ordusu'nun Balkanlar'ı ele geçirerek Selanik'ten ilerleyecek ordunun kanatlarını teşkil edeceği, böylece müttefiklerin deniz kuvvetlerinin yardımıyla Arnavutluk'un ortak olarak kolay bir şekilde işgal edilebileceği düşünülmektedir.

14- İki devlet Genelkurmayları'nın, askeri sözleşmenin imzalanmasından sonra ortak savaş hareketini hedefleyen kuvvetleri hakkında çok gizli bir şekilde fikir alışverişinde bulunmaları faydalı olacaktır.

15- Almanya'da bulunan Türk subaylar ve mühendislik eğitimi alan askeri memur öğrencilerin listesi Mareşal Çakmak'ın cevap mektubunun sonuna eklenecektir.

16- Türk ve İngiliz donanmaları arasında kesin bir iletişim temin edilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması uygundur.

17- Balkan Antantı'nda yer alan hükümlere gereğince Türk Ordusu, Balkanlar'ı düşmana karşı tutma görevini üstlendiğine göre, Bulgaristan'ın bu Antan'ta katılması durumunda bu vazife daha kolay bir şekilde yerine getirilecektir. Balkanlar'dan sonra yapılacak hareket konusu, savaşın seyrine bağlı olduğu için bu hususun şimdiden tetkik edilmesi teknik olarak mümkün görülmemektedir.

Mareşal Fevzi Çakmak'ın Birleşik Krallık Genelkurmayı'nın sorduğu sorulara cevap olarak yazdığı mektuba eklenen 2 numaralı ekte Birleşik Krallık Hava

Genelkurmaylığı'nın sorduğu sorulara istinaden verilen bilgiler de bulunmaktadır. Buna göre:²⁸²

1- Hava Kuvvetleri'nin Hizmet ve Rolü: Bir savaş durumunda ordu ve donanma ile ortak olarak çalışacak olan Türk Hava Kuvvetleri, düşman hava saldırılarına engel olmak ve karşı saldırılarda bulunmakla görevlendirilecektir.

2- Havaalanları ve İniş Yerleri: İngiliz hava ataşesinin, Trakya ve Batı Anadolu'daki hazırlanmış veya savaşda kullanılabilecek olan havaalanlarını görmesi uygundur. Bu havaalanlarından hangilerinin İngiliz Hava Kuvvetleri'ne ayrılabilceği hareket hakkındaki asıl antlaşmanın imzalanmasından sonra tespit edilecektir.

3- Gece Uçuşları için Kolaylıklar: Bu konudaki bazı ihtiyaçlar İngilizlere sunulan listede belirtilmiş olup ilgili husus hakkındaki bilgi, İngiliz ataşesi tarafından yerlerinde görülüp edinilebilir.

4- Hava savunması: İngilizlere sunulan listede yer alan hava savunma silahlarıyla ilgili Türk ihtiyaçlarının karşılanması durumunda Birleşik Krallık Hava Kuvvetleri'ne ayrılacak olan havaalanı ve iniş yerlerinin hava saldırılarına karşı korunması Türkiye tarafından üstlenilecektir.

5- Hava Kuvvetleri'nin idame edilmesi: Birleşik Krallık Hava Kuvvetleri için tamir ve atölye sağlanması konularında kolaylıklar sağlamak mümkün olmakla birlikte hava tamir ve imal tesislerinin, daha çok geliştirilmeye ihtiyacı vardır. Bu husus, İngilizlere verilen listede belirtilmiştir.

6- Meteoroloji Servisi: Meteoroloji Genel Müdürlüğü hakkındaki bilgi, 5 numaralı ekte yer almaktadır.

7- Bomba ve Cephanelikler: Türkiye'nin bomba ihtiyacı, devlet kontrolü altında bulunan özel işletmeler tarafından karşılanmaktadır. Bunlar, Türk Hava Kuvvetleri'nin gereksinimini bile zorla temin edebildikleri için Türk ihtiyaç listesine ayrıca ve yeniden bir bomba fabrikası eklenmiştir. Bu talep yerine getirildiği takdirde Birleşik Krallık Hava Kuvvetleri'nin bomba ihtiyacı da giderilecek ve bu arada arzu edilen her türde bomba üretmek mümkün olacaktır. Toplardaki çap farkı nedeniyle cephane ihtiyacı, Türkiye'deki mevcut fişek fabrikalarında tadilat yaparak karşılanabilir.

²⁸² Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:3, Gömlek:26, Belge:6-244:254.

8- Benzin, Mazot ve Akaryakıt: Türkiye’de bu tür yakıt kaynakları bulunmamaktadır. Bahsedilen özel işletmelerin depolarında yeterli miktarda talep yoktur. Üstelik bu depolar hava saldırılarına uğrama tehlikesi altındadır. Bu duruma bağlı olarak başlıkta belirtilen yakıtlara ve bunlarla ilgili mevzuat ile tesislere ilişkin ihtiyaçlar listeye eklenmiştir. Bunların temin edilmesi durumunda gerek Türk, gerekse Birleşik Krallık Hava Kuvvetleri’nin benzin ihtiyacı Türkiye tarafından karşılanacaktır. Verilecek akaryakıtın yaklaşık yarısı bidonlara, diğer yarısı ise tanklarda muhafaza edilecektir.

9- Gıda Malzemesi: Birleşik Krallık Hava Kuvvetleri için gerekli olan temel besin maddeleri Türkiye tarafından temin edilecektir.

10- Haritalar: Türk Hava Kuvvetleri, 1/1.000.000 ölçeğindeki hava haritasını kullanmaktadır. İstenmesi halinde Harita Dairesi’nin hem bu haritaları hem de 1/800.000 ölçeğindeki Türkiye haritasını şimdiden İngilizlere vermesi mümkündür. Daha büyük ölçekli haritaların ise Birleşik Hava Kuvvetleri’ne verilmesi ya da kopyalarının aldırılması uygun olup bu konu üzerinde etraflıca düşünülecektir.

10- Başka Devletlere İsmarlanacak Yeni Hava Kuvvetleri: (a) Almanya’ya 6 adet av, 8 adet bombardıman ile 15 adet başlangıç uçağı, Birleşik Krallık’a 36 adet keşif ile 25 Avro Anson uçağı ve A.B.D.’ne ise 50 adet okul uçağı sipariş edilmiş olup bunların teslim tarihleri 6 numaralı ekte belirtilmiştir. (b) Duruma göre Almanya’dan alınacak av uçaklarının gelmemesi halinde İngiltere’ye 60 adet av uçağı siparişi verilmesi tasarlanmaktadır. (c) Listede söz edilen ayrıntılarıyla belirtilmiş olan 258 uçak, tüm bu siparişlerin dışında olup bu uçaklar, Türk Hava Kuvvetleri’nin esaslı bir şekilde güçlendirilmesi için gerek duyulan ihtiyacı teşkil etmektedir.

3 Numaralı Ek²⁸³

Almanya’da Eğitimde ve Stajda Bulunan Türk Subayları

<u>Sınıfı</u>	<u>Üsteğmen</u>	<u>Yüzbaşı</u>	<u>Staj ve Eğitimi</u>
Kurmay	—	3	Eğitimde
Piyade	—	2	Kıt’a stajında
Süvari	—	3	1’i eğitimde, 2’si stajda

²⁸³ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:3, Gömlek:26, Belge: 6-247.

<i>Topçu</i>	–	2	<i>Kıt'a stajında</i>
<i>Muhabere</i>	1	1	<i>Kıt'a stajında</i>
<i>İstihkam</i>	1		<i>Kıt'a stajında</i>
<i>Doktor</i>	–	2	<i>Eğitimde</i>
<i>Dişçi</i>	–	1	<i>Eğitimde</i>
<i>Veteriner</i>	–	1	<i>Eğitimde</i>
<i>Kimyager</i>	–	1	<i>Kimya stajında</i>
<i>Piyade</i>	–	1	<i>Kendi parasıyla Beden Eğitimi eğitiminde</i>

İtalya'da eğitimde ve stajda olan Türk subayı bulunmamaktadır.

Yüksek Mühendislik ve Mühendislik Eğitiminde Olanlar

<u><i>Sayıları</i></u>	<u><i>Eğitim Şubeleri</i></u>
1	<i>Fizik</i>
6	<i>Optik</i>
6	<i>Top</i>
1	<i>İstihkam inşaatı</i>
4	<i>Top mühimmatı</i>
4	<i>Piyade mühimmatı</i>
5	<i>Muhabere</i>
3	<i>Balistik</i>
5	<i>Motor</i>
14	<i>Gemi</i>
2	<i>Otomobil</i>
25	<i>Harita</i>
2	<i>Uçak</i>
20	<i>Elektrik</i>
8	<i>Maden Sanayisi</i>

7	Kimya	
4	Barut	
8	Makine	
4	Tüfek	
2	İnşaat	
2	Bina inşaatı	
3	İktisat	
8	Gemi makinesi	
1	Türbin	
18	?	(Eğitim planları henüz gelmeyenler)
3	Zehirli gaz stajında	
Toplam:	166 kişi.	

4 Numaralı Ek²⁸⁴

Liste ile Yetiştirilmesi Talep Edilen Kişiler

Hava Birlikleri için: 200 kadar pilot subay ve gedikli erbaş, 50-100 kadar uçak motor makinisti yetiştirilmesi, 20-40 elektrikçi ve telsizci yetiştirilmesi, Türk Hava Okulları'na uzman subay, makine subayı, pilot eğitmen temini

Tank Birlikleri için: 200 subay, gedikli erbaş yetiştirilmesi

Askeri fabrikalar için: 105 mühendis, 2 mühendis kimyager, 73 tekniker. Bunların branşları bağlı cetvelde (No.1) belirtilmiştir.

İstihbarat Subayı: İstihbarat kurslarında subay yetiştirilmesi.

Bunların dışında başka bir listede yazılı olan gaz, gazdan koruma sanayii, alev ve sis cihazları fabrikaları ile diğer hammaddeleri hazırlayacak fabrikalar için uzmanların verilmesi talep edilmektedir. Bu işlerde uzman yetiştirilmesi için yurtdışına öğrenci gönderilecektir.

²⁸⁴ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:3, Gömlek:26, Belge: 6-248:249.

Mühendis ve Kimyager İhtiyacı

Yüksek Mühendis (subay ve sivil)

Makine:

6- Balistik

15- Top imalatı

10- Tüfek imalatı

15- Topçu mühimmatı imalatı

8- Piyade mühimmatı imalatı

6- Optik

Toplam: 60 (Bu kişiler merkez fen fabrika işletme bürolarında ve fabrikalarda imalatçı ve konstrüktör olarak çalışacaklardır.)

Elektrik ve hareket kuvveti:

12-Elektrikçi

6- Makineci

Toplam:18 (Bu kişiler, merkez fen bürosunda, güç santralinde ve fabrikalarda çalışacaklardır.)

Modern Sanayii:

15- Çelik dökme, hadde vs. işlerinde çalışacaktır.

12- Pirinç dökme, hadde vs. işlerinde çalışacaktır.

Toplam: 27 kişi.

Yüksek mühendis genel toplamı 105'tir.

Kimya:

2- Barut (Nitroselüloz, nitrogliserin ve patlayıcı madde fabrikalarında çalışacaklardır.)

Kimyager genel toplamı 2'dir.

Mühendis (subay ve sivil)

Makine:

10- Top imalatı

4- Tüfek imalatı

8- Topçu mühimmatı imalatı

4- Piyade mühimmatı imalatı

2- Optik

Toplam: 28 kişi. (Bunlar, merkez fen fabrika işletme bürolarında ve fabrikalarda imalatçı olarak çalışacaklardır.)

Elektrik ve hareket kuvveti:

5- Elektrikçi

3- Makineci

Toplam: 8 kişi. (Bunlar, güç santralinde ve fabrikalarda çalışacaklardır.)

Sanayi:

5- Çelik dökme, hadde vs. işlerinde

3- Pirinç dökme, hadde vs. işlerinde çalışacaklardır.

Toplam: 8 kişi.

Mühendis genel toplamı, 44 kişidir.

Kimya:

27- Barut ve patlayıcı maddeler ile bunlara malzeme veren fabrikalarda çalışacaklardır.

27- Kimyager toplamı

71- Mühendis genel toplamı

5 Numaralı Ek²⁸⁵

Türk Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün Hizmetleri Hakkında Bilgiler

1- Türk Meteoroloji Teşkilatı: Ülke içinde bulunan tüm meteoroloji hizmetleri, Başbakanlık emri altında olan Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü emrinde

²⁸⁵ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:3, Gömlek:26, Belge: 6-250:251.

toplanmış yerler ile servis santrali, Sinoptik merkezler ve yardımcı istasyonlardan meydana gelmektedir. Sinoptik gözlem yapmaları için düzenlenen yardımcı istasyonların bir kısmı henüz tam olarak faaliyete geçmemiştir.

2- İstasyonların Teçhizatı: Uluslararası esaslara uygun olarak sinoptik rasat yapan bu istasyonlar aşağıda belirtilen cihazlarla donatılmıştır:

- Civalı Barometre
- Barograf
- Civalı Termometre
- Termograf
- Yağmur İndikatörü/Göstergesi
- Bulut gözlemleriyle ilgili tablolar

3- Çalışma Şekilleri: Her gün Greenwich saatine göre 08:30;14:30;20:30'da istasyonlardan gelen rasat bilgisi değerlendirilmiş olarak Ankara telsizi aracılığı ve TAB-Meteo Türk ünvanı ile yayımlanmaktadır.

Türk gözlem istasyonları elde ettikleri bilgileri, Uluslararası Meteoroloji Örgütü tarafından kabul edilen meteogramlara uygun olarak aşağıdaki kodlarla yayımlamaktadır:

I) $C_L C_M$ wwVhN_h DDFWN PPPTT UC_H app

II) $C_L C_M$ wwVhN_h DDFWN PPPTT UC_H app

(JJJ - TTE

RRR JJJ (JJJ - T^X T^X E

(JJJ - SV E

(JJJ - T_d K^S D_K

6 Numaralı Ek²⁸⁶

Almanya'dan Sipariş Edilen Uçaklar

A- 8 adet Messerschmit Ağır Bombardıman Uçağı: 2'si Kasım 1939'da, 4'ü Aralık 1939'da, 2'si Ocak 1939'da gelecektir.(?)

B- 60 adet Messerschmit Av Uçağı: İlk parti Haziran 1939'da verilmeye başlanacak ve her ay 10 adet olmak üzere son parti Kasım 1939'da teslim edilecektir

C- 15 adet Gota Okul Uçağı: Son parti Kasım 1939'un ilk haftasında gelecektir.

İngiltere'den Sipariş Edilen Uçaklar

A- Lysander Keşif Uçağı: 36 adet talep edilmiş olup 12'şer olmak üzere üç parti halinde gönderilecektir. İlk parti Aralık 1939'da, ikinci parti Ocak 1940'da, son parti ise Şubat 1940'da teslim edilecektir.

B- Avro Anson Okul Uçağı (25 adet)

5 adet Ağustos 1939'da

5 adet Eylül 1939'da

5 adet Ekim 1939'da

5 adet Kasım 1939'da

5 adet Aralık 1939'da teslim edilecektir.

A.B.D.'den Okul Uçağı

50 adet R- 22 Curtiss uçağı sipariş edilmiş olup bunların 1 adeti Ağustos 1939'da, 10 adeti Ekim 1939'da, 15 adeti Kasım 1939'da, 14 adeti Aralık 1939'da, 10 adeti ise Ocak 1940'da teslim edilecektir.

Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Asım Gündüz, Tuğgeneral Otto Lund'un Türkiye'ye yapılacak hava saldırıları hakkında 27 Haziran 1939'da kendisine verdiği notları Mareşal Fevzi Çakmak'a iletmıştır. İngiliz General'in söz konusu notlarında özet olarak şu bilgilere yer verilmiştir:²⁸⁷

²⁸⁶ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:3, Gömlek:26, Belge: 6-254.

²⁸⁷ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:3, Gömlek:24, Belge: 6-214:216.

Bu saldırıların, düşmanın faydalanabileceği havaalanları ve bu havaalanlarına getirilecek bombardıman uçaklarının sayısına bağlı olacağı, Bulgaristan'ın düşman olmaması halinde sadece İtalya'nın sadece adalar ile Arnavutluk'u kullanabileceği, Bulgaristan'ın düşman olması durumunda büyük bombardıman uçakları için uygun olmayan 9 adet Bulgar havaalanına güvenebilecekleri, Fransa, İngiliz, Lehistan Hava Kuvvetleri'ne karşı koyacak uçakların ayrılmasından sonra bu havaalanlarına ancak çok az sayıda uçak getirebilecekleri ve böylece Türkiye'ye sınırlı sayıda hava saldırısı olacağı bildirilmiştir.

Ayrıca Suriye'de bulunan Fransız Hava Kuvvetleri'nin, On İki Ada'ya yapılacak saldırılara katılabilecekleri, Irak'taki hava kuvvetlerinin Mısır'a gönderileceği ve Türkiye'ye yardım edecek kaynağın büyük ihtimalle Rusya olacağı belirtilmiştir. Buna istinaden Türk Hava Kuvvetleri'nin ne şekilde istihdam edileceği, Türkiye'ye gönderilmesi talep edilen İngiliz Hava Kuvvetleri'nin ne kadar olacağı, On İki Ada'daki İtalyan hava kuvvetlerine karşı saldırı ve savunma hususlarında Türk Genelkurmayı'nın bakış açısının ne olduğu ve Trakya'da ani bir hava saldırısına uğrandığı takdirde Türkiye'nin, Fransa, İngiltere ve Rus hava kuvvetlerinden ne ölçüde yardım talep edeceği öğrenilmek istenmiştir.

Yukarıdakilere ilaveten şu hususlara işaret edilmiştir:²⁸⁸

1- Doğu Cephesi'nde ortaya çıkacak savaşın kilit noktasının Boğazlar olmasından dolayı bu cephede yapılacak çatışmaların ağırlık noktasını da yine Boğazlar bölgesi teşkil edecektir. Bu duruma bağlı olarak Almanya ve İtalya, hava kuvvetlerinin önemli bir bölümünü bu bölgede kullanacaktır.

2- Adalar ve Arnavutluk'taki mevcut havaalanlarından faydalanmakla birlikte Almanya ile İtalya'nın, Arnavutluk'taki havaalanlarını genişletmesi de ihtimal dahilindedir. Bunlara ek olarak sadece sınırlı sayıda bulunan havaalanları değil, son zamanlarda alınan krediler ve kabul edilen kanunlarla birlikte Bulgaristan'da büyük hava birliklerinin istihdam edilmesine uygun olan yeni havaalanları da hazırlanmaktadır. Böylece, İtalyan ve Alman kuvvetlerinin Boğazlar'a yönelecek asıl hareket sırasında Adalar ile Arnavutluk dışında bu Bulgar üslerini kullanmaları da mümkün olacaktır.

²⁸⁸ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:3, Gömlek: 24, Belge: 6-215:216.

3- Selanik köprü başını kontrol altında tutmak, Arnavutluk ile Doğu Akdeniz'i kontrol altına almak amacıyla Müttefik kuvvetlerinin, Anadolu'nun elverişli durumundan faydalanmalarını sağlamak ve Boğazlar'a yönelecek asıl hareketle birlikte etkili hava saldırılarına karşı koymak için Türkiye'ye yeterli sayıda Müttefik Hava Kuvvetleri'nin gönderilmesi icap etmektedir.

4- Ayrıca, On İki Ada'ya yapılacak saldırı için Suriye'de bulunan ikinci sınıf Fransız Hava Kuvvetleri'nin yapacağı yardımın sınırlı ve yetersiz olması nedeniyle bu amaca hizmet etmesi için de Türkiye'ye hava birliği gönderilmesine ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

5- Yukarıda verilen bilgilere göre, sınırlı sayıda olan Türk Hava Kuvvetleri, Trakya ve Boğazlar bölgesinde kullanılacak ve bu yerlerde keşif bombardıman ve güvenliği sağlama görevini üstleneceklerdir. Alman ve İtalyan hava kuvvetlerinin duruma müdahale etmeleri halinde bu müdahalenin şekline göre Türk kuvvetlerinin büyük ölçüde takviye edilmesi kesinlikle gerekli olacaktır.

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, İngiliz generalinin, havacılıkla ilgili olarak 27 Haziran 1939 tarihli yukarıda belirtilen yazısına verilen cevaba şu kaydın da eklenmesinin gerekli olduğuna işaret etmiştir: İstenen Müttefik Hava Kuvvetleri, çeşitli savaş aşamalarının ortaya çıkaracağı gereksinimlere ve düşman hava kuvvetlerinin faaliyet ve sayıca çokluğuna göre Türk Hava Kuvvetleri'ni takviye edeceklerdir. Bunlara ek olarak, genel ihtiyaç listesine ilave edilmiş olan 258 uçak ile bunlara ait havacılık malzemesi mevcut Türk havacılığını takviye etmek ve eksikliklerini tamamlamak için ayrılmıştır. Bunlar verildiği takdirde Türk havacılığı, gelecek Müttefik Hava Kuvvetleri ile birlikte çeşitli savaş aşamalarına uygun koşullar altında ortak olarak çalışabilecek ve görev yapabilecek bir güce ulaşacaktır.²⁸⁹

Türk-İngiliz Kurmay görüşmelerine binaen bu görüşmelere katılan İngiliz heyetinin başkanı olan Tuğgeneral Otto Lund tarafından, Türk kuvvetlerinin stratejik noktalarda uygulayacakları taktikler ve savaş düzenleri hakkında 29 Haziran 1939'da ikinci defa hazırlanan bir muhtıra Türk yetkililere iletilmiştir.²⁹⁰ Aslında ilkinden

²⁸⁹ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:3, Gömlek:23, Belge:6-213.

²⁹⁰ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:3, Gömlek:13, Belge:6-179.

çok da farklı olmayan, neredeyse aynı hususlara değinen bu muhtıranın tekrar Türk heyetine iletilmesinin sebebi, İngiliz Genelkurmayı'nın, büyük önem verdiği konularda Türk yetkililerden daha kesin bilgiler almak istemesidir. Zira, Türkiye tarafından savaş sırasında uygulanması planlanan askeri stratejilerin bilinmesi, İngiltere'nin de kendi savaş taktiklerini ve askeri düzenini Türkler'inkiyle uyumlu bir şekilde hazırlamasına imkan verecek, bu da Müttefik devletlerin zafer kazanma şanslarını arttıracaktı. Bu muhtırada belirtildiğine göre Türk Genelkurmayı'nın savaş düzeni konusunda ayrıntılı bir bilgi vermek istemediğinin farkında olan İngiliz heyetinin düşüncesine göre yakın gelecekte bir savaşın ortaya çıkması halinde ani gelişecek bazı aksiliklerle karşılaşılacaktır. İngiliz Genelkurmayı, bir savaş çıkması ihtimaline karşı tüm kuvvetlerini olabilecek en faydalı şekilde düzenlemiştir. Bu düzene uygun olarak Çanakkale ve Trakya'nın savunması için doğrudan yardım etmesi düşünülen hava ve kara kuvvetlerinin diğer cephelerden temin edilmesine karar verilmiştir. Ne var ki uygulanması düşünülen bu İngiliz düzenininin düzgün bir şekilde işleyebilmesi için özellikle doğrudan yardım gerektiren yerlerde Türk kuvvetlerinin ve düzenlerinin kesin bir şekilde bilinmesine ihtiyaç duyulmuştur. Ancak bu bilgilerin elde edilmesine bağlı olarak İngiliz Genelkurmay Başkanlarının mevcut planları yeniden düzenlemeleri mümkün olabilecekti.²⁹¹

Söz konusu muhtırada verilen bilgiye göre, savaş durumunda Müttefik kuvvetleri, denizde insiyatifi ele geçirebilecek yeterliliğe sahipti. Yalnız limanların mevcut ve gelecekteki savunma planlarına sahip olunmadığı takdirde pek tabi İngiliz Deniz Başkomutanlığı'nın, İngiliz Donanma Kuvvetleri'nin güvenliğinden endişe etmesi kaçınılmaz olacaktı. Dolayısıyla İngiliz heyeti, Çanakkale ve İzmir'deki limanları hakkında gerekli bilgiye ulaşmayı arzu etmektedir. İngiliz heyeti, Marmaris'in savunmasız olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle bu kanaatin incelenmesinin ardından İngiliz donanma uzmanlarının Türk Genelkurmayı ile birlikte ortak çalışmalarının teklif edilmesinin faydalı olacağına inanılmaktadır. Askeri birliklerin sevk ve idaresi için deniz kuvvetleri, emin üslerden hareket etmelidir.²⁹²

²⁹¹ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu: 3, Gömlek: 21, Belge: 6-208.

²⁹² Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu: 3, Gömlek: 21, Belge: 6-208:209.

Savaşın ilk başlarında düşman tarafından yapılacak ilk ilk hücum hareketlerine karşı İngiliz hava ve kara kuvvetleri de karşı saldırıda bulunacaktır. İngiliz heyetinin düşüncesine göre, bu kuvveti herhangi bir görevden geri çekmeden o kuvvetten yararlanmak mümkün olmayacağı için Türkiye'ye doğrudan yardım edebilecek olan İngiliz kuvvetlerinin Türk savaş kuvvetlerinin düzenine uydurulmasını sözle söylemek yeterli olmayacaktır. Bu duruma bağlı olarak bu husus bir güçlük teşkil etmektedir. İngiliz heyeti, herhangi bir karar vermeden önce kara kuvvetleri bakımından büyük uzmanlara sahip olduklarını düşündükleri müttefikleri Fransızlarla birlikte İngilizlerin savunma planlarının zayıf noktalarını tespit edebilmek için Çanakkale ve Trakya'daki savunma düzeninin ayrıntılı bir şekilde müzakere edilmesini istemektedir.²⁹³

İngiliz heyeti, ayrıntılı bir etkili takviye kuvvetleri planlarının hazırlanarak nakledilecek kuvvetin tam kapasitesinin, hangi yollar üzerinden nakledileceklerinin ve ikmal yapılacağına belirlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Savaşın ilk haftasında asker nakliye edilmesi için Ege Denizi'nin kullanılamayabileceğini ön gören İngiliz heyetine göre, harekate katılacak İngiliz hava kuvvetlerinin ineceği havalimanları ve yedek bombalar ile yedek parçaların tedarik edilmesi gereklidir.²⁹⁴

Planların gizliliğinin korunması gerektiği Türk ve İngiliz Genelkurmayları tarafından kesin bir şekilde anlaşılmıştır. Bununla birlikte İngiliz heyeti tarafından, Genelkurmay görüşmelerinin bu aşamasında Türk Ordusu'na ve hava kuvvetlerine doğrudan ya da dolaylı olarak yardım edebilmek ve Doğu Akdeniz'i kontrol altına alabilmek konusunda Türk, Fransız ve İngiliz heyetleri arasında kayıtsız bir şekilde konuşmalar ve müzakereler yapılması teklif edilmiştir.²⁹⁵

Genelkurmay Başkanı Maraşel Fevzi Çakmak da, İngiliz heyeti tarafından ayrıntılarıyla istenen Çanakkale, İzmir ve Trakya hakkındaki Türk savunma planlarıyla ilgili olarak Tuğgeneral Lund'un muhtırasına verdiği cevapta, yine bu konuyla ilgili hazırladığı ilk raporda bulunan benzer bilgilere yer vermiştir. Buna göre Çakmak, bu bölgelerdeki kuvvetlerin nakil cetvelleri, konuş veya kuruluş gibi

²⁹³ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu: 3, Gömlek: 21, Belge: 6-209.

²⁹⁴ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu: 3, Gömlek: 21, Belge: 6-209.

²⁹⁵ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu: 3, Gömlek: 21, Belge: 6-210.

birtakım bilgilerin şimdiden müttefiklere verilmesinin herhangi bir yararı olmayacağını, üstelik bu bilgilerin esas kararlar üzerinde de etkili olamayacağını belirtmiştir. Ayrıca Mareşal Çakmak, yakın bir tarihte bir savaşın çıkması ve bu duruma bağlı olarak bazı ani durumların yaşanması ihtimaline karşı alınacak en etkili tedbirin Çanakkale için, Sait Halman heyeti tarafından İngiltere’den alınan 34.5" ve 38" lik ağır topların bir an önce yerlerine yerleştirilmeleriyle Boğaz’ın savunma gücünün arttırılması olacağını ifade etmiştir. Müttefiklerin kara ve hava kuvvetlerinin, Çanakkale ve Trakya’da Türklere yapacakları yardımın tespit edilebilmesi için Türkiye’nin bu bölgelerdeki savunma planlarının ayrıntıları üzerinde durmanın acil bir durum için faydalı olmayacağına inanan Çakmak, İngiliz heyetinin söz konusu bu yerleri gezdikten sonra yeterli bilgiye sahip olacaklarını söylemiştir. Marmaris’in savunması konusuna değinen Çakmak’ın verdiği bilgiye göre, Almanya’dan sipariş edilen toplarla bu bölgenin müdafaasının sağlanması planlanmıştı. Ancak bu toplar temin edilemediği için Mareşal’in düşüncesine göre Marmaris’in ne şekilde ve hangi düzende savunulacağına İngiliz uzmanlar ile Türk Genelkurmayı’nın ortak tetkik ve tespitler sonucunda birlikte karar vermeleri uygun olacaktı. Çakmak’ın verdiği bilgiye göre, ortak çalışma için Türkiye’ye gelecek olan İngiliz hava kuvvetlerine gerekli olan havaalanları önceden yetkililere gösterilmiş ve bu amaçla İngiliz hava ataşesinin Trakya ile Batı Anadolu’da seyahat etmesine izin verilmiştir. Bu bölgedeki sefer meydanlarının hızla geliştirilmesine başlanmıştır. İhtiyat bomba ve yedek parçalar önceden ülkenin belirli yerlerine toplanıp hazır hale getirilmiştir. Çakmak, hem bu işlerin hem de sefer meydanlarının kullanılabilir hale getirilmesi için şimdiden iş birliğine geçilmesinin mümkün olduğunu dile getirmiştir. Çakmak, İngiliz heyetinin teklifi üzerine Türkiye, Fransa ve İngiltere arasında Türk Ordusu’na ve hava kuvvetlerine doğrudan ya da dolaylı olarak yapılacak yardım ve Doğu Akdeniz’deki kontrolün sağlanması için görüşmeler yapılmasına Türk Genelkurmayı’nın memnuniyetle taraftar olduğunu bildirmiştir.²⁹⁶

2.2.1. Türkiye’nin Savaş Sırasında On İki Ada’yı İşgali için Hazırlanan Planlar

Türk ve İngiliz Genelkurmayları arasında 1 Mayıs 1939’da Ankara’da başlayan kurmay görüşmelerinin temel konularından birisini de, On İki Ada’nın işgali için

²⁹⁶ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu: 3, Gömlek:13, Belge: 6-179:181.

hazırlanacak planın esaslarını belirlemek teşkil etmiştir. İngiliz Genelkurmayı, bu işgalin nasıl ve ne şekilde gerçekleştirileceğine yönelik Türk stratejilerini öğrenmek için büyük bir gayret sarfetmiş ve bu konuyla ilgili edinilen bilgilere de dayanarak çeşitli tahminlerde bulunmuştur. Buna göre, savaşın sonraki aşamasında, Türkiye'nin, On İki Ada'yı ele geçirmesinin geniş kapsamlı etkiler yaratacağı kabul edilmiştir. Bu karışık operasyon için planlama, büyük bir dikkat ve daha çok ayrıntı gerektirecekti. Yine de Türk Genelkurmayı, operasyon yerlerindeki tüm yerel koşullar hakkında bilgi sahibi olarak bu zor işi başarabilirdi. Bunu gerçekleştirmek için ilk gereklilik, Ege Denizi'nde İngiliz kontrolünün sağlanması olacaktı. Ondan sonra İngiliz ve Türk Hava Kurmayları'nın, hava üstünlüğü sağlamak için İngiliz Hava Kuvvetleri'nin gücünü düzenlemeleri gerekecekti. Yeni tip İngiliz saldırı ve çıkarma gemisinin Türk birliklerinin karaya çıkışını kolaylaştıracağı düşünülüyordu. Türk Genelkurmay Başkan Yardımcısı General Asım Gündüz ile görüşen Ankara'daki İngiliz delegasyon başkanı Tuğgeneral Otto Lund'un bildirdiğine göre, Türkler, Ege Denizi'nde İngiliz hava kuvvetlerinin desteği, saldırı ve çıkartma gemisi ile bir miktar borda topu sağlanır sağlanmaz, On İki Ada'ya saldırmak için hazırlardı. Türk kuvvetleri önce Rodos'a, ardından sırasıyla diğer adalara saldırıyı planlıyordu. Tuğgeneral Lund'a göre, saldırının çok zor olduğunu düşünen Türkler, Leros'u kuşatmayı teklif etmişlerdi. Bu teklif, incelenmek ve ilerde gerekli olması halinde yapılacak iş birliğinin detaylarını görüşmek üzere geçici olarak rafa kaldırılmıştır.²⁹⁷

Ayrıca İngiliz heyetinin kanaatine göre, bu konuda yapılacak ortak planların büyük bir dikkatle hazırlanması ve ayrıntıları üzerinde düzeltmeler yapılması önem arz ediyordu. Görüşmeler sırasında Türklerin mevcut görüşlerine esas olacak hususların, İngiliz Genelkurmayı tarafından İngiltere'de akademik olarak tetkik edilmesinin daha faydalı olacağına dair düşünceler de heyet tarafından Türk yetkililerle paylaşılmıştır. Heyet Başkanı Tuğgeneral Otto Lund, Ankara'dan ayrılışının ardından iki ülke yetkililerinin görüş alışverişinde bulunarak ayrıntılı bir şekilde çalışmaya devam etmelerine ve bunu temin için heyetin ataşe servislerinin Türk Genelkurmayı ile birlikte çalışmalarına yönelik arzusundan söz ederek, İngiliz

²⁹⁷ PRO, FO 371/23294, *Staff Conversations with Turkey*, 27.06.1939, s.1714.

ve Fransız Genelkurmayları arasındaki iletişimin de bundan daha samimi olamayacağını belirtmiştir.²⁹⁸

Bununla birlikte uçuş filo komutanı Thornton, İtalya'nın müttefik güçlerin karşısında savaşa girmesi halinde On İki Ada'ya karşı düzenlenecek operasyonlar için kullanılabilecek her havaalanının geliştirilmesi fikrinin Türk askeri yetkililerine teklif edilmesini önermiştir. Burada, bu konuda söylenen herhangi bir şeyin İtalyan kulaklarına bir şekilde ulaşabilmesi ihtimali gözardı edilmemeliydi. Şu aşamada Türkler, kendilerine yetersiz mali ve ekonomik yardım önerildiği gerekçesiyle Birleşik Krallık Hükümeti ile siyasi bir antlaşma yapmak konusunda ayak direyip İngilizlerin cimriliklerinden yakınırlarken böyle bir teklifte bulunmak Türk Hükümeti'ni sinirlendirebilirdi. Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı, Türk Hükümeti'ne İtalya'nın, Birleşik Krallık'a karşı savaşa girmesi olasılığını düşündürecek doğrudan ya da dolaylı olarak hiçbir şeyin söylenmemesi ve yapılmaması konusuna büyük bir önem veriyordu. Bu nedenle, Komutan Thornton tarafından önerilen On İki Ada'ya olası bir saldırı için hazırlık olarak Batı Anadolu'daki havaalanlarını geliştirmekleri için Türklere teklifte bulunulmasına yönelik önerisi hayata geçirilememiş ve iki ülke arasındaki siyasi antlaşma imzalandıktan sonra savunma amacıyla Türk askeri havaalanlarının geliştirilmesi konusunun gündeme getirilmesine karar verilmiştir.²⁹⁹

On İki Ada'da bulunan silahlı kuvvetlerin durumu hakkında Türk Genelkurmayı tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda yer alan bilgiye göre, On İki Adalar'a İtalyan ana vatan kıtaları yerleştirilmiştir. Rodos'ta bulunan HQ ile birlikte piyade tümeni garnizonu, bir tuğgeneral tarafından kumanda edilmektedir. Bu tümen, 3 taburlu 2 piyade alayı ile 3 gruptan oluşan 1 tümen topçu alayından meydana gelmektedir. Bu kuvvete ekolarak yeri kesin olarak bilinmeyen ve 1939 başlarında İtalya Savaş Bakanı tarafından *mevcut alt birlikler* adıyla yeniden düzenlenen bir taburdan kurulan makineli bir top birliğinin bulunduğu da tahmin edilmektedir. İtalya'nın gizliliğe çok önem vermesinden dolayı kıtaların adadaki konuşlanışı ve İtalyanların adalar üzerindeki faaliyetleri hakkında kesin ve ayrıntılı bilgilere ulaşmak güçtür. Bununla birlikte, adaların pek çok yerinde barikatların ve istihkamların yapılmış ve hala yapılmaya devam ettiği bilinmektedir. Birbirlerine yakın olmalarından dolayı adalardan bir diğerine askeri kuvvetleri nakletmek ve kimi

²⁹⁸ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu: 3, Gömlek: 21, Belge: 6-210:211.

²⁹⁹ PRO, FO 371/23290, *Proposed Improved of Military Aerodromes in Turkey*, 04.09.1939.

zaman bu birliklerin yerlerini değiştirmek mümkündür. Her birinde birer piyade alayı bulunan Rodos ve Leros adaları askeri olarak en önemli adalar olarak görölmektedir. Diğer adalarda daha küçük kıtalar mevcuttur. Bu adalarda yer alan kıtaların gerçek sayısı hakkında henüz kesin bir bilgiye ulaşılamamış olmakla birlikte kıtaların her birinde 200-300 asker olduğu bilinmektedir. Söz konusu raporda belirtildiğine göre On İki Adalar'daki İtalyan kıtalarının çoğu polis olarak görevlendirilmiştir. Milislerden oluşan alayın toplam kuvveti 5000-6000 kadardır. Kıtaları çeşitli adalara dağıtılmış olan bu alayın temel görevi, adalardaki iç güvenliği sağlamak ve adaların yerel savunmasını yapmaktır.³⁰⁰

Söz konusu raporda belirtildiğine göre, On İki Adalar'ın garnizonu yukarıda belirtilen kuvvetler dışında donanma kıtası tarafından da takviye edilmiştir. Ne var ki donanma birliklerinin gücü ve bulundukları yer hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Donanma kıtasının büyük bir çoğunluğu Leros Adası'nda bulunurken birkaç yüz adamdan oluşan birlikleri Rodos ve Astypalaia Adaları'nda, daha küçük kıtaları ise daha küçük adalarda yer almaktadır. Karaya asker çıkarma konusunda eğitilmiş olan San Marco deniz taburuna ait olan bu kıtalar hafif makinalı toplarla donatılmıştır. Rodos ve Leros Adaları'nda bulunan hava üslerinden etkili saldırılarda bulunulmasının mümkün olduğunun belirtildiği raporda, bu iki adada bulunan havaalanları ile deniz uçak üslerine de yer verilmiştir.³⁰¹

Yine raporda belirtildiği üzere hava ve denizden gelebilecek saldırılara karşı koyabilmesi için sağlam bir şekilde tahkim edilen On İki Adalar'da, dışmanın karaya çıkarma yapacağı noktalara dikenli tel engelleri yerleştirilmiş ve topların bulunduğu yerlerin korunmasında da bu engellerden yararlanılmıştır. Bazı yerlerde 3-4 sıra olan bu teller özellikle Rodos şehri civarında yaklaşık 2,5 m. yüksekliğinde 9 sırayı içermektedir. Hava savunma topları ile sahil koruma toplarının belirsiz yerlerini ve bunların çaplarını kesin olarak tespit etmek güç olmakla birlikte sahil koruma toplarının büyük çoğunluğunun çapının maksimum 16" olacağı ve hava savunma toplarının çaplarının da büyük olmadığı tahmin edilmektedir. En güçlü şekilde tahkim edilmiş olan adalar Rodos ve Leros'tur. Bu iki adada hava savunma bataryaları tepecikler üzerine, sahil koruma topları ise sahil hatları boyunca uzanan

³⁰⁰ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:1, Gömlek:4, Belge: 1-23;24.

³⁰¹ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:1, Gömlek:4, Belge: 1-24.

stratejik noktalara yerleştirilmişlerdir. Rodos ve Leros Adaları'ndaki cephane ve diğer malzemelerin yer altında bulunan depolarda tutulduğu düşünülmektedir. Rodos'da tüm sahil boyunca uzanan güzel bir yol olup bu yoldan ada içindeki önemli stratejik yerlere giden başka yollarda bulunmaktadır. Leros ve Kos Adaları'nda da güzel yollar mevcuttur. Bununla birlikte sadece patika yolların olduğu diğer adalardaki yolların durumu genellikle iyi değildir. Adalar arasındaki iletişim telsiz kablosu ve işaret düzeneği üzerinden yürütülmektedir.³⁰²

Raporda verilen bilgiye göre en büyük adalardan olan Rodos ve Kos'ta uygun liman olmadığı için küçük adalardan birini teşkil eden Leros, On İki Ada arasında ana deniz üssü olarak seçilmiştir. On İki Ada'da bir deniz üssü inşa edilmesinin başlıca nedenleri ise; buranın gelecekteki bir savaşta Anadolu'nun işgali için iyi bir atlama noktası görevi görmesi, Doğu Akdeniz'de Ege Denizi'nin kontrol edilmesine imkan verecek deniz üstünlüğünü sağlaması, Doğu Akdeniz'de savunma ve saldırı şeklinde yapılacak deniz harekatında ihtiyaç duyulacak deniz üssünü teşkil etmesine ilaveten Libya'daki üslerle birleşme vazifesini de üstlenmesidir. Her türlü savaş teçhizatına sahip olan Leros Adası, birinci sınıf bir deniz kuvvetleri harekat üssüdür.³⁰³

Raporun kalan kısmında On İki Adalar, Rodos, Leros ve diğer adalar olmak üzere çeşitli bölümlere ayrılarak incelenmiştir. Bu bölümlerde söz konusu adalarda bulunan askeri güçlerin durumu ve teçhizat hakkında bilgi verilirken aynı zamanda On İki Adalar'ın coğrafi ve jeolojik özelliklerine de yer verilmiştir.³⁰⁴

2.2.2. İngiltere Açısından Türk Taleplerini Yerine Getirmenin Önemi

İngiliz ve Türk heyetleri arasında görüşmeler sürerken, Türk Hükümeti, İngilizlere vermiş oldukları ihtiyaç listesindeki taleplerinden herhangi birinin yerine getirilmemesinden rahatsızlık duymaya başlamıştır. İngiliz Büyükelçisi H. Knatchbull Hugessen'in, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile söz konusu konuya yönelik yapmış olduğu konuşma, bu rahatsızlıkla alakalı bazı ayrıntılar içermektedir. Hugessen'in belirttiğine göre, Türk Dışişleri Bakanı, İngilizlere sundukları ihtiyaç listesindeki malzemenin temini ile ilgili olarak somut ilerlemeler

³⁰² Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:1, Gömlek:4, Belge: 1-25:26.

³⁰³ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:1, Gömlek:4, Belge: 1-26.

³⁰⁴ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İDH Kataloğu, Kutu:1, Gömlek:4, Belge: 1-27.

görmek istemekte ve taraflar arasındaki müzakereler bir süre devam etmiş olmasına rağmen, henüz hiçbir malzeme teslimatının yapılmamış olmasından yakınmaktadır. Dışişleri Bakanı'na göre, kısmen bu malzeme teminindeki eksiklik, kısmen de yaratacağı manevi tesir nedeniyle, yalnızca Türkiye'de değil, aynı zamanda Yunanistan ve Romanya'da da bu tedariklerin ulaştığı bilgisinin gelmesi son derece önemliydi. Alman tedariklerinin Türkiye'ye gönderiminin uygulamada durdurulduğu bilgisini veren Hugessen, Türk Dışişleri Bakanı'ndan da Almanya'dan Bulgaristan'a savaş malzemesi temininin arttığını öğrenmiştir.³⁰⁵

Büyükelçi Hugessen, Dışişleri Bakanı'nın Türk ihtiyaç listesindeki gereksinimlerden henüz hiçbirinin teslim edilmemesine yönelik yakınmasına, ilk etapta hangi malzemenin gerektiğini bilebilmek için tüm ayrıntılara sahip olmanın ve Türklerin istediği teslimatın öncelik sırasını bilmenin gerekli olduğu yanıtını vermiştir. Ayrıca, liman savunması konusunda Türklerin ayrıntılı bilgi vermemesinden kaynaklanan güçlükler de mevcuttu. Bu açıklamadan tatmin olmayan Türk Dışişleri Bakanı ise İngiliz-Türk Deklarasyonu'nun imzalanmasından itibaren altı hafta geçmesine rağmen hiçbir savaş malzemesinin henüz Türkiye'ye ulaşmamasından duyduğu endişeyi Büyükelçi'ye ifade etmiştir. Bununla birlikte, bu kadar büyük bir önem arz ediyorsa, en başta ihtiyaç listesini İngilizlere verirlerken teslimattaki öncelik sırasının kendilerine neden sorulmadığı ve zaten sundukları liste her ihtimalde gerekli olacak bir dizi malzeme içermesine rağmen neden malzemelerin hala Türkiye'ye gönderilmediği, Dışişleri Bakanı tarafından anlaşılamamıştı.³⁰⁶

Büyükelçi Hugessen'e göre, mevcut durum politik açıdan kesinlikle zarar görüyordu. Nitekim, Türk Dışişleri Bakanı da bu durumu kendisine büyük bir vurgu ile belirterek, Hugessen'e, Almanların, Birleşik Krallık'ın Türkiye'ye herhangi bir malzeme desteği verme niyeti bulunmadığı söylentisi yaymaya başladıklarını bildirmişti. Böyle bir söylenti, Balkanlar'da ciddi bir etkiye yol açabilirdi. Ayrıca, Türk Genelkurmayı'nın tahminlerine göre, Almanya kendilerine savaş malzemesi temin etmeyi durduracak ve Türkiye'de yapılması planlanan askeri fabrikalar ile kuruluşların inşa edilmeleri için desteğini de geri çekecekti. Bu noktada, bir büyük savaş öncesinde Türk Hükümeti'nin, Almanya'nın ekonomik desteğini kaybetmek ve

³⁰⁵ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 20.06.1939.

³⁰⁶ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 29.06.1939.

Alman pazarlarında kendisine yer bulamamak pahasına Almanları karşısına almayı göze aldığına işaret eden Hugessen, politik açıdan Türkiye'ye iki ya da üç gemi dolusu savaş malzemesi göndermeye degeceğine inanıyordu. Böyle bir hareket, moralleri genel olarak arttırırken, aynı zamanda Bulgaristan ve Yunanistan'da da iyi bir etki bırakacaktı. Her halükarda, mevcut durumu uzatmak yerine Türkiye'ye tarafından talep edilen malzemenin bir an önce yerine ulaşması daha makul olacaktı.³⁰⁷

Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı da Türkiye'ye gönderilecek malzemeler konusunda yaşanacak bir gecikmenin, uzun vadede kendilerini olumsuz bir şekilde etkileyeceği düşüncesindeydi. Nitekim, herhangi bir gecikme sadece Türklerin moralini çok bozacağı için değil, aynı zamanda bu malzemenin büyük bir kısmı "erken" bir savaşta Türkiye'ye çok gerekli olacağı ve ayrıca İngilizlerin kendi çıkarları açısından da Türkiye'nin bu malzemelere sahip olması büyük önem taşıdığı için, ilk sevkiyatların geciktirilmemesi çok önemliydi. Zaten bu sevkiyatların toplam kredilerin sadece küçük bir oranını temsil ettiğine dikkat çeken Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı, Türk Hükümeti'nin tutumunda ciddi bazı değişiklikler olmadığı sürece bu malzemelerin gönderimlerinin geciktirilmemesi gerektiği yönündeki görüşünü açık bir şekilde dile getirmiştir.³⁰⁸

Türk Hükümeti'nin, Birleşik Krallık Hükümeti'ne genel ve uzun bir silahlanma ihtiyaçları listesi göndermesinin ardından, Birleşik Krallık Genelkurmay Başkan Yardımcısı bu listeyi gözden geçirmiş ve Türk Hükümeti için listenin incelenmesinin en iyi yolunun, Londra'ya bir askeri teknik heyeti göndermek olacağına karar vermiştir. Bu öneri, Türk Hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Türk askeri teknik heyeti Londra'ya varmadan kısa bir süre önce, Müttefik Talepleri Alt Komitesi ve İmparatorluk Savunma Komitesi, Türk ihtiyaç listesini inceleyerek bazı düzenlemeleri yapmak üzere Kabine Sekreteri Sir Edward E. Bridges başkanlığında bir araya gelmiştir. İlgili tüm departmanlar meseleyi görüşmek üzere toplantıya katılmıştır. Toplantıya katılanların genel görüşü, Türk heyetinin kendilerinden vermek için hazır olduklarından daha fazlasını isteyecekleri yönündeydi. Türk heyetinin muhtemelen sadece Londra'daki askeri kuruluşları değil, aynı zamanda endüstriyel merkezleri de görmek isteyecekleri tahmininde bulunan komite üyeleri,

³⁰⁷ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 29.06.1939.

³⁰⁸ PRO, ADM 116/4196, 14.07.1939.

bu ziyaretlerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan idari düzenlemelerin yapılmasına karar vermiştir. Toplantıda, Türk askeri teknik heyetinin başkanı olan General Kazım Orbay'ın tanınmış, önemli bir Türk subayı olmasına da değinilerek, geldiğinde kendisini önemli bir İngiliz subayının ayakta karşılamasının arzu edilir olduğu ifade edilmiştir.³⁰⁹

Türk Hükümeti'nin sunmuş olduğu liste incelendiğinde, bazı deniz silahlarının temin edilmesi için zaten zaman zaman Türklerle müzakerelerde bulunan Birleşik Krallık Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın muhtemelen ihtiyaçların en azından bir kısmını karşılayabilecek bir durumda olduğu sonucuna ulaşılmıştır.³¹⁰

Diğer taraftan, Birleşik Krallık Savunma Bakanlığı ise çok zor bir durumda bulunmaktadır. Büyük ölçekte bir askeri ekipmanın tahsis edilmesi, ancak uzun süreli bir programla mümkün olabilirdi. Hindistan ve diğer müttefik güçlerin talepleriyle birlikte Birleşik Krallık'ın kendi yeniden silahlanma programının genişletilmesi, yakın bir gelecekte Türkiye'ye önemli miktarda bir yardımda bulunulması ihtimaline engel olacaktı.³¹¹

Birleşik Krallık Hava Bakanlığı, zaten Türk Hükümeti'yle müzakere içinde olup, bazı ekipmanları sağlama aşamasındadır. Mevcut siparişler tamamlanıncaya kadar Hava Bakanlığı, ek ihtiyaçları karşılayacak bir duruma gelebilirdi.³¹²

Toplantıda, Türk ihtiyaç listesindeki gereksinimlerin karşılanabilmesi için ilgili Bakanlıklar'ın mali durumları görüşüldükten sonra, bu teçhizatı satın almak için Türk Hükümeti'nin parayı nereden bulacağı konusunun belirsiz olduğu anlaşılmıştır. Hiçbir Birleşik Krallık Hükümeti, ordusunun silahlanma ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için Türkiye'nin o tarihe kadar İngiltere'den aldığı ek kredileri genişletme kararı vermemiştir. Savaş gemileri vb. satın alması için Türk Hükümeti'ne zaten £6,000,000'luk özel bir kredi (Yeni listeler ulaşmadan bu meblağın çoğu zaten Birleşik Krallık Hükümeti tarafından tahsis edilmişti.) sağlanmıştır. Aynı zamanda Birleşik Krallık İhracat Kredileri Garanti Departmanı tarafından Türklere verilen £ 10,000,000'luk ticari kredinin bir bölümünün (mesela £2-3,000,000'su) büyük bir ihtimalle (1939 tarihli İhracat Garantileri Yasası'nın getirdiği değişiklikler nedeniyle) Türkiye'deki silahlanma fabrikalarının yapımı için

³⁰⁹ PRO, FO 371/23294, *Turkish Technical Military Mission*, 05.06.1939.

³¹⁰ PRO, FO 371/23294, *Turkish Technical Military Mission*, 05.06.1939.

³¹¹ PRO, FO 371/23294, *Turkish Technical Military Mission*, 05.06.1939.

³¹² PRO, FO 371/23294, *Turkish Technical Military Mission*, 05.06.1939.

gerekli olan ekipmanın temin edilmesi için harcanmasına karar verilmiştir. Dolayısıyla Komite üyeleri, Türklerin sundukları ihtiyaç listesindeki teçhizatın bedelini ödeyebilmek için kendi kaynaklarından İngilizlere teklif edebilecekleri döviz cinsinden çok az bir paraları olduğunu ya da hiç paraya sahip olmadıklarını düşünüyorlardı.³¹³

Birleşik Krallık dışında, silahlanma fabrikalarının inşası için Almanya'nın da Türkiye'ye yaklaşık olarak £ 4,000,000 değerinde olduğu düşünülen bir kredi verdiğini hatırlatan Dışişleri Bakanlığı, Almanya'nın fabrikalar için malzeme vermeyi reddedeceğine ve Türk Hükümeti'nin de bu boşluğu doldurmak için muhtemelen İngilizlere başvuracağına dikkat çekmiştir. Diğer taraftan, bu fabrikalardan silahlanma ihtiyaçlarının üretimi neredeyse 1,5-2 yıl süresince tamamlanmayacaktı ve Türklerin şüphesiz Birleşik Krallık'tan temin edilmesini isteyeceği mekanik aletlerin İngilizlerin kendi ihtiyaçlarından karşılanacak olması zaten bir endişe sebebiydi.³¹⁴

Türk kuvvetlerini görevlendirme konusunda mutabık kalınan stratejik bir görüş olmadığı için, bu gereksinimlerin çoğu Boğazlar ve Trakya sınırının müdafaası için gerekli olmasına rağmen, silahlanma için zorunlu asgari Türk ihtiyaçlarının neler olduğunu belirlemek Komite için zordu. Her halükarda, para hakkındaki güçlük nedeniyle asgari Türk ihtiyaçlarının ulaştırılması ve öncelik sırasına göre düzenlenmesi gerekliydi. Nitekim, Birleşik Krallık Hükümeti de yapabileceği ekonomik yardımı bu öncelik sırasına göre yapacaktı.³¹⁵ Ancak, Savaş Bakanlığı'nın o tarihe kadar Türk Hükümeti'nden bu silahlanmalar için stratejik bir önem sırası edinme çabası herhangi bir sonuç vermemişti.³¹⁶

Türkiye için £ 10,000,000'luk bir kredinin daha düşünülmesi fikrinin gündeme geldiği toplantıda, tedariklerinin yaklaşık olarak £ 4,000,000'e kadar temini mümkün olan Türk askeri taleplerinin yaklaşık değerinin £ 100,000,000'u bulduğuna işaret edilmiştir. Bu ikinci miktarın stratejik olarak gerekli olan kaynakları temsil eden tek kısmı, Birleşik Krallık Genelkurmay Başkan Yardımcısı tarafından Çanakkale Boğazı'nın savunması için sembolik bir tedarik olarak hemen temin edilmesini

³¹³ PRO, FO 371/23294, *Turkish Technical Military Mission*, 05.06.1939.

³¹⁴ PRO, ADM 116/4196, *Turkish Military Mission*, 28.06.1939.

³¹⁵ PRO, FO 371/23294, *Turkish Technical Military Mission*, 05.06.1939.

³¹⁶ PRO, ADM 116/4196, *Turkish Military Mission*, 28.06.1939.

önerdiği 20 adet A.A. toplarının bedeli olan £ 700,000'dır.³¹⁷ Bu toplar, Çanakkale Boğazı'nın savunmasında doğrudan stratejik bir değere sahip olacağı için bir an evvel temin edilmeleri büyük bir önem taşıyordu.³¹⁸ Birleşik Krallık Hava Bakanlığı ise, £ 750,000 değerinde uçak tedarik etmek için hazırды.³¹⁹

Birleşik Krallık Deniz Kuvvetleri Komutanlığı temsilcisi, Türk donanma talepleriyle ilgili olarak kendi tedariklerinin temin edilmesini engellemeden £8,000,000'ini karşılayabilecekleri söz konusu ihtiyaç listesindeki gereksinimlerin toplamının £8,500,000'i bulacağını ifade etmiştir. (Aslında “engelleme” kategorisinde büyük bir kalem oluşturan 2500 adet mayının bir kısmı kesinlikle karşılanabileceğinden, tüm Türk donanma talebini karşılamak oldukça küçük bir engelleme olacaktı.) Birleşik Krallık Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Türk donanma talepleri için genel stratejik gerekçeden memnundu ve aslında listelenen tüm ekipmanın İngilizler için kesin bir stratejik değerinin olacağını düşünüyordu. Pazarlık amacıyla bazı taleplerin Türkler tarafından miktar olarak abartılmış olma ihtimalini akılda tutmak gerektiğini belirten Deniz Kuvvetleri temsilcisi, Türklerin kendilerinin üstlenmesi beklenen bazı büyük kalemleri (Örneğin, donanma malzemeleri için depoların inşa edilmesi) de dikkate alarak, gerekirse Türk donanma taleplerinin £6,000,000 ya da £5,000,000'lık bir rakama indirilebileceğine dair düşüncesini komite üyeleriyle paylaşmıştır.³²⁰ Birleşik Krallık Savaş Bakanlığı ve Hava Bakanlığı, söz konusu Türk tedariklerini Haziran 1940'a kadar teslim edebileceklerdi.³²¹

Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı, toplantı sırasında Türkiye'ye en az £15,000,000 verilmesini yönünde baskı yapmıştır. Ancak bu öneri, Birleşik Krallık'ın halihazırda zaten Türkiye'ye £16,000,000 değerinde kredi sözü verdiği ve eğer şimdi Türklere daha fazlası taahhüt edilirse, bunun diğer ülkeler tarafından eleştirilene neden olabileceği gerekçesiyle diğer Bakanlıklar tarafından onaylanmamıştır.³²²

Toplantı sonunda, herhangi bir Türk memnuniyetsizliğini durdurmak için £6,000,000'ini hemen, kalanını ise daha sonraki tedarikler için düzenlenmek üzere

³¹⁷ PRO, ADM 116/4198, *Turkish Military Mission*, 29.06.1939.

³¹⁸ PRO, ADM 116/4196, *Turkish Military Mission*, 28.06.1939.

³¹⁹ PRO, ADM 116/4198, *Turkish Military Mission*, 29.06.1939.

³²⁰ PRO, ADM 116/4198, *Turkish Military Mission*, 29.06.1939.

³²¹ PRO, ADM 116/4196, *Turkish Military Mission*, 28.06.1939.

³²² PRO, ADM 116/4196, *Turkish Military Mission*, 28.06.1939.

Türk Hükümeti'ne £10,000,000'luk bir silahlanma kredisi verilmesine karar verilmiştir. Türklerin ilave bir £4,000,000 alabilmesi için stratejik gerekçelerle durumu kanıtlaması gerekecekti.³²³ Örneğin, Birleşik Krallık Genelkurmay Başkan Yardımcısı'nın Çanakkale Boğazı savunması, Trakya cephesi savunması ve On İki Ada'yı ele geçirmekle ilgili tespit etmiş olduğu ve doğrudan bunların stratejik ihtiyaçlarıyla ilgili olabilecek ek siparişler için Türklere ilave bir yardım verilmesi mümkün olabilirdi.³²⁴

Türklere £ 6,000,000 hemen verilecek olursa, kara ve hava taleplerinin her birinin £ 750,000 ile sınırlandırılabilirdi farzedildiğinde, donanmanın bu meblağdaki payı £ 4,500,000 olacaktı. Türk ihtiyaç listesinde yer alan donanma gereksinimlerinden bazı kalemleri keserek Türk donanma ihtiyacını geçici olarak yaklaşık £ 4,250,000'e indirmek oldukça olasıydı ve gerekli olması halinde listeden çıkarılan parçalar, donanmanın ilave £4,000,000'deki payına geri koyulabilirdi.³²⁵

Ek taleplerin Fransızlarla birlikte incelenmesinin gerekliliğine de dikkat çekilen toplantıda, Birleşik Krallık yetkililerinin, Müttefik taleplerini karşılamak için Fransızlarla ortak karar almalarının zorunlu olduğuna, bu oluncaya kadar hiçbir kesin kararın Türk Hükümeti'ne bildirilmeyeceğine de vurgu yapılmıştır.³²⁶

Toplantı sonunda aynı zamanda, Türk heyetinin, Birleşik Krallık Hükümeti'nden silahlanma ve ekipman sağlanması ile ilgili alacakları yardım konusunda Londra'dan hayalkırıklığıyla ayrılmamalarını sağlamanın önemine değinilmiştir.³²⁷

Toplantı sona ermeden önce, Türkiye'nin, bir ittifak antlaşması imzalaması şartıyla Birleşik Krallık Hükümeti'nin, silahlanma siparişleri vermesi için Türklere hemen £ 6,000,000 kredi vermeye hazır olduğunu Türk Hükümeti'ne bildirmek üzere, Dışişleri Bakanlığı'na yetki verilmesine karar verilmiştir. Dışişleri Bakanlığı, Londra'daki Türk heyetine, Birleşik Krallık Genelkurmay Başkanı'nın, donanma,kara ve hava ihtiyaçlarına tahsis edilecek £ 6,000,000'in şu şekilde paylaştırılmasını uygun gördüğünü bildirmiştir.³²⁸

³²³ PRO, ADM 116/4198, *Turkish Military Mission*, 29.06.1939.

³²⁴ PRO, ADM 116/4196, *Turkish Military Mission*, 28.06.1939.

³²⁵ PRO, ADM 116/4198, *Turkish Military Mission*, 29.06.1939.

³²⁶ PRO, ADM 116/4196, *Turkish Military Mission*, 28.06.1939.

³²⁷ PRO, FO 371/23294, *Turkish Technical Military Mission*, 05.06.1939.

³²⁸ PRO, ADM 116/4196, *Turkish Military Mission*, 29.06.1939.

Donanma Bakanlığı-----£ 3,450,000

Savaş Bakanlığı..... £ 800,000

Hava Bakanlığı.....£ 1,750,000

Toplantının ardından, Türk Heyeti'nin donanma üyeleri, 30 Haziran 1939 tarihinde Birleşik Krallık donanma yetkililerini arayarak kendilerine bildirilen £ 3,450,000'in hangi parçaları kapsayacağına ve bunların hangi tarihlerde kendilerine teslim edilebileceğine ilişkin bilgi edinmeye çalışmıştır. Bunun üzerine, Türklerden donanma ihtiyaçlarının öncelik sırasını vermeleri talep edilmiştir. Türk heyeti, bu talebi şu şekilde cevaplamıştır:³²⁹

1- Mayınlar

Bunun en acil ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Türklere, ilk 1000'lik bir tedarikten memnun kalmaları halinde dağıtımın hızlandırılması önerilmiştir.

2- Anti-Paravan Mayınları

Birleşik Krallık donanma yetkilileri, Türklere bu çeşit mayınlar hakkında bir deneyimleri olmadığını ve fiili hizmetteki benzer mayınların testlerinin yardımı ya da maliyet bilgileri olmadan bu modelin temin edilmesi ya da üretimi için düzenlemeler yapılmasının sorun yaratacağını açıklamışlardır.

3- Mayın Gemisi

Türk Hükümeti, Birleşik Krallık'tan iki adet mayın gemisi talep etmiş ve kendilerine kullanıma hazır bir mayın gemisi tedarik edilip edilemeyeceğini sormuştur. Ancak kendilerine bunun, iki devlet arasında yapılan antlaşma yükümlülüklerine uygun olmadığı yanıtı verilmiştir. Türkler ayrıca, Thornycroft'ta inşa edilen iki mayın gemisinin teslimatının hızlandırılmasının mümkün olup olamayacağını öğrenmek istemişlerdir. İngiliz yetkililer, bu mümkün olsa bile, bunun maliyetlerini önemli ölçüde arttıracığına işaret etmişlerdir.

4- Ağır Ağlar

Türklere, gerekli olan ağ sayısı hakkında daha fazla tartışılması önerilmiş ve ağların kesin yerlerinin yeniden tasdik edilmesinin gerekli olduğuna karar verilmiştir.

5- 2 adet Zincir Yayma Gemisi ("Barbarian" tipi)

³²⁹ PRO, ADM 116/4196, *Turkish Military Mission*, 29.06.1939.

6- Hidrofon

Türkler, kıyı bağlantılı sualtı tesisatlarına ihtiyaçları olduğunu belirtti. İngiliz yetkililerin kendilerine gerekli sayıyı ve bulunacakları yerleri tavsiye etmelerine karar verildi.

7- Sualtı bombası

Mümkün olduğunca erken temin edilmesi için her türlü çabanın gösterilmesine karar verildi.

8- Toplar

Bunların tedarik edilemeyeceği Türklere bildirildi.

9- Mayın Tarama Gemisi (Mayın temizleyici)

Türkler, 2 adet “*Hazard*” tipi mayın tarayıcı yerine, erken bir tarihte teslim edilebilecekse, 2 adet Motorlu Mayın Tarayıcı tedarik edilmesini, Mayın tarayıcılar mevcut değilse, kendi gemilerine uyacak mayın temizleme ekipmanı ile birlikte tedarik edilmesini talep etmiştir.

10- Devriye Gemileri (“*PUFFIN*” tipi)

Türkler tarafından talep edilen 2 adet devriye gemisinin sayısının azaltılması önerilmiştir.

11- Makine Atölyesi (Mühendislik ve Onarım)

İngilizlerin makineleri tedarik etmesi halinde, Türkler yapıların kurulmasını kabul etmiştir.

Yukarıda belirtilen parçalar, Türklerin daha acil gereksinimleridir. Bunların £ 2,000,000’in altında bir toplamla karşılanacağına ve Donanma ihtiyaçlarına ayrılan hiç bir meblağın (Birleşik Krallık Genelkurmay Başkanı tarafından bu tutar £ 3,450,000 olarak belirlenmiştir.) kara ya da hava kuvvetlerinin gereksinimlerine aktarılamayacağına işaret edildiğinde Türk heyeti, bir sonraki en acil ihtiyaçlarının şunlar olduğunu bildirmiştir.³³⁰

12 adet Hücumbot

13 adet Torpido

³³⁰ PRO, ADM 116/4196, *Turkish Military Mission*, 29.06.1939.

14 adet Avcı botu

Bunların maliyetleri yaklaşık olarak şöyledir.³³¹

(1) 1000 adet Mayın	140,000
(2) 750 adet Anti-Paravan Mayını	10,000
(3) 2 adet Mayın Gemisi (Linnet sınıfı)	130,000
(4) 10,000 m. Ağır Ağ	500,000
(5) 2 adet Zincir Yayma Gemisi ("Barbarian" tipi)	160,000
(6) 12 adet (ya da daha az) Hidrofon (Kıyı tesisatları)	4,000
(7) 700 adet Sualtı bombası (Verilen maliyet yeni malzeme içindir.)	700,000
Yeni doldurulan eski kovanlar muhtemelen daha erken temin edilir.)	
(8) Mevcut değildir.	
(9) 2 adet Mayın Tarama Gemisi ("Hazard")	
2 adet Motorlu Mayın Tarama Gemisi	490,000
(10) 3 adet Devriye Gemisi (PUFFİN tipi)	435,000
(11) 2 tamir atölyesi için makine	20,000
TOPLAM	1,906,500
(12) 10 adet Motorlu Torpido Botu	550,000
(13) 200 adet az kullanılmış torpido	*200,000 Ek öneriler
(14) 8 adet Denizaltı Avcı Botu (30 tonluk)	200,000
Not: Görünüşe göre Türklerin istediği,	TOPLAM 2,856,000
Amerikan tipi 43 tonluktur.	

* Bu fiyat muhtemelen indirilecektir.

Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarını gidermek üzere, Türk ve Birleşik Krallık yetkilileri arasındaki görüşmeler devam ederken, Mütttefik Talepler Komitesi 18 Temmuz 1939'da bir toplantı gerçekleştirmiştir. Türk gereksinimlerinin ele alındığı

³³¹ PRO, ADM 116/4196, Turkish Military Mission, 29.06.1939.

bu toplantıda Türk Hükümeti ile bu konuya ilişkin önceden yapılan sözleşmeler ve muhtemel taahhütler üzerinde de durulmuştur. Buna göre:³³²

Önceden Resmi Olarak Onaylanmış Sözleşmeler

<i>Hava Programı</i>	£
<i>18 Blenheim uçağı</i>	<i>160,272.0.0.</i>
<i>Mercury motoru ve yedek parçalar</i>	<i>41,300.9.6</i>
<i>İşaret tabancaları</i>	<i>167.16.2</i>
<i>İşaret fişekleri</i>	<i>161.19.9</i>
<i>Lewis silahları</i>	<i>5,080.10.0.</i>
TOPLAM	206,982.15.5.

<i>Donanma Programı</i>	£
<i>2 Destroyer (Denny)</i>	<i>415,098.16.0.</i>
	<i>402,551.16.0.</i>
<i>2 Destroyer (Vickers)</i>	<i>414,461.16.0.</i>
	<i>400,921.16.0.</i>
<i>4 Destroyer için silahlanma</i>	<i>540,480.0.0.</i>
<i>4 Denizaltı</i>	<i>1, 103,596.0.0.</i>
<i>2 Mayın gemisi</i>	<i>79,435.0.0.</i>
	<i>79,135.0.</i>
<i>4 Denizaltı için silahlanma</i>	<i>154,000.0.0.</i>
TOPLAM	3,589,680.4.0.

<i>Kara Programı</i>	£
<i>15" C.D. ekipmanı</i>	<i>281,350.0.0.</i>
<i>13.5" C.D. ekipmanı (b)</i>	<i>231,850.0.0.</i>
<i>13.5" toplar (c)</i>	<i>176,000.0.0.</i>

³³² PRO, FO 371/23294, Supply of War Material to Turkey, 31.07.1939.

TOPLAM 689,200.0.0.

NOTLAR: (a) Onaylanmak üzeredir.

(b) Rakam kesin değildir. Düzeltme için bir fazlalık stokta tutulmalıdır.

(c) Donanma Bakanlığı'ndan satın alındı. Sözleşme, kesinlikle karşılıklı notaların verilmesi yoluyla resmi olarak onaylanmadı. Ancak parası ödendi.

Eski Krediden Muhtemel Taahhütler

I- Onay için sunulan sözleşmeler	£	£
1- Ses ölçüm ekipmanı	24,400	—
2- Alvis vagonları	80,172	—
3- 36 adet Lysander uçağı	468,348	572,920
II- Mevcut sözleşmelere gelecek eklemeler		
4- Donanma sözleşmelerine eklemeler	18,584	—
5- Ses ölçüm teçhizatına yardımcı ekipman	5,500	24,084
III- Donanma Bakanlığı tarafından sağlanacak stoklar		
6- 15" toplar	38,674	—
7- 300 adet 13.5" lik A.P.C. kovarı	213,780	—
8- 6,000 adet barut kesesi	55,590	—
9- Pratik mermisi, vb.	3,000	311,054
IV-Stok	—	30,000
	TOPLAM	£ 938,058

NOTLAR: 1 ve 3'ün rakamları düşürülebilir.

8 ve 9'un rakamları tahminidir.

Genel Durum

Eski krediden mevcut olan tutar aşağıdaki gibidir:

£

<i>Asıl miktar</i>		6,000,000
<i>Kesin taahhütler</i>		4,485,863
<i>Muhtemel taahhütler</i>	938,058	5,423,921
<i>TOPLAM</i>		<i>£ 576,079</i>

Bunların dışında 15 adet Hurricane uçağı (£300,000 farzedilebilir.) ve büyük ihtimalle 10 adet Blenheim uçağının (£200,000'den daha fazla olacağı düşünülmemektedir.) maliyetlerinin de karşılanması gerekmektedir. Söz konusu bu iki uçağın maliyeti bu kaynaktan karşılanırsa bile, yine de kalan bir bakiye olacaktır.

Diğer taraftan, bu politikanın takip edilmesi durumunda yeni krediden aşağıdakiler için hazırlık yapılmalıdır:

Vickers'la Yapılacak Sözleşmeler

	£
<i>15" top ateş idaresi</i>	<i>100,000</i>
<i>13,5" top ateş idaresi</i>	<i>200,000</i>
<i>600 adet 15" A.P.C. kovarı</i>	<i>300,000</i>
<i>13,5" sevkedici</i>	<i>162,000</i>
<i>Stok</i>	<i>50,000</i>

TOPLAM £812,000

Türk uçak gereksinimleriyle ilgili son gelişmeleri Dışişleri Bakanlığı'na ileten Filo Komutanı Elmhurst'den edinilen bilgiye göre, General Orbay, 31 Temmuz 1939'da Birleşik Krallık Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı ile görüşerek, £2,000,000'i uçak gereksinimleri için tahsis edilen £10,000,000'lik yeni silahlanma kredisi kapsamında kendisine Türk gereksinimlerinin bir listesini vermiştir.³³³

Bu listede yer alan ihtiyaçlar şunlardır:³³⁴

- (1) 15 adet “Hurricane”
- (2) Savaş uçağı olarak donatılmış 10 adet “Blenheim”
- (3) Türkiye’de bulunan 30 “Blenheim” uçağı için dönüşüm setleri

³³³ PRO, FO 371/23289, *Supply of Aircraft to Turkey*, 04.08.1939.

³³⁴ PRO, FO 371/23289, *Supply of Aircraft to Turkey*, 04.08.1939.

(4) 30 adet “*Spitfire*” uçağı

(5) 30 adet “*Squa*” (Pike bombardıman uçağı)

(6) 25 adet eğitim uçağı (Türkler, bunlar için lisans satın almayı ve onları Türkiye’de inşa etmeyi arzu etmektedir.)

(7) Yer ekipmanları

Bu siparişlerin öncelik sırası ilk olarak (1) ve (2) ve ardından (6) ve (7) olup, Birleşik Krallık Hava Bakanlığı (1), (2), (3),(6) ve (7)’yi onaylamış, (4) ve (5)’i ise tetkik etmeye karar vermiştir.³³⁵

Türk Hükümeti, ayrıca eğitmen olarak üç hava subayı daha gönderilmesini (Bunun için istek, her zamanki diplomatic yoldan yapılacaktı.) ve İngilizler tarafından yapılan 58 Türk hava subayı ve erini Birleşik Krallık’ta eğitime teklifinin onaylanmasını da söz konusu listeye eklemiştir. Bununla birlikte General Orbay, görüşme sırasında Türk silahlanma ihtiyaçlarının uzun bir listesini önceden Birleşik Krallık Hükümeti’ne sunduklarını ifade etmiş olmasına rağmen, İngiliz Kurmay Başkanı tarafından kendisine, bu geniş ihtiyaçların karşılanabileceğini düşünmesi için herhangi bir cesaret verilmemiştir.³³⁶

İngiliz-Türk Kurmay görüşmeleri sırasında çok mesafe katedilmesine ve faydalı bilgi alışverişinde bulunulmasına rağmen, İngiliz heyeti, bu görüşmelerin sonucunda Türk Genelkurmayı’nın, savaş düzenlerinin tüm detaylarını kendilerine vermeye niyetli olmadıkları sonucuna varmıştır. Söz konusu iki ülke arasında henüz siyasi bir antlaşma imzalanmamıştı. Üstelik, siyasi antlaşmanın imzalanmasının ardından ilgili Genelkurmay Başkanı tarafından askeri bir sözleşmenin imzalanması gerekliydi. Ankara’daki İngiliz heyetinin başkanı olan Tuğgeneral Otto Lund’ın düşüncesine göre, bu iki belge imzalanıncaya kadar, Türk Genelkurmayı savaş planlarının detayı üzerinde iş birliği olabileceğine inanmamaktadır. Bununla birlikte taraflar arasında yapılan görüşmelerde, askeri sözleşmenin imzalanmasından önce oldukça mümkün olduğu gibi bir savaşın patlak vermesi durumunda, Türk Genelkurmayı’nın benimsediği tutumun ve İngiliz Genelkurmay Başkanı’nın gelecek birkaç ay içerisinde Türkiye’ye verilebilecek yardım yöntemlerini belirleyebilmesi için Türk Genelkurmayı’nın planları ya da savaş düzenleri hakkında hiçbir bilgiye

³³⁵ PRO, FO 371/23289, *Supply of Aircraft to Turkey*, 04.08.1939.

³³⁶ PRO, FO 371/23289, *Supply of Aircraft to Turkey*, 04.08.1939.

sahip olmamasının ciddi yankılar yaratabileceğine işaret edilmiştir. Detaylı programların yapılması gecikmeye neden olduğundan, askeri bir sözleşmenin imzalanmasını öngören mevcut program, Mareşal Fevzi Çakmak'ın Londra'ya ziyaret etmesine kadar ertelenmiştir.³³⁷

İngiliz-Türk Silahlanma Kredisi kapsamında Türkiye'ye verilecek savaş malzemesi hakkında görüşmek üzere ilgili Bakanlıklar'ın yetkilileri, 8 Ağustos 1939'da Birleşik Krallık Maliye Bakanlığı'nda biraraya gelerek, konuyu detaylı bir biçimde ele almışlardır.³³⁸

Toplantıda, öncelikli olarak incelenen konular şunlardı:³³⁹

(1) Ses ölçüm Ekipmanı İçin Sözleşme: Fiyatlar, onay almak için açıkça görünür şekilde yüksekti. Ancak Türk yetkililerle temas kurmadan önce, bu fiyatların biraz düşürülmeye çalışılmasına karar verildi.

(2) Alvin Vagonları İçin Sözleşme: Fiyatlar yüksekti, ancak haddinden fazla değildi. Bu fiyatların, ilgili Bakanlık tarafından daha fazla inceleneceği belirtildi.

(3) Lysander Uçakları İçin Sözleşme: Bu makinelerin fiyatları yüksekti. Ancak, çok pahalı olan yedek parçalarının çok ucuz bir hale getirilmesiyle bu sözleşmenin onaylanması sağlanabilirdi.

(4) Donanma Sözleşmelerine Eklemeler: Donanma sözleşmeleri kapsamında, ekstra harcamalar için £18,584'lik daha fazla kredinin onaylanmasına karar verildi.

(5) Donanma Bakanlığı Tarafından Sağlanacak Stoklar: Donanma Bakanlığı tarafından temin edilecek stoklar için bir ödeneğin ayrılmasına karar verildi.

(6) Kara İstihkâm Programını Tamamlamak İçin Vickers Tarafından Temin Edilecek Malzeme: Bu malzemenin, eski krediden karşılanmaması durumunda yeni krediden karşılanmasına, bunun için £812,000'lik bir miktarın ayrılmasına karar verildi.

(7) Stok: Donanma Bakanlığı temsilcisi Mr.Cooper, donanma sözleşmeleri için ayrı bir hazırlık yapılması ve kara istihkâm programı için kalana malzemenin yeni krediden temin edilmesi durumunda, eski kredi kaynağının £30,000'den daha fazlasına ihtiyacı olmadığını kabul etti.

³³⁷ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 27.06.1939.

³³⁸ PRO, FO 371/23295, *Supply of War Material to Turkey*, 09.08.1939.

³³⁹ PRO, FO 371/23295, *Supply of War Material to Turkey*, 09.08.1939.

(8) Kredi Bakiyesinin Kullanımı: Bu bakiyenin kullanımı, Bakanların kararına bağlı olacaktı. Daha acil teslimatların yapılabilmesine karar vermeleri halinde, istenirse bu amaç için kullanılabilecekti. Aksi taktirde, kara istihkâm programı için gelecekteki sözleşmelerde kullanılmak üzere tutulacaktı.

Toplantıdan çıkan sonuca göre aşağıdakiler, Türkiye'ye hemen tedarik edilecek malzemelerin özellikleridir.³⁴⁰

(a) Donanma Bakanlığı: 500 adet mayın, 200 adet eskimiş 21 inç'lik torpido ve 350 adet sualtı bombası. Bunlar Türkiye'ye nakliye edilmek üzere en erken Ağustos'ta hazır olacaktı. 350 adet sualtı bombası daha 1939 yılı içerisinde sevk edilebilecekti.

(b) Savunma Bakanlığı: 20 adet 3.7 inç'lik uçaksavar silahı ve ilgili ekipman, Türkiye'ye Eylül ayından itibaren aylık aralıklarla ulaşacak şekilde dört grup halinde gönderilecekti.

(c) Hava Bakanlığı: Bomba ve cephaneleriyle birlikte 50 adet Battle bombardıman ve 14 ya da muhtemelen 15 adet Hurricane avcı uçağı Ağustos'ta sevk edilebilecek durumda olacaktı. Ayrıca Hava Bakanlığı, Londra'da bulunan Türk Heyeti'ne ilave bir 50 Battle bombardıman uçağı, 50 adet eğitim makinesi, 30 adet Blenheim uçağını Türkiye'de zaten var olan avcı uçaklarına dönüştürmek için ekipman, fotografik vb. aparatlar ve Türkiye'de eğitim tesisleri kurulmasını teklif etmiştir.

Yukarıda belirtilen özellikler, Londra'da bulunan Türk Heyeti'ne ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştı. (b) maddesi ile ilgili olarak, Türk Ordusu'nun söz konusu silahları, Türkiye'ye vardıklarında hemen kullanabilecek bir durumda olmalarının önemine de işaret edilmiştir. Bunu gerçekleştirmek için İngilizler tarafından, gerekli Türk subay eğitmenlerinin Ağustos ortasında başlayan özel bir kursta eğitilmeleri teklif edildi. Bu subaylar, yaklaşık olarak ilk silahların Türkiye'ye varışıyla aynı zamanda ülkelerine dönmüş olacaklardı.³⁴¹

Birleşik Krallık Maliye Bakanlığı'ndan Mr. Playfair ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Mr. Baggallay ile Türk Büyükelçiliği Müşaviri Kadri Rızan arasında

³⁴⁰ PRO, FO 371/23294, *Supply of War Material to Turkey*, 13.07.1939.

³⁴¹ PRO, FO 371/23294, *Supply of War Material to Turkey*, 13.07.1939.

Türkiye'ye savaş malzemesi gönderimi hakkında 11 Ağustos 1939'da uzun bir görüşme gerçekleştirilmiştir.³⁴²

Bu görüşme sırasında Müşavir Rızan'a, Birleşik Krallık Hükümeti, Temmuz başında Türk Hükümeti'ne kendilerinden savaş malzemeleri satın almaları için Türklere £10,000,000'lik bir kredi vermek için hazır olduklarını bildirdiğinde, bu kredinin verilmesinin tatmin edici bir siyasi anlaşmanın sonucuna bağlı olduğunu ifade ettikleri hatırlatılmıştır. Türklere teklif edilen £10,000,000'lik yeni krediyi kapsayan bir sözleşme olmaması, nakliye için hazır olan malzemenin Türkiye'ye gönderilmesini imkansız kılıyordu. Bu duruma bağlı olarak, eğer Türk Hükümeti malzeme gönderiminin devam etmesini istiyorsa, İngilizlerin £10,000,000'lik kredi tekliflerine cevap olarak bu krediyi kapsayacak bir anlaşmanın ayrıntılarını belirlemek üzere en kısa sürede bir mali temsilcinin Londra'ya gönderilmesi son derece mühimdi.. Aslında Türk Hükümeti, £10,000,000'lik teklifi ihtiyaçları için yeterli bulmadığından ve sonuç olarak mali ve ekonomik nitelikte çeşitli karşı teklifler yaptıklarından henüz herhangi bir Türk mali yetkili Londra'ya gönderilmemiş ve £10,000,000'lik kredinin verilmesini kapsayan bir sözleşmenin imzalanması için görüşmeler bile henüz başlamamıştı.³⁴³

Birleşik Krallık Hükümeti Dışişleri Bakanlığı'ndan Mr. Baggallay'ın verdiği bilgiye göre, söz konusu sorunu çözebilmek amacıyla Türk Hükümeti'ne, sevk edilmek üzere hazır olan malzemeler için 1938'de kendilerine verilen £6,000,000'lik kredinin bakiyesinden ödeme yapılması teklif edilmiştir. Bu kredinin £867,000 tutarındaki bakiyesi çok büyük ölçüde sevkiyat için hazır olan malzemeleri (yaklaşık £750,000) karşılayacaktı. Ne var ki, bu meblağa, henüz Türklere teslim edilemeyen bazı Avro-Anson uçakları için £390,000 daha eklenmeliydi. Ancak böyle nazik bir durumda bu malzemelerin Türkiye'ye gönderiminin ertelenmesi ağır sonuçlar doğurabilirdi. Ayrıca, Birleşik Krallık yetkililerinin hem Fransız Hükümeti hem de Ankara'daki Büyükelçisi'nden aldığı raporlar, İngilizler tarafından savaş malzemelerinin gönderiminin geciktirilmesinin, Türk Hükümeti'nin düşüncelerinde giderek olumsuz bir etkiye sahip olduğunu gösteriyordu. Bu nedenle hazır olan malzemenin gönderimi, sadece Birleşik Krallık için bir askeri önlem değil, aynı zamanda Türk milletinin morali ve İngilizlerin onlara yardım etme isteklilikleri ve

³⁴² PRO, FO 371/23295, *Supply of War Material to Turkey*, 12.08.1939.

³⁴³ PRO, FO 371/23295, *Supply of War Material to Turkey*, 12.08.1939.

yeterlilikleri açısından da acil öneme sahip psikolojik bir jest olacaktı. Dolayısıyla, eski £6,000,000'lik krediden kalan bakiyenin kullanılmasına yönelik önerinin mevcut sorunu çözmemesi durumunda, Birleşik Krallık Hükümeti'nin bu malzemelerin Türkiye'ye gönderilmesini sağlayacak düzenlemeler yapması zorunlu bir hale gelecekti.³⁴⁴

Bununla birlikte, yakın bir zamanda savaş koşullarının oluşması durumunda Birleşik Krallık, sağlayabileceği malzemeyi Türkiye ve diğer tüm müttefiklerine göndermek zorunda kalacaktı ve imzayla ilgili ya da resmi kredi sözleşmesinin imzalanmaması vb. tüm sorunlar hemen yönetim kuruluna iletilecekti. Ancak, gerçek bir savaş patlak vermeden bile prensipte kararlaştırılsa da, ilgili ülkeler için kredilerin resmi bir antlaşma kapsamında olmama ihtimaline rağmen, malzemelerin sevkiyatı pek çok durumda (Türkiye'nin acil durumu dışında) acilen gerekli olabilirdi. Birleşik Krallık Hükümeti, Yunanistan, Romanya ve Polonya ile uzun bir süre bu ülkelere gönderebileceği tüm malzemeyi kapsayan kredi antlaşmaları imzalamıştı. Türkiye için acil sorun, Yunanistan, Romanya ve Polonya için yapıldığı gibi aşılsa bile yine de Birleşik Krallık Hükümeti, hem söz konusu bu dört ülke ve hem de diğer pek çok ülkeyle ilgili öngörülemeyen durumlarla gelecekte sık sık karşılaşabilirdi. Bu şartlar altında, usulüne uygun olarak akdedilen kredi antlaşmalarının bulunmayışı ya da benzer türdeki diğer güçlükler nedeniyle, siyasi gerekçelerle acil olarak malzeme gönderiminin gerekli olduğu yerlere sevkiyatın durdurulması prensibini benimsemek Birleşik Krallık Hükümeti'nin yararına olacaktı.³⁴⁵

Birleşik Krallık Hükümeti'ne ait olan herhangi bir malzemenin, bunlar için ödeme yapılmadan başka bir ülkeye nakledilmesi ve İngiltere'den gönderilmesinin her türlü anayasal güçlüğü arttıracığı kesindi. Ancak, Türkiye için hazır olan malzemenin hemen gönderilmesi gerektiğini düşünen Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı'ndan Mr. Baggallay'ın da ifade ettiği gibi, belki de siyasi gerekliliklerin önünde duran sadece anayasal nitelikteki güçlüklerle izin verilmemesi gereken zaman artık gelmişti.³⁴⁶

³⁴⁴ PRO, FO 371/23295, *Supply of War Material to Turkey*, 18.08.1939.

³⁴⁵ PRO, FO 371/23295, *Supply of War Material to Turkey*, 18.08.1939.

³⁴⁶ PRO, FO 371/23295, *Supply of War Material to Turkey*, 18.08.1939.

Londra'da bulunan Türk heyetinin başkanı olan General Orbay'a erken siparişlerin verilmesi şartıyla, 1940 Aralık sonuna kadar değişen tarihlerde Türklere yaklaşık £ 6,500,000 değerinde malzeme temin edilebileceği söylenmiştir. Kendisine ayrıca, belli miktarda bir malzemenin hemen, yani Ağustos ayı boyunca Türkiye'ye gönderilebileceği bildirilmiştir. Bununla birlikte bu malzemenin gönderiminin geciktirilmesi, siyasi antlaşmanın ve herhangi bir kredi sözleşmesinin henüz imzalanmamış olmasından kaynaklanıyordu.³⁴⁷ Bu durumdan anlaşılacağı üzere aslında İngiltere, Türkiye'yi kesin siyasi bağlarla kendisine bağlayabilmek için göndereceği malzeme yardımını bir koz olarak kullanıyor ve bu şekilde Türklerin, Müttefikler Devletler'in tarafına katılmasını sağlayacak ciddi adımların atılacağı süreci hızlandırmayı umuyordu.

Birleşik Krallık Hükümeti, kredilerin verilmesinin tatmin edici siyasi bir antlaşmanın bir parçası olduğu koşulunu Temmuz başında Türk Hükümeti'ne zaten bildirmişti. Kredi Antlaşması'nın imzalanmamış olması konusuna gelince, durum şuydu ki; teklif edilen plan gereğince Türk Hükümeti tarafından sipariş edilen malzemelerin ücreti nakit olarak ödenmedikçe, malzemenin gönderimi için, Birleşik Krallık Hükümeti'nin herhangi bir parlamenter ya da başka türlü bir yetkisi yoktu. Bu nakit, ilgili Parlamento yasası uyarınca, İhracat Kredileri Garanti Departmanı tarafından garanti edilen tahvillerin satışı ile arttırılacaktı ve bu tahviller ancak bir garanti antlaşması imzalandıktan sonra garanti edilebilirdi. Aksi takdirde hareket etmek, kısaca Anayasa'ya aykırı olurdu ve bu sıkıntıyı gidermenin herhangi bir yolu henüz bulunamamıştı.³⁴⁸

Bu koşullar altında, Birleşik Krallık'ın düşüncesine göre, Türklerin ya onların mali ve finansal alanlardaki geniş kapsamlı karşı tekliflerine olumlu bir karşılık vermesi ya da siyasi bir antlaşmanın imzalanmasıyla ilgili İngiliz kaynaklarına zarar vermeden £10,000,000'lik krediyi kapsayacak bir antlaşma yapmak için hemen müzakerelere başlamasının acilen gerekli olduğu Türk Hükümeti'ne bildirilmeliydi. General Orbay, Türk Hükümeti'nin sırasıyla donanma, kara ve hava malzemesi için harcamak üzere önerdiği oranları gerekli hizmet bölümlerine bildirmiş olduğundan Türklerin, her durumda bu teklifi kabul etmek niyetinde olduğu düşünülmüyordu. Bu

³⁴⁷ PRO, FO 371/23295, *Supply of War Material to Turkey*, 12.08.1939.

³⁴⁸ PRO, FO 371/23295, *Supply of War Material to Turkey*, 12.08.1939.

nedenle, çok değerli olan zamanın harcanmaması adına, antlaşmanın bir an evvel imzalanması mühimdi.³⁴⁹

Kredi Garanti Antlaşması imzalanıncaya kadar, Türkiye'ye hiçbir silahlanma ya da uçak sevkiyatının yapılamayacak olması, bu antlaşmanın acilen imzalanmasını gerekli kılmakla birlikte Türk Hükümeti'nin de teslimatlar başlayıncaya kadar garanti antlaşmasını imzalamayı kabul etmemesi, sorunu daha da karmaşık bir hale getirmektedir. Birleşik Krallık Hükümeti için durumun, genel olarak üzerinde karar verilen ve General Orbay'ın, İngiltere'den ayrılırken hemen başlayacağına inandığı teslimatların hiçbirinin yapılamayacağı şekilde gelişmesi büyük bir endişe sebebidir. Türkiye'nin ana direği olduğu, Doğu Avrupa'daki Müttefik Savunma Pakti'nin henüz kurulmamış olması da gözden kaçırılmaması gereken önemli bir ayrıntıdır. Kendilerini müttefiklerin davasına adayan ve hesaba kattıkları Alman silahları askıya alındığından daha zayıf bir durumda olan Türklerin, İngiliz anayasal uygulamalarını anlamamalarını anlayışla karşılamak gerekliydi.³⁵⁰

Bununla birlikte, Birleşik Krallık Bakanlar Kurulu'ndan Lord Chatfield'e göre, Türk Hükümeti'nin Kredi Antlaşması'nı imzalamak konusundaki isteksizliğinin nedeni, İngilizlerin kendilerine verebildiği toplam finansal desteğin Türkleri hayalkırıklığına uğratmış olmasıydı. Bu, onlar adına kesinlikle haksız bir tepki olmasına rağmen mevcut kritik durum nedeniyle ve Akdeniz hattının hala kullanışlı olduğu da göz önünde bulundurularak Türkiye'nin ihtiyaçlarının derhal gönderilmesi büyük bir önem taşıyordu. Nitekim, Türkleri Birleşik Krallık'ın en sağlam müttefikleriymiş gibi silahlandırmak, aslında İngilizleri silahlandırmak kadar mühimdi.³⁵¹

Birleşik Krallık Hükümeti'nin, savaş öncesinde ihtiyaç duyduğu malzemeyi Türkiye'ye göndermek konusunda son derece istekli olmasına rağmen özellikle anayasal prosedürler nedeniyle malzeme gönderimini bir türlü beklenen seviyede gerçekleştirememesi, Türk Hükümeti'nde İngilizlere karşı ciddi bir güvensizlik oluşmasına zemin hazırlayabilirdi. Bu konuyla ilgili olarak, Birleşik Krallık Savaş Bakanlığı'ndan Tümgeneral Pownal'ın General Lelong'dan aldığı ve Sir L. Oliphant'a gönderme gereği duyduğu bir rapor dikkat çekicidir. Bu rapora göre,

³⁴⁹ PRO, FO 371/23295, *Supply of War Material to Turkey*, 12.08.1939.

³⁵⁰ PRO, FO 371/23295, *Supply of War Material to Turkey*, 15.08.1939.

³⁵¹ PRO, FO 371/23295, *Supply of War Material to Turkey*, 15.08.1939.

General Lelong'u ziyarete giden Türk askeri ataşesi, Türkiye için savaş malzemesi teminine yönelik İngiliz tutumuna karşı ciddi derecede bir şiddetle tepki göstermişti. Birleşik Krallık Hükümeti'nin, o tarihe kadar ödeme şekillerini görüşmek dışında hiçbir şey yapmamış olmasına karşılık, Fransa'nın çoktan önemli bir miktarda savaş malzemesini Türkiye'ye göndermesi, askeri ataşenin İngiliz tutumunu en olumsuz bir biçimde Fransızları'nkiyle karşılaştırmasına neden olmuştu.³⁵²

Ankara'da bulunan bir İngiliz askeri ataşesinin General Orbay ile görüştüktan sonra Tuğgeneral W. E. Van Cutsem'e göndermiş olduğu mektup da Birleşik Krallık'tan talep ettiği yardımı istediği ölçüde alamayan Türklerin, yaşadıkları memnuniyetsizliğe dikkat çekiyordu. Mektubunda Türk Hükümeti'nin, ekonomik yardım ve bazı teçhizat ihtiyacı için Almanya ile büyük ilişkiler içerisinde olan kendi iş adamlarının çoğunun görüşüne karşı İngiliz desteğine başvurduğuna değinen askeri ataşeye göre, General Orbay, Londra'dan ülkesine kendisinden beklenenden daha azını elde ederek dönmüştü. Dolayısıyla bu Londra ziyareti, Türkler için bir parça hayalkırıklığı yaratmıştı. General Orbay, Londra'da anayasal ve benzeri güçlükleri anlayamayabileceği gibi gerekçelerle farklı Bakanlıklar tarafından baştan savılmıştı. Aynı zamanda Birleşik Krallık Maliye Bakanlığı'nın her kuruluş üzerinde pazarlık yapması, Türk Hükümeti'nin İngilizlerin "ufak tüccarlar" gibi davrandıklarını söylemesine neden olmuştu. Üstelik, General Orbay ülkeye döndükten sonra Alman yanlıları fırsatı kaçırmayarak hemen hep birlikte, "İşte buradasın, sana o kadar söyledik. İngilizler seni kandırdı ve şimdi her zamanki gibi hayalkırıklığına uğradın. Almanlarla anlaşmak çok daha iyi ve kolay" demeye başlamışlardı.³⁵³

Türkiye'deki Alman yanlılarının savunduğu gibi maalesef Alman yöntemlerinin İngilizler'inkinden daha az külfetli olduğunu itiraf eden askeri ataşenin mektubunda ifade ettiğine göre, Türk Genelkurmayı bir parça tereddüt etmektedir. Türk Hükümeti, İngilizlere kesinlikle sadık kalmakla birlikte, bu arada Polonya'nın mağlup olduğunu gören Türk Genelkurmayı'nın baskısı altında şartlarını arttırmıştı. Dolayısıyla askeri ataşeye göre gerekli olan, yeni malzeme listeleri ve General Orbay'ın Londra'yı ikinci kere ziyaretidir. Bu ziyaret, Genelkurmay tarafından bir çeşit "kumarbazın son atışı" olarak görülmektedir.

³⁵² PRO, FO 371/23295, *War Material for Turkey*, 19.08.1939.

³⁵³ PRO, AIR 8/296, *Assistance to Turkey*, 29.09.1939.

İngilizlerin Türk Hükümeti'nin isteklerini makul bir şekilde karşılamaları halinde her şey iyi olacaktı. Ancak Türklerin, Birleşik Krallık'taki saçma anayasal ya da Bakanlıklar arası güçlüklerle baştan savılmaları ya da isteklerinin ertelenmesi durumunda tepkileri çok sert olabilirdi. Zaman harcayan ve gelişmeleri yavaşlatan prosedürler ve Ankara'da var olan iyi organize edilmiş saldırgan Alman propagandası, Türk Genelkurmayı'nı Almanya ile iş birliği yapmaya itebilirdi. Halbuki, Türk Hükümeti, İngilizlerin tarafında olmayı çok arzu ediyordu. Birleşik Krallık'ın yanında olması durumunda düzgün donatılmış bir orduyla General Orbay, dünyaya cehenneme gitmesini söylemeye hazırды. Ne var ki General, mevcut ekipmanla Almanlarla savaşmasının ya da Almanlarla birlikte Bulgarları yenilgiye uğratmasının sihir gerektireceğini bilmektedir ve kendisi intihar etmeye İngilizler'den daha hevesli değildir. Bu nedenle, Türk Hükümeti'ne istedikleri yardımın yapılarak İngilizlere duydukları güvenin boşa çıkarılmaması gerekir.³⁵⁴

Savaş öncesinde silahlanmasını tamamlayabilmesi için Türkiye'nin, Birleşik Krallık'tan talep ettiği yardımların İngilizler tarafından yerine getirilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmaya çalışılırken, iki ülkenin ilgili yetkilileri konuyla alakalı olarak görüşmelerine devam etmişlerdir. Türkiye'nin kara silahlanmasının temini için Londra'daki Türk askeri heyetinin başkanı olan General Kazım Orbay ile yapılan müzakerelerin bir sonucu olarak, Birleşik Krallık Ordu Konseyi'nin, Türk askeri ataşesi aracılığıyla yapmış olduğu teklifler şu şekildedir:³⁵⁵

(a) 3.7" A.A. Topları

Türk Hükümeti tarafından talep edilen 20 adet top, daha önce anlaşıldığı üzere aylık olarak 4 top olacak şekilde en kısa sürede temin edilmeye başlanacaktı. Komuta aleti öncelikle dört top başına bir oranında olacakken, bu miktar en kısa sürede iki top için birer tane olacak şekilde arttırılacaktı. İlgili tüm faktörler dikkatlice incelendikten sonra İngiliz Genelkurmayı, mühimmatı top başına 500'den 1000 mermiye çıkarmayı kabul etmiştir. Türk Hükümeti, 48 adet top daha talep etmiştir. Bu sayıyı sağlamayı kabul eden Birleşik Krallık Hükümeti yetkililerine göre söz konusu bu 68 topun tamamı temin edilinceye kadar teslimat ayda dört top oranında devam edebilirdi. Fransız yapımı olan yükseklikölçerler, İngiliz Savaş Departmanı

³⁵⁴ PRO, AIR 8/296, *Assistance to Turkey*, 29.09.1939.

³⁵⁵ PRO, FO 371/23295, *Supply of War Material to Turkey*, 14.08.1939.

Sözleşmesi'ne göre top ekipmanları ile birlikte tedarik edilecekti. Bu nedenle temin etme oranı, zorunlu olarak bunları Fransızlardan elde etme hızına bağlı olacaktı.

(b) A. A. Projektörleri

İlk 20 adet 3.7" A.A. toplarının temini ile birlikte, 48 adet 90 cm. el konrollü projektör tedarik edilmesine karar verilmiştir. Bu ekipmanın 12'si, Türklerden teslimat için sipariş alındıktan sonra en kısa sürede temin edilecekti. Kalan 36 ekipman ise, A.A. toplarının Türkiye'ye varmasıyla eş zamanlı olarak teslim edilebileceklerdi. Türk Hükümeti, A.A.toplarındaki büyüyen ihtiyacını dengelemek için daha fazla projektör isterse, fazlası 1940'da teslim edilebilecekti.

(c) 40 mm. A.A. Topları

1939 yılının sonuna kadar bu topların Türklere teslim edilmesi mümkün değildi. Gelecekteki olasılıklar sonradan tekrar incelenecekti.

(d) 2 Librelük³⁵⁶ A.T. Topları

İngiliz Genelkurmayı, bu ekipmanları temin edemeyecekleri için üzülmemektedir. İngilizler, kendilerinde de olmayan bu ekipmanın yerine kendilerine, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için Fransızlardan 25 mm. A.T. Topları satın alıyorlardı.

Bununla birlikte, İngiliz Genelkurmayı 200 adet tanksavar tüfeğini hemen temin etmek için hazırdır. Türk Hükümeti'nin, bu tüfekleri kabul etmesi halinde, İngilizler sonradan bu tüfeklerin fazlasını teklif edebilirlerdi. Her tüfeğin, 1000 mermilik mühimmatla birlikte tedarik edilmesi önerilmektedir.

(e) Orta (ya da Kruvazör) Tanklar

İngiliz kaynaklarından orta tankların ya da kruvazör tanklarının tedarik edilmesi mümkün değildi. Bununla birlikte Fransızlar, yaklaşık olarak "*Char Sumoa*" tankına eşdeğer tanklar temin edebilirlerdi. Bu hususun araştırılması önerilmektedir.

(f) Hafif Tanklar

5 adet hafif tank hemen temin edilebilirdi. Birleşik Krallık, daha fazla tank tedarik etmeyi üstlenmeden önce gerekli Türk personelinin bu tankların kullanımı ve

³⁵⁶ Yarım kilograma denk gelen bir ağırlık ölçü birimidir.

bakımı konusunda eğitilmesi tavsiye edilmiştir. Ayda 5 oranında yapılabilecek sonraki hafif tank teminleri, Ekim 1940'da başlayacaktı.

(g) Petrol Taşıyıcıları

İngiliz Genelkurmayı, Türk Hükümeti'nden gelen siparişi karşılayabilmek adına, yaklaşık olarak altı ay içerisinde 800 galonluk tanker kamyonları temin edebilmeyi ümit etmektedir.

(h) Atöyle Arabaları

Bu ünitelerin temini, onları tamamlamak için gerekli olan imalat aletlerinin hazır olmasına bağlıdır. Bunlar için istenilen talepler çok ağırdır. Türk Hükümeti'nin, üstteki alt paragraf (f) uyarınca temin edilen tank ünitelerini sahada kullanabilmesi için bir atölye arabası Kasım 1939'da temin edilebilirdi. İlave üniteler, imalat aletlerinin üretiminin artmasının beklendiği 1940'ın ilerleyen aylarında tedarik edilebilirdi.

Birleşik Krallık Hükümeti Ankara Büyükelçisi Sir H. K-Hugessen'in, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan Mr.J.W.Kenzie ve Savaş Bakanlığı'ndan Binbaşı Tuckey'den edindiği bilgiye göre, aşağıda belirtilen donanma ve kara savunması malzemesi çeşitleri Türkiye'ye gönderim için hazırды.³⁵⁷

Donanma

500 adet mayın

200 adet torpido

350 adet sualtı bombası

Kara Savunması

4 adet 3.7" A.A. topu

4 adet traktör

4000 adet top mermisi

12 adet projektör

12 adet ses tespit cihazı

12 adet projector kamyonu

³⁵⁷ PRO, FO 371/23295, *Anglo-Turkish Negotiations*, 26.08.1939.

5 adet hafif tank

Donanma malzemesi, 31 Ağustosta nakliye için Glasgow'da toplanacaktı. Binbaşı Tuckey'nin, Sir Hugessen'e söylediğine göre, Savaş Bakanlığı malzemesi de aynı gün Glasgow'dan Türkiye'ye gönderilecekti. Bununla birlikte, yine Binbaşı Tuckey'den edinilen bilgiye göre bu malzeme, Akdeniz'in farklı noktalarına gidecek geniş bir savaş malzemesi sevkiyatının bir parçası olacaktı ve Savaş Bakanlığı, sevkiyatın gerçek tarihinin Türkiye'ye söylenmemesi gerektiğini düşünüyordu. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ise yolda konvoyun idare edilmesini düzelemekle birlikte, kimliği ve hareketlerinin gizli kalmasını özellikle arzu etmektedir. Bununla birlikte, Türkiye için gönderilen bu malzemelerin Kahire üzerinden gideceğini tahmin eden Sir Hugessen'e göre, Türkler doğal olarak ileride bu malzemelerin ne zaman ve hangi yollarla kendilerine ulaşacağını bilmek isteyeceklerdi.³⁵⁸

Bu arada, Birleşik Krallık Hükümeti Dışişleri Bakanlığı'ndan Büyükelçi Sir Hugessen'e Polonya'ya giden ve savaş malzemesi ile yüklü olan S.S. "Lassel" gemisinin o tarihte Köstence yolunda olduğu ve 19 Eylülde ise İstanbul'a ulaşacağı bildirilmiştir. Büyükelçi'ye verilen bilgiye göre, "Lassel" gemisi aşağıda belirtilen malzemeyi taşımaktadır:³⁵⁹

14 adet Hurricane uçağı

1 adet Spitfire uçağı

7 adet Battle uçağı

6,000 ton bomba

2³/₄ milyon top mermisi

150 adet paraşüt

112 adet Browning makineli tüfek (avcı uçağı için)

21 adet römork ve 9 adet cer aracı içeren mekanik taşıma

Yukarıda belirtilen malzemelerin Polonyalılar tarafından herhangi bir şekilde kullanılabileceği zamanın geçtiğine işaret eden Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı, Sir Hugessen'e, İngilizlerle siyasi antlaşmayı imzalamaya istekli olmaları durumunda

³⁵⁸ PRO, FO 371/23295, *Anglo-Turkish Negotiations*, 26.08.1939.

³⁵⁹ PRO, AIR 8/296, *Assistance to Turkey*, 18.09.1939.

£25 milyonluk savaş malzemesi kredisinin bir bölümü karşılığında, bu malzemenin hemen Türklere nakledilmesini şiddetle tavsiye etmesi önerisinde bulunmuştur.³⁶⁰

Türk belgelerinde görüldüğü üzere, Türk Deniz Kuvvetleri'nin güçlendirilmesi için İngiltere tarafından verilen kredilerle alınan bu silah ve mühimmatın İskenderiye'den getirilmesi için *Ülkü* isimli gemi görevlendirilmiştir.³⁶¹

2.3. Türk Hava Kuvvetleri'nin Takviye Edilmesi İçin İhtiyaç Duyulan Askerî Yardımlar

2.3.1. Türkiye'nin Birleşik Krallık'tan Uçak Talebinde Bulunması

Uzak Doğu'da Japonya'nın, Avrupa kıtasında ise Almanya ve İtalya'nın son yıllarda izledikleri saldırgan dış politikalar, Birinci Dünya Savaşı sonunda yenilen devletlere imzalatılan barış antlaşmaları yoluyla kurulmaya çalışılan Versailles düzeninin çökmesine neden olmuştur.³⁶² Bir dünya savaşı ihtimalinin açıkça kendisini göstermeye başlaması üzerine harekete geçen Türkiye, böyle bir tehlikeye savunmasız ve hazırlıksız bir şekilde yakalanmamak için 1935 yılından itibaren ordusunu güçlendirmek adına çeşitli teşebbüslerde bulunmaya başlamıştır. Çıkacak bir savaşta olası bir Alman hava taarruzundan çekinen Türk Genelkurmayı, yapılan takviyelerle orduyu güçlendirmeye çalışırken en fazla önemi hava savunmasına vermiş ve İngiltere'den savaş uçağı satın almak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Hava savunmasını güçlendirmek isteyen Türkiye'nin, bunu sağlamak için havacılığa duyduğu ilginin ve İngiltere'den uçak sipariş etme teşebbüslerinin 1935 tarihinde yoğunlaşmaya başladığı görülmektedir. Nitekim Mayıs 1935'te Başbakan İsmet İnönü, "Türkiye'nin hava tehlikesine maruz kaldığını bilmeliyiz ve söylemeliyiz." sözüyle Türkiye'nin hava savunması bakımından yetersiz olduğunu açık bir biçimde ifade ederken, hava ordusunu güçlendirmek için Türk milletinin fedakarlık yapması gerektiğine de dikkat çekmiştir. Başbakan, söz konusu konuşmasında hava savunması için Türkiye'ye gerekecek asgarî uçak miktarının yaklaşık 500 olacağını belirtmiştir.³⁶³

Türk Ordusu'nun en yeni araçlarla donatılmasına büyük önem veren Atatürk, hava gücünün artırılması için daha fazla çaba sarf edilmesi gerektiğine inanmıştır.

³⁶⁰ PRO, AIR 8/296, *Assistance to Turkey*, 18.09.1939.

³⁶¹ Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/89/113/14, 30.11.1939.

³⁶² Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 51.

³⁶³ Abidin Daver, "Bize Yalnız Tayyare Değil, Tayyare Sanayii de Lazımdır.", *Cumhuriyet*, 03.03.1937, s. 1.

Kasım 1936'da T.B.M.M.'nde yaptığı konuşmasında yeni bir programın uygulanma aşamasında bulunulduğu için Türk Hava Kuvvetleri'nin, henüz arzu edilen seviyede olmadığına değinen Atatürk, kuvvetli bir hava ordusu meydana getirmek için emin adımlarla hareket ettiklerini belirtmiştir. Atatürk, bu konuşması sırasında ayrıca, Türk halkının hava saldırılarına karşı hazırlanması gerektiğini de dile getirmiştir.³⁶⁴

Türkiye, savaş öncesinde hava savunmasındaki gereksinimleri karşılamak üzere hazırladığı ihtiyaç programındaki eksiklikleri tamamlamak için hazırlıklarına başlamadan önce İngiltere'deki De Havilland Uçak Fabrikası'ndan üç adet uçak siparişi vermiştir. Londra'dan saatte ortalama 220 km hızla hareket eden bu uçaklar, 10 Mayıs 1936'da Ankara'ya getirilmişlerdir.³⁶⁵

İngiltere'nin Ankara'daki Büyükelçisi Sir Percy Loraine'in, İngiliz Büyükelçiliği'ne gönderdiği bilgiye göre, İngiltere'nin yakın bir tarihte Yugoslav Hava Kuvvetlerine sattığı uçaklarla çok yakından ilgilenen Türkler, talepleri için ilgili firmalarla (*Hawker ve Rolls Royce* olduğu anlaşılmaktadır.) iletişim kurmayı ve mümkünse örnek bir makineyle birlikte bir temsilcinin Türkiye'ye gönderilmesini umut ediyordu.³⁶⁶

İngiliz askeri ataşesinden Yugoslav Hükümeti'nin, yakın bir tarihte Belgrad tarafından satın alınan malzemenin aynısını almasını Türklere tavsiye ettiği bilgisini edinen Loraine, ödeme koşulları ya da sipariş garantisine dair hiçbir öneri yapılmamasına karşın, Türklerin yakın bir gelecekte İngiltere'den yaklaşık 45 adet uçak siparişi vermeyi arzu ettiğine inanıyordu.³⁶⁷

Türk Dışişleri Bakanı'nın İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'ne bildirdiğine göre, Türk Genelkurmayı, yapılacak incelemeler sonucunda İngiliz teçhizatının diğer ülkelerinkinden daha üstün bulunması halinde, Türk Hava Kuvvetleri'nin yeniden donanımı için gerekli olan tüm siparişin Birleşik Krallık'a verilmesi, diğer ülkelerle eşit olması durumunda kayda değer bir bölümünün Birleşik Krallık'a, daha aşağı olması halinde ise Birleşik Krallık'a hiçbir sipariş verilmemesi düşüncesini taşıyordu.³⁶⁸

³⁶⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre V, C.13, 01.11.1936, s. 6.

³⁶⁵ *Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, Belge No: 030/10/60/406/5, 12.05.1936.

³⁶⁶ PRO, AIR 2/1673, *British Embassy/ Angora*, Telegram No:137, 20.11.1935.

³⁶⁷ PRO, AIR 2/1673, *British Embassy/ Angora*, Telegram No:137, 20.11.1935.

³⁶⁸ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 01.12.1935.

Mektubunda “Dışişleri Bakanlığı, savaştan beri ilk kez Türkiye ile ilişkilerimizin gerçekten “iyi” olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir.” cümlesine yer veren Loraine’e göre, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Türk Hava Kuvvetleri’nin İngiliz teçhizatı ile yeniden donanımı konusuna büyük bir önem veriyordu.³⁶⁹ Türk Hükümeti tarafından tercih edilecek herhangi bir malzemenin altı ay içerisinde teslim edilmesinin mümkün olamayacağına dikkat çeken Sir Percy Loraine, bununla birlikte geçmiş deneyimlerinden yola çıkarak Türkler, müzakere ve onaylamada “yavaş” oldukları için sözü edilen zaman sınırının, ihtiyacın önüne geçmesine gerek olmadığını ifade etmiştir.³⁷⁰

Türkiye, Yugoslavya tarafından İngiltere’den satın alınan askeri uçakları (Yugoslavlar, Aralık 1936’da teslim edilmek üzere *Furry* uçağını tercih etmiş ve ardından 70 adet *Rolls-Royce* makinesi siparişi vermişti.) incelemek üzere, Hava Müsteşarı Albay Celal’in komutası altında en iyi uzmanlarından oluşan, müzakere etmek ve uçakların satın alımını sonuçlandırmak için tam yetkiye sahip olan beş kişilik bir heyeti, iki gün kalacakları Belgrad’a göndermiştir. Fiyat ve nitelikler hakkında Ankara’ya rapor verecek olan heyet, daha sonra son model askeri uçakların (özellikle izci, savaş ve bombardıman uçakları) karakteristik özelliklerini incelemek ve bu uçakların performanslarını görmek üzere, Londra’ya gidecekti.³⁷¹

Sir Percy Loraine göre, Türk Heyeti Belgrad’da sadece iki gün kalacağı için İngiltere’nin politikasını bir an önce belirlemesi gerekliydi. Türkiye’den gelecek siparişlerin, İngiliz endüstrisi için büyük bir kaynak teşkil edeceği açıktı. Henüz kesin olmamakla birlikte, ödeme yöntemi büyük bir ihtimalle kliring üzerinden olacaktı. Ancak Türk Genelkurmayı, ödemenin sterlin olarak yapılmasını kabul edebilirdi.³⁷² Bu nedenle, çok ciddi bir biçimde düşünmeden Türkiye’nin, uçak siparişlerini İngiltere’ye vermesinin olanaksız olacağına inanmak anlamsızdı. Loraine, Türk siparişlerinin incelemeye değer ve gerçekleşmesinin mümkün olduğuna karar verilmesi durumunda, şu hususları belirtmenin faydalı olabileceğine dikkat çekmiştir.³⁷³

(i) Türk Heyeti’ne İngiliz uçaklarının gelişimini genel hatlarıyla göstermek.

³⁶⁹ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 01.12.1935.

³⁷⁰ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 01.12.1935.

³⁷¹ PRO, AIR 2/1673, *Aircraft for Turkey*, 04.12.1935.

³⁷² PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 01.12.1935.

³⁷³ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 01.12.1935.

(ii) Uçakların performans rakamlarını vermek.

(iii) Birleşik Krallık'ın kendi kullanımı için gereken teçhizat üretiminin bir kısmını Türkler için vermeyi teklif etmek.

Loraine'in faydalı olabileceği düşüncesiyle önerdiği hususların son sırada yer alanı özellikle dikkat çekicidir. İngiliz Büyükelçisi'nin, Türklerin takdirini kazanmak ve isteklerini yerine getirmek için, gerekli olması halinde Birleşik Krallık'ın kendi kullanımı için ayırdığı teçhizatın bir bölümünden Türkiye lehine feragat etmesi anlamına gelecek olan bu teklifi, Türk dostluğunun İngiltere tarafından ne derecede arzu edildiğinin de bir göstergesidir. Nitekim, hayli değer verilen Türk-İngiliz dostluğunun güçlendirilmesi adına Türk havacılarına mümkün olan tüm olanakların verilmesi gerektiğine inanan İngiliz Dışişleri Bakanı'nın, bu konuda Sir Percy Loraine'den istediği destek, Büyükelçi'nin yukarıda söz edilen önerisiyle büyük ölçüde uyumaktadır.³⁷⁴

Türk Heyeti'ni, İngiliz malzemesinin mükemmelliğiyle etkilemeleri için kendi güçleri dahilinde ellerinden gelen her türlü çabayı harcamalarına yönelik benzer bir direktif de, İngiliz Hava Bakanlığı tarafından Belgrad'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne verilmiştir.³⁷⁵

Yugoslavya tarafından 1931'de satın alınan İngiliz uçağını (*Fury Rolls*) teftiş etmek, Türkiye ile yakın bir zamanda müttefik olan bir ülkeyle malzemenin uygunluğu ve birkaç ay önce satın alınmasına karar verilen İngiliz tek kişilik avcı uçağı ve Rolls-Royce motorlarını (*Furry-Kestrel*) görüşmek üzere Belgrad'a giden Türk Heyeti, 9 Aralık'ta Londra'ya hareket etmek üzere yola çıkmıştır. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'ne göre, "Türkler, aslında Birleşik Krallıkla çatışmayı imkansız gördükleri ve bu çekingen ve şüpheli birliğin, Türk-Anglo dostluğunun hükümet politikasıyla uyumlu hale geldiğinin ilk işareti olduğu için" Türk Genelkurmayı'nın, bu heyeti İngiltere'ye gönderme kararı oldukça büyük bir anlam ifade ediyodu.³⁷⁶

Türk Heyeti'nin Başkanı Albay Celal Bey, kendileri için ilk etapta öncelikli olan uçak türünün "avcı uçakları" olduğunu vurguladıktan sonra *Furry*'den daha modern bir tasarıma sahip bir avcı uçağına ihtiyaç duyacaklarını (Bu talep, Albay Celal Yakal tarafından açık bir şekilde ifade edilmemiş olmakla birlikte, o şekilde

³⁷⁴ PRO, AIR 2/1673, *Aircraft for Turkey*, 04.12.1935.

³⁷⁵ PRO, AIR 2/1673, *Visit of Turkish Mission*, 16.12.1935.

³⁷⁶ PRO, AIR 2/1673, *Visit of Turkish Mission*, 16.12.1935.

anlaşılacak bir biçimde ima edilmiştir.) belirterek, muhtemelen 45 adet uçağın Türk gereksinimlerini karşılayacağını da sözlerine eklemiştir.³⁷⁷

İngiliz Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı temsilcisinin, İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin bombardıman uçağının nitelikleri hakkında yaptığı kısa bir açıklamanın ardından, Türk ihtiyaçlarına uyacak türün, 650 millik bir menzille 2000 l bs. bomba taşıma kapasitesine sahip çift motorlu bombardıman uçağı olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin, bu uçaklardan talep edebileceği sayı ise yaklaşık olarak 30 adet olacaktır.³⁷⁸

Ayrıca, Türk Heyeti tarafından, filo ile iş birliği yapması için, yüksek hızlı ve 300 mil menzile sahip *deniz keşif uçağı* da talep edilmiştir. Bu talep için gerekli olan miktar, diğerlerine kıyasla çok daha az olup, sadece 6 adetti.³⁷⁹

Türkiye'nin, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin ekipmanı ve örgütlenmesine göstermiş olduğu büyük ilgi ve üstelik bu ülkeden uçak siparişi vermeyi ciddi bir biçimde düşünmesi İngilizler açısından son derece memnuniyet vericiydi. Ancak bu konudaki en temel sorunu, talep edilmesi düşünülen uçakların teslim edilme tarihleri teşkil ediyordu. Türk Heyeti'yle yapılan görüşmelerden anlaşıldığına göre, Türk Hava Kuvvetleri, 1937'de Birleşik Krallık'tan şimdikilerden daha yüksek performanslı savaş uçakları talep edecekti. Ancak Türk Heyeti, şu anda talep etmeyi planladıkları uçakların çok çabuk, mümkünse altı ay içerisinde kendilerine teslim edilmesini istiyordu.³⁸⁰ Bu noktada, İngiltere'nin Ankara'daki Büyükelçisi Sir Percy Loraine tarafından, Birleşik Krallık Hava Bakanlığı'na gönderilen 6 Aralık tarihli telgraf oldukça dikkat çekicidir. Bu telgrafta verilen bilgiye göre; Türk Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin bir saldırı olması halinde, Akdeniz'deki Büyük Britanya'ya olası tüm desteği vereceğini taahhüt etmektedir. Bu desteğin bir sonucu olarak, sipariş verildikten sonra altı ay içerisinde Türkiye'ye, İngiliz uçaklarının teslimatı yapılmalıydı. Paris ve Berlin gibi diğer başkentlere kısa ziyaretler gerçekleştiren Türk Heyeti, İngiliz fabrikalarının taleplerini, belirtilen zamanda karşılayabilecekleri konusunda umutluydu.³⁸¹

³⁷⁷ PRO, AIR 2/1673, *Visit of Turkish Mission*, 16.12.1935.

³⁷⁸ PRO, AIR 2/1673, *Notes on Interview Between D.C.A.S. and Turkish Mission*, 14.12.1935.

³⁷⁹ PRO, AIR 2/1673, *Notes on Interview Between D.C.A.S. and Turkish Mission*, 14.12.1935.

³⁸⁰ PRO, AIR 2/1673, *Notes on Interview Between D.C.A.S. and Turkish Mission*, 14.12.1935.

³⁸¹ PRO, AIR 2/1673, *Visit of Turkish Mission*, 16.12.1935.

İngiliz Büyükelçi'nin gönderdiği söz konusu telgrafa göre Türkiye, İngiltere'ye vermeyi planladığı siparişlerin istediği tarihte kendisine teslim edilmesini garanti altına almak için, İngiltere'ye Akdeniz'de bir ittifak vaadinde bulunmaktadır. Diğer bir deyişle Türkiye, İngiliz çıkarları açısından büyük bir stratejik önem taşıyan Akdeniz bölgesinde, herhangi bir tehlikeye karşı İngiltere'ye taahhüt edeceği desteği, vereceği siparişlerin arzu ettiği tarihte kendisine teslim edilmesi şartına bağlamaktadır.

Türkiye tarafından söz konusu bölgede kendilerine verilecek her türlü destek son derece önemli olmasına rağmen, İngiliz Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı temsilcisi, Albay Celal Yakal'a, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin kendi ihtiyaçları nedeniyle çok büyük üretim zorlukları yaşadığını, 40 ya da 50 adet savaş uçağının 6 ay içinde teslim edilmesinin mümkün olmadığını bildirmiştir. Dahası, Türk Heyeti sipariş vereceği modeli seçinceye kadar Birleşik Krallık'ın, dağıtımın ne zaman başlayacağı ve ne kadar süreceği konusunda bir bilgi vermesi de olası değildi. Bununla birlikte İngiliz Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı temsilcisinin, kesin bir söz vermemekle birlikte, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin teslimatlarından, Türk pilotlarını eğitmek üzere hizmet verecek birkaç uçağı tahliye etmenin mümkün olabileceğini söylemesi, Türk Heyeti açısından olumlu bir gelişme olmuştur.³⁸²

Türk Heyeti ile İngiliz Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı arasında 14 Aralık'ta yapılan görüşmede elde edilen bilgilere göre Türk Hükümeti'nin ihtiyaç programı şu şekildedir:³⁸³

İhtiyaç Programı

Malzeme

1. Erken dağıtım için (6 ay) hemen 40-50 S.S.F. (tek kişilik avcı uçağı) ve motor için değil, ancak uçak inşa etmek için lisans.

2. Daha sonra (a) 30 Bombardıman uçağı. Çift motorlu, 2,000 lbs bomba, 650 mil menzil

(b) 6 Deniz keşif uçağı, 300 mil menzil ve yüksek hız.

3. 1937 yılında, şu anda deneysel kabul edilen tipler gerekecektir.

³⁸² PRO, AIR 2/1673, Notes on Interview Between D.C.A.S. and Turkish Mission, 14.12.1935.

³⁸³ PRO, AIR 2/1673, Notes on Interview Between D.C.A.S. and Turkish Mission, 14.12.1935.

İngiliz Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı'nın 13 Ocak 1936 tarihli notundan anlaşıldığına göre, Londra'da bulunan Türk Heyeti, Birleşik Krallık'tan 30 adet *Gauntlet* ve 15 adet *Gladyatör* uçağı sipariş etmeyi düşünüyordu. Heyet, *Gauntlet* uçaklarının tesliminin Nisan 1936'ya, *Gladyatör* uçaklarının tesliminin ise, Ekim 1936'ya kadar tamamlanmasını talep etmiştir.³⁸⁴

Teslim tarihleri ile alakalı olarak ilgili yetkili tarafından, sürekli olarak erken teslimlerin yapılmasını beklememeleri konusunda uyarılan Türk Heyeti'ne, kendi gelişme programlarının temel gereksinimlerine izin verecek şekilde, Türklerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Birleşik Krallık Hava Bakanlığı'nın elinden geleni yapacağı bilgisi verilmiştir.³⁸⁵

İngiliz Hava Kurmayı'nın düşüncesine göre, şüphesiz diğer ilgili şubelerin onayları da alındıktan sonra, Mayıs'tan Eylül (dahil) 1936'ya kadar 30 *Gauntlet* uçağını ve Nisan'dan Haziran (dahil) 1937'ye kadar 15 *Gladyatör* uçağını, her ay yaklaşık 6 uçak olacak şekilde teslim etmek, makul bir teklif olarak görünmekteydi. Önerilen bu teklifin, Birleşik Krallık'ın kendi programı üzerindeki tahmini etkisi ise şu şekilde olacaktı.³⁸⁶

- (i) 1936'da yeni savaş uçağı filosunu oluşturmak yaklaşık olarak 1,5 ay gecikecekti.
- (ii) Aksi halde, Haziran 1937'ye kadar bitirilebilecek olan savaş uçağı filolarının arkasından, yedek çalışmalarının tamamlanması, yaklaşık olarak 1,5 ay gecikecekti.
- (iii) Birleşik Krallık Hava Bakanlığı'nın, Eylül 1936 ve Mayıs 1937 tarihleri arasında herhangi bir acil ihtiyacı karşılama gücünü bir dereceye kadar düşürecekti.

Görüldüğü gibi Türk Heyeti tarafından sipariş edilmesi düşünülen uçakların, talep edilen tarihte teslim edilmesinin Birleşik Krallık'ın "*yeniden donanım*" programına zarar vermesi oldukça muhtemeldi ve Birleşik Krallık Hava Bakanlığı'nın, Türk ihtiyaçlarını istenilen şekilde temin edebilmesinin, İngiltere'nin kendi programından vereceği bir ödüne ya da bir ertelemeye bağlı olacağı aşikârdı. Bu noktada asıl mesele, İngiltere'nin, Türkler lehine kendi ihtiyaçlarından ne ölçüde ödün vermeye hazır olduğu ve Türkiye'nin böyle değerli bir fedakarlığa ne şekilde karşılık vereceği idi. Bunu elbette zaman gösterecekti, ancak Birleşik Krallık'ın,

³⁸⁴ PRO, AIR 2/1673, *Aircraft for Turkey*, 13.01.1936.

³⁸⁵ PRO, AIR 2/1673, *Aircraft for Turkey*, 13.01.1936.

³⁸⁶ PRO, AIR 2/1673, *Aircraft for Turkey*, 13.01.1936.

Türkiye tarafından kendi hava kuvvetlerine gösterilen ilgiden duyduğu memnuniyet ve bu ilgiye karşılık verme isteği, herhangi bir şüpheyi yer bırakmayacak kadar açıktı.

Londra'daki Türk Heyeti'nin, İngiliz deniz uçağıyla da ilgilendiklerini belirtmesi üzerine bir İngiliz Filo Komutanı tarafından heyet başkanı Albay Celal Yakal'a konuya ilişkin yazılı bir malumat verilmiştir. Filo Komutanı'nın verdiği bilgiye göre, Felixstowe'da London'ın iki ayrı prototipine ve Stranraer deniz uçağına sahip olmaları nedeniyle, ülkedeki hizmet birimlerinde hiçbir modern deniz uçağı bulunmuyordu. Messrs. Sounders Roe ve Messrs. Supermarine'de yapım aşamasında olan her bir tip, "genel amaçlı küçük deniz uçağı" sınıfında bulunmakla birlikte, en modern deniz uçakları kategorisinde yer almamalarına rağmen oldukça yeterli olup, İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından sürekli yedekleri yapılıyordu. Ayrıca, İngiltere'de yapım aşamasında olan ve "genel amaçlı büyük deniz uçağı" sınıfına giren bir miktar "Singapore" deniz uçağı da vardı ki bunların, tamamlanmalarının ardından yeniden donatılmaları ya da İngiliz birliklerini takviye etmeleri amacıyla yurtdışına uçurulmaları planlanmıştır. "Singapore" deniz uçakları bir süre için kullanıma hazır olamayacağı için, onun yerine yeni bir yedek tür düşündüklerini bildiren İngiliz Filo Komutanı, Türk Heyeti'nin ilgilendiği deniz uçaklarına ilişkin teknik bilgileri vermesinin ardından, arzu ettikleri takdirde Messrs. Short's Works'da inşa edilmekte olan Singapor'lardan birini, Türk Heyeti'nin ziyaret etmesi için gerekli düzenlemeleri yapmayı teklif etmiştir.³⁸⁷

Türkiye, hava kuvvetleri için alınmasını gerekli gördüğü 6 adet deniz uçağı için çeşitli firmaların uçakları arasında yapılan incelemeler sonucunda İngiliz "Walrus" amfibi uçağının aradığı niteliklere sahip olduğuna karar vermiştir. Söz konusu bu 6 adet uçağın ve bu uçağa ait sonradan alınacak yedek parça, yedek motor gibi ihtiyaçların pazarlık yoluyla satın alınması uygun görülmüştür.³⁸⁸

İngiltere'den satın alınacak uçak tiplerini belirlemek üzere Yüzbaşı Enver Akoğlu ile Mühendis Hikmet görevlendirilmiştir. Bu kişiler, Türk gereksinimlerine uygun uçakları tespit edebilmek üzere A.B.D.'den Londra'ya hareket etmişlerdir.³⁸⁹

³⁸⁷ PRO, AIR 2/1673/16, *Aircraft for Turkey*, 16.01.1936.

³⁸⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/78/74/11, 03.09.1937.

³⁸⁹ Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/78/76/18, 01.09.1937.

2.3.2. Türkiye'nin İngiliz Bristol Uçak Şirketi İle Uçak Pazarlığı

İngiliz Dış İşleri Bakanlığı'ndan edinilen bilgiye göre, Türkiye'nin Birleşik Krallık'tan sipariş etmeyi düşündüğü uçaklar için tek kesin taahhüt, Finlandiya'ya 18 *Blenheim* uçağı tedarik eden Bristol Uçak Şirketi tarafından verilmişti. Birleşik Krallık açısından, Türk siparişlerini söz konusu şirketin üstlenmesinde herhangi bir sakınca yoktu.³⁹⁰ *Bristol* uçağının tedarik edilmesi konusunda hatırı sayılır bir süredir Türk yetkililerle görüşmekte olduklarını doğrulayan Bristol Uçak Şirketi, İngiliz Hava Bakanlığı'ndan 29 uçak için belirli bir dağıtım programının Bakanlık tarafından onaylanacağını bildiren bir mektup almıştır. Ancak, Türkiye'nin, zamanlama açısından 29 adet uçağın satın alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını imkansız bulması göz önünde bulundurularak, tedarik edilecek uçak sayısı 12'ye kadar düşürülmüştür.³⁹¹

Türkiye, İngiltere'ye sipariş edilecek olan bu 12 adet Bristol *Blenheim* hafif bombardıman uçaklarının pazarlıkla satın alınmasına karar vermiştir. Bedeli 1936 ve 1937 bütçelerinden karşılanacak bu uçaklar için, 1937 döviz cetvelinde dikkate alınmak üzere bu satın alımları karşılamak amacıyla 1937 bütçesine geçici yetki ile 180,000 sterlinlik döviz izni verilmesi Milli Savunma ve Maliye Bakanlıkları tarafından onaylanmıştır.³⁹²

Türkiye, Bristol motoru ile *Gauntlet* ve *Gladiator* avcı uçağı türleri ve 142 adet bombardıman uçağı sipariş etmek konusundaki tekliflerini, Hawker Aircraft Lmt. aracılığı ile Bristol Uçak Şirketi'ne iletmiştir.³⁹³

Türkiye tarafından yapılan teklif, 20 *Gauntlet* uçağı için 3,400 £, uçak gövdesi başına her motor ve aksesuarlar için 2,580 £ ve her uçak pervanesi için 50 £ ödenmesini içeriyordu. Böylece, her makinenin değeri 6,030 £ ve toplam değeri 120,600 £ olacaktı.³⁹⁴

Yine aynı teklife göre, Türkiye, 30 *Gladiator* uçağı için 3,850 £, uçak gövdesi başına her motor ve aksesuarlar için 2,600 £ ve her metal uçak pervanesi için 385 £

³⁹⁰ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 24.03.1936.

³⁹¹ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 13.08.1936.

³⁹² Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Cumhuriyet Arşivi*, Belge No: 030/18/01/02/68/78/01, 16.09.1936.

³⁹³ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 12.02.1936.

³⁹⁴ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 12.02.1936.

ödeyecekti. Böylece, her makinenin değeri 6,835 £ ve sözleşmenin toplam değeri 205,050 £ olacaktı.³⁹⁵

Bristol Uçak Şirketi'nin, Türk tekliflerini kabul etmesi durumunda, Türkiye tarafından Ticaret Kurulu Başkanı'nın onayına tâbi olmak üzere yılda ilk 200,000 £'in, uçağın satın alımı için tahsis edilmesi ve bu hususun T. C. Merkez Bankası tarafından gereğince garanti edilmesi şartıyla ödemenin kliring yoluyla yapılması önerilmiştir.³⁹⁶

Türkiye'nin sipariş etmeyi düşündüğü *Gauntlet* uçakları için dağıtımın, Nisan'da başlayarak mümkün olması halinde Haziran'da bitirilmesi, *Gladiator* uçakları için ise dağıtımın Eylül ya da Ekim'de başlayıp Ocak 1937'de tamamlanması gerekecekti. Uçakların dağıtımı sona erdikten sonra Türkiye, ödenmemiş herhangi miktarda faizi ödemeye hazırды.³⁹⁷

Bristol Uçak Şirketi, kendilerine 30 adet 142.M. tipi uçak tedarik etmelerinin mümkün olup olmayacağına yönelik bir inceleme yapmaları için Londra'da bulunan Türk Havacılık Heyeti'nden teklif aldıklarını İngiliz Hava Bakanlığı'na iletmiştir.³⁹⁸ 1936 yılının sonunda teslim edilmek üzere, bir uçağın prototipinin Türklere verilmesi için İngiliz Hava Bakanlığı'nın onayını almayı arzu eden Şirket, kalan 29 makinenin dağıtımının ise, haftada bir uçak olacak şekilde Nisan 1937'nin ilk haftasında başlaması önerisinde bulunmuştur.³⁹⁹ Konuyu değerlendiren İngiliz Hava Bakanlığı, 1937 yılında Türkiye'ye 12 adet *Blenheim* uçağı tedarik etmelerinin mümkün olacağı cevabını vermiştir.⁴⁰⁰

İngiliz Hava Bakanlığı ile Bristol Uçak Şirketi arasında yapılan görüşmeler sonucunda Türkler için 12 adet *Blenheim* uçağının temininin, aşağıda belirtilen şu koşullara binaen üstlenileceğı Londra'daki Türk Büyükelçisi'ne iletilmiştir.⁴⁰¹

³⁹⁵ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 12.02.1936.

³⁹⁶ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 12.02.1936.

³⁹⁷ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 12.02.1936.

³⁹⁸ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 17.02.1936.

³⁹⁹ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 17.02.1936.

⁴⁰⁰ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 24.03.1936.

⁴⁰¹ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 28.04.1936.

Fiyat

Teslim edilecek olan *Bristol Blenheim* uçağı, oynar başlıklı pervaneye sahip iki adet *Bristol Mercury* motoruyla donatılacaktı. Uçakta bulunacak olan diğer cihazlar ise şunlardı:

1 adet hava hızı göstergesi

1 adet altimetre

2 adet emme basıncı göstergesi

1 adet elektrikli motor hızı göstergesi

2 adet yağ basıncı göstergesi

2 adet yağ sıcaklık termometresi

1 adet ön ve arka seviyesi

2 adet yağ içeriğı göstergesi

2 adet yakıt basıncı göstergesi

1 adet pusula

1 adet tekerlek freni göstergesi

1 adet takım aydınlatma göstergesi ve anahtar tablosu

1 adet navigasyon aydınlatma düğmesi

2 adet motor anahtarı

2 adet el ateşleme manyetosu ve düğmesi

Ayrıca uçak için şu hazırlıkların da yapılmasına karar verilmiştir:

(a) Kanatta bir adet Vickers .303" makineli tüfeğinin tertibatı ve mühimmat kutusu ve boş sandık ve bağlantı kanalları ile birlikte makineli tüfek için gerekli olan montajlar, uçağın bir parçası olarak monte edilmiştir.

(b) Mühimmat bidonlarını istiflemek için, yerle birlikte bir silah kulesi (Fakat silah montajını içermez.) montajı.

(c) Kanatlarda bomba taşıma. Gerekli kızakları (gemi kızağı) taşımak için uygun görülen montaj noktaları.

Yukarıda belirtilen özelliklere sahip olan makine, İngiliz Hava Bakanlığı'nın standart ekipmanlarını yakalamak üzere dizayn edilmiş olup, bu özelliklerin değiştirilmesi mümkün değildir. Ne var ki, ilk uçağın henüz tamamlanmamış olması ve belki de Türklere taahhüt edilen teslim tarihlerinden önce değişikliklere maruz kalacak olması nedeniyle, Bristol Uçak Şirketi, şu aşamada bu tür bir uçağın temini için kesin bir rakam verecek bir durumda değildi. Yine de söz konusu Şirket, makine başına her bir uçağın Bristol'daki havaalanlarında kendi pilotları tarafından yapılacak yaklaşık 30 dakikalık test uçuşu ücretini de içeren yaklaşık bir fiyat belirleyeceklerini bildirmiştir.

Teknik Özellikler

Bristol Uçak Şirketi, şu aşamada Türkiye'ye “*Bristol*” Blenheim uçağının teknik özellikleri hakkında detaylı bilgi veremeyeceklerini ifade ettikten sonra Türklere tedarik edilecek olan makinelerin, kendileri tarafından İngiliz Hava Bakanlığı siparişleri için yapılan makinelerle kesinlikle aynı özellikleri taşıyacağı garantisini vermiştir. Bununla birlikte Şirket, Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne temin edilen model ile ilgili olarak makinelerde herhangi bir şekilde değişiklik yapmayı üstlenmeyeceklerini de belirtmiştir.

Teslimat

Bristol Uçak Şirketi tarafından sonradan belirtilecek ödeme koşullarına uyulmasına bağlı olarak, uçakların teslimatları aşağıdaki gibi yapılabilir:

1 makine	1 Ocak	1937
1 makine	Nisan	1937
1 makine	Mayıs	1937
1 makine	Haziran	1937
1 makine	Temmuz	1937
1 makine	Ağustos	1937
1 makine	Eylül	1937
1 makine	Ekim	1937
1 makine	Kasım	1937
1 makine	Aralık	1937

Toplam: 12 adet

Ödeme Koşulları

Bristol Uçak Şirketi, söz konusu uçaklar için Türkiye tarafından yapılacak olan ödemenin, İngiltere Bankası'nda bulunan hesaplarına yatırılmasını talep etmektedir. Her makine için gerekli ödeme bu hesaba yatırıldığında, teslimat programında belirtilen tarihe kadar sipariş edilen uçakların serbest bırakılması için gerekli olan başvuru, en az bir ay önce İngiliz Hava Bakanlığı'na yapılacaktır.

Bristol Uçak Şirketi, Londra'daki devlet dairelerinden edindiği bilgiye dayanarak, Türkiye'den İngiltere'ye para transferleriyle ilgili olarak o tarihlerde yaşanan gecikme sebebiyle, Türkiye tarafından kendilerine yapılacak ilk ödeme için muhtemel en erken tarihin Kasım 1936 olacağını tahmin ediyordu. Ayrıca Bristol Uçak Şirketi'nin düşüncesine göre, kendilerine herhangi bir ödeme yapılmadan önce, Türkiye'nin ödemesi gereken borçlar nedeniyle, bir uçağın satın alımına yetecek kadar sterlinin 1936 sonuna kadar tahakkuk ettirilmesi mümkün değildi. Bu durumda Şirket, Türk yetkililere 1 Ocak 1937'de ya da daha öncesinde teslim edilecek ilk makinenin maliyetini tam olarak karşılamak üzere, bu tür ek sterlin tutarları için ayrı düzenlemeler yapmaları önerisinde bulunmuştur. Yine, Bristol Uçak Şirketi'nin değerlendirmelerine göre, 1935 Ticaret Sözleşmesi kapsamındaki rakamlar esas alındığında 1937 sonuna kadar uçak satın almak için mevcut olan sterlin toplamı, Türkiye'nin o tarihte sipariş etmeyi düşündüğü 12 adet uçağın maliyetini karşılamak için yeterli değildi. Bu nedenle, Ticaret Sözleşmesi kapsamında beklenenden daha fazla sterlin olmasını sağlamak gerekli olacaktı.

İngiliz Hava Bakanlığı'ndan alınan bilgilere göre, 1937 sonuna kadar İngiliz-Türk Ticaret ve Ödemeler Sözleşmesi üzerinden uçak siparişlerinin ödenmesi için mevcut tutarların tahmini şu şekildeydi:⁴⁰²

1- 1937 sonuna kadar Türkiye'den ithalat ödemeleri için

<i>Sterlin ödemeleri (taşıma ücreti çıkarıldıktan sonra)</i>	<u><i>Sterlin</i></u>	<u><i>Sterlin</i></u>
<i>Temmuz 1936- Ekim 1937</i>	<i>1, 143,000</i>	—
<i>Kasım 1937- Aralık 1937</i>	<i>245,700</i>	—
<i>Toplam</i>	<i>1, 388,700</i>	

⁴⁰² PRO, AIR 2/1673, *Turkish Aircraft Orders*, 10.07.1936.

2- 1937 sonuna kadar Türkiye'den İthalat için

Sterlin ödemelerinin dağılımı

Alt Hesap A (%70)	972, 090	—
Alt Hesap B (%30)	416, 610	—
Toplam	1, 388,700	

3- 31 Mayıs 1936'da Alt Hesap A üzerinden tasfiye

bekleyen toplam tutarlar 839, 000 —

31 Mayıs 1936'dan beri artan diğer toplamlar

eklendiğinde (yaklaşık) 50, 000 —

889, 000

Geçmişteki sızıntılar nedeniyle Türk Hükümeti'nin

Alt Hesap A'ya muhtemel katkısı hesaptan çıkarıldığında 50, 000 —

Kesin Sonuç (1 Temmuz 1936) 839, 000 —

4- 1937 sonuna kadar Alt Hesap A'daki mevcut 972, 000 —

toplamlar

1 Temmuz 1936'da tasfiye bekleyen toplamlar hesaptan

çıkarıldığında 839, 000 —

% 20'si uçak siparişleri için kullanılabilecek

Alt Hesap A'daki toplamlar

— 133, 090

5- 1937 sonuna kadar % 20'si uçak siparişleri için

kullanılabilecek Alt Hesap A'daki toplamlar 133, 090 —

% 80'ini hesaptan indir 106, 472 —

1937 sonuna kadar uçak siparişleri için gerçekte

Alt Hesap A'da mevcut olan toplamlar

(toplamın % 20'si) — 26, 618

6- 1937 sonuna kadar Alt Hesap B'deki mevcut toplamlar	416, 610	—
5/6'sını hesaptan indir	347, 175	—
1937 sonuna kadar uçak siparişlerinin ödemesi için gerçekte Alt Hesap B'de mevcut olan toplamlar	—	69, 435
7- 1937 sonuna kadar uçak siparişleri ödemesi için mevcut toplamlar		
Alt Hesap A	26, 618	—
Alt Hesap B	69, 435	—
Toplam	96, 053	—

Yukarıda belirtilen rakamlara göre, 1937 sonuna kadar Ticaret ve Ödemeler Sözleşmesi çerçevesinde yaklaşık olarak yalnızca 96, 000 sterlin kullanılabilir durumda olacaktı. Üstelik Birleşik Krallık tarafından, bu rakamların da tamamen geçici olduğu ve onların aslında uygulamada gerçekleştirileceğine dair hiçbir kesin garanti verilemeyeceği de Türk yetkililere bildirilmiştir.⁴⁰³

Bristol Uçak Şirketi Müdürü G. H. Abell'in, İngiliz Hava Bakanlığı'na verdiği bilgiye göre Türkler, *Blenheim* uçağı siparişi vermek için gerekli parayı tedarik etmeyi başarmışlardır. Türkiye'nin bu siparişi önceki tarihlerde verememesinin ve dolayısıyla taraflar arasında bir sözleşme yapılmasının mümkün olamayışının nedeni, Türkiye ve İngiltere arasındaki Ticaret Antlaşması kapsamında mevcut para miktarının yetersiz oluşuydu. Ancak, Mr. Abell, Türklerin gereken miktarı başka kaynaklardan temin ettiğini düşünüyordu.⁴⁰⁴

Türkiye'nin, Birleşik Krallık'tan sipariş ettiği 12 Bristol uçağının arzu ettiği tarihte teslim edilmesi pek mümkün görünmüyordu. Çünkü, İngiliz Hava Bakanlığı'nın verdiği bilgiye göre Birleşik Krallık, Nos. 29, 30, 77, 78, 79, 151, 152, 153, 154 ve 297-305 olmak üzere Finlandiya'dan toplam 18, Nos. 201-210, 231-240,

⁴⁰³ PRO, AIR 2/1673, *Turkish Aircraft Orders*, 10.07.1936.

⁴⁰⁴ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 13.08.1936.

261-270 ve 306-315 olmak üzere Avustralya'dan ise toplam 40 adet “*Blenheim*” ve “*Bristol 149s*” talebi daha almıştır.⁴⁰⁵

Yapılan hesaplamalara göre, Haziran 1937 sonuna kadar üretilecek olan *Blenheim*'lerin toplam sayısı 186'yı bulacaktı. Finlandiya'ya verilecek uçaklar bu sayıdan çıkarıldıktan sonra, İngiliz Hava Bakanlığı'nın belirlediği C Tasarısı kapsamında gereken uçak filolarını tamamlamak ancak mümkün olacaktı. C Tasarısı kapsamında lazım olan uçak filolarını bir çekirdeği ile birlikte düzenlemek mümkün olmasına rağmen söz konusu tasarının motorların aşırı ısınmasından dolayı motor kapaklarının değiştirilmesi nedeniyle Bristol uçaklarının, dağıtımındaki yaklaşık üç aylık gecikmeden etkilendiği de göz önünde bulundurulduğunda Haziran 1937 tarihinden sonraya kadar tamamlanmaları pek de muhtemel değildi. Bu nedenle, C Tasarısı tamamlanmadıkça, uçakların ilk 186'sı takriben Ekim 1937'de teslim edilmeden önce, İngiliz Hava Bakanlığı'nın hiçbir *Blenheim* uçağını Türkiye'ye teslim etmesi imkan dahilinde görünmüyordu.⁴⁰⁶

İngiliz Hava Bakanlığı, ilk 186 uçağın üretiminden sonra, aşağıdaki taahhütleri karşılamayı planlamıştır:⁴⁰⁷

- (a) Avusturya için 40 adet “*Bristol 149s*”.
- (b) Finlandiya için 9 adet *Blenheim*.
- (c) 3 adet “*Hind*” uçak filosunun yeniden teçhizatlanması. “*Hind*” uçakları, diğer filodaki “*Harts*” uçakları yerine tahliye edilmiştir. “*Harts*” uçakları, Güney Afrika tarafından acil olarak istenmekte olup teslimatının 1937 sonundan önce yapılması gerekmektedir.
- (d) Mart 1938'e kadar “*Bristol 149*” ile birlikte yurtdışına 3 yeni uçak filosunun yapımı.
- (e) “*Metropol Uçak Filosu*” gücünü kademeli olarak 18 I. E.'ye yükseltmek.

1938 Mart'ından kısa bir süre sonra tamamlanmaları arzu edilen bu taahhütler, yaklaşık olarak 535 kadar üretilmiş uçağı içeriyordu. Birleşik Krallık için politik olarak, Türkiye ve Avustralya'nın ihtiyaçlarını karşılamanın çok önemli olduğunu düşünen İngiliz Hava Bakanı, Türkiye'nin gereksinimleri göz önünde

⁴⁰⁵ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 17.08.1936.

⁴⁰⁶ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 17.08.1936.

⁴⁰⁷ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 07.08.1936.

bulundurulduğunda aşağıdaki uçakların Türkiye için tahsis edilmesini tavsiye etmiştir.⁴⁰⁸

Tahmini Teslim Tarihi

Nos. 31-32 Nisan 1937

80-81 Haziran 1937

155-156 Eylül 1937

195-200 Ekim 1937

Yukarıda belirtilen bu tarihler, üretimde rapor edilen üç aylık bir gecikme olmasına izin veriyordu.

İngiliz Hava Bakanı, bu teklifine alternatif olarak ilk olarak C Tasarısı'nın tamamlanmasının gerektiğini düşünmekle birlikte, Türkiye'nin, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin yukarıda bahsedilen 1937'deki diğer ihtiyaçlarından daha öncelikli olduğuna karar verilmesi halinde Nos. 189-200 uçaklarının tahmini olarak Ekim 1937'de Türklere teslim edilmesini önerisinde bulunmuştur.⁴⁰⁹

Türkiye ile yakınlaşmanın İngiliz çıkarlarına hizmet edeceğini inanan Hava Bakanı'nın düşüncesine göre, politik gidişatın böyle bir durumu haklı çıkarması durumunda, Türk isteklerini olabildiğince karşılamak konusundaki arzularını göstermek için muhtemel en iyi çözüm, C Tasarısı'ndaki uçak filolarının tamamlanması için ayrılan mevcut erken teslimatlardan iki tanesini Türkler için ayırmak ve kalan 10 tanesini ise C Tasarısı tamamlandıktan sonra onlara vermek olacaktı.⁴¹⁰

İngiltere, 12 *Blenheim* uçağına sahip olmak isteyen Türkiye'ye özel bir muamele yaparak bir ilk teslimat olarak kendi üretim serilerinden Nos.31 ve 32'nin, ikinci teslimat olarak bu serilerden Nos.191-200'ün Türklere verilmesine karar vermiştir. Ancak bu özel düzenlemenin gerçekleşmesinin şu şarta bağlı olacağı Bristol Uçak Şirketi'ne ve Türk yetkililere bildirilmiştir: İngiltere, sadece Türk makinelerini değil, tüm üretim akışını geciktirecek hiçbir yapısal değişikliği kabul edemeyeceği için Türkiye, Birleşik Krallık Hava Kuvvetleri standardına uygun olarak yapılan makineleri almak zorundaydı.⁴¹¹

⁴⁰⁸ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 17.08.1936.

⁴⁰⁹ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 17.08.1936.

⁴¹⁰ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 21.08.1936.

⁴¹¹ PRO, AIR 2/1673 *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 07.09.1936.

Ayrıca, İngiliz Dışışleri Bakanlığı'nın, Türklere 12 adet *Blenheim* uçağı tedarik edilmesi konusunda oldukça endişeli olduğı bir husus daha vardı. Söz konusu makinelerin yapımıyla alakalı en mühim nokta, uçaktaki silah taretleriydi. İngiliz Hava Bakanlığı'nın düşüncesine göre, bu bir sır olduğı için Türklere çok açıkça İngiliz silah taretlerine sahip olamayacakları söylenmeli ve kendilerine daha küçük taretli makineler alıp kendi düzenlemelerini yapmaları, uçakların tesliminden sonra eksikliklerini karşılamaları tavsiye edilmelidir.⁴¹²

İngiliz Dışışleri Bakanlığı'nın edindiğı bilgiye göre, Türklere tedarik edilecek 12 *Blenheim* uçağının ilk iki tanesi yaklaşık olarak Nisan ayında, kalan 10 tanesi ise Ekim-Kasım gibi hazır hale gelecekti. Teslim edilecek uçaklarda daha az bir güçle çalışan arka silah taret, *Lewis* silahı montajı, önü sabit tabanca ve çalışma mekanizması, bomba taşıyıcıları ve dişli bomba bırakma, otomatik kontrol ve kabloşuz verici ve alıcı ve diğerk küçük birkaç parça daha bulunacaktı. Bunun, uçakların doğal olarak az ya da çok tamamlanmış bir durumda kendilerine teslim edileceğini bekleyen Türkler için çokta memnun edici bir düzenleme olmayacağı açıktı. Bristol Uçak Şirketi, yukarıda belirtilen tüm gizli öğelerin yerine, gizli olmayan ekipmanları geçirebileceğini belirtmesine rağmen, böyle bir düzenleme yalnızca Türklerin *Blenheim* siparişini değil, aynı zamanda İngilizlerin kendi uçak üretimlerini de geciktireceğı için, İngiliz Hava Bakanlığı, bu teklifin kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Bu durumda İngiliz Hava Bakanlığı ile Dışışleri Bakanlığı'nın, söz konusu sorunu çözebilmek için öncelikle Türklere verilecek olan uçaklarda hangi öğelerin gizli olarak kabul edileceğini ve Türklere şikayet sebebi vermeden bunlardan hangilerinin teçhizattan çıkarılabileceğini belirlemesi gerekecekti. Görünüşe göre, İngiltere'nin, Türkiye'ye teslim edilecek olan uçaklarda Türklerin sahip olmasına izin veremeyeceğı en mühim öğeler bomba taşıyıcıları ve arka silah taretiydi. Türkiye'ye, uçaklarda doldurulacak yerlerin çizimlerini vermek ve böylece makinelerin teslim edilmesinden sonra, Türkler tarafından kendilerinin monte edebilecekleri yerli ekipmanı, Türk tasarımcıları ve fabrikalarının hemen üretmeye başlamasını sağlamak bir çözüm olabilirdi. Alternatif olarak, İngiliz Hava Bakanlığı tarafından görevlendirilmeyen bir uçak şirketinin Türklere teslim edilecek

⁴¹² PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 09.09.1936.

olan uçakları acil olarak devralarak gizli olan öğelerin yerine gizli olmayan ekipmanı yerleştirmesi de düşünülebilirdi.⁴¹³

Bu konuya verilen politik önem dolayısıyla Birleşik Krallık'ın ilgili birimlerinin, birlikte çalışarak her iki tarafı da tatmin edecek bir çözüm yoluna ulaşması, Türkler tarafından sipariş edilen uçak siparişlerinin kendilerine teslim edilmesinin önündeki ciddi bir engeli ortadan kaldıracaktı.

Türkiye, ihtiyaç duyduğu uçakları İngiltere'den satın almak üzere Bristol Uçak Şirketi ile görüşmelerini sürdürürken, farklı uçak şirketleri de Türklerin bu gereksinimlerini karşılamak üzere çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. *Daily Telegraph* gazetesi muhabiri ve *General Aircraft Şirketi*'nin Türkiye'deki temsilcisi Mr. Walton'un verdiği bilgiye göre, Messrs Hawker-Siddeley Uçak Firması, Türk Genelkurmayı'na *Gladiator* uçağı teklif etmiştir. Türk Genelkurmayı, sipariş vermeden önce kendisine sunulan tek kişilik avcı uçağı tekliflerini inceleyerek karar vermeye çalışıyordu. Bir Fransız firması olan *Morane-Saulner*, Türklere 490 kms p.h. (306 m.p.h.) hıza sahip bir makine teklif etmiştir. Türkiye ile bir sözleşme yapmak konusunda kararlı olan ve böylece Türk uçak pazarında yeniden yer edinmeye çalışan Fransızların bu teklifi, Türk Genelkurmayı'nın oldukça ilgisini çekmiştir.⁴¹⁴

Türk Genelkurmayı, Mr. Walton'un Ankara'daki acentesine, İngilizlerin 480 k.p.h. (300 m.p.h. ya da Fransızlar'ınkinden 10 k.p.h. daha az) bir hızla Hawker *Furry* uçağı teklif etmeleri halinde, İngiliz teklifini Fransızlar'ınkinden tercih edeceklerini bildirmesine rağmen, Mr. Walton'un firması *General Aircraft*'ın elindeki en son model Rolls-Royce Kestrel 16 motorlarıyla *Furry* uçağı, yalnızca 240 m.p.h. hız yapabilirken, İngilizler tarafından böyle bir teklifte bulunulması söz konusu olamazdı.⁴¹⁵

Türklere ayrıca, 470 k.p.h. hıza sahip Amerikan *Bellanca* avcı uçağı, 7 tonluk Fransız *Amict* bombardıman uçağı da teklif edilmiştir. Ancak Türk Genelkurmayı, özel bir çeşit bombardıman uçağı olarak *Bristol* seçmeyi arzu etmekte olup, bu siparişin Büyük Britanya'da düzenlenmesi halinde, gereken her çeşit uçak için

⁴¹³ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 11.09.1936.

⁴¹⁴ PRO, AIR 2/1673, *Turkey/ Aircraft Orders*, 27.08.1936.

⁴¹⁵ PRO, AIR 2/1673, *Turkey/ Aircraft Orders*, 27.08.1936.

gelecekteki tüm siparişlerini mümkün olduğunca Büyük Britanya’da vermeyi düşünüyordu.⁴¹⁶

Eğitim uçağı olarak Türk Genelkurmayı’na Alman *Gotha* ve Fransız *Morane* makineleri sunulmuştur. Türk Genelkurmayı gerekli olan tüm askeri ihtiyaçlarını büyük ölçüde Birleşik Krallık’tan karşılamayı istediğı için, Türk yetkililer tarafından Mr. Walton’un acentesine Alman ve Fransız makinelerine rakip olacak bir İngiliz eğitim uçağı tedarik edip edemeyecekleri sorulmuştur. Mr. Walton’un tek kişilik gelişmiş eğitim uçağı olarak yapabildiğı tek teklif olan Hawker *Furry* uçağı da Türk ihtiyaçlarını karşılamıyordu. Türkler tarafından arzu edilen makine, çift kontrollü iki kişilik eğitim uçağı olan *Avro* ile benzerdi.⁴¹⁷

Türk Genelkurmayı’nın ihtiyaçlarını ve isteklerini göz önünde bulunduran İngiliz Hava Bakanlığı, Türk uçak siparişlerine ilişkin şu temel noktaları saptamıştır:⁴¹⁸

- 1-“*Furry*”, Türklerin en azından 450 k.p.h. hız istemesi nedeniyle o an için uygunsuzdur.
- 2-“*Gladiator*”, aynı nedenle uygunsuzdur.
- 3- 40 tanesi 20 mm. Orlikan bombardıman topu ile birlikte teslim halinde olan *P.Z.L.* uçağı, sahip olduğu Gnone Rhone K.14 motoru ile 440 k.p.h. hıza ulaşmaktadır.
- 4- 20 adet *P.Z.L. P.24* daha Türkiye’de inşa edilmektedir ve ileride bu uçaktan bir 40 adet daha üretilebilir. Türkiye bu uçak üretimi için sınırsız lisansa sahiptir.
- 5- Türkiye, tek kişilik uçak için en az 450 k.p.h. hız istediğı için İngilizler, Bristol “*Blenheim*” uçağının hızının 450 k.p.h olduğu garanti etmektedir.
- 6-“*Hurricane*” uçağının üretimi için Türklere ruhsat verilmelidir.

Bu arada İngiliz istihbaratının edindiğı bilgiye göre Almanya, bombardıman uçağı, bombardıman topu ile birlikte tek kişilik “*Heinkel*” uçağı (490 k.p.h. hıza sahip olduğu iddia edilmektedir.), mühendisler, havalimanı ekipmanı, personel eğitmenlerini tedarik etmek üzere 10 yıllık bir programı Türkiye’ye teklif etmesi için *Krupp* firmasına yetki vermiştir. Ödeme şekli, takas olacaktı. Doğru olması halinde, söz konusu teklifin Çanakkale ve İstanbul Boğazları’nın istihkam edilmesiyle ilgili

⁴¹⁶ PRO, AIR 2/1673, *Turkey/ Aircraft Orders*, 27.08.1936.

⁴¹⁷ PRO, AIR 2/1673, *Turkey/ Aircraft Orders*, 27.08.1936.

⁴¹⁸ PRO, AIR 2/1673, *Turkey/ Aircraft Orders*, 27.08.1936.

olduğunu düşünen İngiliz Hava Bakanlığı'na göre, Türklere yapılan bu teklif, müthiş olsa da Türkiye'deki Alman askerî müdahale ve başarısı kesinlikle kabul edilemezdi. Almanların Türkiye üzerindeki nüfuzunu arttırmasından endişe eden ve bu nedenle Almanların cazip teklifini arka plana atmak isteyen İngiltere, Türklere istedikleri gibi en az 450 k.p.h. performansına sahip bir makine temin edinceye ve "*Hurricane*" üretimi için kendilerine lisans verilmesi kesinleşinceye kadar P.Z.L. tek kişilik uçağının yapımının devam etmesine karar vermiştir.⁴¹⁹

İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine, Türklerin İngiltere'den satın almak istedikleri Blenheim uçaklarına ilişkin hazırlamış olduğu raporunda, durumu özetleyen çeşitli bilgilere yer vermiştir. Buna göre: İngiltere, kendisinden 12 "*Blenheim*" uçağı talep eden Türkiye'ye bir ayrıcalık tanıyarak, ilk teslimat olarak kendi üretim serisinden Nos.31-32'nin ve ikinci teslimat olarak da Nos.191-200'ün Türklere verilmesini uygun bulmuştur. İngiliz Hava Bakanlığı, yapılan Türklere tedarik edilecek 12 "*Blenheim*" uçağının ilk iki tanesinin yaklaşık olarak Nisan ayında, kalan 10 tanesinin ise Ekim-Kasım gibi hazır olacağını bildirmiştir. Ancak, uçakların yapımını üstlenen Bristol Uçak Şirketi'nin düşüncesine göre, ilk iki Blenheim uçağı yani Nos.31-32, Haziran 1937'de ve kalan 10 tanesi yani Nos.191-200 ise Şubat 1938'de Türklere teslim edilmeliydi. Görüldüğü gibi İngiliz Hava Bakanlığı'nın uçakların teslim tarihine ilişkin verdiği tahmini tarih ile Bristol Uçak Şirketi tarafından açıklanan tarihler arasında birkaç aylık bir fark mevcuttu. Blenheim uçaklarının teslimatlarındaki gerileme İngiliz Hava Bakanlığı'nı, 11 Blenheim uçak filosunun 5'ini geçici olarak "*Hind*" ya da "*Anson*" uçakları ile donatmak zorunda bırakmıştır. Kalan 6 Blenheim filosu ise 30 Haziran 1937'de bir uçuş üssünde olacaktı. Bu arada 30 Haziran 1937 tarihine kadar 12 I.E.+4 I.R. ile donatılması gereken 11 Blenheim filosunun hiçbirisi, Ağustos 1937'ye kadar 12 I.E.'ye sahip olamayacaktı.⁴²⁰

Türk Hava Ataşesi Yüzbaşı Rıfat Özdeş, Blenheim sözleşmesinin son durumu hakkında bilgi edinmek üzere İngiliz Hava Binbaşısı A. R. Boyle ile görüşmüştür. Binbaşı Boyle'un düşüncesine göre Hava Bakanlığı, Bristol Uçak Şirketi'nin tahmininin kötümser olduğunu umut ediyordu. Zira, üretimde meydana gelecek herhangi bir gecikme Türk siparişlerinin teslimini olduğu kadar, İngiliz Kraliyet

⁴¹⁹ PRO, AIR 2/1673, *Turkey/ Aircraft Orders*, 29.08.1936.

⁴²⁰ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 16.01.1937.

Kuvvetleri'nin ilerlemesini de olumsuz yönde etkileyecekti. İngilizlerin, Türklere yardım etmek için azamî isteklerine rağmen zaten yapmış olduklarından daha fazlasını yapmalarının mümkün olmadığını ifade eden Binbaşı Boyle, görüşmeleri sırasında Türkiye gibi İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin de üretimin hızlanmasıyla kar edeceğini ve üretimin yavaşlamasıyla zarar göreceğini Yüzbaşı Özdeş'e açıklamıştır. Yüzbaşı Özdeş, Türkiye'nin makul bir şekilde erken teslim şartıyla 12 “*Blenheim*” uçağı daha satın almak için hazırlandığı bilgisini vermiştir. Kendisine, bu ekstra 12 uçak için yaklaşık bir teslim tarihi veremeyeceğini belirten Binbaşı Boyle'un önerisi üzerine Yüzbaşı Özdeş, söz konusu bu ilave 12 uçak için yazılı bir başvuruda bulunmak üzere, Albay Celal Yakal'dan talimat beklemeye başlamıştır.⁴²¹

Ne var ki, ikinci bir parti 12 Blenheim uçağı için iki ülke arasında yapılan müzakereler tatmin edici bir şekilde ilerlememiş, Bristol Uçak Şirketi, Türklerden bu siparişe ilişkin herhangi bir cevap edinme konusunda başarılı olamamıştır. Bristol Uçak Şirketi yetkililerinin izlenimlerine göre Türkiye, bu uçakları edinme konusunda artık eskisi kadar istekli değildi.⁴²²

Bu sırada İngiltere, diğer yabancı ülkeler tarafından verilen siparişleri yetiştirmek konusunda da müşkül bir durumda bulunuyordu. Siparişinin kısa bir süre içerisinde tamamlanması gereken ülkelerden biri de Yugoslavya'ydı. Ancak İngiltere, 2 tanesi 1937 yılı sonunda dağıtım için zaten hazır olan bir dizi Bristol Blenheim uçağını (muhtemelen 12 adet), mümkün olan en kısa sürede Yugoslavlara teslim etmek hususunda endişeliydi. 1939 yılından önce yabancı siparişlerin lehine herhangi bir değişiklik yapılması mümkün görünmüyordu. İngiltere için Yugoslavya'ya verilecek uçakların teslim edilmesini hızlandıracak tek yol, diğer bazı yabancı devletleri kendileri için tahsis edilen uçakların teslim tarihlerinin ertelenmesi ya da uçakları almaktan vazgeçmeleri için ikna etmek olacaktı. Böyle bir hareketi kabul edecek tek muhtemel ülke olarak, Türkiye görünüyordu. Ancak İngiltere açısından, dostluğu açık bir şekilde Türklerden daha az güvenilir olan Yugoslavya'yı memnun etmek için, Türklere en ufak bir baskı bile yapmak başvurulabilecek bir yol değildi. Yine de bu çeşit makine üzerindeki yoğun talepleri göz önünde bulundurarak Türkiye'nin, ikinci bir 12 Blenheim uçağı siparişini iptal etmeyi düşündüğünü ya da

⁴²¹ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 29.01.1937.

⁴²² PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 09.08.1937.

en azından bu uçakların hepsinin ya da bir kısmının kendisine teslim edilme tarihinin ertelenmesini tercih ettiğini bilmek İngiltere için oldukça rahatlatıcı olacaktı.⁴²³

Bristol Uçak Şirketi, Türkiye tarafından sipariş edilen Bristol “*Blenheim*” uçaklarının ikisini, Temmuz 1937’de Türklere teslim etmeye hazır hale getirmiştir. Ne var ki, gemi ile doğrudan İngiltere’den İstanbul’a gönderilmesi planlanan uçakların Türkiye’ye taşınması konusunda büyük bir güçlük ortaya çıkmıştır. Türk yetkililer, bu uçakları taşıyacak geminin Türkiye’ye giderken İspanyol Milliyetçi Deniz Kuvvetleri tarafından yolunun kesilmesi ve uçakların ele geçirilmesinden endişe duymuşlardır. Bu nedenle Türkiye, sipariş ettiği uçakları taşıyan geminin İspanya sularından geçerken Franko kuvvetlerinin hoş karşılanmayacak teftiş ya da muayene gibi muamelelerine maruz kalmasını önlemek maksadıyla, İngiltere Dış İşleri Bakanlığı nezdinde Londra’daki Türk Büyükelçiliği vasıtasıyla bir girişimde bulunmuştur.⁴²⁴

Türk yetkililerin, uçakların nakledilmesi konusundaki endişesi çok da yersiz sayılmazdı. Nitekim, yakın bir tarihte Türkiye’nin Belçika’dan satın aldığı savaş malzemesinin sevkiyatı sırasında, Belçika’dan Türkiye’ye bir Yunan vapuruyla giden malzeme, İspanyol milliyetçi güçleri tarafından ele geçirilmiştir. Tekrar aynı durumla karşılaşmak istemeyen Türkiye, söz konusu uçakların Fransa üzerinden Türkiye’ye nakledilmesini düzenlemeye çalışmışsa da bu yöntemin de kullanışsız olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle Türkiye, İngiltere’den İspanyol kıyısının yakınından geçerken bu uçakları taşıyan gemiye açık denizde özel koruma verilmesini teklif etmiştir. Ancak İngiliz yetkili makamları tarafından, geminin İspanyol karasularından geçmesi halinde böyle bir korumayı vermenin güç olacağı, bununla birlikte söz konusu uçakların Türkiye’ye nakledilmesiyle bağlantılı olabilecek her türlü olanağın Türklere verilmesinin kendileri tarafından arzu edildiği Türk yetkililere bildirilmiştir.⁴²⁵

Birleşik Krallık’tan satın alınacak olan Bristol “*Blenheim*” uçaklarının şartnameleri ile yedek parçalarının Türkiye’de yapılabilmesi için gerekli olan teknik konuların yerinde tetkik etmek üzere bir Türk mühendisin İngiltere’ye gönderilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür. Aynı zamanda bu uçakların

⁴²³ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 09.08.1937.

⁴²⁴ Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/10/59/399/6, 12.11.1937.

⁴²⁵ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 04.08.1937.

üretimlerinin ve tamirlerinin nasıl yapılacağını öğrenmekle görevlendirilecek olan bu mühendisin, 6 ay süreyle İngiltere’de kalmasına karar verilmiştir.⁴²⁶

Türkiye, Bristol 142 “*Blenheim*” çift motorlu bombardıman uçağı için İngiliz Uçak Şirketi Bristol ile, 16 ayda 14 makine teslimini içeren Bristol “*Blenheim*” Sözleşmesi’ni 28 Ağustos 1936’da Londra’da imzalamıştır.⁴²⁷ Aynı tarihlerde, İngiliz “*Hawker-Siddeley*” Uçak Şirketi’nin Avrupa Bölge Müdürü olan Mr. C. S. Emery, Türk uçak pazarının olanaklarını araştırmak üzere Türkiye’ye giderek, Ankara’daki Havacılık Müdürü Albay Celal ile görüşmüştür. Albay’ın verdiği bilgiye göre, Türk hava makamları, Albay Celal’in performanslarını tam olarak bildiği Hawker “*Furry*” ya da *Gloster “Gladiator”* ile ilgilenmiyordu. Söz konusu bu uçakların performansı, Türklerin avcı uçaklarının sahip olmasını arzu ettiği performans olan 450 k.p.h.’nin altındaydı. Hawker “*Hurricane*” (*Rolls Royce Merlin* motoru) tek kişilik avcı uçağına büyük ilgi duyan Albay, Hava Bakanlığı tarafından resmi olarak gönderildiği Hawker fabrikasında uçağın prototipini görmüşse de, “*Hurricane*” hakkında ayrıntılı bir bilgiye sahip değildi.⁴²⁸

Görüşme sırasında Albay Celal’in Mr. Emery’e bildirdiğine göre, İngiliz Hava Bakanlığı tarafından, Türklerin “*Hurricane*” uçağına sahip olmalarına ve 1937’de Türkiye’de “*Hurricane*” uçağı inşa etmek için bir lisans edinmelerine izin verilmesi büyük bir önem taşıyordu. Mr. Emery’nin, firması adına Türk Genelkurmayı’na böyle bir vaatte bulunması elbette mümkün değildi. Ancak, İngiliz Hava Bakanlığı’nın Türk yetkili makamlarıyla “*Hurricane*” uçağı üzerinde bir anlaşmaya varmaları, İngilizlerin Türk uçak pazarındaki yerlerini daha da güçlendirecek mükemmel bir şans olacaktı. Bu durumda Mr. Emery’nin Albay’a sunduğu öneri, Türklerin ihtiyaçları için Londra’daki büyükelçilikleri aracılığıyla Birleşik Krallık’ın ilgili bölümlerine başvurmalarıydı.⁴²⁹

Albay’la yaptığı görüşme boyunca kendisinden, son derece İngiliz yanlısı ve siparişlerini Büyük Britanya’ya vermek için istekli ve biraz da Alman karşıtı bir izlenim edindiğini belirten Mr. Emery’nin, Albay Celal ile yaptığı görüşmede edindiği bilgilere bakıldığında, Türk Hava Kuvvetleri’nin ihtiyaçları doğrultusunda bazı olumlu gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Şöyle ki, 20 mm. *Oerlikon*

⁴²⁶ Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/82/21/5, 21.03.1938.

⁴²⁷ PRO, AIR 2/1673, Turkey/ Aircraft Orders, 29.08.1936.

⁴²⁸ PRO, AIR 2/1673, Turkey/ Aircraft Orders, 02.09.1936.

⁴²⁹ PRO, AIR 2/1673, Turkey/ Aircraft Orders, 02.09.1936.

bombardıman topu ile birlikte Polonya P.Z.L. tek kişilik avcı uçağı Türklere teslim edilmek üzereydi. Ayrıca Türkler tarafından verilen toplam 60 uçak siparişinin 40'ı tamamlanmış olarak tedarik edilecek, kalan 20 tanesi ise motoru hariç Türkiye'de yapılacaktır. Mr. Emery'e göre, Albayın dile getirdiği gibi Türklerin "Hurricane" uçağı yapmak için gereken lisansı edinmeleri durumunda büyük ihtimalle Kayseri'de bir 40 Hurricane uçağı daha yapılacaktı.⁴³⁰

2.3.3. Türkiye'nin Birleşik Krallık'tan Avro-Anson Uçağı Talebinde Bulunması

Türkiye, satın aldığı döneminin en yüksek nitelikli ve modern özelliklerine sahip bombardıman uçaklarını kullanacak kişileri yetiştirmek üzere alınması tasarlanılarak 1938-1939 Türk hava programına dahil edilen bombardıman talim uçakları için yabancı ülkelerde çeşitli incelemeler yaptırmıştır. Yapılan tetkikler sonucunda, Türkiye'nin bu uçaklarda aradığı özelliklerin sadece İngiliz Avro Anson uçağında mevcut olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine Türkiye, Birleşik Krallık'tan 1,614,140 Türk lirası olarak tahmin edilen tutarı aşmamak üzere yedek motoru ve parçaları ile komple olarak 25 adet çift motorlu Avro Anson bombardıman talim uçağını pazarlıkla satın almaya karar vermiştir.⁴³¹

Türkiye, savunma ihtiyaçları için oluşturduğu hava programı gereğince ihtiyaç duyduğu 25 adet Avro-Anson uçağını Birleşik Krallık'tan sipariş etmek imkanlarını Ocak 1939'da araştırmaya başlamıştır. Hava Bakanlığı'ndan Binbaşı Boyle'un konuyla ilgili göndermiş olduğu rapora göre, Türkler söz konusu uçaklara mümkün olan en kısa sürede sahip olmayı arzu etmektedir.⁴³²

Bununla birlikte Boyle'un ifade ettiğine göre, zaten Yunanistan da 12 adet Avro-Anson uçağı için İngilizlere başvurmuş ve 12 adet daha rica eden telgrafi Atina'dan henüz ulaşmıştı. Yunanlılar henüz bilgilendirilmemekle birlikte İngiliz Hava Konseyi, aslında ilk 12 uçağın tahliyesini onaylamaya karar vermişti. Bu uçaklar, büyük bir ihtimalle hemen ihracat için kullanılabilir olacaktı. Ancak, daha fazla Avro-Anson uçağının 1939 sonundan önce Yunanistan ya da Türkiye için hazır hale getirilip getirilemeyeceği şüpheliydi. Binbaşı Boyle, Türkler yıl sonuna kadar beklemek üzere ikna edildiği takdirde Türk gereksinimlerini karşılamak için ortada

⁴³⁰ PRO, AIR 2/1673, *Turkey/ Aircraft Orders*, 02.09.1936.

⁴³¹ Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge: 030/18/01/02/86/13/12, 21.02.1939.

⁴³² PRO, FO 371/23289, *Avro-Anson Aircraft Required by Turkish Government*, 18.01.1939.

herhangi bir zorluk kalmayacağını düşünüyordu. Dışişleri Bakanlığı'ndan J. R. Colville'in fikri ise, Türkiye'nin talebine cevap olarak, durumu kendilerine tamamen açık bir şekilde izah ederek uçakların teslimi için 1939'un sonuna kadar beklemeyi kabul edip etmeyeceklerinin sorulması yönündeydi. Türklerin yıl sonuna kadar beklemeyi reddetmesi halinde iki ülkenin de benzer siparişlerini aynı tarihlerde karşılamak mümkün olamayacağından Binbaşı Boyle, Hava Konseyi henüz Yunanistan için 12 uçağın tahliye edilmesi için emir vermeden önce Yunan siparişinin, Türk siparişine göre önceliğe sahip olup olmadığına karar verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ancak Boyle'a göre, bu karar verilirken Birleşik Krallık'ın Yunanlılara henüz hiçbir şey vermemişken, Türklere önemli miktarda uçağı zaten temin etmiş olduğu gerçeğı de göz önünde bulundurulmalıdır.⁴³³

İngiliz-Türk kredi antlaşması kapsamında, Türkiye'ye 25 Anson uçağı temin etmek için bir sözleşme yapmak üzere taraflar arasında zaman zaman yapılan müzakereler sonucunda sözleşme, Temmuz 1939'da imza için hazır bir hale getirilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin, söz konusu bu uçaklar için A.I.D. sertifikaları istemesi, sözleşmenin tamamlanma sürecinde önemli bir güçlük ortaya çıkarmıştır. A.V.Roe Şirketi'nden Mr. Dobson'un, Birleşik Krallık Hava Bakanlığı'na konuyla alakalı vermiş olduğu bilgiye göre, yabancı sözleşmeler için bu, olağan bir uygulama değildi. Aslında tüm makineler, firmaların şüphesiz A.I.D. tarafından denetlenen ve onaylanan kendi incelemelerinden geçiyordu. Ayrıca, A.V.Roe Şirketi, zaten genellikle imzalanan sözleşme kapsamında inşa edilen uçağın, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nde kullanılmak üzere inşa edilenlerle tamamen aynı yöntem ve talimatlar altında yapıldığını belirtmek için kendi baş müfettişlerinin sertifikalarını veriyordu. Ne var ki, şirket yetkilileri tarafından tüm bu prosedür kendilerine açıklanmış olmasına rağmen Türkiye, A.V.Roe Şirketi'nin bu denetleme için şahsen söz verdiklerini ileri sürerek A.I.D. denetlemesindeki ısrarına devam etmiştir.⁴³⁴

Anson uçağı olması durumunda, bu hizmet için Havacılık Denetim Dairesi'nin uçak başına £ 250 civarında ücret talep ettiğine işaret eden Mr. Dobson, Türklere

⁴³³ PRO, FO 371/23289, *Avro-Anson Aircraft Required by Turkish Government*, 18.01.1939.

⁴³⁴ PRO, AVIA 15/2286, *Construction of 25 "Anson" Aircraft by A.V.Roe&Co. Limited for the Turkish Government*, 13.07.1939.

ilave olarak £ 250'e kadar bir ücret talep etmelerini, ya da bu ilave ücreti Hava Bakanlığı'nın belirlemesini önermiştir.⁴³⁵

Bu güçlük karşısında Birleşik Krallık Hava Bakanlığı'nın önünde iki seçenek vardı: A.I.D'nin, Türkiye'ye sunulacak bir iyi niyet göstergesi olarak Anson uçaklarını denetleyip onlara sertifika vermek ya da prosedürü değiştirmeden olağan şekilde uygulamak.

Birleşik Krallık Hava Bakanlığı'ndan, Türkiye'nin A. V. Roe Şirketi'nden satın almakta olduğu Anson uçaklarının denetimi hakkında ortaya çıkan bu güçlüğe ilişkin yapılan açıklamada, genel olarak uygulanan denetim prosedürüne ilişkin bilgiler de verilmiştir. Buna göre, yabancı ülkeler İngiliz müteahhitlerden Kraliyet Hava Kuvvetleri için önceden üretilmiş olan askeri bir uçak satın almak istediklerinde normal prosedür, müteahhitten uçakların Kraliyet Hava Kuvvetleri için yapılanlarla aynı yöntem ve aynı malzemelerle üretilmesini ve onların Hava Bakanlığı tarafından onaylı Denetim Kurulu'nca kontrol edilmelerini sağlayacak bir sertifika kabul etmeleri olmuştur. Böyle bir denetleme için ısrar edilmesi, uçakların dağıtımının ertelenmesine ve ayrıca incelenen her bir uçak için oldukça fazla bir ücret ödenmesine neden olacaktı. Bununla birlikte Türkiye'nin, belirtilen bu bedellere rağmen yine de denetimin uygulanmasını istemesi halinde Hava Bakanlığı anlaşmalı tarafla gerekli düzenlemeleri elbette yapacaktı.⁴³⁶

Birleşik Krallık Hava Bakanlığı, Türkiye'ye bir alternatif olarak aşağıdaki fıkranın sözleşmeye eklenmesini teklif etmiştir.⁴³⁷

Tedarikçi firma, Türkiye'ye aynı zamanda İngiliz Hava Bakanlığı temsilcileri tarafından imzalanan sertifikalarla birlikte, her bir uçağın Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne verilen "Anson" uçağına benzer şekilde ve benzer malzemelerle yapılmasının sağlanması ve uçakların yapımı sırasında Hava Bakanlığı'nın onayına sahip olan ve Havacılık Denetim Müdürlüğü'nün doğrudan denetimi altında çalışan A.V.Roe&Co.Ltd. Firması'nın Denetim Kurulu tarafından denetleneceğini de taahhüt eder.

⁴³⁵ PRO, AVIA 15/2286, *Contruction of 25 "Anson" Aircraft by A.V.Roe&Co. Limited for the Turkish Government*, 13.07.1939.

⁴³⁶ PRO, AVIA 15/2286, *Contruction of 25 "Anson" Aircraft by A.V.Roe&Co. Limited for the Turkish Government*, 17.07.1939.

⁴³⁷ PRO, AVIA 15/2286, *Contruction of 25 "Anson" Aircraft by A.V.Roe&Co. Limited for the Turkish Government*, 26.07.1939.

2.3.4. Türkiye'ye Lysander Uçağı Temin Edilmesi

Türkiye, Birleşik Krallık'tan Lysander uçağı talebinde bulunmuş ve bu talebin sonucunda bu uçakların temini için İngiliz Westland Aircraft Ltd. Firması ile anlaşmıştır.⁴³⁸

Türkiye'nin, 36 adet Lysander uçağının temin edilmesi için Westland Aircraft Ltd. Firması ile 1938 Türk-İngiliz Silahlanma Kredisi Sözleşmesi'nin şartları kapsamında imzaladığı sözleşmeye göre uçakların maliyeti aşağıdaki gibi görünmektedir.⁴³⁹

Sözleşmeye göre, söz konusu firmaya Türkiye tarafından ödenecek toplam tutar, £468,388'dir. Bu toplama göre;

(a) 36 Lysander uçağı	£365,940
(b) Bu uçaklar için ilave ekipman	£56,060
(c) Yedek parçalar, v.b.	£46,348

İmzalanan sözleşme uyarınca 12 uçak, 31 Aralık 1939'a kadar; 12 uçak 31 Ocak 1940'a kadar ve kalan 12 uçak ise 29 Şubat 1940'a kadar Türklere teslim edilecekti. Ancak, bu üç grubun sırasıyla 12 Aralık, 12 Ocak ve 12 Şubat'a kadar dağıtılmaları da mümkün olabilirdi.⁴⁴⁰

Birleşik Krallık Hava Bakanlığı, belli bir süre Westland Aircraft Ltd.'in Türkiye'den talep etmiş olduğu fiyatların makul olup olmadığı konusunda bazı şüphelere sahip olmuştur. İngiliz yetkililer tarafından yapılan geniş bir inceleme üzerine, Hava Bakanlığı'nın sözleşmedeki fiyatları gerçekten çok yüksek bulması durumunda bu fiyatların söz konusu firma tarafından yeniden gözden geçirilmesine olanak sağlayacak yeni bir maddenin sözleşmeye eklenmesi için firmayı ikna etmek üzere bir girişimde bulunulmuşsa da Westland Aircraft Ltd. Firması, bu maddeyi sözleşmeye eklemeyi reddetmiştir.. Yapılan incelemeler sonucunda firmanın, Türkiye'den 36 Lysander uçağı temin etmek üzere talep ettiği tutarın olması gerekenden %10 daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Bunun anlamı, Westland Aircraft Ltd. Firması'nın sözleşme altında Türkler'den, aynı uçağı Birleşik Krallık

⁴³⁸ PRO, FO 371/23290, *Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey*, 23.08.1939.

⁴³⁹ PRO, FO 371/23290, *Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey*, 23.08.1939.

⁴⁴⁰ PRO, FO 371/23290, *Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey*, 23.08.1939.

Hükümeti'ne satması halinde talep edeceğinden yaklaşık £46,000 daha fazla alacaktır.⁴⁴¹

Türk elçiliğine göre Türk Genelkurmay Başkanlığı, ne pahasına olursa olsun acil ihtiyaç duydukları uçakların teslimatını güvence altına almak istemekle birlikte, sonuç olarak Westland Aircraft Ltd. Firması ile imzaladıkları sözleşmede kabul ettikleri fiyatlara uymaya hazırdır ve sözleşmenin yerine getirilmesini tehlikeye atabilecek herhangi bir eylemden kaçınmak konusunda kararlıdır.⁴⁴²

Bu arada Westland Aircraft Ltd. Firması da görünüşe göre Birleşik Krallık'ın, Silahlanma Kredisi Sözleşmesi'nde uzlaşmış olan kredilerin haricinde bu sözleşme kapsamında ödenmesi gereken toplam tutarlara yaptırım teklif edip etmeyeceğini mümkün olan en kısa sürede bilmeyi çok istemekte ve Hava Bakanlığı'nın bu konu hakkındaki kararını öğrenmek için de fazla ısrarcı davranmaktadır.⁴⁴³

Mevcut noktada, en mantıklı hareket, Westland Aircraft Ltd. Firması ile Türkiye arasında yapılan sözleşmenin tamamlanmasını tehlikeye atabilecek herhangi bir davranıştan kaçınmak ve en kısa sürede Türk elçiliğini bu sözleşmenin £6,000,000'lık kredi haricindeki ödeme sebebiyle kabul edileceği hususunda bilgilendirmek olacaktır.⁴⁴⁴

Bununla birlikte Birleşik Krallık, bir İngiliz uçak firmasının yakın zamanda tam bir ittifak içinde olmanın umut edildiği yabancı bir ülkeye fahiş fiyatla uçak satmasının son derece uygunsuz olduğunun tümüyle farkındadır. Böyle bir hareketin her hâlükârda yanlış olduğunu düşünen Birleşik Krallık yetkilileri, Türkiye'nin gereken tarihlerde üstlendiği kredileri ödeyemeyeceği olasılığını da hesaba katarak, bu duruma bağlı olarak bu fahiş fiyatın bir süre boyunca herhangi bir oranda İngiliz vergi mükellefi üzerine yıkılabilmek tehlikesini de göz önünde bulundurmıştır.⁴⁴⁵

Bu nedenle Birleşik Krallık Hava Bakanlığı büyük bir ihtimalle, her ne kadar sözleşme kredi kapsamında ödeme yapılması için kabul edilmiş olsa da, Türkiye'den fazla fiyat istemesinin firma için yanlış olduğunu düşündükleri konusunda Westland Limited Ltd. Firması'nı bilgilendirecekti. Hava Bakanlığı, Türkiye ile söz konusu firma arasında yapılan sözleşmedeki fiyatların firma tarafından yeniden gözden

⁴⁴¹ PRO, FO 371/23290, *Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey*, 23.08.1939.

⁴⁴² PRO, FO 371/23290, *Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey*, 23.08.1939.

⁴⁴³ PRO, FO 371/23290, *Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey*, 23.08.1939.

⁴⁴⁴ PRO, FO 371/23290, *Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey*, 23.08.1939.

⁴⁴⁵ PRO, FO 371/23290, *Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey*, 23.08.1939.

geçirilmesine imkan verecek ek bir maddenin kabul edilmesi için Westland Limited Ltd. Firması'nın üst düzey yetkililerinden birini ikna etmeye çalışırken bu düşüncelerini zaten kendisine belirtmiştir. Fakat, bu düşüncelerin Hava Bakanı ya da Hava Konseyi'nin bir üyesi tarafından tekrarlanması halinde firma, muhtemelen durumlarını yeniden gözden geçirmek ve Türklerden istedikleri fiyatları düşürmek için istekli olacaktı. Bu kolay olmayacaktı; ancak Birleşik Krallık, bu firmanın üretimine çok ihtiyaç duyuyormuş gibi görüldüğü için Hava Bakanlığı'nın, gelecekteki siparişlerin yerine getirilmeyeceğini öne sürerek firmaya baskı yapabileceği herhangi bir konu yoktu. Üstelik, bu firma yakın bir tarihte *Cammel Laird*⁴⁴⁶ gibi büyük bir kuruluş tarafından devralınmıştı ve bu nedenle Bakanlık'tan gelecek baskıya direnmek için öncekinden daha güçlü bir konumdaydı. Hava Bakanlığı, görünüme göre ilerde bu ülkedeki uçak üreticilerinden satın aldığı uçakları başka ülkelere yeniden satmamak konusunda İngiliz Uçak Üreticileri Derneği ile anlaşmıştır.

Birleşik Krallık Maliye Bakanlığı'ndan verilen bilgiye göre, Türkiye ile Westland Aircraft Ltd. Firması arasında 27 Mayıs 1938 tarihli İngiliz-Türk Silahlanma Kredisi Sözleşmesi gereğince aksesuarları ve yedek parçalarıyla birlikte 36 "*Lysander*" uçağının temini ve bunların deniz yoluyla Türklere teslimi için yapılan sözleşme, Birleşik Krallık Hükümeti tarafından onaylanmıştır. Bu duruma bağlı olarak Maliye Bakanlığı, toplam £500,208'i aşmayacak şekilde söz konusu sözleşme kapsamında Türkiye tarafından bu firmaya yapılacak ödemeyi yükseltmek için hazır olduğunu bildirmiştir.⁴⁴⁷

Türkiye'ye Temin Edilecek 36 Lysander Uçağı İçin Ek Ekipman Fiyatları ise şöyledir:

<u>Açıklama</u>	<u>Sayı</u>	<u>Adet Fiyatı</u>			<u>Toplam</u>		
		£	S	D	£	S	D
a) Silahlar							
1- Colt Browning							
Silahu (Amerikan Tipi)	72	138.	1.	1.	9939.	18.	0.

⁴⁴⁶ Bir İngiliz gemi yapım şirkettir.

⁴⁴⁷ PRO, FO 371/23290, *Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey*, 29.08.1939.

7.92 m/m kalibrelik

Yedek namlular	216	4.	9.	5.	965.	14.	0.
----------------	-----	----	----	----	------	-----	----

Amerika'dan taşıma

ücretleri ile Amerikan

silah ve ekipmanları

için İngiltere'ye ithalat vergisi.					1960.	19.	4.
------------------------------------	--	--	--	--	-------	-----	----

Pilot reflektör silah	36	57.	10.	0.	2070.	0.	0.
-----------------------	----	-----	-----	----	-------	----	----

nişangahı (İngiliz tipi GM2)

2- Lewis Silahı (İngiliz tipi)	36	121.	0.	9.	4357.	7.	0.
--------------------------------	----	------	----	----	-------	----	----

7.92 m/m kalibrelik

Yedek namlular	108	4.	6.	3.	465.	15.	0.
----------------	-----	----	----	----	------	-----	----

Şarjör	450	1.	16.	10.	828.	15.	0.
--------	-----	----	-----	-----	------	-----	----

Reflektör silah nişangahı (İngiliz tipi Mk.1)	36	23.	0.	0.	828.	0.	0.
--	----	-----	----	----	------	----	----

3- Yedek Parçalar					213.	0.	0.
-------------------	--	--	--	--	------	----	----

Yukarıda belirtilen silahlar için yeterli

miktarda yedek parça mevcuttur.

b) Piroteknik Mühimmat	36	5.	3.	6.	186.	6.	0.
------------------------	----	----	----	----	------	----	----

Webley&Scott Sinyal

Tabancası

Fişek	1950		2.	0.	195.	0.	0.
-------	------	--	----	----	------	----	----

c) Bomba Nişangahı	36	131.	12.	6.	4738.	10.	0.
--------------------	----	------	-----	----	-------	-----	----

Wimperis tipi IX A

d) Silah Kamerası

Fairchild CG16 Cine Silahı	12	160.	2.	5.	1921.	9.	0.
----------------------------	----	------	----	----	-------	----	----

e) Fotoğraf Kamerası

Williamson F.24	12	402.	10.	0.	4830.	0.	0.
-----------------	----	------	-----	----	-------	----	----

f) Telsiz	18	395.	0.	0.	7110.	0.	0.
Standart Telefon Tipi							
ART.20/54							
Yedek Parçalar					4130.	11.	0.
Her bir telsiz için belirtilen yedek parçalar şu şekilde belirlenmiştir:					C/Fwd. 51577.	9.	9.
					B/Fwd. 51577.	9.	9.
g) Paraşütler							
Irwing Paraşütleri 36 Koltuk Tipi	} 50.				0.	0.	3600.
36 Gözcü Tipi							
h) Kör Uçuş Ekipmanı							
Kör Uçuş İçin							
Kapüşon	12	43.	10.	0.	522.	0.	0.
i) Bomba Askısı	36 set	199.	18.	9.	7197.	15.	0.
Standart İngiliz Kraliyet Hava					(Set başına)		
Kuvvetleri Tipi Bomba Askısı Seti							
Yukarıdakilerin TOPLAM ücreti					£56,060.19.4.		

2.3.5. İngiltere’den İkinci Bir Parti Blenheim Uçağı Siparişinde Bulunulması

Bilindiği üzere Türkiye, ilk olarak 1936’da 12 adet Blenheim uçağı temin etmek üzere Birleşik Krallık’a başvurmuştur. Türkler, 12 Blenheim uçağı için Birleşik Krallık’a sipariş vermelerinin ardından, bu uçaklara ek olarak 12 uçak daha edinme ihtimalini araştırmaya başlamışlardır.⁴⁴⁸

İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine’in, söz konusu bu yeni siparişlerin yerine getirilmesinin önünde duran tüm güçlüklerin farkında olmasına rağmen, yine de siyasi nedenlerle Türk Genelkurmayı’nın isteklerinin olası en ılımlı bir şekilde ele alınması gerektiğini vurguladığı görülecektir. Nitekim Türkiye,

⁴⁴⁸ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 04.01.1938.

uluslararası durumda genel bir bozulma olması halinde Birleşik Krallık'la kesin bir iş birliği içinde olabilecek birkaç ülkeden biridir. Bu mühim hususu göz önünde bulundurarak Loreine ile hemfikir olan Başbakan N. Chamberlain'in düşüncesine göre, Birleşik Krallık'ın hem İngiliz firmalarına bu tür siparişleri üstlenmeleri için izin vermesi, hem de Türkiye'nin bu siparişleri takas (kliring) ya da farklı bir yolla ödemesini mümkün hale getirmesi gerekliydi. Türklerin, silahlanma siparişlerini başka bir ülkede vermesini önlemek için Birleşik Krallık'ın bu çeşit siparişlerin temin edilmesini kolaylaştırmak adına kendi imkanları doğrultusunda bu şekilde adımlar atması, iyi niyetini göstermesi açısından önemliydi.⁴⁴⁹

Türkiye'nin 12 Blenheim uçağı daha edinme arzusu ile ilgili olarak Birleşik Krallık Konseyi, İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri için sipariş edilen 12 uçağın Türk siparişi için ayrılması ve siparişi üstlenecek firmanın mevcut teslimat programını 1938'in sonuna doğru olacak şekilde düzenlemesi halinde, bu ek Türk siparişini yerine getirmeleri için üreticilere izin vermiştir.⁴⁵⁰

Türk Deniz Ataşesi Yüzbaşı Rıfat Özdeş'in, 24 Ocak 1938'de Binbaşı Boyle'e yazmış olduğu mektuptan anlaşıldığına göre Türkiye, söz konusu 12 adet dahil olmak üzere 18 Blenheim uçağı daha satın almaya karar vermiştir. Böylece, Birleşik Krallık'tan sipariş edilecek toplam Bristol uçağı sayısı, 30 olacaktı.⁴⁵¹

Bristol Uçak Şirketi'nden Binbaşı G. H. Abell'in, Türk Büyükelçiliği'nin ek bir Bristol "Blenheim" uçağı siparişi için kendilerine başvurduğunu bildirmek üzere 27 Ocak 1938'de Birleşik Krallık Hava Bakanlığı'na göndermiş olduğu mektup, Yüzbaşı Özdeş'in vermiş olduğu bilgiyi doğrulamaktadır. Mr. Abel, mektubunda ilk 12 uçak için 397-408 seri numaralarının ayrıldığını belirterek talep edilen ek uçaklar için tahsis edilecek yeni seri numaralarının Bakanlık tarafından onaylanması talebinde bulunmuştur. Mr. Abel, ayrıca Türk yetkililerinin uçakların dağıtımının mümkün olan en kısa sürede gerçekleşmesini, nakil işleminin tercihen Eylül 1938'den daha geç yapılmamasını arzu ettiklerini de mektubuna eklemiştir.⁴⁵²

Binbaşı Abell, ilerleyen günlerde Türkiye adına ikinci bir parti 12 Blenheim uçağı satın alınması için Bristol Uçak Şirketi ile Türk Deniz Ataşesi arasında devam eden müzakerelere ilişkin gelişmeleri İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir.

⁴⁴⁹ PRO, T 160/1191, *British Aircraft for Turkey*, 04.01.1938.

⁴⁵⁰ PRO, T 160/1191, *British Aircraft for Turkey*, 21.0.1938.

⁴⁵¹ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 24.0.1938.

⁴⁵² PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 27.0.1938.

Kendisi tarafından verilen bilgiye göre, Türklerin en son teklif ettiği şartlar, ilk önerdiklerinden çok daha elverişli olmasına rağmen Bristol Uçak Şirketi'nin, yaklaşık £ 300,000'i iki buçuk yıl süresince bağlaması anlamına geleceği için Şirket tarafından kabul edilemez bir nitelikteydi. Şirket, yetkili Hükümet birimleri ile temasa geçmiş, ancak herhangi bir yerden kredi ya da teminat şeklinde bir yardım elde edememiştir. Söz konusu bu Türk siparişinin politik açıdan öneminin farkında olan Bristol Uçak Şirketi, bu siparişi kabul etmeyi çok istediğinin ve memnun edici bir düzenlemeye ulaşmak için elinden gelen çabayı gösterdiğinin İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından bilinmesini arzu etmektedir.⁴⁵³ İngiliz Dışişleri Bakanı R. J. Bowker'ın düşüncesine göre, Türkler ayrıca uçağı ve motoru lisanslı olarak Türkiye'de inşa etmek istediklerini ifade etmiş oldukları için bu sipariş, Bristol Uçak Şirketi'ne finansal olarak da çekici gelmiştir. Bununla birlikte, Şirket adına dünyanın en iyi amacına sahip olan bu şartlar kesinlikle kabul edilemezdi. Türkler, bu uçaklara sahip olmayı gerçekten çok istiyorlarsa, daha iyi şartlar teklif ederek bu amaçlarına ulaşabilirlerdi.⁴⁵⁴

Bristol Uçak Şirketi ile Türk yetkililer arasında 12 Blenheim uçağı daha satın almak üzerine yürütülen müzakerelerin ayrıntılarını içeren bilgilere rastlanmamakla birlikte, Türk Hava Ataşesi Yüzbaşı Rıfat Özdeş'in 15 Şubat 1938'de İngiliz Hava Bakanlığı'nda görevli Binbaşı Boyle'e göndermiş olduğu mektuptan taraflar arasındaki görüşmelerin olumlu yönde ilerlediği anlaşılmaktadır. Yüzbaşı Özdeş, Bristol Uçak Şirketi ile uçak teslimatının Aralık 1938'de olması üzerine temellendirilmiş bir sözleşme imzalamak üzere oldukları bilgisini vermesinin ardından Türk Milli Savunma Bakanlığı'nın, Cumhuriyet'in Ekim'deki 29. yıldönümü vesilesiyle bu uçakların bir kitle uçuşu halinde Türkiye'ye gönderilmesi konusunda oldukça istekli olduğunu belirtmiştir. Böyle bir gösterinin Türk kamuoyu üzerindeki etkisi, şüphesiz İngilizler tarafından da tahmin edilebilirdi. Üstelik Eylül ayından sonra hava şartları da uygun olmayacaktı. Bu nedenle Yüzbaşı Özdeş, her zaman ki İngiliz inceliğinin bu durumda da gösterilerek en azından bu uçakların 12 tanesinin Eylül sonuna kadar Türkiye'ye teslim edilmeleri için gerekli izin verilmesi hususunda Binbaşı Boyle'un yardımını rica etmiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵³ PRO, T 160/1191, *British Aircraft for Turkey*, 08.02.1938.

⁴⁵⁴ PRO, T 160/1191, *British Aircraft for Turkey*, 08.02.1938.

⁴⁵⁵ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 15.02.1938.

Dış İrtibat Subayı Yardımcısı G. C. Bateman tarafından Yüzbaşı Özdeş'e cevaben gönderilen mektupta, Özdeş tarafından yapılan teklifin kesinlikle İngiliz Hava Bakanlığı'nın verebileceği tüm ilgi ve yardıma sahip olacağı belirtildikten sonra bu talebin gerçekleştirilmesinin önünde bulunan zorluklar dile getirilmiştir. Her şeyden önce, fabrikanın üretim hızıyla yakından bağlantılı olan makinelerin teslim edilmesi sorunu, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarına bağlıdır. Üretimin beklentinin altında olması halinde, yabancı dostlar için ayrılacak uçakların teslim tarihi ertelenmelidir. Bunlara ek olarak, Hava Bakanlığı'nın doğrudan ilgisinin olduğu bir konu olmamasına rağmen mali durum sorunu, firma ile alıcı arasında tatmin edici finansal düzenlemeleri gerektirmektedir. Ancak, Bakanlık doğal olarak, firma kesin bir siparişin verildiğini garanti edinceye kadar uçakları bırakma izni vermek konusunda isteksizdir.⁴⁵⁶

Türkiye'ye deniz yoluyla ulaşan ilk iki Blenheim uçağının kurulumu, Türk yetkililerin üç filo halinde düzenlenmesi talebinde bulundukları 24 Blenheim'in de üssü olacak olan İzmir'de gerçekleştirilmiştir. 1937-1938 kışı sırasında kurulumları tamamlanan bu uçaklar, 10 Mayıs 1938 tarihine kadar uçurulmamışlardır.⁴⁵⁷

Sonraki dört Blenheim uçağının üçü 7 Mayıs'ta, diğeri ise 9 Mayıs'ta havadan Nuremberg, Budapeşte, Üsküp ve Atina rotasını izleyerek İzmir'e ulaşmıştır. Kurulumları yapılan iki Blenheim'i test etmek üzere İzmir'de kalan Mr. Deacon, uçakların 12 Mayıs tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen gösteriminde de hazır bulunmuştur. Mr. Deacon'un verdiği bilgiye göre bu uçakların gösterimine Hava, Deniz ve Genelkurmay Başkanı Maraşel Fevzi Çakmak, Genelkurmay Başkan Yardımcısı General Asım Gündüz, Milli Savunma Bakanı General Kazım Özalp, Türk Hava Birliği Başkanı M. Fuat Bulca ve yaklaşık bir düzine kadar Türk Hava Kuvvetleri memuru katılmıştır.⁴⁵⁸

Uçakların gösterimi sırasında Generaller'in gösterdiği tepkileri ilginç bulan Mr. Deacon, uçaklarda sadece tek bir ön silahın olup, kuyruğun altından ateş etmek için herhangi bir silah bulunmaması gerçeğinin kendilerini açıkça huzursuz ettiği izlenimini edinmişti. Mr. Deacon, Türk askeri yetkililerinin Blenheim uçaklarını muhtemelen *Heinkel 111*, *Martin 139 W.* ve *Vultee V-11-GB Saldırı Bombacısı* gibi

⁴⁵⁶ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 24.02.1938.

⁴⁵⁷ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 18.05.1938.

⁴⁵⁸ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 18.05.1938.

satın aldıkları diğer modern uçaklarla karşılaştırdıklarını düşünerek konuya ilişkin ilgili kişilere bazı açıklamalarda bulunmuştur. Türk Generallerin endişelerini gidermek isteyen Mr. Deacon'un verdiği bilgiye göre, Blenheim hızındaki bir bombacıda ön silahların bulunmasının herhangi bir faydası yoktu. Ayrıca bir bombacının en iyi savunması hızı.⁴⁵⁹

Uçuş gösterisinin etkileyici olduğunu düşünen, uçakların kalkış ve iniş hızları ile tırmanış performanslarının oldukça üstün olduğu kanaatini taşıyan Mr. Deacon'un gözlemlerine göre, uçağı incelemek üzere düzenlenen gösteriye geç katılan ve Blenheim uçaklarının siparişinden sorumlu olan eski Başbakan General İsmet İnönü'nün de gördüklerinden memnun olduğu açıkça anlaşıyordu. Uçuş gösterisinin ardından kendisinin ilk sözü "Onlar için ne uzun bir zaman beklemek zorunda kaldık." olmuştu. İsmet İnönü, en çok uçaktan beklenen bombalama isabetliliği ve bu uçakların gemiler üzerinde dalış bombalama(bombardıman) saldırıları yapıp yapamayacakları konusuyla ilgiliydi. Mr.Deacon'un ikinci soruya cevabı, uçağın yüksek hızı ve iyi bombalama nitelikleri sebebiyle muhtemelen bombalama seviyesinde daha iyi kullanılabileceği, bununla birlikte deneyimli bir pilotun elinde dalış bombardımanının mümkün olabileceği şeklindeydi.⁴⁶⁰ Gösterinin ardından uçaklar, üç filo halinde düzenlenerek Türkiye'nin sipariş ettiği 24 Blenheim'in üssü olacak olan İzmir'e hareket etmişlerdir.⁴⁶¹

2.4. İngiliz Filo Komutanı Yarbay T. W. Elmhirst'ün Ankara'daki Havaalanı'nı Ziyareti

İngiltere'deki havayolları pilotlarının ve makinistlerinin eğitimini denetleyen *De Havilland* Şirketi'nin Satış Müdürü Mr. Thom ile birlikte 19 Mart 1937'de Ankara Sivil Hava Garnizonu'nu ziyaret eden Filo Komutanı Yarbay T.W.Elmhirst, söz konusu ziyarete ilişkin bazı bilgiler vermiştir. Buna göre⁴⁶², genel merkezi Ankara'da olan Devlet Havayolları, doğrudan Bayındırlık Bakanlığı altında çalışan yarı resmi bir örgüttür. Türk Hava Yolları ya da Türk Hava Kurumu'ndan tamamen ayrıdır.

Ankara'daki kuruluş, havaalanı, küçük bir hangar ve bir ofis binasından oluşmaktadır. Havaalanı, Türk yetkili makamlarının geliştirmeye çalıştıkları uygun

⁴⁵⁹ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 18.05.1938.

⁴⁶⁰ PRO, AIR 2/1673, *Question of PossiblePurchase of British Aircraft*, 18.05.1938.

⁴⁶¹ PRO, AIR 2/1673, *Question of Possible Purchase of British Aircraft*, 18.05.1938.

⁴⁶² PRO, T 160/1191, *Turkish State Air Lines*, 26.03.1937.

bir zemine sahiptir. Ayrıca muhtemelen yağmurlu havalarda kalkış ve iniş için dış budak kerestesiyle kaplanacak bir pist hazırlanmaktadır. Ağır yağmurdan sonra böyle bir pist olmadan uçakların iniş ve kalkış yapmaları imkânsız görünmektedir. Havaalanı'nı alçak tepeler kuşatmaktadır, ancak herhangi bir yönde yaklaşık 600 yard⁴⁶³ çıkmak mümkündür. Küçük hangar şu dört uçağı içermektedir: 3 adet De Havilland *Dragon Rapides* ve 1 adet eski Curtiss *Kingbird* (Artık yedekte tutulmaktadır.) Küçük bir atölye ve uçakla iletişim kurmak için bir W/T kurulumu da mevcuttur.

Yine Yarbay Elmhirst'ün verdiği bilgiye göre, İstanbul Yeşilköy'deki hava kuruluşu, bir tanesi Hava Kuvvetleri'ne ait olmak üzere üç adet küçük hangar ve bir ofis binasından oluşmaktadır. Orada küçük bir atölye mevcuttur, ancak telsiz olanağı bulunmamaktadır. Havaalanı'nın makul bir boyutta olmasına karşılık, zemin durumu zayıftır ve inişte dikkat gerektirmektedir.

Pilotlara ve baş makinistlere tanıtılan Yarbay Elmhirst, pilotların kendilerine Hatfield'de verilen standartlarda herhangi bir düşüşün ya da azalmanın olmadığını onlara göstermek için oldukça hevesli oldukları izlenimini edinmişti. İki kıdemli pilotun her biri, İstanbul-Ankara uçuşunu yaklaşık yüz elli kere gerçekleştirmişti.

Çok temiz ve düzenli olan hangarları teftiş ettikten sonra uçakları inceleyen Yarbay Elmhirst'e göre, uçakların aslında neredeyse bir yıldır hizmette olduklarına inanmak güçtü. Yarbay'ın incelemesi için kendisine gösterilen motorlar da kendisinin ifade ettiği üzere kesinlikle birinci sınıftı. Uçuşların öncesinde ve sonrasında kullanılan denetim ve bakım sisteminin İngiltere'de uygulanan sistemle tam olarak benzer olduğu ve Hatfield'daki 6 aylık eğitimleri sırasında söz konusu sistemin pilotlara ve makinistlere öğretildiği Yarbay'a bildirildi.

Havaalanı yetkilileri tarafından Yarbay Elmhirst'le, söz konusu tarihlerde Devlet Havayolları'nın kapsadığı tek rotanın, uçuş mesafesi 227 mil olan Ankara ve İstanbul arasında olduğu bilgisi paylaşılmıştır. Bir uçak için normal rutin, Ankara'dan 1000 saatte ayrılmak ve İstanbul'a 1155 saatte varmak, İstanbul'dan tekrar 1500 saatte ayrılmak ve Ankara'ya 1700 saatte inmektir.

⁴⁶³ 0,9144 m.'lik İngiliz uzunluk ölçü birimidir. 1 yard=3 feet=36 inç etmektedir.

Yine Türk yetkililer tarafından ziyareti sırasında Yarbay Elmhirst'e verilen bilgiye göre, gerekli uçak, pilot, makinist ve zemin düzenlemesi hazır olduktan sonra Devlet Havayolları'nın gelecek politikası aşağıdaki gibi olacaktır:

1937- Hava yollarını şunlar arasında işletmek:

İstanbul ve İzmir

İzmir ve Ankara

Ankara ve Adana

1938- İstanbul'dan Bükreş ve İstanbul'dan Atina hatlarının işletilmesi ümit edilmektedir. Ayrıca Ankara-Adana hattının doğuya doğru Diyarbakır'a ve belki de Erzurum'a kadar uzatılması da planlanan projeler arasındadır.

Bunların yanı sıra, elbette Genelkurmay'ın onayına tâbi olmak suretiyle, Türk iç hava güzergahlarının tümü çalıştığında yabancı havayollarının güzergahlarını Türkiye üzerinden çalıştırmalarına izin verilecektir. Yarbay Elmhirst'ün şirket sekreteri ve havayolu pilotlarından edindiği bilgiye göre Türk yetkililer, pilotlar bu uçaklar üzerinde eğitim gördükleri ve söz konusu uçaklar konusunda tecrübe sahibi oldukları için yeni rotalarında kullanmak üzere De Havilland uçağı satın almak istemektedir.

Ankara-İstanbul havayolu güzergahı, özellikle kötü hava koşulları ve ayrıca zeminin meteorolojik, yön bulma ya da radyo-telefon imkanlarının bulunmamasına ek olarak koşullara uygun olarak düzenlenmemesi nedeniyle, 1936-1937'nin üç kış ayı süresince kullanıma açılmamıştır. Kara hattından gelen hava raporları, Ankara ve İstanbul arasında saat başı bildirilmektedir. Güzergah üzerinde, biri Ankara'nın yaklaşık 70 mil batısında Çayırhan'ın yakınında, diğeri ise Bursa'nın kuzeydoğusunda Yenişehir'de olmak üzere iki acil iniş alanı bulunmaktadır. Söz konusu güzergahı 19 Mart ve 24 Mart tarihlerinde kullanan Yarbay Elmhirst, pilotlardan ve genel örgütlenmeden çok memnun kaldığını belirttiikten sonra , uçuşun 1 saat 55 dakika sürdüğünü bildirmiştir.

2.5. İtalya'nın Tarafsızlığının Sağlanması Durumunda Birleşik Krallık Tarafından Türkiye'ye Verilebilecek Yardım

Birleşik Krallık Deniz, Kara ve Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanları, mevcut kaynaklardan karşılaştırmalı olarak yakın bir gelecekte İtalya'nın tarafsız kalması

durumunda Almanya ve/ya da Rusya saldırılarına karşı Türkiye'ye verilebilecek askeri yardım konusunda bir rapor hazırlamışlardır.⁴⁶⁴

Bu rapor, öncelikle Müttefik Askeri Komitesi'ndeki Fransız temsilcilerle birlikte yapılacak görüşmelerde kısa süreli İngiliz politikasının ufak bir özeti olarak hizmet etmesi ve Birleşik Krallık'ın, Ortadoğu'da görev yapan komutanlarına planlama yapmaları için bilgi verilebilmesi amacıyla hazırlanmıştır.⁴⁶⁵

Rapordaki tüm bilgilerin, İtalyan düşmanlığına karşı hiç bir önlem alınmasına ihtiyaç duyulmayacağı ihtimali üzerine dayalı olduğu ve buna bağlı olarak bu yaklaşımın sadece İtalyan tarafsızlığının sağlandığı değil, aynı zamanda İtalya'nın davranışlarında herhangi bir değişikliğin de görülmeyeceği öngörülerek ileri sürüldüğü hesaba katılmalıdır.⁴⁶⁶

Raporun ayrıntılarına geçmeden önce Büyükelçi Sir Hugessen'in, General Asım Gündüz ile 16 Aralık 1939'da gerçekleştirdiği ikinci görüşmede Ruslarla ilgili yaptığı açıklamalara değinmek faydalı olacaktır.

General Gündüz, görüşmeleri sırasında Sir Hugessen'e kesinlikle gizli kalması gerektiğine dikkat çekerek Türk Genelkurmayı'nın, Rusya'nın ilkbaharda Musul ve İran petrol alanları üzerine ilerlemesi olasılığından ciddi şekilde endişe ettiği bilgisini vermiştir. Türk komutanlarının tahminine göre böyle bir ilerleme aynı zamanda, Türkiye'nin Kafkas sınırına bir Rus saldırısını da içerecekti. Bu nedenle Maraşel Çakmak, doğu sınırındaki Türk Kuvvetlerini gizlice arttırmaya karar vermişti. Bu, XVII (17.) ve XVIII (18.) olarak numaralandırılmış iki yeni kolordu kurularak yapılacaktı. Ayrıca, IX (9.) kolorduya ek olarak Ardahan yakınında yeni bir tümen kurulacaktı.⁴⁶⁷

General Gündüz'ün verdiği bilgilere göre, kurulacak olan düzendeki büyüme planında 17. Kolordu'nun iki tümeni için topçu sağlamak dışında hiç bir güçlük yoktu. Bu iki tümeni tam olarak donatmak için 60 adet sahra topu gerekliydi ve Maraşel Çakmak, Büyük Britanya'nın 18 librelilik topları temin etmek için elinden geleni yapacağına inanıyordu.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ PRO, FO 371/28870, *Military Assistance to Turkey*, 25.12.1939.

⁴⁶⁵ PRO, FO 371/28870, *Military Assistance to Turkey*, 25.12.1939.

⁴⁶⁶ PRO, FO 371/28870, *Military Assistance to Turkey*, 25.12.1939.

⁴⁶⁷ PRO, FO 371/28870, *Turkish Military Preparations*, 16.12.1939.

⁴⁶⁸ PRO, FO 371/28870, *Turkish Military Preparations*, 16.12.1939.

General, İngiliz ordusunda 18 librelik topların yerini daha modern türde toplar aldığıнын farkındaydı; fakat ifade ettiğine göre Türkler daha eski modeli kabul etmekten de memnununiyet duyacaklardı. Bu topların modası geçtiği için onları hazır etmenin İngilizler için kolay ve mantıklı olarak daha ucuz olacağını düşünen General Gündüz, şüphesiz bu toplarla birlikte uygun miktarda mühimmatın da gerekli olacağını sözlerine eklemiştir.⁴⁶⁹

Doğu cephesinde Rus ilerleyişine açık olan çeşitli hatları ve Türklerin bu ilerleme hatlarını kapatmak için yaptıkları istihkamları beklenmedik bir şekilde Sir Hugessen'e açıklayan General Asım, ardından Büyükelçi ile bu bölgede Ruslara karşı koymak için gerekli olacak teçhizatı belirlemeye çalışmıştır. İkili, Maraşel Çakmak'ın kurmayı planladığı iki yeni kolordu ile birlikte Türklerin beş kolorduya sahip olacağını hesaba katarak bu askeri birliklerin Doğu cephesi için yeterli olacağına karar vermiştir. Türkiye, çok dağlık bir ülke olduğu için ilerleme hatları büyük ölçüde kısıtlanmıştı ve tankları kullanma şansı son derece sınırlıydı. Bu durumu göz önünde bulunduran Türkler, bu bölgede yalnızca hafif tankları kullanmanın mümkün olabileceğini ve 200 adet tanksavar tüfeğine ihtiyaç olduğunu düşünmekteydi. Bu nedenle 200 yeni İngiliz tanksavar tüfeği bu cepheye gönderilecekti. Konuşma sırasında General Gündüz, yeterli cephanenin de tüfeklerle birlikte ulaşması için Sir Hugessen'in gayret etmesi ve süreci hızlandırması için adeta Büyükelçi'ye yalvarmıştır. Buna karşılık Sir Hugessen, kendisiyle Savunma Bakanlığı'ndan gelen son raporlara göre tüfeklerin büyük ihtimalle zaten açık denizde olduğu, ancak tanksavar tüfeği cephanesinin ciddi bir şekilde eksik olduğu bilgisini paylaşmıştır.⁴⁷⁰

Hava savunmasına da değinen General Gündüz'ün ifade ettiğine göre Türkiye, bu konuda herhangi bir endişe taşımıyordu. Türk Hava Kuvvetleri, elbette Ruslar'ınkinden çok daha yetersiz bir durumda olacaktı. Ama Ruslar da İngiliz ve belki de Fransız hava kuvvetlerinin iş birliğine güvenmişlerdi ve artık bu destekten mahrum kalacaklardı. Diğer taraftan Ruslar, Bakü ve Batum'da Türk Hava Kuvvetleri ve müttefikleri tarafından baskın yapılabilecek son derece savunmasız petrol üslerine sahipti.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ PRO, FO 371/28870, *Turkish Military Preparations*, 16.12.1939.

⁴⁷⁰ PRO, FO 371/28870, *Turkish Military Preparations*, 16.12.1939.

⁴⁷¹ PRO, FO 371/28870, *Turkish Military Preparations*, 16.12.1939.

Sir Hugessen, General Gündüz tarafından son derece gizli olduklarının altı çizilerek kendisine verilen bu bilgileri ilgili Bakanlık'lara iletmıştır. Bu bilgiler, Birleşik Krallık Deniz, Kara ve Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanları ile de paylaşılmış ve konunun başında söz edilen raporun da hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu raporda göze çarpan önemli noktalar şunlardır:⁴⁷²

Deniz Kuvvetleri

İlgili Bakanlık tarafından, Alman ya da Rus saldırısına karşı Türkiye'ye acil destek verilmesi konusu en son incelendiğinden beri, İngiliz Akdeniz filosunun ana gövdesi başka alanlara yayılmıştır ve Birleşik Krallık, artık Türk sularına hemen bir filo sevk ederek Türklere cesaret verme durumunda değildir. Diğer taraftan deniz kuvvetlerindeki hareketlilik, bu denizdeki diğer alanların durumuna bağlı olarak İngilizlerin erken bir tarihte Doğu Akdeniz'deki gerekli güce yoğunlaşmasını sağlayacaktır.

Almanya'nın, Türkiye'ye saldırması halinde Müttefik deniz kuvvetlerinin acil görevi, Türklerle Akdeniz'deki bağlantıyı korumak ve kaçakçılık konusunda Türkiye ile iş birliği yapmak olacaktı. Birleşik Krallık deniz kuvvetleri için Türk limanlarını kullanmak gerekli olabilirdi. Onları Doğu Akdeniz'de bir üs olmadan kullanmak zor bir mesele olmasına rağmen, İngilizlere göre Almanların denizde doğurabileceği tek tehdit, denizaltılardan gelebilirdi. Yine de, Almanları Akdeniz'in dışında tutma kesinliğine sahip olunamazdı. Fakat, bu denizde mevcut olan denizaltısavar güçlerinin biraz takviyesiyle Türkiye ile olan deniz bağlantısı korunabilirdi.

Türkiye'nin, Rusya tarafından saldırıya uğraması halinde Doğu Akdeniz, Ege ve Marmara üzerinden Türk deniz bağlantısının güvenliğinin sağlanması Türk donanması ile birlikte yine İngiliz deniz kuvvetlerinin bir meselesi olacaktı.

İlk etapta Birleşik Krallık'ın Rusya ile savaşında izleyeceği strateji, Rus deniz kuvvetlerini Karadeniz'de hapsetmek olacaktı. Ardından, İngilizlerin belirlediği bir anda Rus Karadeniz Filosu'nu imha etmek amacıyla savaşın Karadeniz'e taşınması gerekecekti.

Bu olasılık tamamen reddedilemeyecek olmasına rağmen İngilizlere göre, Rus denizaltılarının Akdeniz'e girmeye teşebbüs etmeleri hiç olası değildi. Nitekim Rus kuvvetlerinin İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndan geçişi son derece riskli olacaktı.

⁴⁷² PRO, FO 371/28870, *Military Assistance to Turkey*, 25.12.1939.

Türkiye'ye gerçekten saldırmamış olsa da, güçlü İngiliz deniz kuvvetlerinin, ikincisinin olası denizaltı tehdidinin de dikkate alınması gerekli olduğu halde Rusya'ya karşı, Almanya'ya karşı olandan daha fazla miktarda desteği Türklere vermesi gerekecekti. Başlangıçta, Akdeniz'deki hafif İngiliz donanma kuvvetlerinin acil bir şekilde takviye edilmesine ihtiyaç duyulabilirdi. İtalya'nın kesin bir şekilde tarafsız kalacağı farzedildiğinden beri, Akdeniz'in İngiliz ve Fransız deniz alanlarına keyfi bir şekilde bölünmesi artık gerekli olmadığı için Fransız donanması da gerekli gücün sağlanmasında iş birliği yapmalıydı.

Savaşı Karadeniz'e taşımak için sonuçta ağır gemiler dahil tüm türleri kapsayan bir Müttefik filosu oluşturulması üzerinde yoğunlaşmak gerekli olacaktı.

Hava savunmaları ile İzmir ve İzmit'teki Türk üslerinin bölgesel deniz savunmaları için, İngiliz deniz kuvvetlerini Türk sularına gönderecek düzenlemeler yapılması gerekli bir başlangıçtı. Bu tarihlerde belli adımlar, yerel deniz savunmaları için atılırken hava savunması ikinci planda kalmıştı.

Bir başka taahhüt de, Mısır'dan Türkiye'ye gönderilecek tüm kara ve hava kuvvetleri için denizaltısavar ve uçaksavar korumasının sağlanması olacaktı.

Kara Kuvvetleri

Türkiye'ye gönderilebilir kara kuvvetleri, öncelikle mevcut sayılar tarafından değil, idari hususlar tarafından sınırlandırılacaktı. Çünkü:

(a) Anadolu'daki demiryolları gerekli kapasitede olmadığı için, Türkiye'deki İngiliz ordusu yalnızca deniz yoluyla sağlanabilirdi.

(b) Hava savunmaları dahil, bir ordunun sevkiyatından önce, üs gelişimi gerçekleştirilmeliydi. Ortadoğu'da yeterli üs ve birlik yoktu. Eksikliklerin Büyük Britanya tarafından temin edilmesi gerekecekti.

Türkiye'ye büyük bir gücün gönderilmesi birkaç ayda gerçekleştirilemeyecek bir plan olmasına rağmen, sınırlı sayıda topçu ve tank birlikleri muhtemelen kısa bir süre içerisinde gönderilebilirdi.

Birleşik Krallık Hükümeti, Filistin, Mısır (Süveyş Kanalı dahil) ve Sudan'ın iç güvenliği için 17 tabura denk bir güce ihtiyaç duyacaklarını önceden tahmin etmişti. Her ne kadar İtalya ile savaş tehdidinin ortadan kalktığı düşünülse de yine de bu kuvvetleri bulundurmak gerekli olacaktı.

Türkiye'nin yardımı için gönderilebilecek kuvvetlerin aşağıdaki gibi olacağı tahmin edilmektedir:

(a) Deniz nakliyesi en kısa sürede hazır hale getirilmiştir.

1 adet Kraliyet sahra topçu alayı	}	Mısır'dan
1 adet orta büyüklükte Kraliyet topçu alayı		
1 adet Kraliyet tanksavar topçu alayı (zırhlı tümeden)		
1 ya da 2 adet orta büyüklükte tank taburu (zırhlı tümeden)		

Mısır'daki uçaksavar birlikleri İskenderiye'nin savunması için ayrılmıştı. Bunların bir bataryası mobil ekipmana sahipti. İngiliz-İran petrol yataklarının savunması dahil, bu batarya hakkındaki farklı çelişkili iddiaların göz önünde bulundurulması ve zamanında belirlenmesi mühimdi.

(b) En kısa sürede bir üs geliştirilmiş ve uygun üs ile uçaksavar birlikleri temin edilmiştir. (bu gelişme, bir aylık bir meseleydi.)

1 adet zırhlı tümen (Zaten yukarıda (a) kapsamında Mısır'dan gönderilen daha küçük birlikler)

Mısır/Filistin bölgesinden bir adet tümen

Daha fazla takviye gönderilmesi, o zaman mevcut olacak genel duruma ve daha çok şunlara bağlı olacaktır:

(a) 1940 ilkbahar ve yazı süresince Orta Doğu'daki tümenlerin eğitim ve ekipman durumlarına yoğunlaşılacaktı. Bu tümenler şunlardı:

1 adet Avustralya tümeni

1 adet Yeni Zelanda tümeni

1 adet süvari tümeni

1 adet Afrika tümeni

(b) Fransa'daki durum

Yukarıdaki kuvvetlerin, Batı Anadolu, Trakya ya da Selanik'teki operasyonlar için düzenlenmeleri gerekecekti. İstihdam edilme olasılığı yüksek alanlar konusunda kararlar yine de Türk taleplerine ve o zamanki duruma bağlı olacaktır. Birliklerin, ilk olarak dağınık olmaları muhtemeldi ve bu durum koruma sorunlarını etkileyecekti.

Hava Kuvvetleri

Gerekli yeniden yapılanma sonrasında mevcut birlikleri bir mobil üs üzerine getirmek ve gerekli karargahlar ile bakım ünitelerini kurmak için, Türkiye'ye yardım etmek üzere Ortadoğu Komutanlığı bünyesindeki kaynaklardan aşağıda belirtilen büyükte bir kuvvet oluşturulabileceği tahmin ediliyordu:

5 adet bombardıman uçağı filosu

1 adet ordu işbirliği uçağı filosu

3 adet savaş uçağı filosu

Bu gücün Türkiye'ye yapacağı yardım Rusya ve Almanya'nın, Türkiye'ye teker teker ya da birlikte saldırıp saldırmayacağına bağlı olacaktı.

Balkanlar üzerinden bir Alman hamlesinin gelmesi durumunda alınan önlem, Müttefik kuvvetlerinin ve onların üslerinin güvenliğini Bulgar ve Yugoslav havaalanlarından yapılacak bir Alman hava tehdidine karşı korumalıydı. Bu amaçla Türkiye'nin batısındaki bombardıman ve savaş uçağı filolarının birlikte kullanılması gerekecekti. Rusya'nın da düşmanlık göstermesi halinde, kendisinin en savunmasız noktasına karşı (Kafkasya'daki petrol tedarik kaynakları) vurucu Müttefik gücünün niceliği üzerinde durulması gerekli olacaktı. Rusların hava saldırılarına karşı, Irak'taki hedeflerin güvence altına alınmasının yanı sıra bazı önlemler almak zarurıydı.

Bununla birlikte, Hindistan'a yapılacak herhangi bir Rus hava saldırısı da ihtimaller arasında bulundurulmalıydı. Hindistan, henüz hiç bir savaş filosuna sahip değildi ve eğer Rus tehdidinin ciddi olduğu kanıtlanırsa savaş uçaklarının Türkiye ya da Irak'ın zararına olsa da Mısır'dan hareket etmeleri gerekebilirdi. Bu nedenle Irak'ta ve gerektiğinde tüm gücün Türkiye'nin batısında toplanmasını sağlamak için lazım olan esneklikle birlikte Türkiye'nin batısında hazır birer üs bulunmalıydı.

Hava kuvveti filosu ile bu kuvvetin birliklerinin, gemi ile taşınmak üzere toplanmaları için ihtiyaç duyulan süre içerisinde Türkiye'ye gönderim için hazır olacakları tahmin edilmekteydi. Hava kuvvetleri birliklerinin Türkiye'de faaliyet göstermelerinden önce geçmesi gereken süre, her hâlükârda Türklerin sağlayabileceği havaalanları ve imkanlar kesinleşinceye kadar belirlenemeyecekti.

Basra'ya bağlantı hatlarının güvenli olması şartıyla, bir hava kuvveti kademesinin Irak'a hareket etmesi ordunun desteğine bağlı değildi. Bu şart, Mısır'dan Kuzey Irak'taki hava üslerine hareketin çok kısa bir sürede gerçekleştirilebilir olmasına bağlıydı.

Komuta

Türkiye'yi destekleyen herhangi bir Müttefik kuvvetinin komutası meselesinin güçlük yaratabilmesi mümkündü. İngiliz kuvvetleri için bir Türk komutanının emri altında olmak açıkçası onlar adına en arzu edilmeyen şey olacaktı. Bu planların hazırlanmasındaki bir sonraki aşamaya kadar bu konu hakkında alınacak bir kararın ertelenmesi uygun olacaktı.

Sonuçlar

Öngörülen durumda Birleşik Krallık Hükümeti'nin, Türkiye'ye verebileceği yardım şu şekilde özetlenebilir:

Donanma Yardımı

(a) Almanya'ya karşı

Muhtemel Alman denizaltı ve hava saldırılarına karşı Türk deniz bağlantısını korumak ve kaçak mal kontrolünde Türklerle iş birliği yapmak. Mevcut hafif deniz kuvvetlerinin ve özellikle denizaltısavar ile uçaksavar korumalarının biraz takviye edilmesi gerekli olacaktı.

(b) Rusya'ya karşı

(a)'da belirtilenlerle birlikte, İstanbul Boğazı'na yapılacak muhtemel Rus deniz saldırısına ve Rus denizaltısının Akdeniz içine nüfuz etmesine karşı yardım. İlk etapta hafif deniz kuvvetlerini, özellikle denizaltısavar ve uçaksavar koruma gemilerini önemli ölçüde güçlendirmek ve ardından Karadeniz'deki Rus filosunu yok etmek için kullanılacak gerekli Müttefik filosunu toplamak.

Not: Türk deniz üsleri için yeterli bir savunma olması, Türklerle deniz iş birliği için zorunlu bir ön koşul teşkil edecekti.

Kara Kuvvetleri İçin Yardım

(a) Türkiye için yapılabilecek kara takviyesi, öncelikle idari hususlar tarafından sınırlandırılacaktı. Birliklerin ve malzemelerin transferi deniz yoluyla yapılmalıydı.

(b) Nakliye mümkün olur olmaz, bazı topçu ve tank birlikleri Mısır'dan sevk edilebilecekti.

(c) Bakım tesislerinin geliştirilmesinden ve üsler için yeterli uçaksavar koruması sağlanmasından sonra (birkaç ayda halledilebilir.) toplamda bir zırhlı ve bir piyade tümeni Batı Trakya'da kullanmak üzere Orta Doğu'daki mevcut kaynaklardan temin edilebilirdi.

(d) Türkiye'ye daha fazla takviye gönderilmesi o zamanki mevcut duruma ve özellikle 1940 yılı boyunca Orta Doğu'da toplanmış olan tümenlerin eğitim ve ekipman vaziyetlerine ve Fransa'daki gidişata bağlı olacaktı.

Hava Kuvvetleri İçin Yardım

(a) Toplamda şunların yapılması mümkündü:

5 adet bombardıman uçağı filosu

1 adet ordu iş birliği uçağı filosu

3 adet savaş uçağı filosu

(b) Bu kuvvetin, Balkanlar'daki düşman üslerinden gelecek hava tehdidine ve Kafkasya'daki savunmasız Rus bölgelerine karşı kullanılmasını sağlamak üzere farklı planlar hazırlanmalıydı.

(c) Türkler gerekli hazırlıkları tamamladıkları takdirde hava kuvvetleri, nakliye hazır olduğunda Türkiye'ye sevk edilebilirdi.

(d) Bağlantı hatlarının güvenli olması koşuluyla hazırlık önlemlerinin tamamlanmasından sonra yaklaşık üç hafta içerisinde Irak'ta bir hava kademesi toplanabilirdi.

Genel

(a) Komuta meselesi üzerinde Fransızlarla daha fazla görüşmek gerekliydi. Bir Türk komutanın İngiliz kuvvetlerinin üzerinde olması İngilizler için kabul edilebilir bir durum değildi.

(b) Kara ve deniz kuvvetlerinin Türkiye'ye hareket etmeleri için planlar hazırlamak üzere Türk Kurmayı ile yakın temas kurulması gerekliydi.

2.6. Kraliyet Hava Kuvvetleri Subayları'nın Türkiye'ye Ödünç Verilmesi

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir P. Loraine'in 27 Ocak 1939 tarihli telgrafında bildirdiği üzere Türkiye'nin, üç Kraliyet Hava Kuvvetleri subayının Türkiye'de görev yapması için Birleşik Krallık'dan ricada bulunduğu görülmektedir.⁴⁷³

Türkiye'nin ilave üç subay talebinde bulunması İngiliz Maliye Bakanlığı için büyük bir sorun teşkil etmemekle birlikte, Dışişleri Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı ve hatta Dışişleri Bakanlığı'nın farklı departmanları arasında ilerde tekrar bu tür ricaların gelmesi durumunda sorunların çıkabileceğine dair ufak tartışmalar yaşanmıştır.⁴⁷⁴

Maliye Bakanlığı'nda, Türklerin daha fazla İngiliz subayı istemesi halinde bu konunun Meclis'te izah edilmesinin sıkıntı yaratabileceği düşünülürken, Dışişleri Bakanlığı'na göre ise Türkiye'ye daha fazla danışman talebinde bulunmaması açık bir şekilde söylenebilirdi. Genel olarak ise Türklere böyle bir açıklamada bulunmanın bir nevi intihar olacağı görüşü hakimdi. Türklere zaten 16 milyon sterlinlik bir kredi verilmişken, iki ülke arasındaki dostluk için birkaç yüz sterlin daha verilmesi bir sıkıntı oluşturmuyacaktı.⁴⁷⁵

Türkiye'ye danışman olarak gönderilmesi kararlaştırılan subayların raporlarını inceleyen Loraine'in verdiği bilgiye göre, Filo komutanı Yarbay R. Pyne, Yıldız'daki Harp Okulu'nda hizmet etmek üzere 21 Ocak'ta, Binbaşı E.C. Huddleston ve Yüzbaşı L.B.B. King ise Eskişehir'deki Türk Uçuş Eğitim Okulu'nda görev yapmak üzere 19 Ocak'ta İstanbul'a ulaşmışlardır.⁴⁷⁶

22 Ocak'ta Eskişehir'e varan iki subay, tren istasyonunda Uçuş Eğitim Okulu'nun komutanı Yarbay İhsan ve onun sekiz eğitim subayı tarafından karşılanmıştır. İki İngiliz subayının niteliklerini beklentilerinin tümünden daha fazla bulan Yarbay'ın, Binbaşı Huddleston'dan beklentisi okullarını, Cranwell'deki Kraliyet Hava Kuvvetleri Okulu çizgisinde düzenlemesiydi. Muhtemelen okuldaki ekipmanı çok modern bir tipte bulmayacağı için Yüzbaşı King'e, gerekli gördüğü

⁴⁷³ PRO, FO 371/23289, *Loan of Royal Air Force Officers to Turkey*, 27.01.1939.

⁴⁷⁴ Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1935-1939)*, s. 220.

⁴⁷⁵ Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1935-1939)*, s. 220.

⁴⁷⁶ PRO, FO 371/23289, *Loan of Royal Air Force Officers to Turkey*, 27.01.1939.

modern ekipmanın ilk tren tarafından hemen gönderimi için Londra'dan sipariş edileceği sözü verilmiştir. Bununla birlikte rapora, Binbaşı Huddleston ve Yüzbaşı King'in çevirmenlerden başka kimseyle konuşma olanağı bulamayacakları ve cephanesizlikle kuşatılmalarının zor olacağı notunun düşülmesi, bu iki subayın Türkiye'de üstlendikleri görevlerin kolay olmayacağına işaret etmektedir.⁴⁷⁷

Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı'nı temsil eden Londra'daki Türk elçiliği ile Birleşik Krallık Hava Kuvvetleri'nde görev yapan Filo Komutanı R. Pyne arasında bir sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmeye göre:⁴⁷⁸

1- Filo Komutanı Pyne, Türk Hava Kuvvetleri Harp Okulu'nda bir uzman eğitmen olarak görevlendirilecektir.

2- Filo Komutanı Pyne'in görevleri, Türk Hava Kuvvetleri Harp Okulu'ndaki personele hava taktiklerini öğretmek, Hava Savaş Tarihi, ve Hava Kuvvetleri'nin görev ve örgütlenmesiyle ilgili Milli Savunma Bakanlığı tarafından gerekli görülebilecek diğer konularda personelini bilgilendirmek olacaktır.

3- Filo Komutanı Pyne, Türkiye'deki görev süresi boyunca şunları yapacaktır:

(a) Türk Hava Kuvvetleri öğrencilerine karşı, Türk Hava Kuvvetleri Harp Okulu'nun kuralları çerçevesinde bir yetki ile sivil bir uzman olarak hareket etmek,

(b) Türkiye'de daima sivil kıyafetler giymek,

(c) Bir sözleşme imzalandığında Filo Komutanı Pyne'in, İngiliz Hava Kuvvetleri'ndeki rütbesini ya da görevini resmi olarak kullanabilmesi için bir rapor ya da diğer resmi belgelere izin verilmeyecektir.

(d) Siyaset ve ticaretten kesinlikle uzak durmak,

4- Bununla birlikte, öğrenciler ve Türk subay eğitmenleri Filo Komutanı Pyne'in normal bir subay olduğu ve onun Türk Hava Kuvvetleri'ndeki eşdeğer rütbesinin (yani Hava Yarbayı) belirtilebileceği gerçeğinden haberdar edilecektir.

5- Filo Komutanı, görev süresi boyunca doğrudan ve kişisel olarak Türk Hava Kuvvetleri Harp Okulu Komutanı'na bağlı ve yine ona karşı sorumlu olacaktır. Pyne, Harp Okulu Komutanı'nın talimatları dışında normal olarak Türkiye'de görev yapan diğer uzmanlarla iş birliği yapmayı beklemeyecektir. Pyne, diğer herhangi bir

⁴⁷⁷ PRO, FO 371/23289, *Loan of Royal Air Force Officers to Turkey*, 27.01.1939.

⁴⁷⁸ PRO, FO 371/23289, *Loan of Royal Air Force Officers to Turkey*, 23.01.1939.

uzmana müdahale veya kontrol veya denetleme yapma ya da emir, talimat verme yetkisine sahip olmayacaktır.

6- Filo Komutanı Pyne, görevi sırasında Türk Hava Kuvvetleri Harp Okulu Komutanı'nın emirleri altında olacaktır. Onun ve adı geçen komutanın arasında bir fikir uyuşmazlığı olması durumunda Filo Komutanı Pyne, Harp Okulu'nun komutanına başvurma hakkına sahip olacaktır. Bu subayın kararı da aynı şekilde Pyne tarafından kabul görmezse, Filo Komutanı konuyu Genelkurmay Başkan Yardımcısı'na getirme hakkına sahip olacaktır. Gerekli olduğu takdirde Filo Komutanı Pyne'in, Milli Savunma Bakanı'na son bir başvuru hakkı olacaktır.

7- Filo Komutanı Pyne, Türkiye'de kaldığı süre içinde oradaki tüm yasalara ve yürürlükte olan yönetmeliklere tamamen bağlı kalacağını bizzat taahhüt etmektedir.

8- (a) Pyne ve ailesinin yolculuk masrafları Türk Büyükelçiliği tarafından karşılanacaktır.

(b) Filo Komutanı Pyne, Türkiye'ye ve Türkiye'den ücretsiz ulaşım için kişisel kullanım için aşağıdaki miktarda bagaj hakkına sahip olacaktır: (2. maddede bahsedilen tüm kitaplar ve diğer belgeler hariç.)

75 kg--- hızlı sınıf

150 kg--- düşük hızlı sınıf

(c) Kişisel kullanım için Türkiye'ye ya da Türkiye'den 3 ton mobilya ve ev eşyasının ücretsiz ulaşımı hakkına sahip olacaktır.

9- (a) Pyne'in görevi süresince Milli Savunma Bakanlığı şunları yapacaktır:

(1) Filo Komutanı Pyne'in belirleyebileceği İngiltere'deki herhangi bir bankaya her ay toplam £ 29.12.0 ödemek,

(2) Filo Komutanı Pyne'e her ay doğrudan toplam £T 680 ödemek,

(b) Filo Komutanı Pyne'in maaşı, Birleşik Krallık'tan ayrıldığı tarihten itibaren başlayacaktır. İlk ödemeler, İngiltere'den ayrılış tarihini izleyen ayın ilk gününde subayın İngiltere'deki bankasına ya da doğrudan kendisine yapılacaktır.

(c) Yukarıda sözü edilen miktarlar kesintisiz olacak, Türkiye tarafından vergi, gümrük vb. ilgili herhangi bir kesintiye tâbi olmayacak.

10- Filo Komutanı Pyne'e Milli Savunma Bakanlığı tarafından herhangi bir ikametgâh sağlanmayacaktır. Ancak, çok istemesi halinde böyle bir ikametgâhın Harp Okulu'ndaki görevlerine engel olmamasına bağlı olarak, İstanbul'da ikamet etmesine izin verilecek ve bu amaçla İstanbul ve Eskişehir arasındaki yolculuk maliyeti için kendisine herhangi bir ödenek verilmeyecektir.

11- Türk subayları için pek az geçerli olan bir uygulama ile Filo Komutanı Pyne'e, Türkiye'deki şahsi yolculukları için kolaylık sağlanacak ve resmi sertifikalar verilecektir. Ayrıca kendisine ücretsiz bir erkek hizmetli hizmeti de sağlanacaktır.

12- Filo Komutanı Pyne'e izin için yılda 61 gün verilmektedir. İzin için gerekli düzenlemeler Harp Okulu Komutanı ile istişare edilecektir.

13- Filo Komutanı Pyne'in resmi görev için seyahat etmesi gerekirse, kendisine Milli Savunma Bakanlığı tarafından seyahat edeceği günler için günlük olarak £T 6 ve kalış günleri için £T 10 ödenek verilecektir.

14- Filo Komutanı Pyne'i görev için sağlıklı tutmak amacıyla herhangi bir tıbbi yardım, hastane ya da dış tedavisi gerektiğinde, benzer rütbeli Türk subaylarına uygulanan şartlar kendisine de sağlanacaktır. Ayrıca Milli Savunma Bakanlığı, yetkili bir makamdan tıbbi bir sertifika temin edecektir.

15- Filo Komutanı Pyne, Kraliyet Hava Kuvvetleri'ndeki gelişmelerle temas halinde olmak için, Majesteleri'nin Türk Büyükelçiliği'nde görev yapan Hava Ataşesi'ne ulaşmak için tam bir serbestliğe sahip olacaktır. Bununla birlikte, bu ziyaretleriyle ilgili seyahatlerine ilişkin kendisine herhangi bir ödeme yapılmayacaktır.

16- (a) Bu sözleşmenin sağlık ya da kabiliyet eksikliği nedeniyle iptali halinde, mevcut maddenin hükümleri gereğince Filo Komutanı Pyne, ertelenen aydaki yerine maaşının tümünü alacaktır. Ayrıca, 8. maddenin hükümleri gereğince dönüş yolculuğunun masrafları da kendisine ödenecektir. Sağlık ya da kabiliyetsizlik nedeniyle sözleşmenin ertelenmesi istenirse Türkiye tarafından üç ay süre verilecektir.

(b) Kendisini ilgilendiren ticari ya da siyasi nedenlerle sözleşmenin iptali durumunda, Filo Komutanı Pyne'e aylık maaşının tamamı ödenmeyecek, bununla birlikte Bakanlık'ın Filo Komutanı Pyne'in görevinin iptal edildiğini bildirdiği tarihe kadar olan süre içindeki maaşı ödenecektir. Bu durumda Pyne, dönüş yolculuğu için yolculuk masraflarının ödenmesi hakkını kaybedecektir.

17- Bu sözleşmenin sona ermesinden önce herhangi bir zamanda Türkiye ve Büyük Britanya arasındaki ya da bu iki ülkeden biri ile diğer ülkeler arasındaki politik ilişkilerin kesilmesi durumunda, her iki taraf da bu sözleşmeyi hemen iptal etme hakkına sahip olacaktır. Bu durumda Filo Komutanı Pyne, aylık maaşının tümünü alacak ve 8. maddenin (a) paragrafında belirtildiği gibi dönüş yolculuğu için masrafları karşılanacaktır. Türkiye'nin düşmanlık içinde olan başka bir ülke ya da ülkelere karşı mücadele etmesi halinde Filo Komutanı Pyne'den herhangi bir savaş operasyonuna katılması beklenmeyecektir.

18- Bu sözleşmenin sona ermesinden önce, Filo Komutanı Pyne'in sahip olduğu işi bırakmasını gerektiren sağlık nedenleri dışında herhangi bir sebep için Milli Savunma Bakanlığı'na üç ay önceden yazılı bildiri vermesi ve söz konusu üç aylık dönem bitiminin Türk Hava Kuvvetleri Harp Okulu'nun akademik yılının sonuna denk gelmesi şartıyla bu sözleşmenin iptalinin kabul edileceği kendisine taahhüt edilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı tarafından, Filo Komutanı Yarbay Pyne'e sunulan koşulların neredeyse tümünü içeren benzer birer sözleşme de Birleşik Hava Kuvvetleri'nde görevli Binbaşı Edmund Cuthbert Hudleston ve Pilot Yüzbaşı Leslie Bryan Bowdler King ile imzalanmıştır. Sözleşme şartları gereği Türk Hava Kuvvetleri Havacılık Okulu'nda bir uzman eğitmen olarak görev yapacak olan Binbaşı Hudleston'a bu hizmeti karşılığında İngiltere'de kendi belirleyebileceği bir bankaya her ay toplam £24.6.0 ve Binbaşının kendisine doğrudan £T560 ödeme yapılacaktır. Yine Türk Hava Kuvvetleri Havacılık Okulu'nda uzman bir eğitmen olarak görev yapacak olan Yüzbaşı King'e ise bu hizmetinin karşılığı olarak her ay doğrudan toplam £T 360 ödenirken aynı zamanda İngiltere'de kendi seçebileceği bir bankaya da her ay £15.13.0 yatırılacaktır.⁴⁷⁹

Yukarıda söz edilen üç İngiliz subayından memnun kalınması üzerine, Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı adına Londra'daki Türk elçiliği, Türkiye'deki Türk Hava Kuvvetleri Havacılık Okulu'nda uzman eğitmen olarak görevlendirilmek üzere Haziran 1939'da İngiliz Hava Kuvvetleri'nde görevli bir başka İngiliz subayı olan Binbaşı Frank William Dixon-Wright ile bir sözleşme imzalamıştır. Binbaşı Wright'a bu hizmeti karşılığında, İngiltere'de kendi belirleyebileceği bir bankaya her ay £ 22.16.-d. yatırılırken ayrıca her ay doğrudan toplam £ T560 ödenecekti. Binbaşı

⁴⁷⁹ PRO, FO 371/23289, *Loan of Royal Air Force Officers to Turkey*, 23.02.1939.

Wright'ın Türk Havacılık Okulu'ndaki görevleri, hava silahlanması ve Milli Savunma Bakanlığı tarafından gerekli görülebilecek Hava Kuvvetleri'nin işleyiş ve örgütlenmesiyle ilgili konularda, Türk Hava Kuvvetleri Havacılık Okulu personeline eğitim vermek olacaktı. Verilen eğitim, Birleşik Krallık Kraliyet Hava Kuvvetleri Silahlanma Eğitim Merkezleri'nde verilen eğitimlere uygun olacaktı ve Binbaşı Wright bu amaçla mevcut en son yönetmelikler ve talimatlarla birlikte Türkiye'ye gidecekti.⁴⁸⁰

Bununla birlikte Türkiye, Kraliyet hava subaylarının Türkiye'de görev yapmaları talebinin yanı sıra önceki tarihlerde de Türk hava subaylarının İngiltere'de askeri havacılık eğitimi almaları isteğiyle Birleşik Krallık'a başvurmuştur. İngiliz Hava Bakanlığı kayıtları, 1928-1930 yılları arasında en az altı Türk hava subayının İngiltere'de eğitim kursları aldığını göstermektedir.⁴⁸¹ 1935'de Türkiye, yine bir miktar Türk hava subayının İngiltere'de askeri havacılık eğitimi alması için Birleşik Krallık Hava Bakanlığı ile çeşitli görüşmelerde bulunmuştur. Önemli diplomatik hususları göz önünde bulundurarak bu taleplerinin İngilizler tarafından hoşnutlukla karşılanacağını düşünen Türk yetkililerine göre söz konusu bu girişimleri, "Lozan Antlaşması'ndan beri iki ülke arasındaki ilişkilerde en önemli adımdır." olmuştur.⁴⁸²

2.7. Türk Hava Subayları'nın Birleşik Krallık'ta Eğitimi

Önceki bölümlerde ifade edilmiş olduğu üzere Türkiye, Birleşik Krallık Hava Kuvvetleri'nde görevli olan dört İngiliz hava subayı ile Türk Havacılık Okulu'nda eğitim vermeleri için birer sözleşme imzalamıştı. Türk Hükümeti, İngiliz subaylarının Türkiye'de görev yapmaları talebinin yanı sıra, Türk hava subaylarının İngiltere'de askeri havacılık eğitimi almaları isteği ile de Birleşik Krallık Hükümeti'ne başvurmuştur.⁴⁸³

İngiliz Hava Bakanlığı kayıtları, 1928-1930 yılları arasında en az altı Türk hava subayının İngiltere'de eğitim kursları aldığını göstermektedir.⁴⁸⁴ 1935'de Türkiye, yine bir miktar Türk hava subayının İngiltere'de askeri havacılık eğitimi alması için Birleşik Krallık Hava Bakanlığı ile çeşitli görüşmelerde bulunmuştur. Önemli diplomatik hususları göz önünde bulundurarak bu taleplerinin İngilizler

⁴⁸⁰ PRO, FO 371/28289, *Armament Instructor for Turkish Air Force*, 27.06.1939.

⁴⁸¹ PRO, AIR 2/1673, *Request for Training of Turkish Air Force Officers*, 18.11.1935.

⁴⁸² PRO, AIR 2/1673, *Request for Training of Turkish Air Force Officers*, 14.11.1935.

⁴⁸³ PRO, AIR 2/1673, *Request for Training of Turkish Air Force Officers*, 18.11.1935.

⁴⁸⁴ PRO, AIR 2/1673, *Request for Training of Turkish Air Force Officers*, 18.11.1935.

tarafından hoşnutlukla karşılanacağını düşünen Türk Hükümeti'ne göre söz konusu bu girişimleri, "Lozan Antlaşması'ndan beri iki ülke arasındaki ilişkilerde en önemli adımdır."⁴⁸⁵

Türkiye, benzer bir istekle 1939'da yine Birleşik Krallık Hükümeti ile iletişime geçmiş ve görüşmeler sonucunda yedi Türk Hava subayının Kraliyet Hava Kuvvetleri'nde eğitim hizmeti almalarına karar verilmiştir. Bununla birlikte Türk Hükümeti, bu yedi Türk hava subayının ikisinin İngiliz savaş filolarına bağlı olması talebinde bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras da bu arzularını kabul etmeleri için Birleşik Krallık Hava Bakanlığı'nı ikna etmek üzere Sir L. Oliphant'dan kendileriyle görüşmesini rica etmiştir.⁴⁸⁶

Türkiye'nin bu isteğe verdiği önemin bilincinde olan Sir Oliphant, Aras'ın mesajını hemen Birleşik Krallık Hava Bakanlığı yetkilileriyle paylaşmıştır. Ne var ki, güçleri ölçüsünde Türk Hükümeti'ni memnun etmek üzere istekli olmalarına ve bombardıman ile keşif uçak filolarına bağlı olması gereken subaylara her türlü kolaylığı sağlamak arzusunu taşımalarına rağmen, söz konusu Türk talebini dikkatlice incelemelerinin ardından Birleşik Krallık Hava Bakanlığı Konseyi, savaş filoları ile ilgili olarak her zamanki olağan uygulamalarından ayrılmayacakları yanıtını vermek zorunda kalmıştır.⁴⁸⁷

Hava Konseyi'nin düşüncesine göre, savunma mücadelelerinin etkinliği basit bir şekilde sadece insan ve uçağın niteliğine değil, aynı zamanda en kritik anlamda durdurma tekniğinin ve örgütlenmenin mükemmelliği ile doğal olarak çok gizli bir nitelik taşıyan taktik yöntemlerinin geliştirilmesine bağlıdır. Tüm bu faktörler, geçmiş yıllarda yoğun bir araştırma konusu olmuştur ve İngilizlerin elde ettiği verimlilik standartının diğer herhangi bir ülkeninkiyle memnuniyetle karşılaştırılabileceğine inanılmaktadır. Ne var ki, bu gelişmeler genel olarak bilinir hale gelseydi bu gelişmelerin faydası büyük ölçüde harcanmış olacaktı.⁴⁸⁸

Bir İngiliz savaş filosuna bağlı yabancı bir subayının, yukarıda bahsedilen yöntemler ve teknik konusundaki tüm bilgileri öğrenmesine engel olmak imkansız

⁴⁸⁵ PRO, AIR 2/1673, *Request for Training of Turkish Air Force Officers*, 14.11.1935.

⁴⁸⁶ PRO, FO 371/23289, *Training of Turkish Royal Air Force Officers in the United Kingdom*, 01.06.1939.

⁴⁸⁷ PRO, FO 371/23289, *Training of Turkish Royal Air Force Officers in the United Kingdom*, 01.06.1939.

⁴⁸⁸ PRO, FO 371/23289, *Training of Turkish Royal Air Force Officers in the United Kingdom*, 01.06.1939.

bir hale gelecekti. Bu nedenle Hava Konseyi, yabancı subayların Kraliyet Hava Kuvvetleri savaş filolarına bağlı olmalarına izin vermeme politikasından ayrılmanın kendileri için mümkün olamayacağını düşünmektedir.⁴⁸⁹

Birleşik Krallık Hava Bakanlığı'nın, İngiliz savaş birlikleriyle eğitim almaları için iki Türk subayını kabul edemeyecekleri kararı karşısında hayal kırıklığına uğrayan Sir Oliphant ise, bir defa yabancı subayları savaş filolarına kabul etme prensibinden ödün verilirse, diğer ülkelerden gelecek benzer başvuruları reddetmenin Birleşik Krallık Hükümeti için neredeyse mümkün olmayacağı kanaatindeydi. Bu nedenle her ne kadar Türk talebinin olumsuz bir yanıtla karşılaşmasından rahatsızlık duysa da, Sir Oliphant da, ulusal güvenlik çıkarları nedeniyle Hava Bakanlığı'nın daima izlediği, "yabancı subayların Kraliyet Hava Kuvvetleri savaş filolarında görev almalarına izin vermeme" prensibini katı bir biçimde sürdürme isteğini makul bulmuştur.⁴⁹⁰

Bir ara, Birleşik Krallık Hava Bakanlığı'nın bu mevcut politikasının Türkler için yumuşatılması konusu gündeme gelmişse de böyle bir önerinin kabul edilmesine yönelik ciddi bir itiraz, Türk okullarında çok sayıda Alman eğitmenin görev alması gerçeğinden ileri gelmiştir. İngiliz savunması hakkındaki hayati bilgilerin, böyle bir kanal aracılığıyla Almanlar tarafından öğrenilme olasılığı, söz konusu Türk talebinin Birleşik Krallık Hava Bakanlığı tarafından kabul edilmemesini gerektirmiştir.⁴⁹¹

Bununla birlikte Sir Oliphant, bu noktada öngörülmesi gereken bir güçlüğe dikkat çekmiştir. Daha önceden belirtildiği gibi o dönemde birkaç Birleşik Krallık Kraliyet Hava Kuvvetleri subayı Türkiye'de, Türk hava subaylarına eğitim vermektedir. Ulusal güvenliklerini korumak adına bu İngiliz eğitmenlerin, uçuş taktikleri, özellikle de savaş uçaklarının kullanıldığı yerle ilgili sahip oldukları tüm bilgileri Türk öğrencilerine veremeyecekleri bir gerçektir. Halbuki, bu İngiliz eğitmenlerin Türkiye'ye gelmeden önce imzalamış oldukları sözleşmelerinde, Türk öğrencilerine Birleşik Krallık Kraliyet Hava Kuvvetleri Harp Okulu'nda verilene uygun bir eğitim sunmaları yükümlülüğü bulunmaktaydı. Üstelik sözleşmede, İngiliz eğitmenlerin Türkiye'ye giderken yanlarında mevcut en son yönetmelik ve yönergeyi

⁴⁸⁹ PRO, FO 371/23289, *Training of Turkish Royal Air Force Officers in the United Kingdom*, 01.06.1939.

⁴⁹⁰ PRO, FO 371/23289, *Training of Turkish Royal Air Force Officers in the United Kingdom*, 01.06.1939.

⁴⁹¹ PRO, FO 371/23289, *Training of Turkish Royal Air Force Officers in the United Kingdom*, 01.06.1939.

de götürmelerine ilişkin bir madde mevcuttu. Bu duruma bağlı olarak Sir Oliphant, ulusal güvenlik nedeniyle Türk subaylarının savaş filolarında eğitim almalarına yönelik Türk talebine verdikleri olumsuz yanıtın, Türk Hükümeti'nde yukarıda bahsedilen sözleşme şartlarına uyulmadığı izlenimi yaratabileceğine işaret etmiştir.⁴⁹²

Öte yandan Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Colville ise Hava Bakanlığı'nın, Türkiye'nin söz konusu taleplerini reddetmesini büyük bir talihsizlik olarak nitelendirdikten sonra, İngiltere'yle olan yakın siyasi ve askeri ilişkisi göz önüne alındığında Türklerin, bu olumsuz kararın sonucunda kendilerine güven duyulmamasından ötürü büyük bir kırınglık yaşayabileceklerine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Colville, İngiliz taktik ve tekniklerinin ülkenin güvenliği açısından çok önemli olması ve bir defa yabancı subayların savaş filosuna kabul edilmelerinin onaylanması halinde, Türkiye dışındaki ülkelerin müracatlarının reddedilmesinin güç olması nedeniyle yine de Hava Bakanlığı'nın bu konudaki yaklaşımını haklı bulduğunu ifade etmiştir.⁴⁹³

O dönemde, uçakların sahip olduğu teknik özelliklerin gizli kalmasına ve bir ülkenin geliştirdiği uçuş taktiklerinin başka ülkelere öğrenilmemesine verilen önem göz önünde bulundurulduğunda, aslında Türk Hükümeti'nin de söz konusu İngiliz eğitmenlerden bildikleri tüm askeri bilgileri Türk öğrencileriyle paylaşmalarını beklemesi çok da muhtemel değildir. Büyük bir ihtimalle dönemin Türk Hava Kurmayı da, Türkiye'de görev yapan İngiliz subayların mesleki bilgilerini Türk öğrencileriyle belli ölçülerde paylaştıklarının bilincindeydi. Türk okullarında çok sayıda Alman eğitmenin çalışması dolayısıyla, bu İngiliz subaylar aracılığıyla herhangi bir gizli askeri bilginin en büyük düşmanları olan Almanlara sızma ihtimali de İngiltere'nin bu konuda gösterdiği hassasiyeti anlaşılır kılmaktadır. Yine de bir büyük savaş öncesinde birkaç İngiliz hava subayının Türk Havacılık Okulu'ndaki Türk öğrencilerine sınırlı bir şekilde olsa da eğitim vermesi Türk Hükümeti açısından son derece değerlidir. Bunun en büyük sebebi, o dönem Türk Ordusu'nun en zayıf olan ve en çok takviye edilmeye ihtiyaç duyan alanlarından birinin Hava kuvvetleri olmasıdır. Diğer bir neden de Türk Genel Kurmayı'nın, savaş sırasında Almanların

⁴⁹² PRO, FO 371/23289, *Training of Turkish Royal Air Force Officers in the United Kingdom*, 15.06.1939.

⁴⁹³ Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939)*, s. 333.

Balkanlar üzerinden Türkiye'ye bir hava saldırısında bulunacağına olan inancıdır. Zaten Türk Hükümeti'nin, savaş öncesinde ordusunu takviye etmeye çalışırken en büyük önemi hava savunmasına vermesi de bu konuya ne kadar titizlikle yaklaştığının bir göstergesidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRK DENİZ KUVVETLERİ'Nİ GÜÇLENDİRMEK İÇİN İNGİLTERE'DEN ALINAN YARDIMLAR

3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Osmanlı Donanması'nın Genel Durumu

Bulunduğu jeopolitik ve stratejik konum da hesaba katıldığında, üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada olan Türkiye için çok güçlü bir deniz kuvvetine sahip olmanın ne kadar büyük bir önem taşıdığı bellidir. Zira, varlığını sürdürebilmesi için böyle bir deniz kuvvetine sahip olmak Türkiye için bir gereklilik değil, zorunluluktur. Deniz kuvvetlerinin temelini ise donanma oluşturur.

Büyük deniz savaşları kazanan Osmanlı Devleti, bilhassa son dönemlerinde gerek ekonomik güçlükler, gerekse deniz kuvvetlerinin önemini henüz kavrayamamış olması dolayısıyla sadece kara kuvvetlerini geliştirmeye çalışmasına bağlı olarak donanmaya gereken önemi yeterince vermemiştir. Sultan Abdülaziz, bu konuyla yakından ilgilenmiş ve güçlü bir donanma oluşturabilmek için büyük gayret sarfetmiştir. Sultan Abdülaziz döneminde, Türk Donanması'nın temelleri çok kuvvetli bir şekilde atılmış ve bu doğrultuda büyük gelişmeler yaşanmıştır. Sultan Abdülaziz, tahta çıktığında, donanmadaki tüm gemilerin ahşap olduğunu farkederek hem zırhlı gemiler temin etmeye, hem de mevcut gemi sayısını arttırmaya çalışmıştır. İlk etapta 20-25 kadar çeşitli büyüklüklerde gemi satın alarak ve inşa ettirerek Osmanlı donanmasını bir hayli geliştirmiştir. Öyle ki, Sultan Abdülaziz'in çabalarıyla Osmanlı donanması, İngiltere ve Fransa'dan sonra Avrupa'nın en güçlü üçüncü donanması haline gelmiştir. Donanmanın personel eksikliği bulunmakla birlikte yine de böyle bir güç, Yunanistan ve Rusya'nın sahip olduğundan çok daha büyüktü. Bu gelişmelere rağmen, başta İngiltere olmak üzere çeşitli Avrupa devletlerine gemi siparişi verilmeye devam edilmiştir.⁴⁹⁴

Sultan Abdülaziz'den savaş gücüne sahip güçlü ve büyük bir deniz kuvveti devralan II. Abdülhamid, amcası Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde donanmanın büyük bir rolü olduğunu unutmamış ve kendisini tahttan indirebileceği

⁴⁹⁴ Ali İhsan Gencer, *Abdülaziz Donanması ve Özellikleri*, Donanma Komutanlığı 3 üncü Deniz Harp Tarihi Semineri (19-21 Nisan 2006), Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, Ankara 2006, ss. 3-11.

düşüncesiyle donanmanın gelişmesine izin vermemiştir. Gemilerin eğitim için denize açılmaları yasaklanmış, bu gemilerin subayları maaşlarını düzenli bir şekilde alamadıkları için geçimlerini sağlamak amacıyla gemilerinin güvertelerinde kümes hayvanları besleyip sebze yetiştirmeye başlamış ve böylece geçmişte nice büyük zaferler kazanan bu gemiler yüzen birer kışlaya dönüştürülmüştür.⁴⁹⁵ Halbuki, II. Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılındaki Osmanlı donanması, 15 zırhlı, 11 kruvazör, 40 torpidobot, 7 gambot ve 57 yardımcı gemiden oluşan hatırı sayılır bir güçtü. Yine bu dönemde denizciler gerekli eğitim ve talimden mahrum bırakılmış, nitelikli personel ihtiyacı doğmuştu. Terhis edilemeyen subayların sayısı sürekli artarken, erlerin sayısı azalmış ve böylece deniz kuvvetlerindeki subay ve er sayıları birbirine yakın bir hale gelmişti. Böylece nice güçlüklerle oluşturulan donanma, kullanılmadığından yıllar içerisinde çürümeye yüz tutmuş, subaylar ise gerekli talim ve eğitimden yoksun kalmıştır.⁴⁹⁶

1897'deki Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında yirmi bir yıl Haliç'te yatan donanmanın büyük zorluklarla Çanakkale'ye kadar gidebilmesi, Osmanlı donanmasının içinde bulunduğu aciz durumu gözler üzerine sermiş, bunun üzerine durumun vehametini nihayet anlayan II. Abdülhamid donanmanın takviye edilmesine karar vermiştir. Bu maksatla, *Mesudiye* ve *Asar-ı Tevfik* zırhlıları 1901-1903 yıllarında İtalya'da tamir ettirilmiş, *Muin-i Zafer* tipi üç korvet (*Muin-i Zafer*, *Avnillah*, *Feth-i Bülend*) İstanbul'da tamire sokulmuştur. 1903 yılından önce *Hamidiye* ile *Mecidiye* kruvazörleri alınmış ve *Drama* gemisi İtalyanlara sipariş edilmiştir. 1906 yılında *Antalya*, *Musul*, *Kütahya*, *Draç*, *Akhisar*, *Alpagot*, *Ankara*, *Hamidiye* ve *Yunus* torpidobotları İtalya'dan satın alınırken, 1907'de *Taşoz*, *Basra* ve *Sultanhisar* Fransa'dan, *Berk-i Satvet* ve *Peyk-i Şevket* torpido kruvazörleri ise Almanya'dan sipariş edilmiştir.⁴⁹⁷

Bir silah olarak denizaltıyla ilk defa II. Abdülhamid döneminde tanışan Osmanlı Devleti, iki adet denizaltı siparişi vermek üzere 23 Ocak 1886'da İngiliz Tornsten Nordenfelt Şirketi ile bir sözleşme imzalamıştır. Bu iki denizaltıya *Abdülhamid* ve *Abdülmecid* isimleri verilmiştir. Denizaltı gibi çok mühim bir silahı dünyanın başta gelen denizci devletlerinden daha önce donanmasına katan Osmanlı

⁴⁹⁵ Graves, *İngilizler ve Türkler Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, s. 33.

⁴⁹⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* (1908-1920), C.III, 6 ıncı Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 80.

⁴⁹⁷ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* (1908-1920), ss. 80-81.

Devleti, ne yazık ki önemini yeterince kavrayamadığı denizaltılara gereken önemi vermemiştir. Elbette, bu durumda II. Abdülhamid'in kendisini tahttan indirebileceğini düşündüğü donanmaya karşı duyduğu şüphenin payı büyüktür.⁴⁹⁸ Nitekim, bu iki denizaltının Dolmabahçe Sarayı'nın önünde yapılan dalma denemeleri sırasında çok heyecanlanan ve duyduğu kaygı iyice artan II. Abdülhamid, denizaltılar ile diğer eski-yeni tüm gemilerin derhal Haliç'e çekilmeleri emrini vermiştir. Zamanla bu gemiler kullanılamaz bir hale gelmiştir. 1908'e kadar devam eden bu durum sonucunda Meşrutiyet Dönemi yönetimi bir kısmı tamamen ölmüş, bir kısmı da ölmek üzere olan bir Osmanlı donanması ile karşılaşmıştır.⁴⁹⁹

II. Meşrutiyet Dönemi'nde donanma konusu tekrar ele alınmış, donanmanın yeniden örgütlenmesi ve subayların yetiştirilmesi için İngiltere'den Amiral Gamble, Amiral Limpus ve Amiral Williams getirtilerek bu Amiraller'e donanma komutanlık makamı verilmiştir. Ne var ki, bu Amiraller'in Osmanlı donanmasını geliştirmekten ziyade oyalayıcı faaliyetlerde bulunmaları ve Türk deniz subayları ile yaşadıkları anlaşmazlıklar, bu dönemde donanmada beklenen atılımın gerçekleşmesine engel olmuştur.⁵⁰⁰ 1910'da Amiral Gamble'ın donanmadaki görevinden ayrılması üzerine Türk donanmasındaki İngiliz nüfuzu azalmış, Almanya'dan iki savaş gemisinin satın alınması da kalan son İngiliz nüfuzunu zor bir duruma sokmuştur.⁵⁰¹

Osmanlı Devleti, Ağustos 1910'da Almanya'nın yedeğe ayırdığı yirmi yaşındaki iki savaş gemisini satın alarak bu gemilere *Barbaros Hayrettin* ve *Turgut Reis* adlarını vermiştir.⁵⁰² Bu zırhlılar gelinceye kadar, Osmanlı donanmasının amiral gemisi, 1874 İngiliz yapımı *Mesudiye* firkateyni olmuştur.⁵⁰³ Ayrıca, yine Almanya'dan henüz bir yaşında olan dört muhrip de satın alınmış ve bunlara *Yadigar-ı Millet*, *Gayret-i Vataniye*, *Numune-i Hamiyyet* ve *Muavenet-i Milliye* adları verilmiştir. Taşıt gemisi olarak da İngiltere'den üç gemi satın alınmasına rağmen Osmanlı donanması yine de yeterli bir güce sahip değildi. Bu nedenle, 1911'de İngiltere'de *Reşadiye* adı konulan 23.400 toniloluk bir savaş gemisinin yaptırılması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Ayrıca, 20 Ocak 1913'te çıkarılan

⁴⁹⁸ Doğan Hacipoğlu, *Türk Denizaltıcılığı'nın Doğuşu*, Donanma Komutanlığı 3 ncü Deniz Harp Tarihi Semineri (19-21 Nisan 2006), Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, Ankara 2006, ss. 29-39.

⁴⁹⁹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* (1908-1920), s. 81.

⁵⁰⁰ Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C.III, Deniz Basımevi, İstanbul 1973, s. 224.

⁵⁰¹ Graves, *İngilizler ve Türkler Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, s. 102.

⁵⁰² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* (1908-1920), ss. 295-297.

⁵⁰³ Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914)*, s. 43.

geçici bir kanun ile bir savaş gemisinin daha alınması kararlaştırılmış ve 28.000 tonilatoluk bu gemiye *Sultan Osman I.* adı verilmiştir. Bu gemilere ek olarak yine bu dönemde, İngiltere'ye *Fatih* isimli bir savaş gemisi, iki büyük muhrip, altı muhrip ve iki denizaltı; Fransa'ya da altı muhrip ile iki denizaltı sipariş edilmiştir. Ancak, bu gemilerin hiçbirisi Osmanlı Devleti'ne teslim edilmemiş, üstelik Birinci Dünya Savaşı arifesinde, 31 Temmuz 1914'de Sultan Osman I. ve Reşadiye savaş gemilerine son taksitleri ödenmiş olduğu halde İngiltere tarafından el koyulmuştur.⁵⁰⁴

Bu duruma bağlı olarak Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na çok zayıf bir donanma gücüyle girmiş ve savaş sırasında da denizlerde kayda değer bir başarı gösterememiştir. Nitekim bir iç deniz olan Marmara'dan Çanakkale cephesine personel ve lojistik destek sevk edilememesi üzerine, bunun için karayolu kullanılmıştır.⁵⁰⁵

Birinci Dünya Savaşı sonunda mağlup olan Osmanlı Devleti'nin, 30 Ekim 1918'de imzalamış olduğu Mondros Mütarekesi'nin koşulları gereğince Haliç'e çekilen Osmanlı gemileri, neredeyse kullanılamaz bir hale getirilerek İtilaf Devletleri'nin kontrolüne bırakılmışlardı. Yavuz ise silahları sökülmüş ve yaralı bir şekilde İzmit'te yatıyordu. 25 maddeden oluşan Mütareke'nin %36'sı Osmanlı donanmasının geleceğini ilgilendiren maddeler içeriyordu. Yine bu Mütareke'ye bağlı olarak İtilaf Devletleri, kaçakçılığın önlenmesi ve eşkıyaların takip edilebilmesi için yalnızca birkaç gambotun görevlendirilmesine izin vermişlerdi. Böylece Osmanlı Devleti, Kurtuluş Savaşı'nda görev yapacak bir donanma gücünden yoksun bir hale gelmişti.⁵⁰⁶

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması için güçlü bir deniz kuvvetine ihtiyaç duyulduğunun anlaşılması üzerine, 10 Temmuz 1920'de Umur-u Bahriye (Deniz İşleri) Müdürlüğü kurulmuştur. Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak çalışmalarını sürdüren ve faydalı hizmetlerde bulunan bu birim 1923'de Lozan Antlaşması imzalanıncaya kadar Türk askeri ve ticari denizciliğinin yürütülmesi görevini üstlenmiştir.⁵⁰⁷

⁵⁰⁴ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* (1908-1920), ss. 295-297.

⁵⁰⁵ Erdal Akkaya, *Türk Ordusu'ndaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2006, s. 62.

⁵⁰⁶ Erol Ersan, *1924-1938 Arasındaki Dönemde Türk Deniz Kuvvetleri*, 3 üncü Deniz Harp Tarihi Semineri (19-21 Nisan 2006), Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, Ankara 2006, ss. 5-77.

⁵⁰⁷ Mustafa Hergüner, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği*, Kastaş Yay., Hereke 2011, s. 185.

3.2. Cumhuriyet Döneminde Türk Donanması'nın Genel Durumu

29 Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte “*Cumhuriyet Donanması*” adını alan ve T.B.M.M.'nin emri altına giren donanma, neredeyse hurda bir durumda ve gerekli personelden yoksun bir şekilde Haliç'te bekliyordu. Gemilerden sadece Hamidiye kruvazörü ile Ertuğrul yatı seyre çıkamasa da nispeten kullanılabilecek bir haldeydi.⁵⁰⁸

Osmanlı Devleti'nden neredeyse olmayan bir deniz kuvveti miras alan Cumhuriyet Donanması, şu gemilerden meydana geliyordu:⁵⁰⁹

23.000 tonluk Yavuz savaş gemisi, 10,000 tonluk Turgutreis zırhlısı,

3800 tonluk Hamidiye ile 3300 tonluk Mecidiye kruvazörleri,

1014 tonluk Peyk ile Berk torpido kruvazörleri

607 tonluk Muavenet-i Milliye ve 290 tonluk Numune-i Hamiyet ile 290 tonluk Taşoz, Samsun ve Basra muhripleri,

90 tonluk Sultanhisar ve Sivrihisar, 97 tonluk Akhisar, Draç ve Musul ile 200 tonluk Yunus ve 270 tonluk Berkefşan torpidobotları,

413 tonluk Hızır Reis, İsa Reis ve Kemal Reis, 502 tonluk Aydın Reis, Burak Reis, Sakız ve Preveze ile 650 tonluk Zuhaf ve 530 tonluk Malatya gambotları,

2406 tonluk Muin-i Zafer, 2266 tonluk İclaliye ve 2050 tonluk Necm-i Şevket eski zırhlı korvetleri,

600 tonluk İntibah (Uyanık) ve 360 tonluk mayın gemileri,

3684 tonluk Şam, 4426 tonluk Reşit Paşa ile 3000 tonluk Giresun ve 2800 tonluk Urla (Cumhuriyet) şilep ve nakliye gemileri

900 tonluk Ertuğrul ve 110 tonluk Söğütlü yatları

Yukarıda belirtilen Cumhuriyet donanmasının 1923 yılındaki bu durumu, deniz gücü olmaktan ziyade bir eğitim filosuna daha çok benziyordu. Yaşları 11 ila 30 arasında değişen bu gemilerin esaslı bir onarıma ihtiyaçları vardı.⁵¹⁰

⁵⁰⁸ Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, Deniz Basımevi, İstanbul 2006, s. 39.

⁵⁰⁹ Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, C.IV, Deniz Basımevi, İstanbul, 1984, ss. 610-613.

⁵¹⁰ Akkaya, *Türk Ordusu'ndaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)*, s. 106.

Eğitim yapan gemiler bile yeterli donanıma sahip değildi. Nitekim, 10 milden fazla hız yapamayan Hamidiye, Turgutreis, Peyk ve iki torpidobotunu diğer devletlerin kruvazör ve muhripleriyle mukayese etmek mümkün değildi. Bunun nedeni, Türkiye Cumhuriyeti'nin ancak 10 mil hız yapabilen kruvazörlerle yetinirken, 1922 Washington Konferansı hükümlerini göz önünde bulunduran diğer devletlerin 1000 tonluk, 30-36 mil hız kapasitesi olan ve 20.3'lük çok uzun menzilli toplara sahip kruvazörler üretmeyi tercih etmeleridir. Yine, diğer devletlerin 2000 tonluk 38 mil hız yapan ve 12'lik toplar taşıyan muhripleri karşısında bizim 250 tonluk ve 12 mil hız yapabilen muhriplerimiz bulunuyordu. Ayrıca, Cumhuriyet Donanması gemileri sadece sayı ya da nitelik açısından değil, aynı zamanda modern teçhizat bakımından da diğer devletlerin ve çağının çok gerisinde idi. Diğer devletlerin gemileri lambalı, kısa dalgalı telsiz cihazları, elektrikli atış masaları ve iskandil makineleri ile donatıldıkları halde Cumhuriyet'in ilk aktif gemileri hala şifreli ve uzun dalgalı telsiz kullanmalarının yanı sıra topçu santrallerinden de habersiz çalışıyorlardı. Bu dönemde modern teçhizat ve aletlerin temin edilmesine yönelik bir faaliyette bulunulmaması, üstelik bu konularda personele kıyafet ve bilgi sağlayacak kursların açılmamasının ihmal edilmesi dikkat çekmektedir.⁵¹¹

Cumhuriyet'in ilanını takip eden ilk yıllarda Bahriye Dairesi'ne ayrılan 3.163.745 liralık bütçenin 535,122 lirası gemilerin onarımı ve işletme için tahsis edilmiştir. 1924'de denizaltı alımı ve Yavuz savaş gemisinin tamirâtı gibi harcamalar için bu bütçeye iki milyon liralık bir ödenek daha eklenmiştir.⁵¹²

1923'de imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin donanmalarına Boğazlar'dan sınırlı bir geçiş hakkı tanınmış ve Boğazlar her iki tarafı da askerden arındırılarak tarafsız bir hale getirilmiş, yönetimi de uluslararası bir komisyona verilmiştir.⁵¹³

3.2.1. Gölcük'ün Donanma Üssü Olarak Seçilmesi

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin donanma üssü Haliç Tersanesi'nde bulunuyordu. Lozan Barış Antlaşması'yla birlikte artık Boğazlar'da bir üs bulundurma imkanı ortadan kalktığı için yeni bir donanma üssü tahsis etme ihtiyacı doğmuştu. Yeni kurulacak donanma üssünün yerini belirlemek mühim bir işti.

⁵¹¹ Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, s. 608.

⁵¹² Akkaya, *Türk Ordusu'ndaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)*, s. 106.

⁵¹³ Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, s. 47.

Herşeyden önce, Boğazlar'ın güvenliğinin korunması dikkate alınacağı için söz konusu bu yeni üssün Boğazlar'a yakın bir yerde yani Marmara içinde olması gerekiyordu. Bunu sağlayabilmek için donanma üssü olarak kullanılacak bir liman ile bir tersane yapılması mecburiyeti ortaya çıkmıştı. Boynuz şeklinde bir yapıya sahip olmasından ötürü Haliç Tersanesi'nin, dregnot tipi gemi yapımına olanak vermemesi ve gemilerin tamir ve onarımı için artık yetersiz kalması Boğazlar'da yeni bir tersane inşa edilmesini zorunlu kılan nedenler arasındadır. Cumhuriyet Donanması'nın en büyük savaş kruvazörü olup yaralı bir durumda Tuzla'da bulunan Yavuz'un havuzlanması, onarım ve bakımının yapılarak modern bir hale getirilmesinin gerekliliği de yeni bir tersane arayışının başlamasında etkili olmuştur. Türkiye, yeni inşa edilecek tersanenin aynı zamanda bir donanma üssü olarak da kullanılmasına karar vermiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde Avrupa kıtasını Anadolu'ya bağlayan bir konumda bulunan, coğrafi yapısı büyük gemilerin yapımı, tamir ve bakımı açısından son derece elverişli olan İzmit Körfezi'ndeki Gölcük, Cumhuriyet Donanması'nın yeni üssü olarak seçilmiştir. Ayrıca, Gölcük bölgesinin İstanbul ile kıyaslandığında daha kolay savunulabilir olması ve ormanlarla kaplı olması da bu bölgeyi tersane yapımı bakımından cazip bir hale getirmiştir. Boğazlar'ı korumanın güçlüğü düşünüldüğünde bu seçimin ne kadar isabetli olduğu anlaşılabacaktır.⁵¹⁴

3.2.2. Mustafa Kemal Atatürk'ün Karadeniz Gezisi

Cumhuriyet Dönemi Türk Donanma tarihimiz açısından en mühim gelişmelerden birisi de Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanımla birlikte, 12-24 Eylül 1924'de Hamidiye kruvazörü ile Karadeniz'de yaptığı gezidir. Rize, Trabzon, Giresun, Ordu ve Samsun gibi Karadeniz'in önemli limanlarının ziyaret edildiği bu gezi sırasında Mustafa Kemal Paşa, donanmayı tanıyarak onu yerinde inceleme ve denizciliğimizle ilgili eksiklikleri görme fırsatı bulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bu seyahati sırasında geziye katılan diğer kişilerle birlikte Hamidiye kruvazöründe bulunan subaylarla sık sık görüşerek geleceğin Türk Donanması'nın nasıl olması gerektiği konusunda fikir alışverişinde bulunmuştur. Bazı görüşlere göre, Bahriye Vekaleti'nin kurulması düşüncesi, Paşa'nın bu gezi sırasında subaylarla yaptığı görüşmeler neticesinde ortaya çıkmıştır.⁵¹⁵ Bu görüşün doğruluğu kesin olarak ortaya

⁵¹⁴ Esmâ Torun, *Donanma Komutanlığı'nın Ana Üssü Olarak Gölcük Bölgesi'nin Seçilmesi ve İlk Faaliyetler*, 3 üncü Deniz Harp Tarihi Semineri (19-21 Nisan 2006), Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, Ankara 2006, ss. 89-98.

⁵¹⁵ Hergüner, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği*, s. 187.

koyulmamış olsa da Mustafa Kemal'in güç ve ekonomi politikasında deniz sorunlarının önemli bir yer tuttuğu muhakkaktır. Nitekim, kendisi bu Karadeniz gezisi sırasında Hamidiye kruvazörü kaptanı Binbaşı Hüsamettin Ünsel ile yaptığı görüşmelerin birinde, şu sözleri sarfederek Türk donanmasının geliştirilmesi konusuna verdiği önemi açıkça belirtmiştir:⁵¹⁶

Donanmadan yana kuvvetli olmak Türkiye'nin savunması için şarttır. Hatta donanmamız, kıyılarımızı savunmaktan başka, izlediğimiz politikanın da en kuvvetli desteği olacaktır. Ancak deniz sanayi ve ticaretimiz çok gelişmelidir ki Türk milleti için donanma yapmak da mümkün olsun.

3.2.3. Mustafa Kemal Atatürk'ün İzlediği Donanma Politikası

Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'na katılan, Milli Mücadele'yi bizzat yöneten Mustafa Kemal Atatürk'ün, bu mücadeleler sırasında donanma gücünün savaşlar üzerindeki etkisini ve deniz olaylarının devlet politikalarına yön verdiğini çok yakından gözlemlene imkanı bulması, Türkiye Cumhuriyeti'nin deniz gücünü artırma çabasını son derece anlaşılır kılmaktadır. Hamidiye kruvazörünün seyir defterine, "Büyük Türkiye'nin Donanması da büyük olacaktır." cümlesini yazan Mustafa Kemal Atatürk'ün, savaşlarda edindiği tecrübelerle bağlı olarak Cumhuriyet'in temel politikalarını belirlerken deniz olaylarının bu etkilerini de göz ardı etmediği düşünülebilir.⁵¹⁷

Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1925'te Mudanya'ya giderken İzmit'te Yavuz savaş kruvazörünü ziyaret etmesi de, Haziran 1927'de İstanbul'a gitmek için Ankara'dan İstanbul'a doğrudan trenle gitmek yerine İzmit'e kadar trenle gelip oradan deniz yoluyla İstanbul'a geçmesi de izlediği deniz politikasına uygun olarak donanmayı ve denizcileri yakından tanıma gayreti ile yakından ilişkilidir. Zira, kendisi gemileri tanımak kadar ve hatta belki de daha fazla deniz subaylarını tanımaya önem vermiştir.⁵¹⁸

Atatürk'ün Hamidiye kruvazörüyle yaptığı Karadeniz gezisi, donanmayı geliştirmek üzere gerçekleştirmek istediği bazı fikirlerin doğmasını sağlamıştır. Kısa süre içerisinde Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri ile Peyk ve Berk torpido kruvazörleri ve Taşoz, Samsun ve Basra küçük muhriplerinden oluşan bir eğitim donanmasının kurulması, Almanya'dan bir eğitim kurulu getirerek Türk deniz

⁵¹⁶ Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, s. 41.

⁵¹⁷ Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, ss. 624-625.

⁵¹⁸ Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, ss. 624-625.

subaylarını çağdaş denizcilik seviyesine çıkartılması, Yavuz savaş kruvazörünü onarıp savaşacak bir duruma getirilmesi bu fikirlerin birer gereği olarak ortaya çıkmıştır.⁵¹⁹

Karadeniz gezisinin hemen ardından 1 Kasım 1924'teki T.B.M.M.'nin açılışı sırasında yaptığı konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk, üç tarafı denizlerle çevrili bir ülkenin donanma gücünün en az kara ordusu kadar güçlü olması gerektiğini vurgulayarak donanmanın, köklü ve esaslı bir şekilde yenilenmeye ihtiyaç duyduğunu açık bir şekilde dile getirmiştir. Kendisinin bu konuda ifade etmiş olduğu sözler, Türk donanmasının güçlendirilmesinin gerekli olduğunu ortaya koyarken aynı zamanda ileride yapılacak birtakım yeniliklere ve değişikliklere de işaret etmiştir.⁵²⁰

Bu yeniliklerin bir sonucu olarak Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda 30 Aralık 1924'de T.B.M.M.'nde Bahriye Vekaleti'nin kurulması hakkındaki yasa önerisi oylanarak kabul edilmiştir. Son derece yetersiz bir durumda olan donanmanın güçlendirilmesi ve deniz güçlerine yeniden işlerlik kazandırılması Bahriye Vekaleti'nin en önemli görevleri olarak belirlenmiştir.⁵²¹

1 Temmuz 1926'da Kabotaj Kanunu'nun kabul edilmesiyle birlikte yabancı kuruluşlara ait imtiyazların kaldırılmasına karar verilerek Türk denizciliğinin millileştirilmesi yönünde büyük bir adım atılmıştır. Ne var ki, verilen tüm emeğe rağmen bu yıllarda yeniden yapılandırılan deniz kuvvetlerimizin ve Deniz Ticaret Filomuz'un dışa bağımlı olmasının önüne geçilememiştir.⁵²²

Türk Donanması'nı güçlendirme politikasının bir sonucu olarak ihtiyaç duyulan iki denizaltı gemisi Hollanda'ya sipariş edilmiş ve 28 Ocak 1926'da *I. İnönü* ile *II. İnönü* isimleri verilen bu denizaltıların yapımına başlanmıştır. Ayrıca denizaltılarda görev yapacak subayların eğitimi için Kasımpaşa'da özel bir kurs açılmış ve bu kursu tamamlayan subaylar pratik yapmak üzere Hollanda'ya gönderilmişlerdir.⁵²³ Türkiye, bu denizaltıların bakım ve onarımlarını yapmak üzere ihtiyaç duyulan fabrikaların inşası için Alman *Gulte Hafnung Şirketi* ile anlaşmış,

⁵¹⁹ Akkaya, *Türk Ordusu'ndaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)*, s. 109.

⁵²⁰ Torun, *Donanma Komutanlığı'nın Ana Üssü Olarak Gölcük Bölgesi'nin Seçilmesi ve İlk Faaliyetler*, ss. 99-100.

⁵²¹ Torun, *Donanma Komutanlığı'nın Ana Üssü Olarak Gölcük Bölgesi'nin Seçilmesi ve İlk Faaliyetler*, s. 100.

⁵²² Hergüner, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği*, s. 185.

⁵²³ Ersan, *1924-1938 Arasındaki Dönemde Türk Deniz Kuvvetleri*, ss. 5-82.

1929'da inşaatla başlayan bu şirket Buhar Kuvvet Santrali, Akümülatör Fabrikası ve müstemilatı, Torpido İmha İstasyonu ve fabrikasını kurmuştur.⁵²⁴

Bununla birlikte, sınırlı imkanlarla Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren güçlü bir Türk donanması oluşturabilmek için sarfedilen büyük gayretler yeterli gelmemiş ve hedeflenen ölçüde güçlü bir deniz kuvveti kurabilmek mümkün olmamıştı. Üstelik, 1928 yılına gelindiğinde donanmayı, yeni üs olarak tercih edilen Gölcük'e taşıma işi de hala gerçekleştirilmemişti. Gösterilen tüm çabaya rağmen istenilen düzeyde bir Türk donanmasının teşkil edilememesinde, Cumhuriyet hükümetlerinin sınırlı mali olanakları ile dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak başta olmak üzere bazı yetkililerin kara ordusunun geliştirilmesine daha fazla önem vererek deniz savunmasına yeterince ilgi göstermemeleri de önemli bir rol oynamaktadır. Ancak her ne kadar beklenen seviyede olmasa da Türk donanmasının giderek daha güçlü bir hale geldiği de bir gerçektir. Nitekim, Türk-Yunan ilişkilerinin gergin hal aldığı bir dönemde Türk donanması, ilk manevrasını Eylül 1928'de Ege Denizi'nde yapma fırsatı bulmuştur.⁵²⁵

16 Ocak 1928'de kaldırılan Bahriye Vekaleti, aynı tarihte çıkarılan bir yasa ile Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı bir müsteşarlık haline getirilmiş, bütçesi de bu Bakanlık'a devredilmiştir. Bahriye Vekaleti'nin kaldırılmasının ardından, Türk Donanması'nı güçlendirmek ve etkili bir deniz gücü meydana getirmek görevini Milli Savunma Bakanlığı üstlenmiştir.⁵²⁶

Mustafa Kemal Atatürk, hedeflediği güçlü donanmayı kurabilmek için kademeli bir deniz politikası izlemeye karar vermiştir.⁵²⁷ Kısıtlı bütçe düşünüldüğünde ve Cumhuriyet yönetiminin Osmanlı'dan devraldığı donanmanın durumu göz önünde bulundurulduğunda böyle bir donanmayı, zaman içerisinde birtakım aşamalardan geçirerek oluşturmak düşüncesinin oldukça mantıklı olduğu anlaşılabacaktır.

Atatürk'ün izlediği donanma politikasının ilk kademesini, Yavuz savaş kruvazörünü büyük bir onarıma almak, İtalya'ya 1930'da 10 yılda parasını ödemek

⁵²⁴ Torun, *Donanma Komutanlığı'nın Ana Üssü Olarak Gölcük Bölgesi'nin Seçilmesi ve İlk Faaliyetler*, s. 104.

⁵²⁵ Torun, *Donanma Komutanlığı'nın Ana Üssü Olarak Gölcük Bölgesi'nin Seçilmesi ve İlk Faaliyetler*, s. 104.

⁵²⁶ İrfan Sezgin, *1923-1939 Yılları Arasında Türk Ordusu'nda Yapılan Askeri Yatırımlar*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Malatya 2009, s. 133.

⁵²⁷ Sezgin, *1923-1939 Yılları Arasında Türk Ordusu'nda Yapılan Askeri Yatırımlar*, s. 127.

üzere 4 muhrip (*Adatepe, Kocatepe, Zafer ve Tınaztepe*), 2 denizaltı gemisi (*Dumlupınar ve Sakarya*) ve 3 avcıbotu (*Doğan, Martı, Denizkuşu*) siparişi vermek oluşturmuştur. Bu gemilerle birlikte Türk donanması lambalı telsiz cihazları, su bombası atma topları, elektrikli top ve torpido santralleri ile elektrikli dinleme aletleri ve paravan ile tanışmıştır. Böylece 1930'ların başında Türkiye Cumhuriyeti artık harp, ihtiyat ve denizaltı filosuna sahip olmuştur. İtalya'ya yaptırılan muhrip, denizaltı gemileri ve avcıbotlarının eğitimlerini bitirip donanmaya katılmalarıyla birlikte Türk deniz gücü daha da artmıştır. Ayrıca, donanmaya katılan bu yeni gemilerle birlikte yeni bir düzenleme yapılarak “*Donanma Komutanlığı*” makamı kaldırılarak yerine “*Harp Filosu Komutanlığı*” kurulmuştur.⁵²⁸

Atatürk'ün, donanmayı artık politik amaçla da kullanmaya başlaması üzerine Türk donanması, 1936'da sahip olduğu bu gemilerle Yunanistan'ın Pire Limanı'nı ile Malta Adası'nı ziyaret etmiştir. Mevcut donanma gücüyle yapılan bu ziyaret, Türkiye Cumhuriyeti'ne Akdeniz politikasında güç kazandırmıştır.⁵²⁹ Bu ziyareti aynı zamanda yeniden şekillendirilen Türk donanmasının bir anlamda gövde gösterisi olarak değerlendirmek ve deniz gücünün artırılmasında büyük çabalar sonucunda kaydedilen gelişmeyi diğer devletlere gösterme arzusu olarak görmek de mümkündür.

Devletler arasında giderek bir gruplaşma meydana geldiğini fark eden Türkiye, 1935 yılından itibaren donanmasını güçlendirmek için yürüttüğü faaliyetleri hızlandırmıştır. Bu amaçla, 1936'da Almanya'dan, esasen İspanya için inşa edilmekte olan “*E1*” isimli denizaltı satın alınarak bu denizaltıya “*Gür*” adı verilmiştir. Yine Almanya ile 1937'de yapılan anlaşmayla Alman Krupp Şirketi'nin Türkiye için dört adet “*AY*” sınıfı denizaltı inşa etmesine karar verilmiştir. İsimleri bizzat Atatürk tarafından verilen bu denizaltılardan “*Saldıray*” ile “*Batıray*” Almanya'da inşa edilmiştir. Almanya, Saldıray'ı II. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'ye yollarken, Batıray'a 20 Eylül 1939'da savaş nedeniyle el koymuştur. II. Dünya Savaşı sırasında “*UA-9*” ismiyle Alman Donanması'nda hizmet eden Batıray denizaltısı 1945'te Kiel Limanı açıklarında kendisini batırmıştır. Atılay ile Yıldırar denizaltıları ise Haliç'te inşa edilmiştir.⁵³⁰

⁵²⁸ Büyüktuğrul, Osmanlı *Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, ss. 628-638.

⁵²⁹ Bıyıklı, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları Atatürk Dönemi*, s. 192.

⁵³⁰ Hergüner, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği*, ss. 196-197.

Türkiye, 1936'da İngiltere'ye de dört muhrip (*Sultanhisar, Demirhisar, Muavenet ve Gayret*) ile dört denizaltı gemisi (*Oruç Reis, Uluç Ali Reis, Murat Reis, Burak Reis*) sipariş etmiştir. Ancak Atatürk, vefatı nedeniyle ne yazık ki bu gemilerin Türk Donanması'na katıldığını görememiştir.⁵³¹ Savaş tehlikesinin giderek arttığı bu dönemde donanmasını güçlendirmek ihtiyacı duyan Türkiye, bu amaçla özellikle İngiltere'nin yardımına başvurmuştur. Bu isteği memnuniyetle karşılayan İngiltere, deniz gücünü arttırması için gemi yardımının yanı sıra donanmasının gereksinimi olan teçhizatı da Türklere vermeyi kabul etmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin, donanmasını takviye etmek üzere İngiltere'den aldığı yardımlar bir sonraki bölümde ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

Bu arada, 1931 yılında yapımına başlanan ve Gölcük Tersanesi'nde inşa edilen ilk gemi olan 1259 tonluk "*Gölcük Yağ Gemisi*" 1938'de hizmete hazır hale gelmiştir. Böylece Gölcük Tersanesi'nde ilk gemi yapımı da gerçekleştirilmiştir.⁵³²

Bahriye Vekaleti döneminde başlayan onarımının tamamlanıp, seyir ve atış denemelerinin yapılmasının ardından Yavuz Savaş Kruvazörü de 11 Ağustos 1930'da donanmaya katılmıştır. Türk Deniz Kuvvetleri'nin sancak gemisi olarak 1950 yılına kadar görev yapan Yavuz, çok sayıda devlet büyüğü ile yabancı konuğu ağırlamış, 1970'de ise görevden alınarak sökülüştür.⁵³³

II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Harp Filosu üç filotilladan, Deniaztı Filosu ise iki filotilladan meydana gelmiştir. Harp Filosu'nun Muhrip Filotillası Gölcük'te, Hücumbot Filotillası ise Heybeliada'da konuşlanmıştır. Atatürk'ün büyük gayretleriyle güçlendirilip yeniden hizmet edecek bir duruma getirilen Cumhuriyet Donması'nın, II. Dünya Savaşı öncesindeki durumu şu şekildedir:⁵³⁴

Harp Filosu

Yavuz Savaş Kruvazörü (sancak gemisi)

I. Muhrip Filotillası: Tınaztepe, Kocatepe, Adatepe, Zafer

II. Muhrip Filotillası: Demirhisar, Sultanhisar, Muavenet, Gayret

⁵³¹ Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, s. 628.

⁵³² Torun, *Donanma Komutanlığı'nın Ana Üssü Olarak Gölcük Bölgesi'nin Seçilmesi ve İlk Faaliyetler*, s. 106.

⁵³³ Sezgin, *1923-1939 Yılları Arasında Türk Ordusu'nda Yapılan Askeri Yatırımlar*, s. 134.

⁵³⁴ Hergüner, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği*, ss. 194-198.

Hücumbot: Bora, Kasırğa, Şimşek, Yıldırım, Tayfun

Denizaltı Filosu

Erkin Ana Yatak Gemisi (5000 tonluk bir ticaret gemisi olup Denizyollarından alınmıştır.)

Işın Batarya İmla Gemisi (İngiltere'den alınarak 17 Mart 1943'de hizmete giren bu gemi, 4 Mayıs 1972 tarihine kadar kullanılmıştır.)

I. Filotilla: Atılay (14 Temmuz 1942'de Çanakkale Boğazı çıkışında batmıştır.), Saldıray, Yıldırar (15 Ocak 1946'da filoya katılmıştır.), Dumlupınar, Sakarya, Gür

II. Filotilla: I.İnönü, II.İnönü, Murat Reis, Oruç Reis, Burak Reis (19 Ocak 1946'da filoya katılmıştır.)

İhtiyat Filosu: Mecidiye, Hamidiye, Peyk, Berk torpido kruvazörleri

Bora ve Kasırğa hücumbotlarının filoya katılmasıyla birlikte II. Filotilla, “*Hücum ve Avcıbotları Filotillası*” olarak adlandırılmıştır. İsa Reis, Hızır Reis, Kemal Reis gambotları da Mayın Arama-Tarama Filotillasını oluşturmuşlardır.⁵³⁵

İç ve dış siyasette izlediği “*Yurtta sulh, Cihanda sulh*” politikasını tam olarak uygulayabilmesi için kara ordusu kadar deniz gücü ve donanmaya da gereken önemin verilmesi gerektiğine inanan Atatürk'ün çabalarıyla güçlendirilip geliştirilen Türk donanması, II. Dünya Savaşı'na bu yapılanmayla girmiştir. Şüphesiz Türk donanma gücü o dönemdeki diğer Akdeniz ülkeleriyle mukayese edildiğinde son derece yetersizdir. Nitekim zayıf bir donanma gücüne sahip olması, Türkiye'nin dış politikasını da etkilemiş ve kimi zaman bazı fırsatları değerlendirememesine neden olmuştur. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nden neredeyse yok sayılabilecek bir deniz kuvveti devralındığı düşünüldüğünde yine de kısa bir süre içerisinde Türk donanmasının gösterdiği gelişme takdire şayandır. Ayrıca Türk milletinin zararına olarak uzun yıllardır benimsenen kara ordusunun ihtiyaçlarının ön planda tutularak deniz kuvvetlerinin ihmal edilmesi anlayışının Atatürk döneminde terk edilmesi, Türk denizciliği açısından olumlu bir gelişmedir. Böylece yıllardır arka planda kalan deniz sorunları, nihayet hak ettiği itibarı görmeye başlamıştır.

⁵³⁵ Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, s. 646.

3.3. Türkiye'nin Donanma İhtiyaçlarını Karşılama İçin Birleşik Krallık'tan Yardım Talebinde Bulunması

Devletler arasındaki gruplaşmaların giderek artmaya başladığı bir dönemde, büyük bir savaş tehdidinin yakın bir gelecekte ortaya çıkabileceğini düşünen Türkiye, böyle bir ihtimale hazırlıksız yakalanmak istememiş ve ordusunu güçlendirmek gayreti içerisinde girmiştir. Böyle bir işlemi gerek ekonomik imkansızlık, gerekse yeterli teknik donanım, bilgi ve tecrübe eksikliği nedeniyle tek başına gerçekleştiremeyeceğinin farkında olan Türkiye'nin, savunma gücünü arttırmak için başvurduğu ülke, özellikle 1936 Montrö Boğazlar Konferansı'nın ardından giderek yakınlaşmaya başladığı İngiltere olmuştur. Bu yardımı seve seve kabul eden İngiltere ile Türkiye arasında 27 Mayıs 1938'de 16 milyon sterlinlik kredi antlaşmaları imzalandığını ve bu antlaşmaların 6 milyon sterlinlik olanının Türkiye'nin İngilizlerden satın alacağı savaş gemileri ve diğer donanma ihtiyaçlarını karşılamak üzere tahsis edildiğini önceki bölümlerde belirtmiştik.

Deniz silahlarına büyük önem veren Atatürk, Türk denizcilerinin gelişmiş silahlarla donatılmalarını ve iyi bir eğitim almalarını arzu etmiştir.⁵³⁶ Bu duruma bağlı olarak yine önceden ifade edildiği üzere Türkiye, Cumhuriyet'in ilan edilmesini izleyen dönemde Atatürk'ün önderliğinde donanmasını güçlendirmek için pek çok faaliyette bulunmuş ve miras aldığı deniz gücünü nispeten arttırmayı başarmıştır. Ne var ki, gösterilen tüm gayrete rağmen 1937 tarihine gelindiğinde Türk donanmasının en büyük kruvazörü hala Yavuz zırhlısı idi.⁵³⁷

Dönemin Milli Savunma Bakanı General Kazım Özalp da Türkiye'nin, tüm sahillerini korumak mecburiyetinden dolayı Türk Ordusu'nun, karada olduğu gibi denizde de yeterli güce sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun için de Türk kara ve hava kuvvetleri için her yıl belli miktarda para sarf edildiği gibi Türk donanmasının takviye edilmesi ve büyütülmesi için de yeterli paranın harcanması gerekmektedir. Yavuz'un yanında ikinci bir dretnot daha olmasını isteyen General Özalp, Türkiye'nin denizlerde güçlü olmasını isteyen bir dost devletin Türk donanmasının ihtiyaç duyduğu bu ikinci dretnotu uygun şartlarla Türkiye'ye satmaya ya da onu Türkler için inşa etmeye gönüllü olmasını ümit etmiştir. Zira Milli Savunma Bakanı'na göre, uluslararası durumun karışık bir hal almaya başladığı bir

⁵³⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 5, C.13, 01.11.1936, s. 6.

⁵³⁷ Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, 2003, s. 58.

dönemde Türkiye'nin, karada olduğu kadar denizde de çok güçlü olması gerekmektedir.⁵³⁸

Bu duruma bağlı olarak Türkiye, İngiltere'ye sipariş ettiği savaş gemilerinin ve diğer teçhizatların imzalanan sözleşmelere uygun bir şekilde zamanında teslim edilmesine büyük önem vermiştir.

İngiliz Büyükelçisi Percy Loraine'in, Londra'daki Türk deniz ataşesi ile görüşen İngiliz Hava ataşesinden edinmiş olduğu bilgiye göre, Genelkurmay Başkanı Maraşel Fevzi Çakmak, Birleşik Krallık'tan 10 adet denizaltı, 4 adet modern destroyer, 4 adet konvoy şalopa ile Çanakkale Boğazı'nın müdafası için 9 adet büyük top sipariş etmeye karar vermişti. Büyükelçi Loraine tarafından bu siparişlerin İngilizlere verilmesini sağlama işinin Yüzbaşı Özdeş'e emanet edilmesi önerilmiştir. Yüzbaşı Özdeş, Maraşel Çakmak'a söz konusu siparişlerin verilmesinde karşılarına çıkacak finansal güçlükleri ve ayrıca Birleşik Krallık Hükümeti'nin özel firmalara bu tür silahlanmaları tedarik etmelerini emretmek için hiçbir güce sahip olmadığını açıklayarak, Türkiye'nin gerekli finansal düzenlemeleri yapmak üzere ilgili İngiliz firmalarıyla temas etmek zorunda olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁹

Bu açıklamaların sonucunda, Türkiye'nin yukarıdaki siparişleri verebilmesi için, İngilizlere yeni finansal düzenlemeleri içerecek bir teklif yapmak zorunda olduğuna karar verilmiştir. Bu yeni teklife göre, kliring hesabı üzerinden ödenecek para için olağan 18 aylık sürenin üzerine çıkılması ya da ertelenmesi halinde Türkiye ekstra süre için yılda %5 faiz ödeyecek ve son meblağ, Londra'da sterlin olarak ödeninceye kadar, gecikmiş faiz oranını ödemeye devam edecekti. Bu noktada gemi yapımının tamamlanmasının üç ya da dört yılı bulacağı ve o zamana kadar Türkiye'nin kliring hesabından geçecek çok daha fazla parası olacağı da hesaba katılmıştır.⁵⁴⁰

Yukarıda özetlenen mali tekliflerin ilk bakışta yeterli görünmeyeceğinden endişe eden Loraine'in düşüncesine göre Türk makamları, bu siparişlere Birleşik Krallık endüstrisiyle sahip olmayı çok istemekle birlikte bu isteklerinin büyüklüğü ölçüsünde daha ileri gitmeye hazırlardı. Türk isteklerinin imkanlar dahilinde karşılanmasının, politik önemini hatırlatan Büyükelçi, Türk donanması için gemi inşa

⁵³⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 5, C.18, 29.05.1937, s. 398.

⁵³⁹ PRO, AIR 2/1673, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 18.12.1937.

⁵⁴⁰ PRO, AIR 2/1673, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 18.12.1937.

etmek konusunda bir sorun çıkması halinde bu hassas noktanın gözden kaçırılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Üstelik, Yüzbaşı Özdeş'in filo komutanı Yarbay Elmhirst'e vermiş olduğu bilgiye göre, Alman Krupp firmasının bir temsilcisi Ankara'ya gelerek bizzat kendisine ulaşmış ve bu siparişleri yerine getirmek için İngilizlerin vereceği herhangi bir fiyattan %20 indirim yapmayı teklif etmiştir. Bu cazip teklif karşılığında Yüzbaşı Özdeş firma temsilcisine, mali olarak mümkün olması durumunda Maraşel Çakmak'ın bu siparişleri Birleşik Krallık'a vermeye kararlı olduğu cevabını vermiştir. Dolayısıyla Almanya'nın, ihtiyaçlarını gidermek aracılığıyla Türkleri kendi yanlarına çekme çabaları da hesaba katıldığında Türk tekliflerinin en yüksek hoşgörülle incelenmesi Birleşik Krallık'ın yararına olacaktı.⁵⁴¹

Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras, 15 Şubat 1938'de İngiliz Büyükelçisi ve Bakanlık'ta görev yapan bir deniz ataşesi ile görüşmüştür. Bu görüşme sırasında Aras, zaten önceden bildirdikleri üzere Türk Hükümeti ile Genelkurmay Başkanı Maraşel Fevzi Çakmak'ın Türk donanmasını yeniden silahlandırmak için gerekli olan siparişleri Birleşik Krallık'a vermeye istekli ve kesin kararlı olduklarını vurgulamıştır. Bunun üzerine Büyükelçi, kendi yeniden silahlanma gereksinimlerinin sınırları içerisinde Birleşik Krallık Hükümeti'nin, Türklerin arzusunu yerine getirebilmek için mümkün olan herşeyi yapmaya son derece hevesli olduğu karşılığını verdikten sonra şu anda meselenin programın kapsamına, siparişlerin tamamlanması için gereken maksimum süreye ve ödeme şeklinin nasıl olacağına karar vermek olduğunu sözlerine eklemiştir. İngiliz Büyükelçisi'nin bu sözleri üzerine Aras, Birleşik Krallık'ın, Türk Hükümeti'ne yapacağı olası tüm yardımın esaslarını belirleyebilmesi için Türk donanmasının ihtiyaçlarını ve talep ettikleri siparişleri karşılamaları amacıyla İngilizlere teklif edilen aşamaları şu şekilde açıklamıştır:⁵⁴²

Politika: Kıyılarının müdafası ile Karadeniz, Çanakkale ve Akdeniz'deki kıyı deniz irtibatının korunması için Türk donanmasının, Kara ve Hava kuvvetleri ile birleştirilmesi gerekliydi. Düşman gemileri ya da konvoy gemilerine “*vur-kaç*” taktiğine dayalı baskın düzenlenebilirdi. Denizaltılar ise diğer gemilerden daha uzağa giderek düşmanın deniz iletişimine saldırırdı. Bu politikayı gerçekleştirebilmek için

⁵⁴¹ PRO, AIR 2/1673, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 18.12.1937.

⁵⁴² PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 15.02.1938.

Türk donanması, 10,000 tonluk 2 gemiye, 4 tanesi yeniden donatılmak veya yedekte olmak üzere 1200-1300 tonluk 12 adet destroyere, 6'sı yeniden donatılmak veya yedekte olmak üzere 30 adet denizaltıya ihtiyaç duyacaktı. Bu denizaltıların yarısı küçük kıyı tipi (yaklaşık 350 tonluk) ve yarısı orta boy (yaklaşık 700 tonluk) olacaktı. Bu filo, her biri 10,000 tonluk 1 gemi, 4 destroyer ve 12 denizaltının aktif gücünden oluşacak iki ayrı kuvvete bölünecekti. Genel olarak söylemek gerekirse, bir kuvvet Karadeniz kıyısı, diğeri ise Akdeniz kıyısı için hizmet verecekti.

Gerekli Kuvvetin İnşaa Programı: 10,000 tonluk bir geminin 1942'de, ikinci geminin de 1945 yılında tamamlanmasına karar verilmiştir. İkinci geminin yapımı bitirilinceye kadar Yavuz zırhlısının, onun yerini tutması gerekli olacaktı. 1950-1960 yılları arasında, 23,000 tonluk bir geminin inşa edilmesi ümit edilmektedir. 1931'de inşa edilen 4 İtalyan destroyeri başlangıçta yetersiz olmasına rağmen bir çok ilave eklemeler, değişiklikler ve onarımların ardından artık mükemmel bir duruma gelmişlerdi. Yine de Türk Hükümeti, Birleşik Krallık'ta 4 yeni destroyerin ve daha sonra onlara ek olarak 4 destroyerin daha inşa edilmesini ümit etmektedir. Denizaltılara gelince, mevcut 5 orta boy denizaltı çok iyi bir durumda olup Hollanda'da inşa edilen küçük tip 3 denizaltı da kısa bir süre içerisinde Türkiye'ye teslim edilecekti. Ayrıca Haliç'te bulunan tersanede her yıl 2 denizaltı üretiminin gerçekleştirilmesi de tasarılar arasındadır. Nitekim, burada yapımı sona eren bir denizaltı zaten denize indirilmiştir. Birleşik Krallık'ta ise 10 denizaltının inşa edilmesi umulmaktadır. Türk Hükümeti'nde, yardımcı filo ve denizaltılardan başka hiçbir çeşit savaş gemisini Türkiye'de inşa etmek gibi bir niyet bulunmuyordu.

Deniz ataşesinin, Türkiye'deki mayınların durumunu sorması üzerine Aras, bunlarla ilgili oldukça tatmin edici bir açıklama yapmıştır. Aras'ın ifade ettiğine göre, Rusya'dan satın alınan mayınların büyük bir kısmı yuvarlak ve dikdörtgendir. Şimdi Türkiye'de, kendisinin düşüncesine göre bir baskıda yılda yaklaşık 500 ya da 600 mayın üretim kapasitesine sahip bir fabrika mevcuttur. Savaş zamanında bu üretim kapasitesinin artması konusuna gelince, bu sadece biraz daha fazla baskı makinesi edinme meselesiydi.⁵⁴³

Denizaltısavar savunması konusunda Aras'ın verdiği bilgiye göre, ağlar az kullanılmış ve denizaltılar tarafından kolayca kesilebilecek bir durumdadır. Bununla birlikte, gerekli olanlar Türkiye'de yapılabilirdi. İzmit Körfezi, zaten dört sıra ağ ile

⁵⁴³ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 15.02.1938.

korunuyordu. Aras, denizaltılara karşı diğer pasif savunma yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmadığı için bu hususta herhangi bir önlem alınmadığı farzedilmiştir.⁵⁴⁴

Yeni filo için gerekli subay ve erleri nasıl temin etmeyi umdukları sorusu üzerine Aras, tüm düzenlemelerin yapıldığı ve tüm sorunların halledildiği, henüz istihdam edilmeyen bazı subayları ve astsubayları göreve geri çağırmanın gerekebileceği yanıtını vermiştir. Bu noktada deniz ataşesi, yeni gemilerin Türk Deniz Kuvvetleri'nde mevcut olmayan modern yeniliklere ve uygulamalara sahip olacağına dikkat çekerek gemilerin verimli bir şekilde bakılıp kullanılmaları açısından Türk subayları için en önemli hususun, bu konularda uzmanlaşmak üzere Birleşik Krallık'a gönderilmeleri olduğuna işaret etmiştir.⁵⁴⁵

Deniz konularını kapatmadan önce Aras, deniz ataşesinden Türk Donanma Programı hakkındaki görüşünü belirtmesini istemiştir. Bunun üzerine deniz ataşesi, 10,000 tonluk kruvazörleri önemli göremediğini belirterek onların, büyük bir gemi için çok küçük, küçük bir gemi için ise çok büyük olduğunu, sonuç olarak her iki rol için de avantajlı olmadığını, üstelik ekonomik olmadıklarını belirtmiştir. Bu yanıt üzerine Aras, Harp Akademisi'ndeki savaş tatbikatında Maraşel Çakmak ve diğerlerinin huzurunda iki büyük gemiye, donanmanın savunma düzeni dolayısıyla küçük gemiler için toplanma noktaları olarak gereksinim duyulduğunun açıkça ortaya koyulduğunu söylemiştir.⁵⁴⁶

Deniz ataşesi, Aras'ı bu konuda ikna etmek için 10,000 tonluk bir kruvazörün gece görevi için ve gündüz görüntülenen potansiyel düşman karşısında, daha ucuz 8,000 tonluk bir kruvazör kadar zahmetsizce batırılmasının muhtemel olacağı yorumunda bulunmuştur. Bu konu üzerinde daha fazla tartışmanın ardından Aras, geminin teknik özelliklerinden kafası biraz karışmış olsa da, deniz ataşesinin açıklamalarından olumsuz bir şekilde etkilenmekten kaçınmış ve Maraşel Çakmak ile Genelkurmay'ın bu ağırlıkta bir kruvazöre karar vermiş olduklarını, bu kararın değişme ihtimalinin bulunmadığı karşılığını vermiştir. Bu konuda Büyükelçi, Türk Harp Akademisi'nde görev yapan donanma danışmanlarının aynı zamanda Alman Donanma subayları olarak da emekli olmalarını ilginç bulduğu notunu düşmüştür.⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 15.02.1938.

⁵⁴⁵ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 15.02.1938.

⁵⁴⁶ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 15.02.1938.

⁵⁴⁷ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 15.02.1938.

Konuşma sırasında Aras, deniz ticareti konusuna da değinmiştir. Aras'ın belirttiğine göre Türkiye, ticaret gemileri temin etmek için yabancı ülkelerden bağımsız olmayı arzu etmekte, kendi ticaret gemisini kendisi üretmeyi hedeflemektedir.⁵⁴⁸

Dışişleri Bakanı Aras ile İngiliz Büyükelçisi ve Deniz ataşesi, Türk donanma ihtiyaçlarını belirlemek üzere yapmış oldukları görüşmede Çanakkale Boğazı'nın müdafaası konusunu da ele almışlardır. Bu görüşme sırasında Aras, Türk Hükümeti'nin Çanakkale Boğazı'nın savunmasını arttırmak için ağır toplar ve montaj hizmeti almak isteğinden ve bunları Birleşik Krallık'tan edinme düşüncesinden söz etmiştir. Aras, “*Erin*” ve “*Agincourt*” olarak yeniden adlandırılan eski Türk savaş gemilerinin, asıl ve ikincil silahlanmalarının toplamda 40 kadar olan top ve montajlarının Birleşik Krallık'ta mevcut olduğunu duymuştu. Öyleyse Türk Hükümeti, hizmet etmek için uygun olmalarını sağlayarak Çanakkale Boğazı'nın savunmasını güçlendirmek üzere bu gemileri satın alabilirdi. Bu konunun İngiliz Büyükelçisi tarafından araştırılmasına karar verilmiştir.⁵⁴⁹

Çanakkale Boğazı'nın korunması büyük bir güç gerektiriyordu. Önceki tarihlerde Turgut Reis zırhlısının topları kıyı savunması için kullanılmıştı. Ancak halihazırda hizmette olan eski gemilerin, Çanakkale Boğazı'nın savunması için yüzer birer batarya olarak görev yapmaları uygun görülüyordu. Türkiye, kısa menzilli savunmayı temin etmiştir. Ancak, uzun menzilli savunma için Çanakkale Boğazı'nın girişinde büyük toplara ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte Aras'ın düşüncesine göre, Boğazlar'ın her iki yanında 3-4 mile kadar etkili birinci sınıf dinleme cihazları olması halinde düşman denizaltıları tekrar asla Çanakkale Boğazı'ndan geçemeyeceklerdi.⁵⁵⁰

Bu uzun görüşmenin ardından Birleşik Krallık, Türkiye'nin donanması için İngiliz tersanelerinde inşa edilmesini arzu ettiği gemilerin yapımını prensipte onaylamıştır. Artık bu konudaki en büyük güçlüğü, Türklerin bu gemilere karşılık ödemeyi hangi şekilde yapacakları hususu teşkil etmiştir..⁵⁵¹

Türkiye, stratejik olarak ilk etapta düşmanların Türk kıyılarına çıkmasını engellemek için mobil savunma ve mayın tarlaları kullanarak kıyı savunmasını

⁵⁴⁸ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 15.02.1938.

⁵⁴⁹ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 15.02.1938.

⁵⁵⁰ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 15.02.1938.

⁵⁵¹ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 23.02.1938.

geliştirmeyi arzu etmiştir. Bunu gerçekleştirmek için kıyı savunması ile birlikte donanmanın üstleneceği rol, kıyı boyunca her türlü amaç için bağlantıyı açık tutmak, düşmanın Ege adalarına çıkışının önlenmesinde iş birliği yapmak ve düşman ticaret gemilerine vur-kaç baskınları düzenlemek olacaktır.⁵⁵²

Karadeniz kıyısındaki tüm noktalardan Akdeniz kıyısındaki her noktaya, bağlantıyı açık tutmak hayatî bir önem arz etmektedir. Deniz yolunun kesinlikle daha hızlı olduğu ve bu tür bağlantılar için birliklerin hareketi dahil, kara yolundan daha iyi olduğu düşünülmektedir.⁵⁵³

Türk donanma ihtiyaçlarının temin edilmesine ilişkin Birleşik Krallık Hükümeti'nin ilgili Bakanlık'larıyla yapılan son antlaşma görüşmeleri sırasında Türk temsilcileri, Türkiye'nin, İtalya'yı asıl düşmanları, Rusya'yı ise gelecekteki muhtemel düşmanları olarak gördüğünü ifade etmişlerdir. İngiliz yetkililer, bu bilgiye dayanarak 8" lik topa sahip 10,000 tonluk kruvazör gereksinimi konusundaki Türk ısrarının açıkçası, Çanakkale Boğazı'ndan 8"lik topa donatılmış İtalyan kruvazörlerine ya da İstanbul Boğazı'ndan 7.1" lik topları olan Rus kruvazörlerine karşı koyabilmek düşüncesinden kaynaklandığına inanmışlardır.⁵⁵⁴

Türklerin donanma konusundaki stratejileri değerlendirildiğinde İngilizlerin, müttefik olarak Türklere duydukları gereksinimleriyle, Türklerin kendi gereksinimlerinin yakından örtüştüğü görülmüştür. Birleşik Krallık için Türkiye'nin, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nı deniz saldırılarına karşı koruması büyük bir önem taşımaktaydı. Bunu başaran bir Türkiye, Karadeniz'e giriş üzerinde tam bir kontrole sahip olacaktı. Türk kıyı bağlantısının korunması, Birleşik Krallık için daha az önemli olmakla birlikte, müttefik oldukları için Türkiye'nin, Ege Denizi'ndeki bağlantının korunması konusunda İngilizler'den yardım bekleyeceği de göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca şayet Türkler, İtalya'ya karşı savaşta Birleşik Krallık'ın müttefiki ise İngilizlerin amacı Türkiye'yi, İtalyan savaş ve ticaret gemilerinin Çanakkale Boğazı'nı kullanmalarını engellemek için yeteri kadar güçlü bir hale getirmek olmalıydı.⁵⁵⁵

⁵⁵² PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 10.08.2020.

⁵⁵³ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 10.08.2020.

⁵⁵⁴ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 10.08.1938.

⁵⁵⁵ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 10.08.1938.

3.4. Savaş Öncesinde Hazırlanan Türk Donanma Programı'nın İhtiyaçları

24 Şubat 1938'de Elçilik'teki bir resepsiyonda Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Deniz Ataşesi Yüzbaşı H.A.Packer'a Türkiye'nin, 1942'ye kadar 10,000 tonluk bir kruvazör inşa etmek ve ardından yapımını planladıkları ikinci bir 10,000 tonluk kruvazör yerine bir savaş kruvazörü inşa etmek kararından söz etmiştir.⁵⁵⁶

Ayrıca Aras'ın, Yüzbaşı Packer'a bildirdiğine göre Türk Hükümeti, Türk Deniz Gemi İnşa Programı'nı Birleşik Krallık'ta yürütülebilmesi için resmi müzakerelerin başlatılmasını sağlayacak gerekli talimatlarla birlikte o akşam Londra'daki Türk Büyükelçisi'ne göndermiştir. Söz konusu bu program şu şekildedir.⁵⁵⁷

1- 2 adet "H" Tipi Destroyer

2- 8 adet "H" Tipi Denizaltı

3- 4 adet Motorlu Torpido Botu

4- 4 adet 80 tonluk Denizaltı Avcı Gemisi-25 knot hızında

5- 1 adet Ağ Döşeme Gemisi-6/700 tonluk

6- 2 adet 350/400 tonluk Mayın Gemisi (1 adet 4" top, 4 adet makineli tüfekle birlikte)

7- 80/100 adet Mayın-V.A. tipi

8- 15 adet Motorlu Mayın Toplama Botu

9- 3 adet Refakat Gemisi-650 tonluk, 34 knot hızında, 2 adet 4" A.A.topu,

3 adet 3.7" A.A. topu 4 adet torpido kovani ile birlikte

10- 20 adet 21" Torpido (Whitehead)

11- 600 adet Sualtı Bombası (V.A.)

12- 8 adet Sualtı Bombası Atıcısı (1000 m.)

13- 2 adet Ağır Ağ- 1 adet 1500 m., 1 adet 2000 m. (60 m. derinlik)

14- 80 adet Anti Paravan Mayını

15- 330 adet Mayın (V.A.)

⁵⁵⁶ PRO, T 160/1191, Anglo-Turkish Naval Negotiations, 25.02.1938.

⁵⁵⁷ PRO, T 160/1191, Anglo-Turkish Naval Negotiations, 10.03.1938.

Bu programda yer alan gemilerin ve teçhizatın karşılanması için Türkiye'nin, Birleşik Krallık'a sunduğu ödeme planı şu koşulları kapsıyordu:⁵⁵⁸

Milli Savunma Bakanlığı'na teslim edilecek aynı miktar için bir bankacının teminatı karşılığında, sözleşmenin imzalanmasından itibaren 25 gün içinde toplam siparişin %30'una tekabül eden toplamı için anlaşmalı taraflara bir tahvil ödenecektir. Sipariş bedelinin kalan %70'i ise aşağıda belirtilen yolla ödenecektir:

A- Yabancı ülkelerde inşa edilecek gemiler için,

1- Yabancı ülkede inşa edilmekte olan geminin omurgasının atıldığını belirten, sözleşme yapan taraflarca hazırlanan bir raporun Bakanlığa sunulmasından itibaren, 20 gün içinde bu geminin bedelinin %10'u Hazine bonosundan ödenecektir.

2- Sözleşme yapan taraflarca hazırlanan, geminin gövdesindeki iç basınç testlerinin tatmin edici olduğunu belirten bir raporun Bakanlığa sunulmasından itibaren, 20 gün içinde bu geminin bedelinin bir %10'u daha Hazine bonolarından ödenecektir.

3- Liman testlerinin tatmin edici olduğunu belirten bir raporun Bakanlığa sunulmasından itibaren, 20 gün içinde her gemi için bir %25 daha Hazine bonusu olarak ödenecektir.

4- Gemilerin ulaştığı ve nihayet Türkiye'de teslim edildiğini belirten bir raporun Bakanlığa sunulmasından itibaren, 20 gün içinde bir yıllık teminatı karşılamak için, Hazine hesabında tutulacak %25'lik kısmının %5'ine karşılık gelen tahvillerin dışında bu geminin bedelinin %25'i Hazine bonusu olarak ödenecek ve ancak, Bakanlık'tan teminat süresinin dolduğunu bildiren bir beyanname gelmesi üzerine anlaşmalı taraflara ödeme yapılacaktır.

Yukarıdaki 1. 2. ve 3. paragrafın A alt bölümü uyarınca, %30'luk ilk ödeme ve %45 tutarındaki ilave ödeme ile ilgili olarak, avans ödemelerinin doğası gereği Hazine bonoları ancak, ulusal bir Türk Bankası'nın verdiği tutara karşılık gelen teminat karşılığında teslim edilecektir.

B- Türkiye'de inşa edilecek gemilerin bedelinin kalan %70'i, avans olarak ödenen %30'un dışındaki meblağlar için hiçbir bankacı teminatı talep edilmemesi dışında, yurtdışında inşa edilen gemilerle aynı şekilde ödenecektir.

⁵⁵⁸ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 10.03.1938.

Hazine bonolarının vade tarihi, her tahvil üzerinde belirtilecektir. Sipariş edilen gemilerin toplam fiyatını kapsayan tahvil artı faiz, beş yıl içinde ve beş eşit taksitte paraya çevrilecektir ve iki ülke arasındaki kliring düzenlemeleri uyarınca, anlaşmalı tarafların kredisi için Türk parası eşdeğeri, Türk Merkez Bankası'na yatırılacaktır. Bu tahvillerin hazırlanmaları ve paraya çevrilmeleri arasındaki süre için, Hazine bonoları üzerindeki faiz, ayrı Hazine bonoları şeklinde %6'lık bir oranda ödenecektir. Hazine bonolarının döviz kuru, sözleşme imzalandığında Türk Merkez Bankası'ndan alınacak döviz kuruna dayandırılacaktır.

Hazine bonolarıyla ilgili olarak, anlaşmalı tarafların kredisi için Türk Merkez Bankası ile yatırılan para, belki ücretsiz alım ve tekel altındaki tüm Türk tarımsal ürün ve mallarının ihracatı için özel izin alma gerekliliği olmadan, 1936 İngiliz-Türk Kliring Sözleşmesi'nde bahsedilen takas konusu olan her tür malı ve her çeşit şeyi satın almak için anlaşmalı taraflar tarafından kullanılabilir. Anlaşmalı taraflar, Hazine bonolarını Türk Bankalarıyla, Türk parası olarak hesaplabilecek ve bu parayı yukarıda bahsedilen amaçlarla kullanabileceklerdir.

1936 İngiliz-Türk Kliring Sözleşmesi'ne göre, kliring yoluyla ödenecek fonların tasfiyesi için olağan süre iki yıldır. Anlaşmalı taraflara kliring büroları aracılığıyla söylenen iki yıllık sürenin sonuna kadar tamamının ödenmemesi halinde bu süre, üç yıl daha uzatılacaktır. Bu üç yıllık ikinci dönem için anlaşmalı taraflar, ayrı olarak anaparanın yalnızca %5'i oranında basit faiz alacaklardır. Beş yıllık toplam sürenin sonunda ise, kliring ofisleri aracılığıyla anlaşmalı taraflara hala tüm meblağın ödenmemesi durumunda, borçlu olunan meblağ ne ise, anlaşmalı taraflara Londra'da sterlin olarak ödenecektir. Öngörülen süre içerisinde anlaşmalı taraflara para transferi yapılması için İngiliz-Türk Kliring Sözleşmesi düzenlemelerinin feshedilmesi ya da bu düzenlemelerin yetersiz olduğunun anlaşılması halinde, o zaman ikinci durumda kendisine ödenen parayı Türkiye'den yapılan ihracatlar aracılığıyla aktarmak serbest olacaktır. Bu sözleşmede öngörülen ödeme şartları, Türkiye ve İngiltere arasında yapılabilecek sonraki düzenlemelerden ve Türkiye tarafından ilan edilebilecek mali tedbirlerden etkilenmeyecektir.

Sözleşmeyi yerine getirmek için anlaşmalı taraflar, bankacıların teminatlarını aşağıdaki oranlarda temin edeceklerdir:

İlk 50,000 Türk Lirası için %15

50,000-250,000 Türk lirası için %10

250,000-1,000,000 Türk lirası için %8

1,000,000 Türk lirası ve üzeri için %6

Bu teminatlar, gemilerin son teslim tarihine kadar Hazine hesabında tutulacaktır.

Türkiye’de inşa edilecek gemilerin inşaat masraflarını karşılamak için anlaşmalı taraflar, bu gemilerin %50’sine kadarını Türk lirası olarak kullanmakta serbest olacaklardır. Türk lirasının, gerekli miktarı aşması durumunda Maliye Bakanlığı’ndan özel izin alınacaktır.

Gemiler, sonunda Türkiye’ye teslim edilmeye kadar, anlaşmalı taraflar %1.8 kazanç vergisi ve ekonomik kriz vergisi, testlerden kaynaklanan tüm harcamalar ile gemilerin yabancı ülkeden Türkiye’ye nakliyesi için yapılacak tüm harcamaların yanı sıra, sözleşmenin imzalanması ve siparişin verilmesiyle bağlantılı olarak yapılan tüm acil giderleri de karşılayacaklardır.

Türkiye’nin, teklif ettiği yukarıda ifade edilen şartların İngiliz gemi inşaat firmaları için kabul edilemez olduğu fikrini taşıyan Lord Halifax, stratejik konumundan dolayı Türkiye’nin dostluğu ya da düşmanlığının, Birleşik Krallık için hayati bir önem taşıdığına inanmaktadır. Lord Halifax’a göre hepsinden önemlisi, Filistin ile ilgili Balfour Deklarasyonu’nun uygulanması, Birleşik Krallık’a kaçınılmaz olarak Hindistan’la bağlantısını yandan çevreleyen Arap ülkelerinin dostluğuna mal olabilirdi. Türkiye’nin ötesinde, yine üzerinden Birleşik Krallık’ın Hindistan ile olan deniz ve hava bağlantılarını yürüttüğü Suriye, Filistin, Irak, Suudi Arabistan, Mısır gibi Orta Doğu toprakları uzanmaktadır. Bu bölgelerdeki İngiliz nüfuzunun en iyi zamanlarda korunması basit bir mesele değildir. Filistin, şüphesiz bu durumu daha zor bir hale getirmektedir ve Lord Halifax, dost bir Türkiye olmadan bu bölgelerdeki İngiliz nüfuzunun korunmasının tamamen imkansız olduğunu düşünmektedir. Yine de ihtiyaçları karşılanmamış bir Türkiye’nin, gönülsüzce kendisini Alman yörüngesinde hissetmesi halinde (Almanya’nın, Türk ihracatının yaklaşık %40’ını oluşturduğu gerçeği bu durumdaki çok büyük bir faktördür.) Alman nüfuzu Orta Doğu’ya serbest bir şekilde yayılırdı. Bu nedenle Lord Halifax’a göre Türkiye’nin, *doğuya yönelişte* temel değil, aynı zamanda bir engel olmadığını söylemek neredeyse çok zordur. Mevcut Türk Hükümeti, düşünüp tasarlayarak

politika olarak kendi uluslararası çıkarlarıyla en iyi şekilde bağdaşan İngiliz dostluğunu seçmişti. Ancak şurası açıktır ki, Birleşik Krallık Hükümeti, Türklerin bu politikasını sürdürmek isterse, bunu pasif bir şekilde kalarak yapamazdı. Birleşik Krallık, Türkiye'ye savunma planlarında ve endüstriyel gelişiminde mümkün olan en fazla ekonomik yardımı yapmalı ve bu ihtiyaçlara karşılık vermek için makul olan her türlü çabayı göstermelidir. Kaldı ki, Birleşik Krallık açısından Türklerin İngiliz gemilerine sahip olmasına izin vererek kazanacağı çok şey olup, kaybetmek için ise çok az şey bulunmaktadır. Nispeten önemsiz miktarda bir para (ancak bir günlük savaş maliyeti) ile Türklerin deniz silahlanması için acil olan ihtiyaçlarının giderilmesinde yeterli olacaktır. Zaten, İngilizlerin yardım etmemesi durumunda Almanya, Türklere kesinlikle yardım edecektir.⁵⁵⁹

Üstelik Ankara'da bulunan İngiliz deniz ataşesinin edinmiş olduğu bilgiye göre, Türkiye'nin, donanmasını yeniden silahlandırmaya çalıştığını öğrenen Japonlar da Türklere talep ettikleri savaş gemilerini yapma teklifinde bulunmuşlardır. Bu haberdan büyük bir endişe duyan Birleşik Krallık Hükümeti, söz konusu bu Japon teklifinin Türkler tarafından reddedildiğini öğrenmeyi arzu etmiştir. 15 Şubat 1938'de Doktor Aras ile uzun bir görüşme gerçekleştiren deniz ataşesi, Türklerin gemilerini İngiliz tersanelerinden başka bir yerde yaptırmak istemediklerini bildirerek, Hükümeti'nin endişesine son vermiştir. Bununla birlikte İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine'in dikkat çektiği üzere Türkiye, ihtiyaç duyduğu gemileri uzun kredi süreleri ile Birleşik Krallık dışında gemi inşa eden herhangi bir büyük ülkeden ve muhtemelen A.B.D.'den alabilecektir. Türkiye'nin, 1929'da sipariş ettiği ve 1931'de teslim aldığı 4 İtalyan destroyerinin ödemelerinin halen devam etmekte olup ödemelerinin gecikmemesi bu duruma bir örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla İngilizlerin, Avrupa'daki rakipleri üzerinde sahip olduğu aşikar bir üstünlük olan muazzam para kaynaklarını, kendileri için özellikle yüksek derecede politik ve stratejik önem taşıyan bir bölgede, dost bir donanma kurması için Türkiye'ye yardım etmek için kullanmalarına gerçekten kim engel olabilirdi?⁵⁶⁰

Bu arada donanmasını güçlendirmek için İngiltere dışındaki ülkelerle de görüşen Türkiye, önceki siparişlerine ilaveten İtalya'dan 3 adet V.III. tipi, 4 adet V.IV. tipi ve 3 adet frigorifik gemi siparişi vermeye karar vermiştir. Bu gemilerin

⁵⁵⁹ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 30.03.1938.

⁵⁶⁰ PRO, FO 371/21931, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 23.02.1938.

ödemelerinin, kararlaştırılacak koşullara uygun olarak kredi yoluyla Türk parası üzerinden yapılması düşünülürken Türkiye, bu paraların kliring esasları dahilinde Türk piyasasından tedarik edilebilecek olan ve yürürlükte bulunan hükümlere göre ihraç edilmesi serbest mallarla karşılanması gerektiğini İtalya'ya bildirmiştir.⁵⁶¹

Ayrıca Türkiye Maliye Bakanlığı ile Alman Krupp Firması arasında, *Neptun Werfft* fabrikasında inşa edilmek üzere VI tipinde 3 adet ticaret gemisinin yapımı için 23 Ekim 1937'de bir sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmede birinci vapurun teslim tarihi, 1 Eylül 1938, ikinci vapurun teslim tarihi 1 Mart 1939, üçüncü vapurun teslim tarihi ise 1 Haziran 1939 olarak belirtilmiştir. Sonradan Krupp Firması'nın, bu gemileri öngörülen tarihlerde teslim edemeyeceği ve teslim tarihlerinde ilk etapta 16 aylık bir gecikme olacağı anlaşılmıştır. Bu gemilerin teslim tarihleri, ilgili firma tarafından 19 aylık bir süre ile tekrar ertelenmiştir. Bu nedenle zaman ve para kaybına rağmen Krupp Firması ile yapılan sözleşmenin, usulüne uygun olarak feshedilmesine karar verilmiştir.⁵⁶² Türkiye, sonraki tarihlerde Almanya'daki *Blohm* ve *Voss* gemi tezgahlarına 3 adet Karadeniz tipi gemi sipariş etmiştir. Bu gemilerden ilk olarak denize indirilenine *Doğu* adı verilmiştir.⁵⁶³ Karadeniz tipi üçüncü gemiye ise "*Savaş*" adının verilmesine karar verilmiştir.⁵⁶⁴

Yakın bir tarihte çıkması muhtemel yeni bir büyük savaşta Türkiye'nin dostluğuna ihtiyaç duyacağını düşünen Birleşik Krallık Hükümeti, sonunda £3,450,000'i donanma teçhizatı için olmak üzere £6,000,000'lık bir silahlanma kredisinin Türkiye'ye verilmesinin gerekli olduğuna karar vermiştir. Aslında, Türkler tarafından Birleşik Krallık'tan talep edilmesi düşünülen donanma malzemesinin değeri £8,500,000'di. Ancak, İngilizlerin vermiş olduğu söz konusu bu kredinin toplamını dikkate alarak, donanma gereksinimlerinin bu toplamdaki payını daha makul bir şekilde değerlendiren Türk Hükümeti, yaklaşık £3,000,000'lık azaltılmış bir öncelikli donanma ihtiyaçları listesi hazırlamıştır. Ardından, bu listedeki teçhizatın karşılanması için Birleşik Krallık Hükümeti ile görüşmelerde bulunmak üzere bir Türk Donanma Komisyonu'nu Londra'ya gönderilmiştir.⁵⁶⁵

⁵⁶¹ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/10/168/172/3, 14.06.1938.

⁵⁶² Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/10/168/172/5, 13.01.1939.

⁵⁶³ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/10/191/312/5, 02.03.1939.

⁵⁶⁴ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/10/191/312/7, 06.06.1939.

⁵⁶⁵ PRO, ADM 116/4196, *Supply of Naval Materials to Turkey*, 26.09.1939.

Türklerin talep ettiği donanma ihtiyaçlarını incelemek amacıyla bir İngiliz kontrolör, 15 Eylül 1938’de Türk Donanma Komisyonu üyeleri ve Türk Hükümeti’nin, Birleşik Krallık’tan talep ettiği gemilerin inşaaı için adı öne çıkan firmalardan Messrs.Vickers Armstrong Ltd.’nin temsilcileriyle bir toplantı gerçekleştirmiştir. Kontrolör, bu toplantı sırasında Komisyon’a, Vickers’ın ihaleye davet edilen tüm firmalara şartname vb. tedarik etmekten ve şu üç sözleşmenin yapılmasından sorumlu olacağını bildirmiştir: Destroyerlerin gövde ve makineleri için bir adet; ateş idaresi, top, mühimmat, Vickers yüksek hızlı mayın tarama gemileri, Vickers torpido tüpleri ve Whitehead torpidolar dahil olmak üzere destroyerlerin silahlanması için bir adet; denizaltılar için bir adet.⁵⁶⁶

Birleşik Krallık Donanma Bakanlığı’nın sözleşme şekli ve özel firmalarla yabancı hükümetler arasında yapılan sözleşme şekli arasındaki farkları belirttikten sonra kontrolör, ufak değişikliklere tabi olarak destroyerlerin gövde ve makineleri Donanma Bakanlığı tasarımı olacağından, bu gemilerin de Donanma Bakanlığı için inşa edilen tüm niyet ve amaçlara uygun olarak yapılmasının tercih edildiğini ve bu şartlar altında Donanma Bakanlığı’nın sözleşme şeklinin kullanılmasının uygun olacağını Komisyon’a açıklamıştır. Aynı zamanda kontrolör tarafından Donanma Bakanlığı’nın, Türkler için inşa edilecek gemilerin Kraliyet Donanması destroyerleri için gerekli olanlarla aynı standartlara uymasını temin etmekten sorumlu olacağına ve normalde ticarî sözleşmelerde belirtilen denge, hız vb. garantilerin gerekli olmadığına dair Komisyon’a söz verilmiştir.⁵⁶⁷

Denizaltılar konusuna da değinilen bu toplantıda kontrolör, Türk Hükümeti’nin, ya gelişmiş motorlara sahip *Swordish* sınıfı ya da Vickers tasarımı bir denizaltıya sahip olabileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Türk gereksinimlerini inceleyen kontrolörün görüşüne göre makul bir devriye gemisinin daha kolay korunmasını sağlayacak Vickers tipi, Türkiye için daha uygun olacaktır. Vickers motorlarının en yeni Kraliyet Donanması denizaltılarına takıldığını ifade eden kontrolör, daha önce hiçbir yabancıya kesinlikle temin edilmeyen Donanma Bakanlığı periskobu ve üst su torpido tüpünün gizliliklerini korumak için

⁵⁶⁶ PRO, ADM 16/4198, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 15.09.1938.

⁵⁶⁷ PRO, ADM 16/4198, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 15.09.1938.

Türkiye'nin mümkün olan tüm önlemleri alması gerektiğini Komisyon'a bildirmiştir.⁵⁶⁸

Kliring'in, uluslararası durumuna tabi olan destroyerlerin teslimatının kontratın imzalanma tarihinden itibaren yaklaşık 2 yıl 5 ay, 2 yıl 8 ay olacağı kontrolör tarafından Komisyon'a açıklanmıştır. Komisyon, bu teslimatların daha erken bir tarihte yapılacağını umut ediyordu. Ancak, kontrolörün de işaret ettiği gibi İngiliz ihtiyaçlarının daha öncelikli olması gerçeğinden dolayı, bu mesele yalnızca Donanma Bakanlığı'nın kontrolünde değildi. Mümkün olması halinde, Türkler tarafından sipariş edilen destroyerler elbette daha kısa bir sürede teslim edilecekti. Kontrolör, mevcut aşamada denizaltıların teslim tarihleri hakkında kesin bir süre vermemiştir. Bu konuda büyük ihtimalle ortaya çıkacak tek güçlük, İngiliz ihtiyaçlarıyla ilgili olarak motor üreti ile ilgili olacaktır. Yine de Donanma Bakanlığı, denizaltıların Türkiye'ye teslim edilmelerini kolaylaştırmak için gereken her şeyi yapacağını bildirmiştir..⁵⁶⁹

Kontrolör, Türklere destroyerlerle birlikte tedarik edilecek diğer parçalarla ilgili olarak Komisyon'a, Arjantin tipi destroyerlere temin edildiği gibi ya Donanma Bakanlığı tipi ya da Vickers tipi ateş idaresi teklif etmiştir. Arjantin ve Türk destroyerlerinin taktik görevleri arasındaki benzerlikten dolayı kontrolör, Komisyon'a ikincisini önermiştir. İngiliz ateş idaresi sistemi, destroyerlerin işlevine ilişkin farklı ihtiyaçları karşılamak için tasarlanmıştı. Bu konudaki karar, sonra alınmak üzere ertelenmiştir. W/T ile cephanenin de Donanma Bakanlığı modeli olmasına, ancak füzelerin Vickers tipi olmasına karar verilmiştir.⁵⁷⁰

Destroyerler siparişleri için 12 firmanın ihaleye davet edilmesi gerekli olmasına rağmen destroyer siparişlerinin büyük ihtimalle iki firmaya (her birine 2 gemi) verileceği ve denizaltı siparişlerinin de Vickers, Cammell Lairds ve Scott (her birine 2 ya da 3 denizaltı) olmak üzere üç firma arasında paylaştırılacağı Komisyon'a bildirilmiştir. Komisyon, Vickers'ın 8 denizaltının tümünü inşa etmesini umuyordu. Ancak, İngiliz gereksinimlerinin bu olasılığı imkansız kıldığına ve diğer iki firmanın da aynı memnuniyeti vereceğine işaret edilmiştir. Türk yetkililer tarafından, Vickers

⁵⁶⁸ PRO, ADM 16/4198, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 15.09.1938.

⁵⁶⁹ PRO, ADM 16/4198, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 15.09.1938.

⁵⁷⁰ PRO, ADM 16/4198, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 15.09.1938.

tasarımının tercih edilmesi durumunda, bu firmalar tabi ki Vickers tasarımını kullanacaklardı.⁵⁷¹

Türkiye, sonraki tarihlerde Birleşik Krallık'tan Türkler için inşa ettikleriyle aynı tipte 4 destroyer siparişi daha verme ihtimalini dikkatli bir şekilde incelemeye başlamıştır. Ne var ki, her şeyden önce İngilizlerin mevcut savaş başarısının ölçüsü, büyük bir savaş gemisi üretim programının kabulünü gerektirdiği, bunun sonucunda büyük inşaat için mevcut olan tüm kapasitelerini gelecek iki ya da üç yıl için Kraliyet Donanması'nın ihtiyacı olan gemiler için harcayacak olmaları, bu ihtimali imkansız bir hale getirmiştir. Birleşik Krallık, Türkiye için daha fazla destroyer inşa edebilecek bir durumda değildi. Yine de halihazırda, inşa halinde olan Türk destroyerlerinin 1941 sonuna kadar teslim edilmeleri gerekmediği gerçeğini göz önünde bulunduran Donanma Bakanlığı, mevcut destroyer siparişleri tamamlandığında Türkiye'nin, İngilizlerden tekrar sipariş vermesine olanak sağlayacak, güçleri dahilinde en erken tarihlerde teslim edilecek başka gemilerin sipariş verilmesi teklifinin Türklere yapılmasının mümkün olabileceğine vermiştir. Bu durumda ve mevcut koşullarda ön görülebileceği kadarıyla Donanma Bakanlığı, 1942 yılının ikinci yarısında ya da 1943 yılının başında ve 1944'de teslim etmek üzere Türkiye için 4 destroyer daha inşa etmeye başlayabileceklerine kanaat getirmiştir. Bu arada, 4 ek destroyerin maliyetlerinin, aradaki dönemde malzeme ve işgücü fiyatının gidişatına bağlı olacak ölçüde, mevcut tarihte inşaat aşamasında olan 4 destroyer için kabul edilen rakamı muhtemelen aşacağına işaret eden Donanma Bakanlığı, mevcut amaçlar için £2,500,000'lik geçici bir fiyat tahmininde bulunmuştur.⁵⁷²

Türk Donanma Komisyonu Başkanı Yüzbaşı S.Halman, 21 Eylül 1938'de İngiliz kontrolöre gönderdiği mektupta konuyu gözden geçirdiklerini belirttikten sonra, Türkiye için inşa edilecek destroyerlere yerleştirilmek üzere, top silahlanması için Donanma Bakanlığı ateş idaresini ve uçaksavar topları için de yine Donanma Bakanlığı nişangahlarını seçmeye karar verdiklerini bildirmiştir.⁵⁷³ 12 feetlik stereoskopik telemetre ise Vickers sistemiyle donatılacaktı.⁵⁷⁴

⁵⁷¹ PRO, ADM 16/4198, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 15.09.1938.

⁵⁷² PRO, ADM 16/4198, 29.11.1939.

⁵⁷³ PRO, ADM 16/4198, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 21.09.1938.

⁵⁷⁴ PRO, ADM 16/4198, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 23.09.1938.

Türk Donanma Komisyonu ile yapılan görüşmelerden, Komisyon Başkanı olan Yüzbaşı Halman'ın, Türk Donanması, Ordusu ve Hava Kuvvetleri için malzeme temin etmek üzere İngilizlerle sözleşme yapmak için tam yetkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Birleşik Krallık tarafından, Türkiye'ye verilecek £6,000,000'lık kredinin şu şekilde bölüneceği sonucuna ulaşılmıştır: Donanma için, £3,500,000; Ordu için,£1,500,000; Hava Kuvvetleri için, £1,000,000.⁵⁷⁵

Bununla birlikte Yüzbaşı Halman, bu oranların mutlaka sabit olmadığını ve gerektiğinde donanmanın daha büyük bir pay alabileceğini iddia etmiştir. Yüzbaşı Halman, 21 Ekim'de Donanma Bakanlığı'nda yapılan bir toplantıda Hükümeti'nin, sipariş vermekte gecikme olması hususunda çok endişeli olduğunu belirttikten sonra bu süreci mümkün olan her şekilde hızlandırmak için Donanma Bakanlığı'na baskı yapmıştır. Zaten Donanma Bakanlığı'nın düşüncesine göre de, Türk Donanma Programı'nın maliyeti bir bütün olarak belirlenmemiş olsa bile, Donanma Bakanlığı tarafından önerilen firmalardan bir seçim yapılır yapılmaz Türk siparişlerinin teslim edilmesinde herhangi bir gecikme yaşanmaması en önemli husustu. O tarihe kadar elde edilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Donanma Bakanlığı'nın tespitlerine göre Türkiye'nin yalnızca Donanma ihtiyaçlarının maliyeti oldukça yaklaşık olarak şu şekilde olacaktı: ⁵⁷⁶

2 adet Mayın Gemisi----£200,000

4 adet Destroyer-----£2,400,000

4 adet Denizaltı-----£1,200,000

Bu program, şüphesiz Türk yetkilileri tarafından düşünülenlerden daha küçüktür. Ancak bir bütün olarak £6,000,000'lık krediden karşılanacak Türk gereksinimlerinin bu miktarı geçmemesi gerektiğini tamamen anlayan Yüzbaşı Halman, Türk siparişlerinin kesin fiyatları belirlendiği zaman zorunlu olması halinde Türk ihtiyaç listesinden mesela bir destroyerin çıkarılmasının gerekebileceğini ifade etmiştir. Nitekim, İngilizler tarafından verilen kredi Türk Donanma Programı'nın tümünü karşılamadığı için, öncelikli gereksinimlerin belirlenerek bazı noktalarda fedakarlık yapılması kaçınılmaz bir hale gelmiştir.⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ PRO, ADM 16/4198, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 22.10.1938.

⁵⁷⁶ PRO, ADM 16/4198, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 22.10.1938.

⁵⁷⁷ PRO, ADM 16/4198, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 22.10.1938.

Donanma Bakanlığı'nın verdiği bilgiye göre, £6,000,000'lik krediden ödenecek diğer parçalar ise aşağıdakilerden oluşacaktı:⁵⁷⁸

(a) 3 adet ikili montaj ve mühimmatla birlikte 10 adet 13,5" top. Bunların maliyeti, şu şekilde olacaktı:

Toplar ve montaj hizmeti (dönüşüm maliyeti hariç)- £176,000

2000 adet kovan- £142,520

(b) Ateş idaresi ile 2 adet tekli 15" sahil savunma topu montajı (Vickers tarafından yapılacaktır.) Donanma Bakanlığı'nın stoğundan 2 adet 15" top ve bu topolar için mühimmat.

(a) ve (b)'nin Ordu'ya ayrılan paydan ödenmesi gerektiğine ve onların öncelik sırasına göre ilk sırada yer aldığına işaret eden Türk askeri ataşesi, Donanma payının ikinci sırada bulunduğunu belirtmiştir. Ancak Donanma Bakanlığı, bunun için henüz resmi bir onay vermemiştir.⁵⁷⁹

Türk gemilerinin denetimi de Donanma Bakanlığı subayları tarafından yapılacaktı. Donanma Bakanlığı, bu hizmetlerin maliyetinin, örneğin yaklaşık £50,000 olsun, £6,000,000'lik krediden karşılanmasını teklif etmeyi gündeme getirmiştir.⁵⁸⁰

Bu arada Türk Başbakanlığı, İngiltere'ye sipariş edilen bu 2 Mayıs gemisi, 4 Destroyer ve 4 Denizaltı için isim seçilmesi amacıyla bir listeyi Milli Savunma Bakanlığı'na göndermiştir. Denizaltılar ve destroyerler için bu listede yer alan isimler şunlardır: *Muavenet* (Çanakkale'de İngilizlerin zırhlısını batıran destroyerin adı), *Gayret* (Birinci Dünya Savaşı'nın başında *Muavenet*'le birlikte Odesa limanına girerek bir Gambotu ve birkaç gemiyi batıran destroyerin adı), *Sultanhisar* (Birinci Dünya Savaşı'nda 29 Mayıs 1915'de Marmara'da AE 2 denizaltısını batıran torpido botun adı), *Demirhisar* (Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale bombardımanı sırasında Boğaz'dan çıkarak İzmir Körfezi'nde bir İngiliz Filosu'na saldıran ve bir İngiliz Uçak Nakliye Gemisi'ni yaralayan ve Andra Boğazı açıklarında tekrar İngiliz transportlarına hücum eden torpido botun adı), *Amiral Kılıç Ali Reis* (Türk Donanması için büyük hizmetlerde bulunan bir amiral adı), *Oruç Reis* (Meşhur Türk

⁵⁷⁸ PRO, ADM 16/4198, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 22.10.1938.

⁵⁷⁹ PRO, ADM 16/4198, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 22.10.1938.

⁵⁸⁰ PRO, ADM 16/4198, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 22.10.1938.

denizcisi Barbaros Hayrettin Paşa'nın ağabeyi olup önemli bir Türk denizcidir.), *Murat Reis* (Rodos Adası'nı ele geçirmiştir.), *Piri Reis* (Hindistan seyahatini ve ilk deniz haritalarını yapan zamanının en değerli deniz alimidir.), *Burak Reis* (Türklerin zaferiyle sonuçlanan 1499 tarihli Burak Adası Savaşı'nda yararlı hizmetlerde bulunan ve bu savaşta şehit düşen çok değerli bir komutanın adıdır.), *Seyit Ali Reis* (Preveze Deniz Savaşı'nda komutanlık yapan değerli bir amiral), *Ateş Mehmet* (Akdeniz savaşlarında ün kazanan bir amiral), *Mezemorta Hüseyin* (Koyun adaları ve Sakız kanalı savaşlarında Kalyon filosunu komuta eden bir amiral), *Gamsız Hasan* (Girit İsyanı'nda Girit'e yardım götüren ve kendisinden güçlü Yunan gemisini ele geçiren amiralin adıdır.), *Cezayirli Hasan* (Hayatı kahramanlık örneği olan ve Türk Bahriye'sini ıslah için uzun süreli temeller atan büyük bir amiraldir.), *Piyale* (1560 tarihinde Haçlı donanmasını yok eden amiralin adıdır.), *Emir Ali* (Selçuklu dönemindeki ilk Türk amirallerden olup ikinci Türk tersanesini yaptıran kişinin adıdır.), *Umur Bey* (Selçuklu dönemindeki ilk Türk denizcilerdir.), *Karamürsel Bey* (Marmara'da ilk Türk tersanesini kuran kişidir. 2 adet Mayın gemisi için listede önerilen isimler ise, *Yüzbaşı Hakkı* (18 Mart 1915'te Çanakkale'de birkaç düşman gemisini batıran mayınları döken Nusret Mayın gemisinin komutanının adıdır.) ve *Sivrihisar* (18 Mart 1915'te Nusret Mayın Gemisi ile birlikte Çanakkale'ne mayın döken torpido botun adıdır.) olmuştur.⁵⁸¹

Birleşik Krallık Maliye Bakanlığı Kuvvetlerarası Komitesi, Türklere temin edilecek deniz topları konusunu görüşürken Türk Hükümeti'nin, toplam olarak 8 adet 15" top tedarik edilmesini talep ettiğine değinerek ilk iki top ve montajlarının £6,000,000'lik krediden ödeneceğini teyit etmiştir. Kalan 6 top ile montajlarının ise verilen £6,000,000'e ek olarak kredi şartına tabi olduğu anlaşılmıştır. Büyük ölçüde yeni olacak bu topların her birinin maliyeti, £17,270'di. Uygun bir yüzde üzerinden değerlendirilen tüm masraflar ve feragat etmek Donanma Bakanlığı'nın inisiyatifinde olan %5'lik bir ek ücret de hesaba katıldığında bu topların nakil ücreti, Türkiye'ye £17,270'e mal olacaktı. Donanma Bakanlığı, siyasi nedenlerle bu topları Türklere mümkün olduğunca cazip fiyata teklif etmeyi arzu etmiş ve kendisinin bu arzusu Dışişleri Bakanlığı tarafından da desteklenmiştir. Bu duruma bağlı olarak Komite,

⁵⁸¹ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/10/62/415/11, 06.05.1939.

topları kendi maliyet fiyatlarına göre yani her biri £17,270 olarak teklif edilmesi önerisinde bulunmuştur.⁵⁸²

31 Ekim 1938'de İngiliz yetkililerle bir toplantı yapan Türk Donanma Komisyonu, talep ettikleri mayın gemilerinin, zaten bu gemilerin makinelerinin yapımı için de tercih edilen Lloyds tarafından yapılmasına karar verdiklerini bildirmiştir. Bu gemilerin ücreti, Birleşik Krallık tarafından bu ülkeden savaş malzemesi satın alabilmeleri için Türklere verilmesi onaylanan £6,000,000'lik krediden ödenecektir. Türk makamlarının talebi üzerine, Donanma Bakanlığı'nın gemileri denetimi örneğin, mayın döşeme ekipmanı, silahlanma vb. düzenlemelerin yapılması ve testlerin genel gözetimi, Lyods'la yapılacak sözleşme tarafından kapsamayacak özel denetimlerle sınırlandırılacaktı. Türk Komisyonu, denizaltılar için ise bu firmaların denizaltı makineleri hakkında deneyimleri olduğundan Harland&Wolff makinesini seçmiştir.⁵⁸³

Donanma Bakanlığı, 10 Kasım 1938'deki toplantısında Türkiye tarafından talep edilen 8 adet 15" top gereksinimi konusunu da ele almıştır. Bu toplantı sırasında Mr. Rowan, ücretinin Türklere verilen krediden ödenmesiyle birlikte ilk iki topun tedarik edilmesi için herhangi bir itirazın olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte diğer altı topa gelince Mr .Rowan'ın düşüncesine göre, Türkiye'nin masrafı ya £6,000,000'lik kredinin sınırları içerisinde karşılaması ya da alternatif olarak bunlar için nakit ödeme yapması gerekecekti. Savaş Bakanlığı'nın uygulamasının, eski olmayan stoklar için tüm masrafları karşı taraftan talep etmek olduğuna işaret eden Mr.Lyon, yakın zamanda Irak'a satılan 18 librelik toplar eski olduğu için, fiyatlandırmalarının da eskime derecelerine uygun olarak yapıldığına işaret etmiştir. Ancak, montajlarının hazır olmasının beklendiği 1941'e kadar teslim edilemeyecekleri düşünülen Türklere verilecek 15" toplar yeni oldukları için bu kategoriye girmemekteydi.⁵⁸⁴ Her hâlükârda, Türkiye'nin talep ettiği 13.5" ve 15" deniz toplarının temini doğrudan Donanma Bakanlığı'nın stoğundan yapılacaktı. Böylece, yeni topların imal edilmesinin gerekli olması halinde çok daha erken teslimat sağlanması mümkün olacaktı. Bununla birlikte Mr. Lyon, bu kaynaktan

⁵⁸² PRO, T 161/ 1396, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 07.11.1938.

⁵⁸³ PRO, ADM 16/4198, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 31.10.1938.

⁵⁸⁴ PRO, T 161/1396, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 10.11.1938.

Türklere deniz topu tedarik etmenin, Donanma Bakanlığı'nın sahip olduğu ağır silah stoğu pahasına olacağının unutulmaması gerektiğine de dikkat çekmiştir.⁵⁸⁵

Birleşik Krallık'ın, talep ettikleri donanma ihtiyaçlarını ne kadar yakın bir zamanda karşılayabileceğini öğrenmek isteyen Londra'daki Türk Donanma Heyeti'ne, Donanma Bakanlığı'nın Türk gereksinimlerinin son derece acil olduğunun kesinlikle farkında olduğu ve siparişlerin tesliminde hiçbir zaman kaybı olmamasına büyük bir özen gösterdiği cevabı verilmiştir. Hatta bu meseleyi son derece önemli bulduğu için Donanma Bakanlığı, 500 mayın, 200 torpido ve 700 sualtı bombasının Türklere hemen tedarik edilmesi için onay verilmesini önermiştir.⁵⁸⁶

Türkiye'nin hemen istediği silahlanma stoğunun bir bölümünün temin edilmesinin gerekli olduğu düşünüldüğünde, bunun İngilizlerin kendi mayın ve sualtı kaynaklarına zarar vermeden yapılabilmesinin mümkün olamayacağı açıktı. Birleşik Krallık'ın mayınlarla ilgili durumu şu şekildeydi:⁵⁸⁷

(i) Resmi ülke rezervi.....18,500

(ii) Gerçekte mevcut olan mayınlar, Mk.XIV2,229

H.2 (Dolu).....6,855

H.2 (Boş).....6,199

Toplam.....15,283

Bu mayınların 8000'i kullanım için hazır halde bulunmakla birlikte, savaş ilan edildikten iki hafta sonra I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Kanalı'nı kullanmaya çalışan Alman denizaltılarının bir ablukası olan Dover Barajı'na atılmak üzere ayrılmıştır. Diğer 7000 mayın ise savaşın ilk altı ayında yapılacak diğer mayın operasyonları için tahsis edilmiştir. Birleşik Krallık'tan sipariş edilmiş olan mevcut mayın sayısı 5000 olup bunların tamamın en az bir yıl sonra teslim edileceği düşünülmektedir. Üstelik savaşın patlak vermesi durumunda, diğer ülkelerin Birleşik Devletler'e verdikleri savaş malzemesi siparişlerinin en az altı ay boyunca tamamlanması mümkün olamayacaktı. Bu durumda Türkiye'ye hemen 500 mayın temin edilmesine karar verilmesi halinde Donanma Bakanlığı, bunların H.2 Mark VIII Batırcı olmasının

⁵⁸⁵ PRO, FO 371/23294, *Supply of Naval Guns to Turkey*, 13.05.1939.

⁵⁸⁶ PRO, ADM, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 04.07.1939.

⁵⁸⁷ PRO, ADM, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 04.07.1939.

teklif edilmesini önermiştir. 1918 savaş stoğundan olmakla birlikte yine de etkili olan bu mayınlar, 150 kulaça⁵⁸⁸ kadar olan derinlikte bulunan mayın dökme gemilerinin üzerinden suya yerleştirilmeye uygundular.⁵⁸⁹

Türkiye'ye hemen teslim edilmesi düşünülen 200 torpido için, az kullanılan 21" torpidosu tedarik edilebilmiştir. Bu torpidoların, bir ay içerisinde nakliye edilmek üzere hazır olacağı tahmin edilmekteydi. Bu torpidolar etkiliydi, ancak bunların bir kısmının hava gemisi testi için gerekli olacağının Türklere belirtilmesi gerekecekti. Tahmini olarak 35 knot-4500 yarda, 29 knot-9000 yarda ve 23 knot-12,000 yarda performansa sahip olacak bu mayınların patlayıcı ağırlığı ise, 400 libre T.N.T.'di.⁵⁹⁰

Birleşik Krallık'ın, mevcut sualtı bombası stoğu ise şu durumdaydı:⁵⁹¹

(i) Tüm amaçlar için mevcut olan her çeşit sualtı bombası	19,000
(ii) İhtiyaç olduğu düşünülen miktar	25,000
(iii) Sipariş edilmiş olup Haziran 1940'dan önce teslim edilmesi beklenmeyen mayınlar	7,500

Türklere ilk teslimatta 350 sualtı bombası verilmesi, kalan 350 sualtı bombasının ise yıl içinde daha sonraki bir tarihte hazır edilmesi tasarlanmıştır. Sevkiyatın iki seferde yapılması, ilk seferde 350'nin üzerine çıkılmasının bu sualtı bombalarının Türklere hemen tedarik edilmesinde birtakım güçlükler neden olması ihtimalinden kaynaklanmıştır.⁵⁹²

£6,000,000'lık Türk Donanma Silahlanma Kredisi'nden karşılanacak olan Donanma ve Sahil Savunma Ekipman Taahhütleri'nin tutarı, mevcut halleriyle hesaplanabildiği kadarıyla ilave masraflar dışında £5,348,934'dir. Bu rakam, şunlardan meydana gelmiştir:⁵⁹³

	<u>£</u>	<u>s.</u>	<u>d.</u>
2 Destroyer (Denny)	415098.	16.	0
2 Destroyer (Vickers)	402551.	16.	0

⁵⁸⁸ Suda derinlik ölçüsü olup bir kulaç, 1.83 metredir.

⁵⁸⁹ PRO, ADM, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 04.07.1939.

⁵⁹⁰ PRO, ADM, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 04.07.1939.

⁵⁹¹ PRO, ADM, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 04.07.1939.

⁵⁹² PRO, ADM, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 04.07.1939.

⁵⁹³ PRO, ADM, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 12.07.1939.

4 Destroyer için silahlanma	414461.	16.	0
	400921.	16.	0
	540480.	0.	0
4 Denizaltı (Vickers)	1,103596.	0.	0
2 Mayın Döşeme Gemisi (Thornycroft)	79435.	0.	0
	79135.	0.	0
4 Denizaltı için silahlanma	154000.	0.	0
15" Sahil Savunma Ekipmanı	281350.	0.	0.
(ateş idaresi hariç)			
13,5" Sahil Savunma Ekipmanı	231850.	0.	0.
(ateş idaresi hariç).			
10 adet 13,5" Top montajı	176000.	0.	0.
(Donanma Bakanlığı stoğundan)			
2 adet 15" Top montajı	38684.	0.	0.
(Donanma Bakanlığı stoğundan)			
3000 adet 13,5" A.P.C. Kovanı	213780.	0.	0.
(Donanma Bakanlığı stoğundan)			
6000 (varsayalım) Barut Kutusu	55590.	0.	0.
(Donanma Bakanlığı stoğundan)			
Ø 15" toplar için ateş idaresi (Vickers)	100000.	0.	0.
Ø 13,5" toplar için Ateş idaresi (Vickers)	100000.	0.	0.
Ø 15" toplar için yakıt dahil 600 adet	300000.	0.	0.
A.P.C. Kovanı			
Ø 13,5" toplardaki A.P.C. için sevk barutu	162000.	0.	0.

Yukarıda Ø işareti ile gösterilen fiyatlar, Vickers Firması henüz kesin fiyat veremediği ve 2 ya da 3 ay daha veremeyeceği için sadece tahminlerden ibaretti. Bununla birlikte Vickers Firması, bu rakamların büyük ihtimalle daha az olmadığını,

hatta daha da fazla olabileceğini belirtmiştir. Üstelik bu rakamlara, Türkiye’de yapılacak herhangi bir kurulum, dağıtım ve çalışma masrafı da dahil olmayabilirdi.⁵⁹⁴

Taahhüt edilenler için aşağıdakilerden oluşan ilave harcamalar ise £18584 tutarına ulaşmıştır:⁵⁹⁵

	£
<i>Destroyerler için W/T seti 4@ £3500</i>	14,000
<i>Destroyerler için ses tespit cihazı ve sualtı sinyalizasyonu 4@£2960</i>	11840
<i>Destroyerler için (set başına £396’dan 4 set diyelim)</i>	1584
<i>Toplam</i>	27424
<i>Denizaltılardaki sonar setinde indirim</i>	8840
	18584

Yukarıdaki tabloya göre, Donanma ve Sahil Savunma ihtiyaçlarının tamamlanması için toplam taahhütlerin bedeli £5367518 olarak belirlenmiştir. Bu rakamlara ek olarak 13,5" lik tatbikat top mermisi ve Türkler tarafından talep edilebilecek olan top havalandırma borularının maliyetlerinin eklenmesi de gerekebilirdi. Sayıları henüz kararlaştırılmış olmamakla birlikte fiyatlarının şu şekilde olacağı tahmin edilmiştir:⁵⁹⁶

<i>13,5" Tatbikat top mermisi</i>	<i>£17.7.11 (her biri)</i>
<i>Havalandırma borusu</i>	
<i>Elektrikli</i>	<i>£14.9.11 (parça başına)</i>
<i>Vurmalı</i>	<i>£21.3.3 (parça başına)</i>

Böylece muhtemel taahhütler ve stok için olası bir ödenek dışında Donanma, Sahil Savunma ve Hava bölümlerine ayrılan payın şimdiden £5,569,376,7.6d’ye geldiği görülmüştür. Muhtemel taahhütler onaylandığı takdirde, stok için herhangi bir ödenekten ayrı olarak bu tutar, £6162804.7.6d (ses ölçüm ekipmanı £120,000’e

⁵⁹⁴ PRO, ADM, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 13.07.1939.

⁵⁹⁵ PRO, ADM, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 13.07.1939.

⁵⁹⁶ PRO, ADM 116/4196, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 13.07.1939.

kadar ulaşırsa) ya da £6069204 (eğer ses ölçüm ekipmanı £24400 olursa) olarak hesaplanmıştır.⁵⁹⁷

Sahil Savunma ekipmanı için farzedilen bazı rakamlar geçici olduğu ve ateş idaresi için belirtilen fiyatlar da sadece tahmine dayandığı için, Birleşik Krallık Maliye Bakanlığı'na, Donanma ve Sahil Savunma ihtiyaçları için tutulacak stoğun yaklaşık değerinin £50,000 (kabloşuz bağlantı vb. için £18584'e ek olarak) olarak bildirilmesi, Donanma Bakanlığı tarafından teklif edilmiştir. Buna göre muhtemel taahhütlerin onaylanması halinde, mayın, torpido ve sualtı bombalarının maliyetinin £6,000,000'lık krediden ödenebileceğini düşünmek olası değildir. Diğer taraftan, uçaklar için gelecekteki taahhütler onaylanmazsa (ya da yeni krediden ödenmeleri kabul edilirse) büyük bir ihtimalle mayınların bu krediden ödenmesi mümkün olabilecekti.⁵⁹⁸

Sonraki tarihlerde Birleşik Krallık'ın, Türkiye'ye temin edeceği torpido sayısının 200 değil 50 olduğu anlaşılmıştır. Bunun nedeni, 200 torpidonun ilk teklif olup, kendilerine sunulan bütçeyi aşmak istemeyen Türklerin, sonradan taleplerini 50 torpidoya kadar düşürmeleridir.⁵⁹⁹

Birleşik Krallık, Türkiye'ye hemen sevkedilecek askeri teçhizatı taşıyacak hız ve kapasitede bir gemi araştırmaya başlamış ve sonunda tüm stokların Glasgow'da, *S.S.Clan Ferguson* gemisine yüklenmesine karar vermiştir. *R2H Konvoyu*'nun bir parçasını oluşturan *S.S.Clan Fergusson*, Türkiye için erken ulaşması büyük önem arz eden donanma silahlanmasının yanı sıra, İskenderiye'nin savunması için acilen gerekli olan uçaksavar topları da dahil, Mısır için önemli askeri stoklar da taşıyacaktı. Mısır için gerekli olan malzemeler İskenderiye'de boşaltıldıktan hemen sonra geminin, İzmit'e erkenden ulaşması için gerekli düzenlemelerin yapılması talimatı verilmiştir.⁶⁰⁰

Birleşik Krallık'ın, *S.S.Clan Ferguson* ile Türkiye'ye gönderdiği teçhizat, 18 Eylül 1939'da 00:30'da İzmit'e ulaşmış ve hemen boşaltılmaya başlanmıştır. Bu teçhizat şu parçalardan meydana gelmiştir:⁶⁰¹ 500 adet mayın, 350 adet sualtı

⁵⁹⁷ PRO, ADM 116/4196, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 13.07.1939.

⁵⁹⁸ PRO, ADM 116/4196, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 13.07.1939.

⁵⁹⁹ PRO, ADM 116/4196, *Supply of Naval Materials to Turkey*, 14.09.1939.

⁶⁰⁰ PRO, ADM 116/4196, *Supply of Naval Materials to Turkey*, 26.08.1939.

⁶⁰¹ PRO, ADM 116/4198, *Naval War Material for Turkey*, 15.09.1939.

bombası, 12 adet sualtı bombaatarı, 2,500 m. mayın rayı ve tüm yedek parçalarıyla birlikte 50 adet Donanma Bakanlığı modeli torpido.

İkinci Dünya Savaşı başladığından beri, tedarik durumu temelinden değişmiş ve Birleşik Krallık Tedarik Departmanı'nın araştırmaları, İngilizlerin kendi savaş programlarına zarar vermeden ve ihtiyaçları pahasına yardım yapılması dışında en az 1941'den önce, eski model bazı torpidolar hariç hiçbir Türk gereksiniminin karşılanamayacağını ortaya çıkarmıştır.⁶⁰²

Bununla birlikte, Birleşik Krallık Donanma Bakanlığı'nın ilgili departmanlara aktarılmak üzere vermiş olduğu bilgiye göre, Türklerin sunduğu çeşitli ihtiyaç listelerinde yer alan 500 mayın, 50 torpido ve yedek parça, 350 sualtı bombası, 12 sualtı bombaatarı Türkiye'ye zaten gönderilmiştir. Maliye Bakanlığı'nın da olumlu yanıtı ile birlikte Kontrolör, yine Türk ihtiyaç listelerinde bulunan şu parçaların hemen sipariş verilmesini onaylamıştır:⁶⁰³ 32 Weymouth 21" torpido (Türk tipi), 120 Vickers S/M Mayını, 3 adet üçlü Torpido Tüpü (Donanma Bakanlığı stoğundan temin edilmesi onaylanmıştır.), Çanakkale Boğazı için ağlar, ağların bakımı için depoların temini, İstanbul Boğazı için ağlar, İstanbul Boğazı için depoların temin edilmesi, Ağlar ve Ağ Yayma Dişlisi, 6 adet Zincir Yayma Gemisi⁶⁰⁴, 3 set Hidrofon (Fransızlar tedarik edecektir.)

Türkiye, Weymouth torpidolarının parçalarının İngiliz kliringi ya da hususi takas yoluyla satın alınmalarına karar vermiştir. İngiltere'nin, bu ödeme şekillerine itiraz etmesi halinde ise söz konusu torpidoların temin edilebilmesi için 1000 sterlinlik bir bütçenin ayrılması Milli Savunma Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı tarafından onaylanmıştır.⁶⁰⁵

120 mayının 9 aylık bir sürede tedarik edilebileceği düşünülürken, Ağlar ve Ağ Yayma Dişlisi'nin 6 ay içerisinde hazır olması beklenmektedir. Zincir Yayma Gemileri'ni inşa etmenin bir yıl süreceği, ancak Birleşik Krallık Donanma Bakanlığı temsilcisinin, incelemede söz konusu gemilerin bu amaç için uygun olduğu sonucuna

⁶⁰² PRO, ADM 116/4196, *Supply of Naval Materials to Turkey*, 26.09.1939.

⁶⁰³ PRO, ADM 116/4196, *Supply of Naval Materials to Turkey*, 07.10.1939.

⁶⁰⁴ İkinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler tarafından tasarlanana Zincir Savunma tekniğinde, düşman denizaltılarının ve gemilerinin, özellikle limanlardan geçişini engellemek üzere suyun her iki kıyısına yayılmış olan zincirleri germek amacıyla kullanılan gemi türleridir.

⁶⁰⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/86/13/13, 21.02.1939.

ulaşması halinde, 6 adet dönüştürülmüş trol teknesinin Türkiye'ye teklif edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.⁶⁰⁶

İngilizler, Türkiye'nin ihtiyaçlarını ne dereceye kadar kendi ihtiyaçlarının yerine koyacaklarını belirlemeye çalışırken Askeri Heyet tarafından Türk Donanma ihtiyaçlarına ilişkin başka bir liste getirilmiştir. Bir süredir Birleşik Krallık'tan donanma teçhizatı satın alımı için İngiliz-Türk yetkililer arasında yürütülen görüşmeler 6 Ekim 1939'da farklı bir aşamaya gelmiştir. Bu tarihte İngiliz Kontrolör ile General Orbay'ın yaptığı toplantı sonrasında, fedakarlık gerektirmesine rağmen Türkler tarafından sunulan ilk ihtiyaç listesinde yer alan (ağırlıklı olarak Çanakkale Boğazı'nın savunması için denizaltısavarlar ile ilgili) taleplerin karşılanmasına karar verilmiştir.⁶⁰⁷

Bu toplantıda, Türkler tarafından sipariş verilmek istenen bazı donanma ihtiyaçlarının ayrıntılarına da değinilmiştir. Buna göre:⁶⁰⁸

Motorlu Tekneler: Gerekli süpürme dişlisinin basit şeklinin *Mark V* olduğu görünmüştür. 8 takımın erken temini, ancak donanımlar ticari gemilerden geri alınırsa mümkün olabilirdi. Aksi takdirde, dişlinin sipariş edilmesi gerekecekti ve bu durumda teslimatın en az dört aydan önce gerçekleşmesi pek de olası değildi.

Denizaltı Avcı Gemileri: Bu gemiler için, sualtı bombası kanallarının stoktan tedarik edilebileceği düşünülmüştür. "*A/S dinleme cihazları*" yoluyla hidrofonların gerekli olduğu anlaşılmıştır. Sonar cihazı, muhtemelen bir politika meselesi olarak temin edilmeyecekti. Donanma Bakanlığı'nın standart hidrofon seti bu gemiler için uygun olmadığı için alternatif olarak, uygun setlerin Fransızlar tarafından tedarik edilmesi önerilmiştir.

Mayın Temizleme Donanımı: *Mark II* ya da *Mark II*. donanımlarının gerekli olacağı tahmin edilmiştir. Tüm mevcut dişli, İngilizlerin kendi bombaatarları için gerekli olduğundan bunlar Donanma Bakanlığı'nın stoğundan karşılanamayacaktı. Türkler tarafından sipariş verilmesi halinde, teslimatın en az dört ay süresince yapılmasının mümkün olmadığı bildirilmiştir. Birleşik Krallık, kendi ilave bombaatarları için 200 adet *Mark II* ve 100 adet *Mark II*. donanımları sipariş etmiştir.

⁶⁰⁶ PRO, ADM 116/4198, *Supply of Naval Materials to Turkey*, 12.10.1939.

⁶⁰⁷ PRO, ADM 116/4196, *Supply of Naval Materials to Turkey*, 07.10.1939.

⁶⁰⁸ PRO, ADM 116/4196, *Supply of Naval Materials to Turkey*.

Motorlu Akaryakıt Tankeri: Mevcut gemilerden, kullanılabilir bir tanker elde etme imkanı bulunmamaktadır. İlgili departmanlar, bu tankerin yapım meselesi ile ilgilenmektedir.

Dinamolar ve Armatür Sargıları: Motor vb. yeniden sarmak için çeşitli ölçülerdeki bakır teller tershanelerde tutulmaktadır. Ancak, sorun yaratmadan 5 tonun ayrılması beklenmemelidir. Sipariş edildiği takdirde, teslimat yaklaşık bir ayı bulacaktır. Türklerin bu konudaki ihtiyaçlarının ayrıntılarına gerek duyulmaktadır.

Elektrik Kabloları: Bunlar, büyük ihtimalle ya Donanma Bakanlığı stoğundan ya da müteahhitlerden sipariş edilen miktarlardan karşılanacaktır. Yine ayrıntılara ulaşmak gerekecektir.

W/T Cihazları: Ticari W/T setlerinin *Marconi* ya da *I.M.R. Co*'dan satın alınması önerilmektedir.

Davis Denizaltı Kaçış Cihazı: *Portsmouth*, birkaç hafta içerisinde bu cihazı tedarik edebilecektir. 300 setin maliyeti, £5,000 değil yaklaşık £2,500 olacaktır.

Yapısal Malzemeler: Plakalar için herhangi bir miktardan söz edilmemekle birlikte İngiliz yetkililer, bunun 3,000 ton civarında olacağını tahmin etmektedir. Yapısal malzeler için büyük siparişler zaten önceden verilmişti. Bunların Türkiye'ye erken teslimatına karar verilirse, diğer siparişlere öncelik sırası vermek gerekecektir. Ancak bu durum, Türk teknik yetkilileri kendi ihtiyaçlarının daha detaylı bir listesini verdikleri zaman netleştirilebilecektir.

Kontrolör, 12 Ekim 1939'da Türk gereksinimleriyle ilgili bazı noktaları belirlemek üzere, ilgili departman Başkanları'yla bir araya gelmiştir. 6 Ekim 1939'da General Orbay ile yaptıkları toplantıda sunulan en son ihtiyaçlar listesini dikkate aldığını belirterek görüşmeye başlayan Kontrolör, Birleşik Krallık'ın kendi ihtiyaçları pahasına Türklerin ihtiyaçlarının mümkün olduğunca karşılanması gerektiğine de dikkat çekmiştir. Ardından, Türk Donanma Programı'nda yer alan ihtiyaçlar listesi madde madde ele alınarak, Türklere iletmek üzere aşağıdaki şu kararlara ulaşılmıştır.⁶⁰⁹

Sayı ve Maliyet (£)

1- İngiliz Donanma Bakanlığı tipi mayınların 500'ü

500/ 41,200

⁶⁰⁹ PRO, ADM 16/4198, *Supply of Naval Materials to Turkey*, 12.10.1939.

(150 kgm.) şimdi temin edilecek.

2- M/S mayın temizleme dişlisi ile birlikte bir mayın tarlasındaki 8/ 88,000

mayınları hareket ettirme ve yükseltme cihazlarıyla donatılmış

12 knot hıza sahip özel tip Motorlu Tekne. 8-10 ay içerisinde temin

edilecek. Ayrıntılar bir Türk temsilciyle görüşülecek.

3- Sualtı bombası kanalları, denizaltısavar dinleme cihazları, 8/ 480,000

bir birleşik HA/LA 3" top (7,5 cm.) ve 2 adet 20 mm. A.A.

topuyla donatılmış 25-30 knotluk hıza sahip İngiliz motor

gücü tipi Denizaltı Avcı Gemileri.

7,5 cm'lik bir topta ısrar edilirse, bu gemilerin özel bir tip olması gerekecek

ve yapımları 10 ay sürecektir. Aksi takdirde, Mayıs 1940'a kadar yaklaşık

olarak 70 gemi hazır olacaktır.

4- İngiliz Thornycroft tasarımına (M.M.S.I.) benzer çekiş özellikli 2/ 50,000

Motorlu Sığ Mayın Temizleme Gemileri. Şu anda İskenderiye'de

olan MMS 1 ve MMS 2'nin kullanılabilir olması mümkündür.

5- Standart İngiliz Donanma Bakanlığı tipi Mayın Temizleme 12/ 10,000

Donanımı.

Gambotlar için 6 adet Mk.II seti şimdi temin edilebilir.

6- 3000 ila 4000 ton taşıma kapasitesine sahip, 10-12 knot hızında 1/ 190,000

Akaryakıt Tankeri. İngilizlerin 1939 programlarındaki tankerlerden

birinin, 12 ay içerisinde teslim edilmek üzere teklif edilmesi

önerilmektedir.

7- İngiliz Donanma Bakanlığı tipi Sualtı Bombası. 150/ 4,500

Bu bombalar bir aylık sürede temin edilecektir.

8- 3,500 litre havayı bir dakikada 250 atmosferlik bir basınca kadar 1/ 4,000

sıkıştırabilme özelliğine sahip kendinden Diesel sürücülü

Hava Kompresörü. Bir tanesi, onu üretmek için harcanan sürede yani 8 ayda temin edilebilir. Bu arada, uygun bir tane bulmak için araştırmalar yapılır.

9- Denizaltı akümülatörü	4/ 4,000
10- İki şarj setinden oluşan Denizaltıların ana bataryalarını şarj etmek için tesis. Her set, iki dinamo, şarj ve kontrol paneliyle birlikte 400 H.P. sürücülü bir Diesel motordan oluşacaktır. Dört dinamo birlikte, 110-180 voltluk (15 kilowatt) paralel devre sisteminde 1300 amperlik sürekli bir akımı muhafaza edecektir. İki takım için motorlar, sırasıyla 3&7 ay içerisinde yani üretim için harcanan zamanda temin edilebilir.	1/ 24,000
11- Motorlu Mavna. Denizaltıların ana bataryaları için bir mobil şarj istasyonu olarak kullanılması düşünülen 10 knot hızı sahip bu Motorlu Mavna, Diesel hava kompresörü teçhizatı ve Dizel sürücülü bir jenaratör teçhizatıyla donatılacaktır. Bu Motorlu Mavna, 10 ay içerisinde temin edilebilir.	1/ 64,000
12- Armatür vb. sarma, bobin, Bunlar neredeyse hemen temin edilebilir.	5 ton/ 1,000
13- Elektrik Kablosu.	10 ton/ 2,000
14- W/T Cihazları. Dalga boyu 300 ila 3000 m., yarıçapı ise 200 mil	4
15- Yukarıdaki için uzun dalga W/T alıcıları	4
16- Kısa dalga W/T vericileri. Dalga boyu, 15 ila 90 m.	4
Yarıçap-3 verici için 700 mil, 1 verici için 2,000 mil	—
17- Yukarıdaki için kısa dalga W/T alıcılar	4
18- Üstteki kablosuz kurulumlar için %100 yedek subap	4
19- 21" Weymouth-Whitehead torpidolar için yedek parçalar vb.	4000

Bunlar hemen tedarik edilebilir.

20- 18" Weymouth-Whitehead torpidolar için yedek parçalar vb.

21- Torpido patlayıcısı. Hemen tedarik edilebilir. 5 ton/ 4,000

22- Büyük torna tezgahı. Muhtemelen 1 adet mevcut olup Kontrolör yardımcısı bu konuyu araştıracaktır. 1/ 2,000

23- Davis Denizaltı Kaçış Aparatları Setleri. 100 set şimdi 300 set/5,000
stoktan tedarik edilecek. 200 set ise, Siebe Gorman'dan 3 ay içerisinde temin edilecek.

24- Yapı ve onarım işleri için farklı kalınlıklarda, normal 1,000 ton/ 33,000
boyutlarda hafif çelik levhalar:

%5'i kalın levhalar olacak. 20-28 mms.

%30'u orta kalınlıkta levhalar olacak. 12-20 mms.

%65'i ince levhalar olacak. 4-12 mms.

Not: Bu ince plakaların 200 tonu yüksek gerilimli çelik olacak.

25- Yukarıdaki plakalar için perçin çivisi 150 ton/ 2,000

26- Büyük bir bölümü 70x70x7 mms'den daha küçük olan 500 ton/ 16,000
normal ebatta köşeli levhalar

27- Demir Cevheri (Bu madde iptal edilmiştir.) 50 ton/ 1,500

28- Farklı ebatlarda, eşit sayıda pirinç ve çelik çubuklar. 50 ton/ 1,500

29- Kendinden tahrikli Mavna. İnşa edilmesi gerekmektedir. 1/ 40,000
8 ayda tedarik edilebilir.

Bu liste, Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Birleşik Krallık ve Fransa'nın, Türkiye'ye vermeyi kabul ettikleri £25,000,000'lik kredinin bakiyesinden (£11,000,000 daha fazla) Türkiye'nin, Birleşik Krallık ve Fransa'dan satın almak istediği donanma silahlanmasını göstermektedir. £25,000,000'in geri kalan kısmı, sırasıyla Birleşik Krallık ve Fransa'nın, Türklere önceden verdikleri £10,000 ve 467,000,000 franktan (£4,000,000) meydana gelmiştir. Birleşik Krallık

Dışışleri Bakanlığı tarafından, hem siyasi antlaşmasının yürürlüğe girmesine bağlı olan bir önceki teslimat için neler sağlayabileceklerini belirlemeleri hem de Türklerin, Trakya sınırını müdafaa etmek üzere acil olarak ihtiyaç duyabilecekleri materyal üzerinde düşünmeleri için, Türk donanma ihtiyaçlarını gösteren bu listenin bir kopyasının Fransız Hükümeti'ne gönderilmesi önerilmiştir.⁶¹⁰

Türk yetkilileri, Birleşik Krallık Donanma Bakanlığı'nın yukarıdaki listesinin 14-18 maddelerinde gösterilen ve Aralık 1939'da teslim edilmek üzere £11,000 maliyetle teklif edilen W/T Cihazlarını satın almayı onaylamıştır. Donanma Bakanlığı, bu cihazlarla birlikte 1939 Türk Silahlanma Kredisi kapsamında tedarik edilen tüm malzemeye ek bir ücret konulmasından feragat ettiğini bildirmiştir.⁶¹¹

Fransızlar tarafından 6 set olarak temin edileceği öngörülen ve £18,000 tutacağı tahmin edilen hidrofonlara ilişkin İngilizlerin sunduğu teklif de Türk Donanma Komisyonu tarafından resmi olarak kabul edilmiştir. Ancak İngiliz yetkililer, bu hidrofonların Çanakkale Boğazı'na yerleştirilen devriye botlarına takılacağı ve İngiltere'de inşa edilen botların donanımının bir parçasını oluşturmayacağı bilgisini edinmiştir. Bu koşullar altında sipariş, “%50 İngiliz üretimi” olması şartına uymayacak ve ödemelerin Türkiye'ye verilen İngiliz kredisinden yapılmasını sağlamak mümkün olmayacaktı. Birleşik Krallık Donanma Bakanlığı tarafından, bu konunun en kısa zamanda Fransız askeri temsilcisine iletilerek, Fransız Hükümeti'nin bu Türk talebinin teminini ve finansmanını üstlenip üstlenmeyeceğinin sorulması önerilmiştir. Nitekim, söz konusu tutarın nispeten önemsiz olmasına rağmen ve Türk Donanma Komisyonu, Fransa'daki siparişi peşin olarak ödemeye hazırlarken, “hidrofon temini” Türk taleplerini karşılamak için İngiliz-Fransız ortak çabasının bir parçası olarak kalmaya devam ederse, bu durumun yakın zamanda yapılan müzakerelerle daha uyumlu bir hale geleceği belliydi.⁶¹²

11 Ekim 1939'da Birleşik Krallık Donanma Bakanlığı temsilcileri ile Türk Donanma Komisyonu'nun üyeleri arasında yapılan toplantıda, Türk Donanma Listeleri'nde yer alan bazı maddelere ilişkin tartışmalar, bu gereksinimlerle ilgili aşağıdaki bilgileri ortaya çıkarmıştır:⁶¹³

⁶¹⁰ PRO, ADM 116/4196, *Suply of Naval Materials to Turkey*, 26.09.1939.

⁶¹¹ PRO, ADM 116/4196, *Supply of Naval Materials to Turkey*, 13.11.1939.

⁶¹² PRO, ADM 116/4198, *Naval War Material for Turkey*, 15.11.1939.

⁶¹³ PRO, ADM 116/4196, *Supply of Naval Material to Turkey*, 13.10.1939.

32 adet 21" *Weymouth Torpido*, Whitehead Firması'na 1929'de yapılan siparişin bir tekrarıdır. Komisyon, bu konu hakkında zaten Messrs. Vickers Firması ile iletişim halinde olup son yazışmalar bu torpidolar için £100,000'lik bir fiyatı göstermektedir. Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu ağlarla ilgili plan ise yaklaşık £500,000 değerinde ağların satın alınmasını ve Türkiye'de, dışli teminini de içeren tahminen £20,000 değerinde iki adet malzeme gemisinin inşasını gerektirmektedir. Bu malzeme gemileriyle ilgili olarak İngilizler, Türk yetkililerinin söz konusu inşaat mühendisliği işlerini (yapılar, iskeleler, vb.) kendilerinin üstlenmesini beklemektedir. Ancak, toplantı sırasında şantiye bölgesi için mevcut bir dizi alternatiften en iyi yeri seçmek üzere erken bir aşamada bir İngiliz subayının Türkiye'ye gönderilmesinin gerekli olacağına işaret edilmiştir. Ağların teslimatlarının 6 ay içerisinde başlaması öngörülmektedir. Bununla birlikte İngiliz yetkililer, ağlar Türkiye'ye ulaştığında onları fiili olarak kullanmaya devam edebilmelerini sağlamak amacıyla iki Türk subayı ve bir teknik ressamın ağ döşeme eğitim kursu için İngiltere'ye gönderilmesinin kendileri için çok memnun edici olacağını ifade etmişlerdir.

Zincir savunması⁶¹⁴ konusuna da değinilen bu toplantıda, kıyı savunması için Türklerin ihtiyaç duyacağı materyal belirlenmiştir. Buna göre:⁶¹⁵

Çanakkale Boğazı için.....2.4 mil A/S

İstanbul Boğazı için.....0.9 mil A/S

İzmir için.....1.0 mil A/S gerekli olacaktı.

Toplantıda değinildiği üzere, Türk donanma ihtiyaç listesinde yalnızca 6 adet zincir yayma gemisi yer almıştır. Ancak İngiliz uzmanların görüşüne göre, A/S savunmasının her mili için asgari olarak en az üç adet Zincir Yayma Gemisi gerekli olacaktı. Bu nedenle Birleşik Krallık Donanma Bakanlığı tarafından, Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı ve İzmir için yukarıda belirtilen savunmaların etkili bir biçimde yerleştirilmesi ve korunması için Türklere en az 10 adet Zincir Yayma Gemisi'nin temin edilmesi önerilmiştir.⁶¹⁶

⁶¹⁴ Deniz trafiğini kontrol etmek ya da engellemek için, gemi ile geçilebilir bir su şeridine boydan boya bir engelin gerilmesiyle oluşturulan savunma türüdür. İkinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler tarafından tasarlanmış olup, iki zincir savunma gemisi tarafından kıyıların her iki tarafına zincir gerilerek kurulmuş olan bu savunma ağıyla, limanların ve denizaltı filolarının bulunduğu başlıca üslerin düşman saldırılarından korunması amaçlanmıştır.

⁶¹⁵ PRO, ADM 116/4196, *Supply of Naval Material to Turkey*, 13.10.1939.

⁶¹⁶ PRO, ADM 116/4196, *Supply of Naval Materials to Turkey*, 13.10.1939.

Türk Donanması'nın ihtiyaçlarına ilişkin yukarıda belirtilen malzemelerin Kasım 1940'daki durumunu, Birleşik Krallık Donanma Bakanlığı'na gönderilen bir listeden öğrenmek mümkündür. Bu listede Türkiye'nin, 1938 ve 1939'da Birleşik Krallık'tan aldığı silahlanma kredisi kapsamında İngilizlere sipariş ettiği donanma ihtiyaçları, yıllara göre ayrı ayrı gösterilmiştir. Buna göre:⁶¹⁷

1938 Silahlanma Kredisi'nden Karşılanacak Türk Donanma İhtiyaçları

		<u>İnşa Eden</u>	<u>Muhtemel Teslim Tarihi</u>
4 Destroyer	SULTANHİSAR	Denny	Deneme testi Haziran 1941'de.
	DEMİRHİSAR	Denny	Deneme testi Ağustos 1941'de.
	MUAVENET	Vickers	Deneme testi Mart 1941'de.
	GAYRET	Vickers	Deneme testi Nisan 1941'de.
4 Denizaltı	ORUÇ REİS	Vickers	Deneme testi Ocak 1941'de.
	MURAT REİS	Vickers	Deneme testi Ocak 1941'de.
	BURAK REİS	Vickers	Deneme testi Mart 1941'de.
	ULUÇ ALİ REİS	Vickers	Deneme testi Ocak 1941'de.
2 Mayın Gemisi	SİVRİHİSAR	Thornycrofts	11 Kasım'da Türkiye'ye ulaştı.

YÜZBAŞI HAKKI Thornycrofts Falmouth'da onarılmaktadır.

Sahil Koruma Ekipmanı	}	Çanakkale Boğazı için, Birleşik Krallık
10-13.5" top montajı vb.		Donanma Bakanlığı tarafından temin
3-15" top montajı vb.		edilecek. Vickers, yenileme,
		Kurulum ve F.C. Gear temin etmek
		için kontrata sahiptir. (1941-1942)

Not: Türkiye'de kurulum maliyeti, 1939 kredisinden ödenecektir.

13.5" top için cephaneye Birleşik Krallık Donanma Bakanlığı stoğundan temin edilecektir.

⁶¹⁷ PRO, ADM 16/4198, 09.11.1939.

15" için cephan

Vickers tarafından temin edilecektir.

1939 Silahlanma Kredisi'nden Karşılanacak Olan Türk Donanma İhtiyaçları

<u>Miktar</u>	<u>Ürün</u>	<u>Durum</u>
120	Denizaltılar için Vickers Mayınları	Ocak-Haziran 1941'de teslim edilmesi beklenmektedir.
3	Kıyı tesisatı için üçlü torpido tüpü Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı, ve İzmir için 4,5 mil ağ	Şubat 1940'da gönderilmiştir. Çoğu gönderildi. Kalanı ise 1940 sonundan önce gönderilecektir.
3	Zincir savunmasında kullanılacak ağların ve ekipmanın korunması için depolar Destroyerler ve denizaltılar için sonar setleri hazır bulundurulmaktadır. Diğer setlerin temini için Türkiye'den bilgi beklenmektedir.	Üzerinde düşünülmektedir ve Mart 1941'e kadar bitmesi beklenmektedir
7	Zincir Yayma Gemisi	Birleşik Krallık inşaat programından temin edilecektir. İngilizlerin kendi inşa programları, şimdiye kadar bu gemilerin tahsis edilmesini engellemiştir.
3	Zincir savunması için dönüştürülmüş Trol tekneleri	Birleşik Krallık montajı, Türkiye için uygundur. Teslimat için ekibin düzenlenmesinde güçlük bulunmaktadır. Ancak, konu takip edilmektedir.
8	Mayınların taşınması için Motorlu tekne	Ocak- Haziran 1941'de

8 *Denizaltı Avcı Gemisi*

tamamlanması beklenmektedir.

Deneme gemisi yaklaşık Ocak

*1941 'de ve sonra diğer gemiler
aylık aralıklarla teslim edilecektir.*

2 *Motorlu Mayın Temizleme Gemisi*

*M.M.S.1&2, Aralık 1939 'da
teslim edildi.*

12 *Mayın Temizleme Gemisi Ekipmanı*

*4 set Kasım ortasında, kalanı
ise Aralık ortasında teslim
edilecektir*

1 *Hava Kompresörü*

Sevkiyat için hazırdır.

4 *Denizaltı Bataryası*

*Aralık 1940-Ocak 1941 'de
tamamlanması
beklenmektedir.*

1 *Denizaltı Bataryası Şarj Tesisi*

Ekim 1940 'da gönderildi.

1 *Motorlu Mavna*

*Haziran 1941 'de
tamamlanması
beklenmektedir.*

5 ton *Armatür vb. bobin*

Gönderildi.

10 ton *Elektrik Kablosu*

Gönderildi.

4 *W/T Seti ve yedek parçalar*

Gönderildi.

40 set *21" Torpido yedek parçaları*

10 set *18" Torpido yedek parçaları*

*Temmuz-Aralık 1941 'de
teslim edilecektir.*

5 ton *Patlayıcı torpido*

500 *Mayın*

150 *Sualtı bombası*

*Şubat-Nisan 1940 'da
gönderilecektir.*

1 Büyük Torna Tezgahı	}	Ya gönderildi ya da gönderilmek üzeredir.
300 D.S.E.A. Dişli takımları		100 dişli ve 1 adet yeniden şarj etme
1 D.S.E.A. yeniden şarj etme takımı,		Nisan 1940'da gönderilecektir.
1 Kendinden Tahrikli Vinçli Gemi		Temmuz 1941'de tamamlanması beklenmektedir.
Çelik levhalar, perçin çivisi, demir çubuklar vb.		1940 sonundan önce, tüm gönderilerin tamamlanması beklenmektedir.
İki Mayın Gemisi için W/T Setleri		Birleşik Krallık'tan ayrılmadan önce gemilere yerleştirilmiştir.
14399 3" lik Top mermisi	}	Polonya'dan yönlendirilmiş olup, Eylül-Ekim 1939'da gönderilmiştir.
14400 Fünye, No:198		
6422 40 mm.'lik Top mermisi		
12 3" lik H.A. Topları, montajı vb.		
12 18" lik Torpido, jiroskopik savaş başlıkları v.b. ile birlikte	}	158,230 S.A.A. mermisi eksikliği telafi edilmektedir.
5,000,000 Mermi .303 S.A.A.		
İstanbul Boğazı, İzmir ve Çanakkale Boğazı için Gösterge Döngüsü		Malzeme sevkedilmektedir ve plan hazırdır.
14 6" lik Top	}	Akdeniz'den tedarik edilmiştir.
2 3" lik H.A.Topu		
6 4" lik Top		
5 2 librelük otomatik Uçaksavar Topu		
Yukarıdakiler için montaj ve mühimmat		

3 *Menzil Göstergesi*

15/20 4" lik Top-Montaj ve D.E.M.S. için Kontrolör, bu talebi
mühimmat ile birlikte hazırladığını ancak
teslimatın yapıldığına
dair henüz bir rapor
almadığını bildirmiştir.

2,500 m. Mayın Rayı Şubat 1940'da
gönderilmiştir.

12 Sualtı bombaatarı Eylül 1939'da
gönderilmiştir.

32 21" Weymouth Torpido Temmuz-Aralık
1941'de teslim edilmesi
beklenmektedir.

Çanakkale Boğazı'nda yapılması kararlaştırılan beş adet sahil savunma mevzisinin inşası ile bu mevziler için İngiltere'den satın alınan 38" lik ve 34.5'luk namlu ve taretlerin, Türkiye'ye nakli ve inşa edilen yerlere monte edilmesi hakkında İngiliz Donanma Bakanlığı'nın aracılığıyla 30 Ocak 1941'de Vickers Armstrong Firması ile Londra'da imzalanan sözleşmede İngiltere tarafından üstlenilen yükümlülüklerin ise belirtilen tarihlerde yerine getirilemediği anlaşılmaktadır. Ülke savunması için önemli olan bu ihtiyaçların en kısa zamanda karşılanabilmesi için sözleşmenin imzalanması bile beklenmeden Ekim-Kasım 1940'da birinci mevzinin yapımına başlanılmıştı. Sözleşmede belirtildiği üzere; 1.Mevzi'nin iki toplu taretinin Ağustos 1941'de, 2.Mevzi'nin iki toplu taretinin Ekim 1941'de, 3.Mevzi'nin iki toplu taretinin Aralık 1941'de, 4.Mevzi'nin bir toplu taretinin Mart 1942'de, 5.Mevzi'nin bir toplu taretinin ise Temmuz 1942'de yerlerine yerleştirilmiş olmaları gerekirken, 1 ve 2 numaraları Mevzi'lerin taretleri ve namluları hazır olmasına rağmen Nisan 1942'ye gelindiğinde hala Türkiye'ye gönderilmemişlerdir.⁶¹⁸

⁶¹⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/10/49/318/14/1, 16.04.1942.

Ayrıca 27 Mayıs 1938’de Birleşik Krallık ile Türkiye arasında imzalanan Silahlanma Kredisi Antlaması kapsamında Türkiye’nin, gerek İngiltere Amirallik Dairesi’yle gerekse Vickers Armstrong Firması ile imzaladığı sözleşmeler, amacına ulaşmamıştır. Bu sözleşmelere konu olan malzemeler, Türkiye’ye gönderilmediği için Çanakkale’ye yerleştirilemeleri mümkün olmamıştır. Amirallik’ten satın alınan malzemeler için zaten bir teslim tarihi verilmemişken, Vickers Armstrong Firması ile yapılan sözleşmelerde teslim tarihlerinin Haziran 1940 ile Haziran 1942 olacağı belirtilmiştir. Ne var ki, 1946 yılına gelindiğinde İngiltere, Çanakkale Boğazı’nın savunması için sözleşmede yer alan malzemeleri hala Türkiye’ye göndermemiştir.⁶¹⁹

Türkiye’nin savaş öncesinde deniz kuvvetlerini takviye etmek amacıyla İngiltere’den sipariş etmiş olduğu 4 muhrip, 4 denizaltı ile 2 mayın gemisi İngilizler tarafından teslim etmemiştir.⁶²⁰ Savaşın başlaması nedeniyle bu taleplerden yalnızca *Yüzbaşı Hakkı* ve *Sivrihisar* mayın gemileri karşılanabilmiştir. İngiltere’deki Thornicroft Firması tarafından yapılan “*Sivrihisar*” mayın gemisini Türkiye’ye getirmek üzere Milli Müdafaa Bakanlığı’nın teklifi ile üç subay ile iki erbaşın İngiltere’ye gönderilmeleri, 14 Mayıs 1940’da kabul edilmiştir.⁶²¹ İngiltere’nin 1941’de teslim ettiği bu iki mayın gemisi, Türk Donanması’ndaki yerlerini alarak göreve başlamışlardır.⁶²²

3.5. İngiltere ve Fransa Tarafından 1939’da Türkiye’ye Verilen Kredi

İngiltere ve Fransa tarafından 1939’da Türkiye’ye verilen kredi kapsamında donanmasının ihtiyaçlarını gidermek amacıyla Türk Hükümeti’nin, Birleşik Krallık’tan savaş malzemesi temin etmesi hususunda yayımlanan bir bildiride mevcut mali durum şu şekilde özetlenmiştir:⁶²³

(a) Yaklaşık olarak £500,000 olduğuna inanılan bir miktar, 1938 tarihli Türk Silahlanma Kredisi uyarınca temin edilen savaş malzemelerindeki fazla harcamayı göstermekte olup bu fazlalığın 1939 Türk Kredisi’ne aktarılması gerekmektedir.

⁶¹⁹ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/10/52/345/20, 20.04.1946.

⁶²⁰ Özlü, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türkiye’de Savunma Sanayii’nin Gelişimi (1939-1990)*, s. 39.

⁶²¹ Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/91/48, 14.05.1940.

⁶²² Özlü, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türkiye’de Savunma Sanayii’nin Gelişimi (1939-1990)*, s. 39.

⁶²³ PRO, ADM 16/4198, Turkish Credit 1939/ Branch Memorandum on Supply of Naval War Material, 26.10.12.

(b) Altın kredisinden ayrı olarak, £25,000,000'lık 1939 Türk Kredis, Fransa'nın karşıladığı £4,000,000 ile £10,000,000 ve £11,000,000'lık İngiliz yardımından oluşmaktadır. (İngiliz payının bu iki meblağa bölünmesinin nedeni kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, muhtemelen sırasıyla asıl ve ek teklifleri göstermektedir.)

(c) Türk Donanma temsilcileri, Türk Deniz Kuvvetleri'nin ilk £10,000,000'deki payının, £1,351,000 ve ek £11,000,000'deki payının ise £800,000 olduğunu belirtmektedir.

(d) Bu tür ayrı bir tahsis gerçekten gerekli olsun ya da olmasın Türkler, savaş öncesi taleplerine (Türk Donanma Listesi No:1) uygun olarak donanma kaynaklarını finanse etmek amacıyla £1,351,000 tutarında bir meblağı ve 25 Eylül 1939'da talep edilen diğer materyale (Türk Donanma Listesi No:2) finansman sağlamak için £800,000'lık tutarı tahsis etmişlerdir.

(e) Savaş Kabinesi, aşağıdakileri onaylamıştır:

(i) Stoktan teslimatlar ve Türkiye'nin savaş öncesi taleplerinin (yani Türk Donanma Listesi No:1) tam kapsamlı olarak sipariş edilmesi,

(ii) Bu tür materyallerin sevkiyatları sonraki talepler (yani Türk Donanma Listesi No:2) dahil olmak üzere derhal sağlanacaktır.

Not: Bu Kabine kararı, Birleşik Krallık Maliye Bakanlığı tarafından kabul edilmiş ve onay için gönderilmiştir.

Kabine kararına göre, başlangıç olarak Birleşik Krallık tarafından yapılacak temin işlemi, Türk Donanma Listesi No:1'de yer alan materyalle sınırlandırılmıştır. Buna göre durumu şu şekilde özetlemek mümkündür:⁶²⁴

Türk Donanma Listesi No:1

	<i>Yaklaşık Maliyet</i>	<i>Durum</i>
<i>2,500 m. Mayın rayı</i>	<i>£400</i>	<i>Anlaşma tamamlandı.</i>
	<i>—</i>	<i>Nakliye düzenlenecek.</i>
<i>32 Weymouth 21" Torpido,</i>	<i>£80,000</i>	
<i>Türk tipi.</i>		

⁶²⁴ PRO, ADM 16/4198, *Turkish Credit 1939/ Branch Memorandum on Supply of Naval War Material*, 26.10.12.

(Bir sipariş tekrarıdır.) (Sözleşme fiyatı £100,000'e yaklaşabilir.)

120 Vickers S/M Mayınları £30,000 Sipariş verilecek.

(Bir sipariş tekrarıdır.)

3 Üçlü Torpido Tüpü —. Teslimat için
£18,000 (Bildirildi. Bunlar, beklemektedir.
Portsmouth'da hazırdır.

(Ancak, yalnızca £1,500 olacağına
inanılmaktadır.)

Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı £500,000 Türkler, Ağustos 1939'da
ve İzmir için Ağlar bu ağlar için teklifleri
kabul ettiler.

3 İkmal Deposu, Ağların paketleme £240,000 Prensipite onaylandı.
ve sevketme işleri için

6 Hidrofon £18,000 Türklerin, Trol teknelerinde
kullanmayı düşündükleri
İngiliz tipi hidrofonlar
uygun olmadığı için
Fransızların temin etmesi
beklenmektedir.

Türklerin savaş öncesi donanma talepleri listesindeki bir madde üzerinde düşünülmeye devam edilmektedir. Birleşik Krallık Donanma Bakanlığı'nın görüşüne göre, Türkiye'nin Zincir savunması için duyduğu ihtiyaç, minimum 7 adet Zincir Yayma Gemisi ve üç adet dönüştürülmüş Trol teknesinden oluşmaktadır. Donanma Bakanlığı, gerekli 7 adet BAR sınıfı gemiler için sipariş vermenin ve dönüştürme için üç adet Trol teknesinin yapımına başlamanın çok acil bir mesele olduğuna inanıyordu. Gemilerin hazır olması halinde, dört ay içerisinde ağları döşeme işlemlerine başlamak mümkün olacaktı. Anlaşıldığına göre, yeni gemilerin teslimatı için on iki ay gerekeceğinden o zamandan önce tamamlanmış gemilerin

hazırlanması, yakın gelecekte karar verilmesini gerektirecek bir konu olarak görülecektir.⁶²⁵

7 Zincir Yayma Gemisi.....£490,000

3 Trol teknesi.....£90,000

Türk Donanma Listesi No:2

	<i>Yaklaşık Maliyet</i>	<i>Durum</i>
500 Mayın	£41,200	Bunlar stoktan teslim içindir.
8 Motorlu Tekne/Mayınların dağıtımı için.	£76,000	Ana hatlarının tasarımı, Donanma Bakanlığı tarafından hazırlanmaktadır.
8 Denizaltı Avcı Botu	£480,000	
2 Motorlu Mayın Temizleme Gemisi	£50,000	
12 Mayın Temizleme Donanımı	£10,000	
Akaryakıt Tankeri	—	Talep geri çekildi.
150 Sualtı bombası	£4,500	Stoktan teslim
Hava Kompresörü	£4,000	
Denizaltı Akümülatörleri	£40,000	
Denizaltı Bataryası Şarj Tesisi	£24,000	
Özel Ekipmanlı Motorlu Mavna	£64,000	Ana hatlarının tasarımı, Donanma Bakanlığı tarafından hazırlanmaktadır.
5 ton armatür vb. bobin	£1,000	
10 ton Elektrik Kablosu	£2,000	
W.T. Cihazları	£11,000	

⁶²⁵ PRO, ADM 16/4198, Turkish Credit 1939/ Branch Memorandum on Supply of Naval War Material, 26.10.12.

<i>21" Torpido yedek parçaları</i>	}	<i>£4,000</i>	<i>Tezgah, Malzeme Tedarik Bakanlığı tarafından tahsis edilmiş olup, tahmini fiyat yalnızca geçicidir. Bu talebi üstlenecekleri, Malzeme Tedarik Bakanlığı tarafından teyit edildi. Ana hatlarının tasarımı, Donanma Bakanlığı tarafından hazırlanmaktadır.</i>
<i>18" Torpido yedek parçaları</i>			
<i>5 ton Torpido patlayıcısı</i>		<i>£4,000</i>	
<i>Büyük Torna Tezgahı</i>		<i>£2,000</i>	
<i>300 set D.S.E.A. Dişlisi</i>		<i>£3,000</i>	
<i>D.S.E.A. için Şarj Tesisi</i>			
<i>Levha, perçin çivisi vb. ve öğretim cihazları</i>			
<i>Kendinden tahrikli vinçli mavna</i>		<i>£50,000</i>	

Detay olarak Türk Donanma Komisyonu'nun temsilcilerinin, yakın zamanda Türkiye'ye gönderilen torpidoları kullanmak üzere, kendi torpido tüplerini değiştirme işinde ve ayrıca torpidoların kendilerinin değiştirilmesinde Birleşik Krallık Donanma Bakanlığı'nın yardımını talep ettiklerinden söz edilebilir. Bu amaç için gerekli çalışmayı yapmak üzere Türk temsilciler, Weymouth Co. Firması tarafından bir teknisyen ve/veya ustanın Türkiye'ye gönderilmesini rica etmiştir. Ayrıca, söz konusu bu işlem için bir Donanma Bakanlığı gözetmeni de Türkler tarafından istenmiştir.⁶²⁶

⁶²⁶ PRO, ADM 16/4198, *Turkish Credit 1939/ Branch Memorandum on Supply of Naval War Material*, 26.10.12.

3.6. Çanakkale Boğazı'nın İstihkâm Edilmesi

Türkiye, Çanakkale Boğazı'nın savunması için kullanılmak üzere daha büyük kalibreye sahip toplar edinmeye karar vermiştir. Bu amaçla, Birleşik Krallık'tan 8 adet 38" lik top elde etme olanağı araştırılmaya başlanmıştır.⁶²⁷

Messrs. Vickers Armstrong Firması'nın, bu siparişi yerine getirecek olmasına rağmen 5-6 yıl daha Birleşik Krallık'ın siparişleriyle meşgul olacağı için, bu topları teslim edemeyeceği anlaşılmıştır.⁶²⁸ Bu duruma bağlı olarak Türkiye, Çanakkele Boğazı için alınması planlanan büyük çaplı topları temin etmek üzere başka devletleri alternatif olarak düşünmeye başlamıştır. Ne var ki, bu işe sadece Alman Krupp Firması ilgi göstermiştir. Ancak bu firmanın teklif ettiği malzemenin İngiltere ve A.B.D.'deki benzerlerine kıyasla düşük kalitede olduğu tahmin edildiğinden, ekonomik imkanların sağlanması durumunda ihtiyaç duyulan silahları A.B.D.'den almak üzere bir girişimde bulunulması gündeme gelmiştir. Bununla birlikte, Krupp Firması tarafından teklif edilen topların kalitesinin düşük olarak nitelendirilmesi sadece bir tahminden ibaret olup aslında bu toplar, Milli Savunma Bakanlığı tarafından herhangi bir kontrolden geçirilmemiştir. Dolayısıyla, bu durumdan kesin emin olmadan sadece bir tahminden yola çıkarak Krupp Firması'nı tamamen gözden çıkarmanın mantıklı olmayacağına kanaat getirilmiştir. Türkiye'nin döviz durumu, A.B.D. gibi serbest dövizle ödeme yapacağı devletlere verilecek siparişlerinin ancak başka yerden temin edilmesi mümkün olmayan ihtiyaçlarla sınırlandırılmasını gerektirdiği için bu türden mutlak bir zorunluluk olmadığı sürece gerekli görülen malzemenin, Türkiye ile arasında kliring antlaması olan devletlerden tedarik edilmesine karar verilmiştir. Doğal olarak, İngiltere ile son yapılan kredi antlamasına istinaden Çanakkale Boğazı için gerekli görülen topların bu ülkeden sipariş edilmesi için gayret sarfetmenin faydalı olacağı düşünülmüştür.⁶²⁹

Türkiye, yine Çanakkale Boğazı'nın savunmasını güçlendirmek amacıyla Birleşik Krallık'tan 15" lik toplar ve mühimmat talebinde bulunmuştur. Böyle bir siparişin hemen gerçekleştirilmesi, İngilizlerin kendi savunma programlarını etkileyeceği için, bu siparişin İngiliz firmaları tarafından kabul edilmesi mümkün değildi. Ancak Birleşik Krallık'ın, bu ülkeden silahlanma için verilen dış siparişlerin

⁶²⁷ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 16.04.1938.

⁶²⁸ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 16.04.1938.

⁶²⁹ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi, Belge: 030/18/01/02/83/58/17, 23.06.1938.

mümkün olduğunca desteklenmesi genel prensibine uygun olarak Türklere, Birleşik Krallık Donanma Bakanlığı'nın stoğunda olan 13.5" lik top ve kovanının verilmesi ve ayrıca kara amaçları için Messrs. Vickers Armstrong Firması tarafından dönüştürülecek 3 adet 13.5" lik deniz topu montaj hizmeti sağlanmasının teklif edilmesi gündeme getirilmiştir. Bunlara ek olarak, Türk yetkililerinin ikili 13.5" lik top montajlarını ve 13.5" lik topları kabul etmeleri halinde, Birleşik Krallık Donanma Bakanlığı'nın stoklarından temin edilecek 15" lik toplarla birlikte, Messrs. Vickers Armstrong Firması tarafından 2 adet tekli 15" lik kıyı savunma topu montaj hizmetinin de tedarik edilmesine hazır olduğu, Türk Deniz ataşesine bildirilmiştir.⁶³⁰

Türklere temin edilmek üzere teklif edilen 13.5" lik top ekipmanının, Bakanlık'larla ilgili masraflar dahil birkaç parçasının fiyatının aşağıdaki gibi olabileceği tahmin edilmiştir.⁶³¹

İkili 13.5" lik topun montaj hizmetleri (her biri için) £ 50,000

13.5" lik toplar (her biri için) £13,327

Arka mekanizma (her biri için) £ 1,598

A.P.C. Ağır top kovanı (100 adet mermi için) £ 14,252

C.P.C. Ağır top kovanı (100 adet mermi için) £ 9,742

Eskimiş olmasına rağmen bu malzemenin bir kısmı, Birleşik Krallık tarafından acil durumlarda kullanılmak üzere ayrılmıştır. Bununla birlikte, bu teçhizatın Türklerin ihtiyaçlarını tamamen karşılayacağını söylemek pek de mümkün değildi.⁶³²

Yukarıda söz edilen genel politikasının dışında Birleşik Krallık'ın özel isteği, Türkiye ile olan mevcut samimi ilişkilerini korumak ve özellikle bu ülkedeki nüfuzunu korumasının bir aracı olarak Türklerin sipariş ettiği tüm silahlanma siparişlerinin yerine getirilmesi için azami gayretin gösterilmesiydi. Özellikle, Çanakkale Boğazı'nın yeniden istihkâm edildiğinde, bu amaçla kullanılan topların İngiliz malı olması Birleşik Krallık Hükümeti tarafından çok arzu edilmiştir. Bu nedenle, Türklere yapılan teklifin mümkün olduğunca cazip hale getirilmesi gerektiğine ve 13.5" lik toplar ile montaj hizmetlerinin ve bu çeşit cephanenin,

⁶³⁰ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 05.07.1938.

⁶³¹ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 05.07.1938.

⁶³² PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 05.07.1938.

fiyatlarının %50'si ile teklif edilmelerinin makul olacağına karar verilmiştir. 13.5" lik topların montajlarının değiştirme, tüm paketleme, dağıtım ve nakliye ücretleri ise Türkiye tarafından karşılanacaktı. Birleşik Krallık tarafından indirimli fiyat verilmesinin başka bir nedeni de, bu ülke silahlanması için £ 6,000,000'luk bir kredi verilen Türkiye'nin, muhtemelen toplardan tasarruf ettiği parayı yine İngiltere'de harcayacak olmasıdır. Yani, bu durum aslında İngiliz gemi yapımcılarının istihdamı anlamına gelecekti .⁶³³

Birleşik Krallık Donanma Bakanlığı'ndan Mr. Lyon, Savaş Bakanlığı'nın Mısır Hükümeti'ne sahra topu satışı ile Donanma Bakanlığı'nın, Türkiye'ye deniz topu satış teklifini karşılaştırmış ve bunun sonucunda Mr.A.Barlow, iki ülkeye uygulanan ticari muameleye ilişkin şöyle bir fark bulunduğuna işaret etmiştir: Mısır, İngilizlerden bu şekilde hiçbir destek almamışken, Birleşik Krallık Hükümeti, Türklere £ 6,000,000'luk silahlanma kredisi şeklinde önemli miktarda bir yardımda bulunmak için zaten karar vermiş ve bu işlemi gerçekleştirmek için Parlamento'dan yetki elde etmiştir. Bu şartlar altında Türkiye'ye verilecek 13.5" lik top, montaj hizmeti ve diğer mühimmat fiyatlarının eski model olmaları gerekçesiyle biraz düşürülmesi makul olarak değerlendirilebilirken, Donanma Bakanlığı tarafından Türklere sunulması teklif edilen %50'lik bir indirim, ilgili Bakanlığın bazı üyeleri tarafından abartılı bulunmuştur. Nitekim, eski model olmalarından dolayı fiyatlarda herhangi bir indirim yapılmadan önce benzer teçhizatın, mevcut tahmini fiyatlarıyla mukayese edildiğinde zaten çok uygun bir ücretlendirme yapıldığı anlaşılacaktı.⁶³⁴ Birleşik Krallık tarafından Türkiye ile Mısır'ın askeri ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yürütülen politikadaki bu farklılığın temel nedeni, şüphesiz İngilizler tarafından her fırsatta ısrarla vurgulandığı üzere dost bir Türkiye'nin, bulunduğu coğrafi konumdan ötürü bu ülke açısından büyük bir öneme sahip olmasından ileri gelmektedir. Bu nedenle Birleşik Krallık Hükümeti, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında diğer ülkelere vereceği askeri ve ekonomik yardım söz konusu olduğunda, bu konudaki önceliği ekseriyetle Türkiye'ye vermeye özen göstermiştir.

Türkiye, İngiltere ile yapılan sözleşmeye uygun olarak 13" lik taret halindeki sahil toplarının Çanakkale'ye çıkarılmaları, yerlerine yerleştirilmeleri, monte edilip ateş etmeye hazır hale getirilmeleri için bölgede gerekli incelemeleri yapmak üzere

⁶³³ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 05.07.1938.

⁶³⁴ PRO, T 160/1191, *Anglo-Turkish Naval Negotiations*, 22.08.1938.

Vickers-Armstrong Firması tarafından Türkiye'ye gönderilecek olan H.Beaver, Yüzbaşı A.G.Nannini ve Yüzbaşı W.Craven'in Çanakkale müstahkem mevkiî içinde girmelerini, Milli Savunma Bakanlığı'nın teklifi üzerine 3 Haziran 1939'da kabul etmiştir.⁶³⁵ Aynı şekilde, İngiltere'den satın alınmış olup Türkiye'ye gelecek olan 13.5" lik ve 15" lik topların sahile çıkarılmaları, yerlerine yerleştirilmeleri vb. saha işlerini halletmek üzere R.G.Edkins ve J.W.Ward adlı iki İngiliz uzmanın Çanakkale müstahkem mevkiî içinde çalışmaları için izin verilmesine yönelik Milli Savunma Bakanlığı tarafından yapılan teklif, 4 Eylül 1939'da onaylanmıştır.⁶³⁶

3.7. Türkiye'ye Elektrik Kablosu Temin Edilmesi

Türk yetkilileri, Birleşik Krallık Donanma Bakanlığı listesinin 13. maddesinde gösterilen ve Aralık 1939'da teslim edilmek üzere £2,000'lik bir maliyetle teklif edilen 10 ton elektrik kablosunu satın almayı onaylamıştır. Donanma Bakanlığı, bu elektrik kablolarıyla birlikte 1939 Türk Silahlanma Kredisi kapsamında tedarik edilen tüm malzemeye ek bir ücret konulmasından feragat ettiğini bildirmiştir.⁶³⁷

Türkiye'nin talep ettiği 10 ton elektrik kablosuyla ilgili olarak aşağıdaki tablo, Britanya'da inşa edilen Türk denizaltılarında kullanılan kabloların Donanma Bakanlığı model numarasını vermektedir. Tabloda yer alan ağırlıklar, tipik bir tesisatta toplam 10 ton elektrik kablosuna ulaşmak için kullanılan miktarlardan orantılı olarak arttırılmıştır. Tabloya göre:⁶³⁸

Model No:	Uzunluk	Ağırlık	Model No:	Uzunluk	Ağırlık
	(yards)	(libre)		(yards)	(libre)
2500	40	387	6182A	25	345
2501	100	1095	6183A	15	169
2520S	500	800	6184A	2000	1944
2521S	100	180	6185A	50	350
2522S	100	196	6186A	35	196
2523S	100	224	6187A	15	74

⁶³⁵ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/87/51/01, 03.06.1939.

⁶³⁶ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/88/87/05, 05.09.1939.

⁶³⁷ PRO, ADM 116/4196, *Supply of Naval Materials to Turkey*, 15.11.1939, s.3909.

⁶³⁸ PRO, ADM 116/4196, *Supply of Naval Materials to Turkey*, 29.11.1939, s.3912.

2524S	150	464	6188A	150	534
2527S	60	307	6189A	100	250
2530S	20	150	6190A	200	380
6051	150	28	6191A	50	73
6052	100	32	6192A	200	220
6055	100	24	6193A	350	301
6058	100	25	6194A	200	142
6063	100	42	6195A	2000	1360
6108S	150	114	6196A	5000	2800
6180A	50	1220	7045A	15	5
6181A	35	650	7148A	50	28

Model No: Uzunluk (Yards) Ağırlık (libre)

7149A	250	175
7150A	50	40
7159	100	182
9839A	100	196
1890	50	140

Yukarıdaki kabloların toplam ağırlığı, 15843 libredir.

Özel Kablolar

	<u>Uzunluk</u> <u>(yards)</u>	<u>Ağırlık</u> <u>(libre)</u>
0.85 inç kare kağıt yalıtımlı kurşun ve tel zırlı kablo	150	3916
0.85 inç kare patiska yalıtımlı kurşunla kaplı kablo	110	2021
0.85 inç kare dayanıklı kauçukla kaplı örgülü ve bantlanmış kablo	50	672

Kabloların toplam ağırlığı, 10 ton'dur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRK KARA KUVVETLERİ'Nİ GÜÇLENDİRMEK İÇİN İNGİLTERE'DEN ALINAN YARDIMLAR

4.1. Kara Savunması'nın Takviye Edilmesi Amacıyla İngiltere'den Talep Edilen Yardımlar

Türkiye'nin savunma gücünü arttırmak amacıyla, 1928 yılında çıkarılan 664 sayılı yasayla bir ikmal planı hazırlanarak, Silahlı Kuvvetler'e 150 milyon liralık olağanüstü bir ödenek verilmiştir. Bu ödeneğin birkaç yıl süresince kullanılmasına karar verilmiştir. 1934'te de 2425 sayılı yasa ile yapılan ikinci bir ikmal planıyla, yine birkaç yılda kullanılmak üzere, Silahlı Kuvvetler'in bütçesine, 70 milyon liralık bir ödenek eklenmiştir. Ne var ki, savaş tehlikesinin hissedilmeye başladığı bu dönemde ortaya çıkan ekonomik sıkıntıların etkisiyle bu konuda hedeflenen atılımlar gerçekleştirilememiştir. 1937'de üçüncü, 1938'de ise dördüncü ikmal planları hazırlanmış ancak milli savunma sanayiinin, dönemin koşulları ve büyük bir savaşın yaklaşmasına bağlı olarak Genelkurmay Başkanlığı tarafından gerekli görülen istekleri tam olarak karşılayabilmesi mümkün olmamıştır.⁶³⁹

Türkiye, uluslararası ilişkilerin iyice gergin bir hal aldığı 1938 yılında Silahlı Kuvvetleri'nin eksikliklerini tamamlamak için gösterdiği çabayı arttırmıştır. Böyle tehlikeli bir ortamda hem kalkınma hamleleri yapmaya hem de silahlanmaya çalışan Türkiye, içinde bulunduğu ekonomik güçlük, teknoloji, iş gücü, teknik vb. yetersizlikler nedeniyle kara savunmasının gereksinimlerini kendisine verilen dış krediler aracılığıyla gidermek zorunda kalmıştır.⁶⁴⁰

İngiltere'nin, 27 Mayıs 1938 tarihli Silahlanma Kredisi Antlaşması ile 10,000,000 sterlini ticari, 6,000,000 sterlini ise silahlanma ihtiyacı için kullanılmak üzere toplam 16,000,000 sterlinlik bir krediyi Türkiye'ye verdiğini daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Türkiye, kara savunmasının güçlendirilmesi için alınmasını gerekli gördüğü teçhizat ve donanımı, kendisine yüklü miktarda kredi veren, son

⁶³⁹ Özlü, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayii'nin Gelişimi (1939-1990)*, s. 8.

⁶⁴⁰ Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1939-1990)*, s. 228.

yıllarda yakın ilişkiler içinde olduğu, üstelik Deniz ve Hava Kuvvetleri için de çeşitli siparişler verdiği İngiltere'den temin etmeye karar vermiştir.

4.1.1. Kara Silahlanması'nın Düzenlenmesi için İngiltere'den Uzman İsteğinde Bulunulması

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi H. Knatchbull Hugessen'den edinilen bilgiye göre Türkiye, kara silahlanmasının düzenlenmesine yardımcı olmaları için Birleşik Krallık'tan İngiliz uzman talebinde bulunmuştur.⁶⁴¹

Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı, bu talebe karşılık olarak, Majesteleri'nin Hükümeti'nin Türklerin ihtiyaçlarını incelemek ve onları karşılayabilmek için oldukça hazır ve istekli olduğu cevabını verirken, konunun taraflar arasında görüşülmesi önerisinde bulunmuştur. Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin İngiliz uzman desteği talebine olumlu bir şekilde yaklaşmakla birlikte, Türklere mali destek konusunda herhangi bir ümit vermemiştir.⁶⁴² Bunun nedeni, büyük ihtimalle Birleşik Krallık'ın, Türk savunmasının güçlenmesi için hali hazırda Türklere yeterince askeri ve özellikle ekonomik yardımda bulunduklarını düşünmesidir. İngiliz menfaatlerinin zararına olabilecek bir şekilde Türklere verilecek daha fazla maddi desteğin İngiltere'yi zor bir duruma sokacağı apaçık ortadaydı. İngiliz Maliye Bakanlığı'ndan S.D.Waley'in söz konusu meseledeki düşünceleri de bu görüşü destekler niteliktedir. Mevcut koşullar altında Almanya'nın, Türkiye'ye savaş malzemesi temin etmeyi keseceğine ya da pazarlarını Türk ihracatına kapatacağına inanmayan Waley'e göre, Almanlar bunu yapsalar dahi İngiltere, diğer dostlarıyla aşılmaz güçlükler içine girmek pahasına Türkiye'ye zaten çok büyük mali krediler vermiştir. Bilindiği üzere, yakın bir tarihte Türklere £ 6,000,000'lik bir silahlanma kredisi tahsis edilmiştir. Bu nedenle İngiliz Maliye Bakanlığı, önerilen görüşmelerin sonucunda ortaya çıkacak herhangi bir ilave gereksinimin hazır olmaması fikrini savunmuştur.⁶⁴³

4.1.2. Türkiye'ye Tank Temini

İstanbul ve Ankara Yıldız Şirketi, Birleşik Krallık'taki tek temsilcileri olan Mr. Henry M. Andrews aracılığıyla Türkiye adına bu ülkeden 1,5-2 milyon sterlin maliyetle 100 adet orta büyüklükte tank satın almak istediğini bildirmiştir. Bu amaçla

⁶⁴¹ PRO, FO 371/23292, *Turkish Defence*, 22.04.1939.

⁶⁴² PRO, FO 371/23294, *Turkish Defence*, 28.04.1939.

⁶⁴³ PRO, FO 371/23294, *Turkish Defence*, 28.04.1939.

görevlendirilen Mr. Andrews, Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı'nın da önde gelen birkaç kişisinden birisiydi.⁶⁴⁴

Tankların teslim edilmesi için, Türkiye tarafından herhangi bir özel tarih belirtilmemişti. Mr. Andrews'in düşüncesine göre de Türkler, tankların gönderimi için birkaç ay beklemeye hazırdı. Yine de, yakında firmayla müzakerelerin tam olarak başlaması arzu ediliyordu.⁶⁴⁵

Türkiye tarafından, satın alınmak istenen tanklar için talep edilen nitelikler şunlardı:⁶⁴⁶

- (1) Tam yüklü bir tankın ağırlığı, 17 tonu geçmeyecektir.
- (2) Tankın yoldaki maksimum hızı 60 km. ve sahadaki maksimum hızı 50 km. olacaktır.
- (3) Hendek geçme yeteneği 2,5-3 m. genişliğe kadar olacaktır.
- (4) Suda gitme yeteneği 1.20 m. derinliğe kadar olacaktır.
- (5) Engelleri geçme yeteneği 1-1,5 m. yüksekliğe kadar olacaktır.
- (6) Yokuş tırmanma kabiliyeti 45° olacaktır.
- (7) İleri ve geri gitme hızları aynı olacaktır.
- (8) Tankın yan eğimi, %50 olacaktır.
- (9) 500 m.lik bir mesafeden, 20 mm.'lik bir makineli tüfekten gelen mermilere dayanması için ön ve yanlardaki dikey çelik plakaların kalınlığı yeterli olmalıdır.
- (10) Bir top ve iki makineli tüfeği olacaktır. Topun kalibresi, 45 mm.'den düşük olmayacaktır. Makineli tüfek ise uygun, ağır bir tip olmalıdır.
- (11) Toptan istenen etki, 2000 m. mesafeye kadar top atış gücüne ve metrekaire başına 180-190 kg. direncin baskısına dayanabilecek bir çelik levhayı delme gücüne sahip olmasıdır. (Bu çeliğin kalınlığı yaklaşık 30-32 mm. olacaktır.)
- (12) Telsiz ekipmanı gerekli olacaktır.
- (13) Personel, 4-5 kişi olacaktır.
- (14) Tam yük ile faaliyetlerin menzili 300 km. olacaktır.
- (15) Topun kalibre uzunluğu, 50'den az olmayacaktır.

Not: Yukarıdaki özelliklere sahip bir top mevcut değilse, benzer etkiye sahip uygun bir top teklif edilebilir.

⁶⁴⁴ PRO, FO 371/23292, *Supply of Tanks to Turkish Government*, 07.02.1939.

⁶⁴⁵ PRO, FO 371/23292, *Supply of Tanks to Turkish Government*, 07.02.1939.

⁶⁴⁶ PRO, FO 371/23292, *Supply of Tanks to Turkish Government*, 07.02.1939.

Tanklar için yapılacak teklifler aşağıda verilen bilgileri içermeli ve buna göre düzenlenmelidir:⁶⁴⁷

- (1) Tankın uzunluğu
- (2) Tankın genişliği
- (3) Tankın yüksekliği
- (4) Tankın yere temas eden genişliği
- (5) Tankın brüt ağırlığı (boş ve tam yüklü iken)
- (6) Yerle temas halindeki zincirlerin yüzey alanı
- (7) Zincirin genişliği
- (8) Tankın yapımında kullanılan çeşitli çelik zırhlarının kalınlığı.(Her tarafındaki)
- (9) Tanklar için çeşitli silahsavarlara karşı güvenli mesafeler. (Güvenlik açısıyla birlikte)
- (10) Çelik plakaların özellikleri
- (11) Silahlar, cephan ve donatım
- (12) Tankın üzerinde yapılacak etkili atışların süresi
- (13) Cephan miktarı
- (14) Silah ve mühimmat yerleri
- (15) Personel sayısı
- (16) Yoldaki ve arazideki hız
- (17) İleri ve geri gidiş hızının aynı olup olmadığı
- (18) Motorun gücü
- (19) Motorun özellikleri

Türkiye, kendisine tedarik edilecek tanklarda da kullanmak üzere İngiltere'deki Marconi Firması'ndan telsiz satın almış ve bu telsizler için yedek parça temin etme ihtiyacı duyduğunda da yine bu firmaya başvurmuştur. Ancak ilgili firma, bu yedek parçaların kliring ya da özel takas yoluyla karşılanamayacağını öne sürerek ödemenin serbest dövizle yapılmasını talep etmiştir. Bu amaçla Milli Savunma Bakanlığı tarafından 1939 takvim yılı itibariyle düzenlenecek olan döviz cetvellerine İngiltere'den satın alınmak istenen söz konusu telsiz yedek parçaları için 9500 liralık bir ödenek koyulması teklif edilmesine rağmen Maliye Bakanı, böyle bir döviz

⁶⁴⁷ PRO, FO 371/23292, *Supply of Tanks to Turkish Government*, 07.02.1939.

iznine mevcut tarihlerde onay verilmesinin mümkün olmayacağını açıklamıştır. Bu durum ilgili firmaya açıklanarak yeni bir teklif yapılması istenmiştir.⁶⁴⁸

4.1.3. Türkiye'ye Tanksavar ve Uçaksavar Toplarının Temin Edilmesi

İngiliz Büyükelçisi Sir H.Knatchbull-Huggessen, 5 Aralık 1939'da Türk Genelkurmay Başkan Yardımcısı General Asım Gündüz ile görüşmüş ve ikili, çeşitli konulara değindikten sonra Avrupa'nın durumu hakkında da fikir alışverişinde bulunmuştur.⁶⁴⁹

Sir Hugessen'in ifade ettiğine göre General Gündüz, İngiliz ve Fransız Genelkurmayları'nın Avrupa sorununu gerçekten anladıklarından şüpheliydi. General Gündüz, her iki ülke Genelkurmayı'nın da gelecekteki gerçek problemi, yani Çanakkale Boğazı'nın güvenliğini gözardı ederek Batı cephesindeki meseleleri takıntı haline getirdikleri görüşünü taşıyordu.⁶⁵⁰

Büyükelçi Hugessen'e, Almanların ne Maginot Hattı'na ne de Hollanda ya da Belçika üzerinden Batı'ya saldıracağını açıklayan General Gündüz, Almanların, Batı'da başarılı bir saldırıda bulunma şanslarının sona erdiğinden emindi. Buna karşılık, Almanların bir sonraki hamlesi Doğu'da olacaktı. Almanya ve Rusya, kendi çıkarları doğrultusunda bir anlaşmaya varacaklardı. Balkan ülkeleri arasında hiç bir bağlılık yoktu. Güneydoğu Avrupa'da istikrarlı tek etken Türkiye idi. Çanakkale Boğazı'nın, Almanya ya da Rusya'nın elinde olması sadece Türkiye için değil, General Gündüz'ün düşüncesine göre, Büyük Britanya ve Fransa için de ölümcül bir durum olurdu. Bu nedenle acil sorun, Trakya sınırının müdafaasıdır. Bu sınırın yeterli bir şekilde korunabilmesi için de Türkiye, tanksavar toplarına şiddetle ihtiyaç duymaktadır.⁶⁵¹

Türkiye'ye yönelik tehlikenin son zamanlarda daha da belirgin bir hal aldığına inanan Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri M.Numan Menemencioğlu, bu sebeple Türkiye'ye etkili bir yardım yapmaları için en yüksek çabayı göstermelerini sağlamak üzere, Fransızlarla birlikte İngiliz makamlarına da baskı yapmak zorunluluğu hissetmişti. Türk cephesinin, daha fazla yetersiz bir savunmayla bırakılması tüm Müttefikler için büyük bir dezavantaj olurdu. Bu düşünceyle hareket

⁶⁴⁸ Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 30/18/01/02/86/21/12, 08.03.1939.

⁶⁴⁹ PRO, FO 371/28870, *Defence of Turkey*, 07.12.1939.

⁶⁵⁰ PRO, FO 371/28870, *Defence of Turkey*, 07.12.1939.

⁶⁵¹ PRO, FO 371/28870, *Defence of Turkey*, 07.12.1939.

eden Menemencioğlu, Birleşik Krallık Savunma Koordinasyon Bakanı Lord Chatfield ile 12 Aralık 1939'da Londra'da bir görüşme gerçekleştirmiştir.⁶⁵²

Menemencioğlu'nun, Bakan ile görüşmek istediği temel konu Türkiye'ye tanksavar toplarının tedarik edilmesinin gerekliliği idi. Türk görüşüne göre, 1940 ilkbaharının önemli mücadeleleri büyük bir ihtimalle Batı cephesindeki Trakya ovaları üzerinde yaşanacaktı. Almanlar, Balkanlar'da herhangi bir saldırıda bulunmadan önce Türkiye'ye tanksavar toplarının gönderilmesi son derece hayati bir önem taşıyordu. Kendisi, A.B.D'den ne olursa olsun herhangi bir yardım malzemesinin elde edilmesine dair ufacık da olsa bir umut olmasına memnun olacaktı. Böylece Türk umutları, tamamen Büyük Britanya ile Fransa'ya odaklanmıştı.⁶⁵³

Lord Chatfield, görüşmeleri sırasında Menemencioğlu'na bu çok güç sorunda kendisinin endişelerini tamamiyle paylaştığını belli etmesinin yanı sıra, İngilizlerin bu konuda Türklere yardım etmek için çok istekli olduklarını ifade etmiştir. Ne var ki, bu tür topların son derece kısıtlı olması, o kadar şiddetle ihtiyaç duyulan yardımın Türkiye'ye yapılmasını imkansız bir hale getirmişti. Bununla birlikte Lord Chatfield, Türkiye'nin, Avrupa sınırını korumak için duyduğu endişenin Birleşik Krallık tarafından tamamen takdirle karşılandığını belirtmiştir.⁶⁵⁴

Lord Chatfield'ın bu görüşme sırasına Menemencioğlu'na söylediğine göre, İngiliz tarafında ekipman konusunda da çeşitli endişeler bulunuyordu. Türkiye'nin aksine, Büyük Britanya barış zamanında büyük bir ordu sağlayamamıştı. Şimdi ise kendi kıyılarını savunmak için değil, fakat müttefiklerin Avrupa kıtasındaki müşterek amaçlarını savunmak için elinden gelen hızla ordusunu genişletmeye çalışıyordu. O tarihte, Fransa'daki İngiliz birlikleri, bir avuç tanksavar topundan daha fazlasına sahip değildi. Üstelik, çok kısa bir süre içerisinde seferi kuvvetleri iki katına çıkarma sözü verilmişti. Bu duruma bağlı olarak, tanksavar toplarındaki mevcut yetersizlik yakın bir tarihte daha da artacaktı. Bu nedenle Fransa, küçük bir ölçüde açığı kapatmak amacıyla çok sınırlı sayıda Fransız yapımı top temin etmeyi taahhüt etmişti. Fransızlar, kış sırasında 280 adet tanksavar topu tedarik etmişti. Bu sayı

⁶⁵² PRO, FO 371/23870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 13.12.1939.

⁶⁵³ PRO, FO 371/23870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 13.12.1939.

⁶⁵⁴ PRO, FO 371/23870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 13.12.1939.

elbette, Müttefik askerlerinin yakın bir gelecekte düşmanla savaşması halinde tamamen yetersiz olacaktı.⁶⁵⁵

Bu hoş olmayan tabloya rağmen, cephe hattındaki düşmana karşı şu anda gerçekten İngiliz ordularının yaşadığı zorlukları tamamen kavramakla birlikte Menemencioğlu'nun, hükümeti adına İngilizlerden bir başka fedakarlıkta bulunmaları için ısrar etmesi ihtimali de göz önünde bulundurulmuştu. Olası böyle bir durumda Lord Chatfield, Fransa'dan büyük bir hevesle bekledikleri çok küçük bir miktar dışında, Birleşik Krallık Hükümeti'nin, gerekli cephaneye birlikte 100 tanksavar topunu Türklere vermeye hazır olacağını karşı tarafa bildirmekle görevlendirilmiştir. İngilizler, ayrıca Türkiye'ye yardım için benzer bir katkı yapmaya ikna etmek üzere Fransızlara karşı tüm nüfuzlarını kullanma görevini de memnuniyetle üstleneceklerdi.⁶⁵⁶

General Orbay'ın, Türkiye'ye tanksavar topu temin edilmesi konusu hakkında General Gamelin'den bir yanıt beklediğine değinen Menemencioğlu, Lord Chatfield ile görüşmeleri sırasında uçaksavar toplarına duydukları ihtiyaçtan da söz etmiştir. Öyle ki bu ihtiyaç, tanksavar toplarına duyulan ihtiyaç kadar büyüktü. Trakya'daki arazinin özelliği nedeniyle, iyi donatılmış ve son derece yetenekli Türk topçu sınıfının hareketlerinin, Türk hatlarının arkasından gelecek düşman hava saldırıları tarafından büyük ölçüde engellenmesinden büyük bir endişe duyuluyordu. Bundan dolayı, uçaksavar savunmasını arttırmak son derece gerekliydi.⁶⁵⁷

Lord Chatfield, Menemencioğlu ile Türkiye'nin tanksavar topları talebi hakkındaki konuşmasının ardından, Birleşik Krallık Hükümeti Savaş Kabinesi'ne bu görüşme hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Savaş Kabinesi'ne, birkaç gün önce General Gamelin ve Genelkurmay Başkanları arasında yapılan görüşmeler sırasında Fransa'nın, İngilizlere tedarik etmek üzere sözleşme imzaladıkları 25 mm. tanksavar toplarının bir kısmının Türklere verilmesinin önerildiği bildirilmiştir. Birleşik Krallık'ın, Fransa'dan sipariş ettiği 500 adet tanksavar toplarının 280'i büyük ihtimalle Ocak ve Şubat 1940'da teslim edilmek üzere hazır olacaktı. Bu

⁶⁵⁵ PRO, FO 371/23870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 13.12.1939.

⁶⁵⁶ PRO, FO 371/23870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 13.12.1939.

⁶⁵⁷ PRO, FO 371/23870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 13.12.1939.

gerçekleştiği taktirde, topların zaten İngilizlere vaat edilmiş olduğu gerçeğinin örtbas edilerek, Fransızların bu işlem için tüm övgüyü almaları teklif edilmiştir.⁶⁵⁸

Birleşik Krallık'ın, kendi üretimi olan tanksavar topları çok gecikmişti. Bu topları alternatif olarak karşılayan tek kaynak ise, İtalya'daki *Breda* toplarıydı. O tarihlerde İtalya'da test edilmekte olan ve yapımına 4 ay önce başlanan Breda toplarının üretim oranı, ayda 50 adetti. Oysa, Türkler tanksavar toplarını Şubat ayına kadar temin etmek istiyorlardı.⁶⁵⁹

İtalyan yapımı topların ayrıntıları, Binbaşı Pocock tarafından Bresica'da incelenmesinin ardından 12 Aralık 1939'da Birleşik Krallık Hükümeti Savunma Bakanlığı'na gönderilmiştir. İngiliz askeri ataşesi, Pocock ile yaptığı telefon görüşmesinden bu topların atış vs. bakımından uygun, ancak taşınabilirlik bakımından yetersiz olduğu sonucunu çıkarmıştı. Binbaşı Pocock, üreticilerden bu topların ücreti ve teslim tarihi gibi ayrıntıları da öğrenmişti. Birleşik Krallık'ın eski Türkiye, o tarihte ise İtalya Büyükelçisi olan Sir Percy Loraine, İtalyanların, İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması nedeniyle kendi üretimleri olan topların Türkiye'ye satılmasına çok ciddi itiraz edebileceklerini düşünüyordu. Bu durumda Sir Loraine, kendi tabiriyle düşünebildikleri arasında "*en uysallarından biri*" olarak, Birleşik Krallık Hükümeti'nin, topları Hindistan için göstermelik olarak satın alıp onları doğrudan gemi ile Mısır'a yollaması ve ardından Türkiye'ye satması önerisinde bulunmuştur. Açıkçası, kendisinin aklına gelen tek çözüm de buydu.⁶⁶⁰

Birleşik Krallık Savaş Bakanı, Fransa'nın kendilerine söz vermiş olduğu herhangi bir tanksavar topunun Türklere verilmesine karşı olduğunu açıklamıştır. Üstelik Bakan'a göre, bu toplar verilmeden, Fransa'ya sevk edilmiş olan İngiliz kuvvetleri hem tank hem de tanksavar topları bakımından ciddi bir şekilde yetersiz kalacaktı.⁶⁶¹

Savaş Bakanı ile benzer düşünceler taşıyan Birleşik Krallık Planlama Departmanı'nda bulunan bazı uzmanlar da, kendileri çok yetersizken tüm taleplerini yerine getirerek Türkleri eksiksiz bir şekilde donatmayı tavsiye etmiyorlardı. Bununla birlikte bu uzmanlara göre, Türk Hükümeti'ne verilecek olumsuz bir

⁶⁵⁸ PRO, FO 371/23870, *Arms for Turkey*, 12.12.1939.

⁶⁵⁹ PRO, FO 371/23870, *Arms for Turkey*, 12.12.1939.

⁶⁶⁰ PRO, FO 371/28870, *Supply of Anti-Tank Guns from Italy to Turkey*, 15.12.1939.

⁶⁶¹ PRO, FO 371/23870, *Arms for Turkey*, 12.12.1939.

cevabın psikolojik, politik ve askeri etkilerinin, kendilerine bir müttefik olarak Türkleri kaybettirebileceği ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekirdi.⁶⁶²

İmparatorluk Genelkurmay Başkanı, General Gamelin ile yaptığı görüşmelerin ardından, Fransa'nın, bu konuda İngilizleri aldatmadığı izlenimini edinmişti. Genelkurmay Başkanı'nın yine General Gamelin'in sözlerinden çıkardığı sonuç, Birleşik Krallık'ın Türklere yardım etmek amacıyla tanksavar topları temin etmek ile ilgili düşüncelerini yeniden gözden geçirmesi halinde, General'in de kendi düşüncesini tekrar değerlendirmek üzere hazır olacağıydı.⁶⁶³

Türkler, tanksavar topları konusunda memnun edilmezlerse, Türk Hükümeti'nin Birleşik Krallık ile olan sözleşmelerini sona erdirmesi tehlikesini yüklenmek gerekecekti. General Weygand ve General Wavell, bu durumun gerçek bir tehlike olduğunu düşünürlerken, General Ironside, çok önemli bir karar alırken Maraşel Çakmak'ın, kendilerine 150 adet tanksavar topu temin edilmesi meselesinden etkileneceğine inanamıyordu.⁶⁶⁴

Yurtdışına gönderilen İngiliz kuvvetleri için yola çıkmış olan malzemelerde herhangi bir azalma olması ciddi bir sorundu. Yine de kararın esasen siyasi nedenlerle alınması gerektiğini düşünen İmparatorluk Genelkurmay Başkanı, Türk ittifakını her ne pahasına olursa olsun korumanın büyük ihtimalle Majesteleri'nin Hükümeti'nin sürdürdüğü politikanın başlıca bir gayesi olduğuna inanıyordu.⁶⁶⁵

Türkler için ayrılabilir tanksavar topu miktarı konusu, Birleşik Krallık Hükümeti Savaş Kabinesi tarafından da ele alınmıştır. Kabinede, asıl Türk isteği olan 800 tanksavar topunun gerçekçi bir politika olmadığı belirtilmiştir. Mevcut maksimum sayı, Fransa'nın İngilizlere tedarik edeceği 280 tanksavar topu olarak kabul edilmiştir. Bu sayıdan 100 ya da alternatif olarak 150 tanesinin Türklerin kullanımına sunulması önerilmiştir.⁶⁶⁶

Savaş Kabinesi'ndeki görüşmelere katılan Dışişleri Bakanı'nı da konuyla ilgili görüşlerini belirttikten sonra, Türkiye'nin ekonomik olarak her zaman Alman yörüngesine sürüklenebilme tehlikesinin olduğuna dikkat çekmiştir. Böyle bir tehlike mevcutken, Türklere hak ettikleri yardımı alamayacakları izlenimi yaratması halinde

⁶⁶² PRO, AIR 8/296, *Assistance to Turkey*, 06.12.1939.

⁶⁶³ PRO, FO 371/23870, *Arms for Turkey*, 12.12.1939.

⁶⁶⁴ PRO, FO 371/23870, *Arms for Turkey*, 12.12.1939.

⁶⁶⁵ PRO, FO 371/23870, *Arms for Turkey*, 12.12.1939.

⁶⁶⁶ PRO, FO 371/23870, *Arms for Turkey*, 12.12.1939.

Birleşik Krallık'ın ayrı bir riski yüklenmesi gerekecekti. Bu nedenle Dışişleri Bakanı, herşeyi hesaba katarak, İngilizlerin Fransa'dan sipariş etmiş olduğu tanksavar toplarının 100 tanesinin Türklere verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Dışişleri Bakanı'nın bu düşüncesine karşılık İmparatorluk Genelkurmay Başkanı, 100 adet Fransızlardan ve 100 adet de İngiltere'nin Fransa'dan verdiği siparişlerden olmak üzere toplam 200 adet tanksavar topunun Türklere verilmesini mümkün kılacak bir düzenlemeyi General Gamelin'le birlikte yapabileceklerini öne sürmüştür.⁶⁶⁷

Görüşmeler sırasında, Türklere ihtiyaç duydukları yardımın yapılması konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş olmakla birlikte Türkiye ve Irak'ın, İngiltere için Balkan ülkelerinden daha değerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kabine üyeleri, Balkan Bloğu'nun kurulması için kilit nokta teşkil eden Türkiye ile iş birliği yapılmasının İngilizlerin savaştaki başarıları için ne kadar büyük bir önem teşkil ettiği ve Türk dostluğunun ne pahasına olursa olsun kaybedilmemesi gerektiği hususunda hem fikir olmuşlardır.⁶⁶⁸

Savaş Kabinesi, uzun tartışmaların ardından Türkiye'ye, Fransa'dan sipariş edilen ücreti henüz ödenmemiş 280 tanksavar topunun dışında 100 adet tanksavar topu verilmesine, Fransız makamlarının Türkiye'ye herhangi bir tanksavar topu vermek konusunda isteksiz görünmeleri durumunda ise, Fransa'dan yerine getirilmemiş İngiliz siparişi dışında 150 kadar tanksavar topunun temin edilmesine ve bu tekliflerin Savunma Koordinasyonu Bakanı tarafından, bir sonraki görüşmelerinde M.N.Menemencioğlu'na bildirilmesine karar vermiştir.⁶⁶⁹

Birleşik Krallık Büyükelçisi Sir H.Knatchbull Hugessen, Savaş Kabinesi'nin Fransızlar tarafından üretilen 100 tanksavar topunu Fransa'daki İngiliz ordusu yerine Türk ordusuna dağıtmak kararına ilişkin mesajını iletme amacıyla 14 Aralık 1939'da Maraşel Fevzi Çakmak'tan bir görüşme talep etmiştir. Ne var ki Maraşel, kendisiyle görüşemediği için onun yerine Genelkurmay Başkan Yardımcısı Asım Gündüz tarafından karşılanmıştır.⁶⁷⁰

General tarafından, mesajına gösterilen ilk tepkinin son derece sevimsiz olduğunu ifade eden Büyükelçi Hugessen, General Gündüz'ün söyleyebildiği tek

⁶⁶⁷ PRO, FO 371/23870, *Arms for Turkey*, 12.12.1939.

⁶⁶⁸ Eyüboğlu, *Yalta Konferansı ve Konferans Sonrasında Avrupa'nın Durumu*, s. 24.

⁶⁶⁹ PRO, FO 371/23870, *Arms for Turkey*, 12.12.1939.

⁶⁷⁰ PRO, FO 371/28870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 16.12.1939.

şeyin: “Bin tanesine ihtiyacımız varken sadece yüz.” olduğunu bildirmiştir. General’in tepkisi karşısında sinirlenen Hugessen, kendisine, olabildiğince soğuk ve kesin bir tavırla, Türklere Fransa’daki İngiliz askerlerine ayrılması düşünülen 100 tanksavar topunu vermenin İngiliz ordusu adına ne büyük bir fedakarlık olduğu ve büyük fedakarlıklar takdir edilmediği sürece Savaş Kabinesi’nin gelecekte daha fazla fedakarlıklar yapması için ikna edileceğini düşünmediği yanıtını vermiştir.⁶⁷¹

Sir Hugessen’in bu tepkisi üzerine General Gündüz, Maraşel Çakmak adına Büyükelçi’ye teşekkür ederek gösterdikleri fedakarlığın Türk Hükümeti tarafından bütünüyle takdir edildiğini, bununla birlikte Türk ordusunun hala tehlikeli bir biçimde tanksavar topu bakımından eksik bırakıldığını belirtmiştir. Alman okulunda yetiştirilip Alman yöntemlerini iyi bilen ve onlara hayranlık duyan General, Rusya ve Almanya’nın, Balkanlar’da operasyon yapmak konusunda kesin bir düzenlemeye sahip olduklarına ikna olmuştu ve edindiği bilgiye göre İtalya da bu iki devlete katılmak için hazırdı. Sir Hugessen, General’in bu iddiasına cevaben Birleşik Krallık’ın, İtalya’nın şu anda savaşa girmek gibi bir niyetinin olduğuna dair herhangi bir bilgisi bulunmadığı karşılığını vermiştir. General, bunun mümkün olabileceğine katılmış ve “modern malzeme verilmiş” Türk ordusunun dünyanın karşısında durabileceğini iddia ederek tezini geliştirmeye devam etmiştir.⁶⁷²

General Gündüz, konuşmaları sırasında Fransızlara da değinmiştir. İngilizlerin somut birşeyler yaptıklarını düşünen General’e göre, Fransızlar hiç bir yardımda bulunmamışlardı. Acaba, Birleşik Krallık onlara baskı yapamaz mıydı? Türk görüşüne göre, Batı cephesinde hiç bir Alman saldırısının olamayacağı General Orbay tarafından General Gamelin’e açıklanmış, ancak General Gamelin, buna inanmayı reddetmiştir. Halbuki, Almanların bu bölgeye saldıracaklarını düşünmek delilikti. Balkanlar ve daha doğusu, onların Ruslar ile gizli antlaşmalarındaki ortak hedefti. Müttefikler’in savunma stratejileri yanlıştı. Şu durumda General Gündüz tarafından önerilen, Türkiye’yi güçlendirmek ve ardından bir milyon İngiliz-Fransız birliğini Selanik’e getirerek hep birlikte ilerlemek ve savaşı bitirmekti.⁶⁷³

Aslında Türk Hükümeti’nin, uçaksavar topu satın almak için önceki tarihlerde Birleşik Krallık’ın yardımına başvurmuş olduğu, Mısır’daki İngiliz Büyükelçisi’nin, Türk Bakanı’yla yaptığı bir görüşmeye dair ayrıntıları paylaştığı telgraftan

⁶⁷¹ PRO, FO 371/28870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 16.12.1939.

⁶⁷² PRO, FO 371/28870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 16.12.1939.

⁶⁷³ PRO, FO 371/28870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 16.12.1939.

anlaşılmaktadır. Büyükelçi'nin verdiği bilgiye göre Bakan, yakın bir tarihte Yavuz savaş gemisinde kullanılmak üzere İngilizlere iletilen uçaksavar topu taleplerinin reddedilmesinden duyduğu hayalkırıklığını ifade eden Londra'daki Türk Silahlanma Heyeti'nin Başkanı ile görüşmüştü. Büyükelçi'nin bu telgrafından haberdar olan Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı, Türklerin Yavuz için uçaksavar topu almak istediklerini ilk defa duyduklarını belirterek Mısır'daki Türk Bakan'ın, Heyet Başkanı General Orbay'ın kendisine söylediklerini yanlış anlama ihtimalinden şüphelenerek Bahriye Bakanlığı'ndan bu konuyu aydınlatmasını rica etmiştir. Bahriye Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre, bu uçaksavar topları hakkındaki talebi duymamış olmalarına rağmen geçen Haziran'da Türklerin bildirdiği donanma gereksinimlerine, 16 adet 40 m.m. ve 16 adet 20 m.m. ile 4 adet 12 cm'lik toplar eklenmesi sebebiyle Türklerin, Yavuz gemisi için savunma bataryası satın alma isteklerinden haberdarlardı. Bu talebe karşılık Donanma Bakanlığı, istenilen kalibrede topların tedarik için mevcut olmadığı ve bu topların kısmî bir temininin tek aracının da İsveç'teki Bofors Firması'ndan 25 mm'lik toplar sipariş etmek olduğunu Türk Hükümeti'ne bildirmiştir. Bu taleple bağlantılı olarak sonraki tarihlerde herhangi bir gelişme yaşanmamıştır.⁶⁷⁴

Birleşik Krallık Hükümeti, Türklerin tanksavar toplarının yanı sıra talep ettiği uçaksavar toplarının nasıl ve ne şekilde temin edilebileceğini incelerken, bu konunun tanksavar topu tedarik etmekten daha güç olduğu anlaşılmıştır. Türklerin bu ihtiyacını gidermek üzere alternatif çareler aranmaya başlanmıştır Savaşın önce Macar Devlet Silah Fabrikası, Birleşik Krallık Hükümeti için bir miktar 40 mm. uçaksavar topu imal ediyordu. Bofors hafif uçaksavar topları, İsveç firmasının lisansı altında bulunuyordu. Savaşın patlak vermesi üzerine, Macar Hükümeti, muhtemelen Almanya'nın öfkesine uğramayı istemediği için tüm uçaksever topu teslimatlarını durdurmuştu. Kasım ayında Budapeşte'deki İngiliz Bakanı, bu topların dağıtımının devam etmesi ya da en azından Mısır, aktif bir savaşan devlet olmadığı için acenta sözleşmesi ile sipariş edilmiş olan 32 uçaksavar topunun Mısır'a teslim edilmesi için Macar Hükümeti'ne baskı yapmakla görevlendirilmişti. Ancak Macar Hükümeti bu girişime Macarlar'ın, tüm üretimin kendi güvenliklerini sağlamak için kullanılması

⁶⁷⁴ PRO, ADM 16/4198, *Naval War Material for Turkey*, s.18.09.1939.

gerektiğinden İngiltere'ye ya da Mısır'a hiç bir top verilemeyeceği yanıtını vermiştir.⁶⁷⁵

Savaş başlamadan önce İsveç Hükümeti, İngiltere için üretilmiş olan 24 adet Bofors A.A. uçaksavar topunu Türkiye'ye teslim etmeyi kabul etmiş, ancak Alman düşmanlığı ile karşılaşma korkusu nedeniyle bu dağıtım gerçekleştirilmemiştir. Anlaşıldığına göre, Finlandiya üzerindeki Rus saldırısından sonra İsveçliler, bu topların bir kısmını ya da tamamını güvenliğiyle daha yakından ilgilendikleri Finlandiya için ayırmaya karar vermiştir. Bu durum, Türkleri ağır bir hayal kırıklığına uğratmış, üstelik onların Bofors sözleşmelerini Türkiye'ye aktarırken yardımsever komisyoncular olarak hareket ettikleri için muhtemelen İngilizleri suçlamaları ihtimalini de ortaya çıkarmıştır. Her durumda Birleşik Krallık için en hayati şey, tedarik edilebilecek kadar çok sayıda A.A. uçaksavar topunun Türkiye'ye dağıtımını sağlamasıdır. Türkiye, İngilizlerden acil olarak 162 adedine ihtiyaç duydukları Bofors topundan toplam olarak 324 adet temin etmelerini rica etmiştir.⁶⁷⁶

Birleşik Krallık, Aralık'ta Macaristan'ın muhtemelen İngilizlere ve Mısır'a vermeyi reddettiği Bofors ve A.A. topu da dahil olmak üzere bir kısım savaş malzemesini Finlere vermeyi teklif ettiğini öğrenmiştir. Böylece, Macar Hükümeti'nin iddia ettiğinin aksine bu topların bir kısmının Macar milli savunması için fazla olabileceği ve onların Almanya üzerinden Finlandiya'ya taşınması güç olabilecekken başka bir yere gönderilebileceği anlaşılmıştır. Bu duruma bağlı olarak Birleşik Krallık Hükümeti'nde, bu fazla uçaksavar topu stoğunun Türk talebini karşılamak için kullanılabileceği düşüncesi oluşmuştur. Türklere bu topları vermeleri için belki de sterlin ödemesi teşviği ile Macarları ikna etmek mümkün olabilir ve böylece durum kurtarılabilirdi. Bunu sağlamak için Birleşik Krallık Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı'ndan, Budapeşte'deki İngiliz Bakanı'na bir telgraf göndererek Macarlar'ın, devlet fabrikasında imal edilen 40 mm. Bofors topunu Türklere vermesi için baskı yapmasını istemiştir. Bu telgrafta, Türkiye'nin tüm uçaksavar topu ihtiyacının 324 olduğuna, savaş patlak verdiğinde Macaristan'ın, İngilizlere bir miktar Bofors uçaksavar topu teslim etmek üzere bir taşeron sözleşmesi altında bulunduğuna, eğer Macar Hükümeti, bildirildiği gibi bu topları Finlere temin etmeyi teklif ettiyse böyle bir teklifi eşit ölçüde Türklere de

⁶⁷⁵ PRO, FO 371/28870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 16.12.1939.

⁶⁷⁶ PRO, FO 371/28870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 16.12.1939.

yapabileceğine değinilmesi tavsiye edilmiştir. Ayrıca, Macar Hükümeti'nin, söz konusu uçaksavar toplarının Türkiye'ye verilmesini kabul etmemesi ihtimaline karşılık, Macaristan'dan uçaksavar topu elde etme olasılığından bir süre için Türklere söz edilmemesi gerektiğine karar verilmiştir.⁶⁷⁷

Görüldüğü üzere İngiltere, Türkiye'nin büyük bir ihtiyaç duyduğu tanksavar ve uçaksavar toplarının tedarik edilebilmesi için büyük bir emek harcamış, hatta İngiliz askerleri için ayrılan topların Türklere verilmesi önerisinde bulunmuştur. Türklerin isteklerini karşılayacak kadar tanksavar ve uçaksavar topuna sahip olmadığını anlayan İngiltere, yine de Türkiye'nin hoşnutsuzluğunu gidermek üzere alternatif çözümler aramaya başlamış ve talep edilen miktardaki malzemeyi karşılamak için elinden gelen her türlü gayreti göstermiştir. İngiltere'nin, Türkleri memnun etmek amacıyla yapmaya hazır olduğu bu fedakarlık ve göstermiş olduğu yoğun çaba ancak, Türkiye'ye verdiği önemin büyüklüğü ile açıklanabilir.

4.1.4. İngiltere Tarafından Türkiye'ye Vagon ve Lokomotif Tedarik Edilmesi

Türkiye'ye, 300 adet vagon ve 58 adet lokomotif temin etmek için bir sözleşme imzalamak üzere Birleşik Krallık Denizaşırı Ticaret Departmanı, Lokomotif Üreticileri Birliği Sekreteri Mr.Vaughan ve Metropolitan-Cammell Nakliye ve Vagon Limited Şirketi'nden Mr.Hills ile görüşmüştür.⁶⁷⁸

Bu görüşme sırasında Mr. Vaughan'ın lokomotiflerle ilgili olarak verdiği bilgiye göre, Türklerin talep ettiği siparişlerin üretimleri için devam etme izni bir süre önce verilmişti ve buna bağlı olarak üretim mümkün olduğunca hızlı bir şekilde devam ediyordu. Bununla birlikte Mr.Vaughan, boşaltma pompası, fren vb. Birleşik Krallık ya da Alman teçhizatının dahil edilip edilmeyeceği konusundaki incelemelerine Türk makamları tarafından hala bir yanıt verilmediğini bildirmiştir.⁶⁷⁹

Metropolitan-Cammell Nakliye ve Vagon Limited Şirketi'nin Londra Müdürü Mr.Hills, vagonlar hakkında konuşulurken, aslında üretim henüz başlamamışken ilgili dört Birleşik Krallık üreticisinin Alman teçhizatının temini için sözleşmelerini feshettiklerini söylemiş ve ardından Almanlar'ın yerine Birleşik Krallık

⁶⁷⁷ PRO, FO 371/28870, *Supply of Anti-Tank Guns to Turkey*, 16.12.1939.

⁶⁷⁸ PRO, FO 371/28870, *Railway Rolling Stock for Turkey*, 28.12.1939.

⁶⁷⁹ PRO, FO 371/28870, *Railway Rolling Stock for Turkey*, 28.12.1939.

teçhizatlarının (fren,tampon ve fren bloğu) kullanılmasının araç başına birkaç pound tasarruf ettireceğini gösteren tahminleri, Türk makamlarına sunduklarını eklemiştir.⁶⁸⁰

Hammaddenin kontrollü bir şekilde tedarik edilmesi hususunda prensipte uzlaşmaya varılmıştır. Ancak Mr.Hill, Fransa'ya temin edilecek kamyonları üretmek üzere büyük bir sipariş için malzeme tedarikine öncelik verilmesi gerektiğinden, bunların alınmasında biraz gecikme olacağını öğrenmiştir.⁶⁸¹

4.1.5. Türkiye'ye Lewis Silahları Temin Edilmesi

Türkiye Cumhuriyeti adına gereken şekilde hareket etme yetkisine sahip Londra'daki Türk Büyükelçisi ile gereken şekilde adına hareket etme yetkisine sahip olan Binbaşı R. V. Shepherd tarafından temsil edilen Birmingham'daki B.S.A. Silah Şirketi arasında 12 Mayıs 1939'da bir sözleşme imzalanmıştır.⁶⁸²

Bu sözleşmeye göre Türk Hükümeti, söz konusu şirketten 99 adet yedek namlu ve 360 adet 97 mermilik şarjörle birlikte reflektörlü nişangâh, yansıtıcı kutusu ve silah kasasıyla donatılmış 33 adet 7.92 m.m.'lik Lewis Aircraft model silah ve yedek parçalarını satın almayı, B.S.A Şirketi de belirtilen teçhizatı Türklere satmayı kabul etmiştir.⁶⁸³

Yukarıda belirtilen teçhizatlar için Türk Hükümeti'nin, B.S.A. Silah Şirketi'ne ödeyeceği fiyatlar şu şekilde olacaktı:⁶⁸⁴

(a) 33 adet Lewis silahı ve yedek parçalar için	£ 96.0s.0d. (her biri için)
(b) 99 adet yedek namlu için	£ 3.15s.0d. (her biri için)
(c) 33 adet reflektörlü nişangâh ve braketler için	£ 20.0s.0d. (her biri için)
(d) 33 adet yansıtıcı kutusu için	£ 6.0s.0d. (her biri için)
(e) 33 adet silah kasası için	£ 3.5s.0d. (her biri için)
(f) 360 adet şarjör için	£ 1.12s.0d. (her biri için)

⁶⁸⁰ PRO, FO 371/28870, *Railway Rolling Stock for Turkey*, 28.12.1939.

⁶⁸¹ PRO, FO 371/28870, *Railway Rolling Stock for Turkey*, 28.12.1939.

⁶⁸² PRO, FO 371/23294, *Supply of Lewis Guns to Turkish Government*, 15.05.1939.

⁶⁸³ PRO, FO 371/23294, *Supply of Lewis Guns to Turkish Government*, 15.05.1939.

⁶⁸⁴ PRO, FO 371/23294, *Supply of Lewis Guns to Turkish Government*, 15.05.1939.

Yukarıda belirtilen fiyatlara, malzemelerin paketlenmesi ve İstanbul'da teslim edilmesi de dahil olmakla birlikte gümrük vergisi ve/ya da Türk Hükümeti adına diğer tüm özel harcamalar dahil edilmemiştir.⁶⁸⁵

Yukarıda gösterilen teçhizat, Birleşik Krallık Hükümeti tarafından tedarik edilecekti ve yalnızca 7.92 m.m. cephanesinin ateşlenmesi için görüşme yapmak gerekecekti. Bu nedenle 7.92 m.m.'lik silahla bir dikey görüş ve ateşleme testi yapılacaktı. Bununla birlikte, gerektiği taktirde B.S.A. Şirketi, bir Türk temsilcisine üretimin son aşamasında söz konusu malzemeyi teftiş etmesi için imkan verecekti. Türk temsilcisi, ürünleri teftiş edip onayladığında hükümeti adına B.S.A. Şirketi'ne bu sözleşmenin konusu olan teçhizatı Türk Hükümeti'nin kabul ettiği anlamına gelecek bir sertifika verecekti. On dört gün içerisinde Türk Hükümeti'nin satın alacağı teçhizatı kontrol etmek için herhangi bir temsilci tayin etmemesi durumunda, sipariş ettiği malzemeleri kabul ettiği düşünülecekti.⁶⁸⁶

Türk Hükümeti, bu sözleşmenin konusu olan malzemenin toplam sterlin değerini, B.S.A. Şirketi'nin memnuniyeti için, onlar tarafından onaylanacak Londra'daki bir bankaya sterlin olarak yatırmak üzere gerekli düzenlemeleri yapacak, buna karşılık B.S.A Şirketi ise makbuzu aldığı tarihten itibaren on ila on iki hafta içinde Birmingham'da sipariş edilen teçhizatın üretimine başlayacaktı.⁶⁸⁷

4.2. İngiliz Askerî Ataşesi'nin 1937 Yılı İçin Türk Ordusu Hakkındaki Yıllık Raporu⁶⁸⁸

MİLLÎ SAVUNMA

Türk Ordusu

1- Genel Düşünceler

Önceki yıllarda olduğu gibi, bu yıl süresince de Mareşal Fevzi Çakmak, Genelkurmay Başkanı, General rütbesine yükseltlen Asım Gündüz ise kendisinin yardımcısı olarak kalmıştır. Silahlı Kuvvetler'le ilgili her konuda en üst düzeyde olmaya devam eden Türk Genelkurmayı'nın askerî politikasında önemli herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ordu'nun genel yapısı dengeli bir hale getirilmekle birlikte Doğu Trakya'daki kuvvetlere yakın bir zamanda bir ilavenin yapılması pek mümkün

⁶⁸⁵ PRO, FO 371/23294, *Supply of Lewis Guns to Turkish Government*, 15.05.1939.

⁶⁸⁶ PRO, FO 371/23294, *Supply of Lewis Guns to Turkish Government*, 15.05.1939.

⁶⁸⁷ PRO, FO 371/23294, *Supply of Lewis Guns to Turkish Government*, 15.05.1939.

⁶⁸⁸ PRO, WO 106/1594D, *Turkey, M.A's Annual Report*, 1937, 21.12.1937.

görünmemektedir. Tam anlamıyla tamamlanmamasına rağmen, Türk savunma stratejisinin önemli noktalarından biri olan kıyıların savunması için çalışmalar devam etmekte, yeniden silahlanma politikası sürdürülmektedir. Her açıdan bakıldığında Genelkurmay Başkanı, kendisinin çarpıcı kişiliğine pek uygun olan Ordu, Donanma ve Hava Kuvvetleri'nin diktatörü rolünü sürdürürken, uzun zamandır bilindiği üzere, Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp, Silahlı Kuvvetler'in çalışmasında ikinci derecede bir rol oynamaktadır.

2- Moral

Tüm rütbelerde son derece sevilen Mareşal'in itici gücü sebebiyle, Ordu'nun morali yüksek bir seviyede kalmıştır.

3- Örgütlenme ve Güç

Ordu'nun örgütlenme ve gücünde önemli bir değişiklik olmamıştır. Tümen sayısını 30'a çıkarmak için Genelkurmay'a kredi verilmiştir, ancak bu büyük bir ihtimalle yalnızca seferberlik amaçlıdır. Mevcut 22 tümenin arttırıldığına dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Bir kolordudaki tümen sayısı iki tümen olarak belirlenmiştir. Böylece, 9 kolordu ve İstanbul komutanlığı hepsi dahil 20 piyade tümenini içermektedir. Kalan iki tümen, 20. Ve 46., artık sırasıyla Çanakkale Boğazı ve Kırklareli'ndeki istihkâm birliklerinin idaresi altına girmektedir. İstihkâm edilen ve korunan bölgelerin sayısı Kars, Erzurum, İzmir, İzmit, Çanakkale Boğazı, Çatalca ve Kırklareli olmak üzere 7'dir.

Tüm piyade tümenleri artık, en az 3 yeni alaydan oluşması gereken 3 piyade alayına sahiptir. 4 ya da büyük bir ihtimalle 5 yeni sahra topçu alayı kurulmuştur. Kırklareli savunma sisteminin bir parçasını oluşturan 32. Sahra topçu alayı, ağır bir alaya dönüştürülmüştür. İstanbul ve İzmir'de görülen orta büyüklükteki uçaksavar alaylarına ilaveten diğer merkez noktalarındaki uçaksavar savunması da arttırılmaktadır.

Bu tarihe kadar bilindiği kadarıyla, yıl boyunca hiçbir yeni tank ya da zırhlı araç teslim edilmemiştir.

Ordu'nun gücü, 1936 yılında olduğu gibi yine tüm sınıflarda 120,000 olarak görünmektedir. Sadece tek bir sınıfın üniformalı olduğu yaz ayları boyunca bu rakam yaklaşık olarak 70,000'e düşmektedir.

4- Genelkurmay ve Yabancı Temsilciler

Askerî ataşelerin durumları önceki yıllardakine benzer şekilde kalmıştır. İngiliz yetkililer tarafından Türk Genelkurmayı'nın güvenini kazanmak ve Türk Dışişleri Bakanı ile olan yakın ilişkilere benzer bir şekilde ilişkiler kurmak için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Ancak bu teşebbüslerin Türk Genelkurmay Başkanı'nın politikasına aykırı olmaya devam ettiği görülmüştür.

Önemli durumlar dışında Türk subayları, askerî ataşeler ile temas kuracak tüm hareketlerden kaçınmayı sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte, Kayseri'deki Türk Uçak Fabrikası'nı incelemek üzere Majesteleri'nin Büyükelçiliği'ne Aralık ayında davet edilen hava ataşesi söz konusu olduğunda önemli bir istisna yapıldığı görülmektedir. Askerî ataşe olan bir İngiliz Yarbayı'nın, Birleşik Krallık'ın Ankara'daki Büyükelçisi Sir Percy Loraine'e göndermiş olduğu telgrafta Türk Genelkurmayı'nın, tecrübelerinden yararlanabilecekleri yabancılarla ilişkiden uzak durma politikasından vazgeçtiği takdirde uygulamaya çalıştığı savunma programının şüphesiz daha hızlı ilerleyeceği ifadesine yer vermesi dikkat çekicidir. Yine de, yabancı gözlemcilerin Trakya'daki manevralara katılmak üzere davet edilmelerinin bir başlangıç olabileceği umut edilmektedir.

1937'nin başlarında Türk Genelkurmay'ı, Birleşik Krallık'ta Donanma ve Hava ataşesi olarak görevlendirdiği subaya ek olarak, adetleri olduğu üzere bir astsubayı da Londra'da (burada hiçbir askerî ataşe bulunmamaktadır.) askerî ataşe yardımcısı olarak görev yapmak üzere tayin etmiştir.

5- Yeniden Silahlanma

Ordu'nun yeniden silahlanmasına ilişkin yürütülen gizlilik politikasına göre kesin rakamları vermek güçtür. Bilindiği gibi, siparişlerin büyük bir çoğunluğu bir süre önce verilmiş olup Çekoslovakya ve Almanya ile sınırlandırılmıştır. Verilen siparişlerden önemli ölçüdeki bir teslimatın 1937 yılı içerisinde yapılmış olması gerekmektedir.

20 adet 150 mm.lik ağır borda topu, *Messrs. Skoda*'dan sipariş edilmiştir. 14 borda topunun tamamı, traktörlerle birlikte yeni teslim edilmiştir. Bu 14 borda topunun 8 tanesi Trakya'da ve kalan 6 tanesi ise Anadolu'da bulunmaktadır. Çekoslovakya'dan da 615 adet traktör sipariş (ağır top traktörleri dışında) sipariş edilmiştir. Bu traktörlerin 7,5 ton ağırlığında ve 75 beygir gücündeki yaklaşık 500

tanesi, bu amaca uygun olarak sipariş edilmekle birlikte, kalanı ise orta çaplı top sınıfının makineleştirilmesi içindir. Söz konusu traktörlerin 246'sı henüz teslim edilmiş olup, kalanı 1939 ilkbaharına kadar teslim edilecektir. Yeni uçaksavar birliklerinin ve topların ortaya çıkması, bu teslimatların gerçekleştiğini göstermektedir.

Piyade içinde kullanmak üzere sipariş edilen hafif otomatik tüfeklerin toplam sayısı, 6500'dür. *Bren* model olan ve Birleşik Krallık'ın kendi ordusunda kullandıklarıyla benzerlik taşıyan bu tüfeklerin tamamı büyük bir ihtimalle teslim edilmiştir.

6- Eğitim ve Manevralar

Türk Ordusu için bir adet Trakya, bir adet İzmir bölgesinde ve bir adet de Anadolu'nun içinde olmak üzere yılda üç dizi harekât yapmak olağandır. Bastırmak için önemli miktarda birlik gerektiren Dersim Kürtleri'nin isyanı nedeniyle 1937'de yalnızca iki dizi manevra yapılmıştır.⁶⁸⁹

Yabancı gözlemcilerin askerî operasyonları çok yakından izlemek üzere ilk kez davet davet edildikleri bu manevralar, Türk Genelkurmayı'nın bu tarihe kadar takip ettiği gizlilik politikasından açık bir şekilde vazgeçtiğine işaret etmektedir. Bu manevralara askerî ataşelere ek olarak Yugoslavya, Romanya, Yunanistan, Afganistan, İran ve Irak'tan da askerî heyetler katılmıştır. 1. Ordu Bölgesi Genel Müfettişi General Fahrettin Altay tarafından yönetilen operasyonları Cumhurbaşkanı, kabine üyeleri ve diğer pek çok sivil konuk da izlemiştir.

Üç kolordunun katıldığı ve Trakya'da yapılanlardan daha büyük ölçekli olan İzmir bölgesindeki manevralar, 2. Ordu Bölgesi Genel Müfettişi General İzzettin Çalışlar tarafından yönetilmiştir.

7- Askerî Harcamalar

Milli Savunma, her zamanki gibi bütçe hesaplarındaki en ağır kalemdi ve 1937 yılının olağan ve sıra dışı tahsisatlarının da %33'ünü meydana getiriyordu. Geçen sene ise bu rakam %30'du.

⁶⁸⁹ Dersim İsyanı için bkz. Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yay., İstanbul 2003, Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yay., İstanbul 2008, Ramazan Demir, *Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları*, Palme Yay., Ankara 2014, Cüneyt Arcayürek, *Bir Giden Bir Gelen Bir Bekleyen: Büyüklere Masallar, Küçüklere Gerçekler*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000, Nuri Dersimi, *Dersim Tarihi*, Eylem Yay., İstanbul 1979.

Söz konusu hesaplar şu şekildeydi:

1937/38	1936/37	
1- Olağan krediler	<u>£ T.</u>	<u>£ T.</u>
Ordu	49, 294, 880	46, 314, 500
Hava Kuvvetleri	7, 842, 493	7, 909, 420
Donanma	6, 283, 826	5, 761, 780
Askerî fabrikalar	3, 065, 293	3, 065, 270
Askerî tetkik ve kartografya	745, 512	745, 170
<u>+</u>	<u>+</u>	
Toplam olağan krediler:	67, 232, 004	65, 796, 190
2- Milli Savunma Tahvilleri	7, 700, 000	7, 573, 578
(Kamu borcu dahil)		
3- Olağandışı (özel) krediler	9, 650, 000	12, 500, 000
4- 1937/38'deki vadesi gelen		
tahvilleri iskonto etme	2, 400, 000	—
<u>+</u>	<u>+</u>	
	86, 982, 004	83, 869, 768

Böylece, silahlı kuvvetler için toplam hesapların yani £ T.86,982,004 (£13,917,120)'ün 1936'dakinden £ T. 3,112,236 (£497, 957) daha fazla olduğu görülecektir. Bu rakamlar, Jandarma için aşağıda verilen hesapları içermemektedir:

1937/38	1936/37
£ T.	£ T.
10, 210, 300	8, 871, 980,

£ T. 10,210,300 (£ 1,633,648) olarak görülen toplam hesap, £ T. 1,338,320 (£214,115)'lik bir artışı göstermektedir.

Ancak, bu rakamlar yanıltıcıdır. Gerçekte, 1937 yılında silahlı kuvvetler için £ T. 100,000,000 (£ 16,000,000)'den daha az bir miktar harcanmadığı neredeyse kesindir.

Dönemin Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp de milli savunmaya ait 1935-1936 normal bütçeleri arasında 6 milyon lira, 1936-1937 normal bütçeleri arasında ise yaklaşık 3,5 milyon lira kadar bir fark olduğunu açıklamış ve bütçeler aradındaki bu artışın Türk Ordusu'nun büyüdüğüne bir delalet olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin, çıkması kuvvetle muhtemel olan büyük karışıklıkları göz önünde bulunduran pek çok devlet gibi ordusunu güçlendirmek için hummalı bir çalışma içinde olduğuna işaret eden Özalp, genel bütçede savunmaya ayrılan payın artırılmasını da bu nedene bağlamıştır. Türkiye'nin bir yandan dünyadaki gelişmeleri yakından takip ederken bir yandan da savaş hazırlıklarını sürdürdüğüne değinen Özalp, bir savaş ihtimaline hazırlıksız yakalanmak istemeyen Atatürk'ün Türk Ordusu'nun kuvvetlendirilmesi işiyle bizzat ilgilendiğini de belirtmiştir.⁶⁹⁰

8- Stratejik Sorunlar

Türk Genelkurmayı'nın genel stratejik politikasında 1937 yılı içerisinde herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir. Türkiye'nin, Balkan Antantı'ndaki üç partneriyle kurduğu yakın iş birliği, bu politikanın temel noktalarından biri olarak kalmıştır. Bu iş birliği, söz konusu dört ülkenin Genelkurmay Başkanları'nın Ekim'de Ankara'da düzenledikleri konferansla canlandırılmıştır. Bu konferans sırasında Doğu Akdeniz'deki stratejik durum açısından, Yunanistan'la iş birliğine özel vurgu yapılmıştır. İtalya, baş askerî tehlike olarak görülmeye devam etmiş ve İzmir yakınındaki manevralar düşman bir gücün (Üstü kapalı olarak İtalya kastedilmektedir.), kuvvetini karaya çıkarma ihtimaline karşılık savunma imkanlarını test etme amacıyla yapılmıştır.

Uzaktan tehlike olarak nitelendirilebilecek tek devlet, Bulgaristan'dır. Ne yazık ki, Türk Genelkurmayı'na yanlış bilgi verildikçe, bu tehlike ciddi olarak nitelendirilemeyecektir. Türkiye'nin Bulgaristan ile olabilecek tek ilişki ihtimali, Dedeağaç'taki bir Bulgar hücumunu geri püskürtmesi için Yunanistan'a yardım edebilecek olmasıdır. Stratejik bakış açısından, Bulgar Ordusu'nun nispeten güçsüzlüğü nedeniyle bunun en azından iki yıl içinde meydana gelmesi olası değildir. Maalesef askerî ataşe olarak yurtdışına gönderilen kişilerin genç ve deneyimsiz subaylar oluşları nedeniyle Türk Genelkurmayı'nı yanlış bilgilendirmelerine bağlı olarak Bulgar Silahlı Kuvvetleri'nin gerçek büyüklüğünü

⁶⁹⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 5, C.18, 29.05.1937, s. 396.

görmeleri mümkün değildir. Trakya'daki Türk manevraları özellikle Bulgaristan'a karşı yönlendirilmedir.

Bulgar yeniden silahlanması ve yakın bir zamanda dile getirdikleri denizaltılar edinme istekleri, Balkanlar'daki genel askerî ve siyasî durumun Türkiye tarafından yeniden değerlendirilmeye başlamasıyla sonuçlanmıştır. Bunun nihaî sonuçları görülmeye devam etmektedir, ancak Trakya sınırının yeniden takviye edilmesinin müzakere konusu olabileceği tahmin edilmektedir. Edirne'nin istihkâmını ve uygulamaya koyulabilirse Yunanistan tarafından kabul edilen benzer önlemlerin iş birliği içinde yürütülmesini içeren bu yeniden silahlandırılmanın gerçekleştirilmesi için şüphesiz bazı planlar zaten mevcuttur. Bu tarihe kadar Türkler, kendi sınırlarıyla ilgili olarak Lozan Antlaşması hükümlerine uygun davranmışlardır. Bir kez manevralar sırasında ve bir kez de Ekim ayındaki yıllık Türk törenleri için olmak üzere Yunan Genelkurmayı, 1937 yılında Türkiye'yi iki kere ziyaret etmiş olmasına rağmen, Genelkurmay Başkan Yardımcısı ve üç subaydan oluşan bir heyet İstanbul'a Aralık ayı içinde henüz ulaşmıştır. Ankara'yı ziyaret etmeyen bu heyetin amacı bilinmemekle birlikte, Balkanlar'da değişen askerî durumun ışığında Trakya'da yapılacak ortak eylemlerini görüşmüş olmaları ihtimal dahilindedir.

Öte yandan, diğer üç Balkan Antantı ülkesiyle iş birliği yapma politikasına rağmen Türkiye, tek başına bir savaşa girme olasılığını da aklında bulundurmaktadır. Böyle bir durumda kendisinin temel amacı, sınırının ihlal edilmesini ya da düşman kuvvetlerinin kıyılarına çıkmasını önlemek ve kıyı boyunca deniz iletişimini korumaktır. Savunmada birincil rol, 30 piyade tümenine çıkarılan Ordu (Kara Ordusu) tarafından oynanır. Donanma ve Hava Kuvvetleri, Ordu'nun yardımcılarıdır. Belirlenen savunmalar, İzmir ve muhtemelen Kırklareli'nde kurulmaları ve Türk kıyılarında daire şeklinde bir mobil savunma örgütlenmesi meydana getirmektir. Stratejik öneme sahip merkez noktalarında bulunan komşulardaki yol düzenine dayanan bu savunma, beş yıl içinde tamamlanacaktır.

9- Çanakkale Boğazı

Çanakkale Boğazı'nın 1936'da başlayan yeniden istihkâmı, nihayet 1937 yılında tamamlanmıştır. Boğazlar'ın her iki yanındaki kışlalar Jandarma tarafından boşaltılmış ve onların yerini 20. Tümen birlikleri almıştır. Çanakkale Boğazı

savunma alanının merkezi yine Çanakkale'dir. Kalacak gerekli yerden yoksun birliklerin barınması için yeni kışlalar inşa edilmektedir.

10- İskenderun Sancağı

Sancak'taki sorun, yılın başında bazı küçük askerî hareketlere yol açmıştır. Bu durum, Adana'dan Mersin'e, İslahiye'den Dört Yol'a ve muhtemelen Kayseri'den küçük miktarda topçu sınıfının sınıra doğru hareketini gerektirmiştir. Bilindiği kadarıyla, meydana gelen diğer başka bir hareket olmadığından birlikler normal durumlarına dönmüştür.

11- Balkan Antantı Genel Kurmay Başkanları'nın Konferansı

Bu konferans Ekim sonunda Ankara'da yapılmıştır. Bu, periyodik olarak dört Balkan Antantı ülkelerinin başkentlerinin her birinde yapılan olağan bir konferanstır. Tartışılan konularla ilgili az bir bilgi mevcuttur, ancak en azından sınırların güvenliği konusu ve bununla ilgili olarak Bulgar yeniden silahlanması hususunda, Balkan Antantı'nın tutumu karşısında Türk, Roman ve Yunan Genelkurmayları'nın düşüncelerindeki belirsizlik nedeniyle muhtemelen geniş kapsamlı kararlara ulaşılamamıştır.

Bu konferansla bağlantılı olarak, Yunan Başbakanı'nın, konferans öncesinde Ankara'yı ziyaret ettiği not edilmelidir. Bu bilgi halen doğrulanmamış olmasına rağmen, bu ziyaretin iki ülke arasında daha yakın askerî iş birliği için bir anlaşmayla sonuçlandığı bildirilmektedir. Eğer öyleyse bu anlaşma, büyük ihtimalle bir kez daha Yugoslavya politikasına duyulan güvensizliğin artmasının sonucudur.

12- Ulaşım

(a) Demiryolları

Sivas'tan Malatya'ya uzanan 252 mil mesafesindeki bu hat, 1937 yılının Ekim ayında tamamlanmış olup şu an kullanımda bulunmaktadır. Böylece, VII. ve VIII. Kolordu'lar arasında doğrudan iletişim kurulması sağlanmıştır.

Malatya-Diyarbakır hattı Mardin'e ve Irak sınırına kadar uzatılarak Irak ile iletişim kurulması düşünülmektedir. Bunun temel amacı, savaş zamanında deniz irtibatının kesilmesi durumunda Irak'tan tedarik edilecek ham haldeki petrolün elde edilmesini güvence altına almaktır. Petrol, Diyarbakır'da öngörülen bir rafineride rafine edilecektir. Söz konusu bu rafineri henüz inşa edilmemiştir.

Sivas-Erzincan hattı inşa edilmektedir ve 1938'de tamamlanacağı tahmin edilmektedir. Çetinkaya'daki Sivas-Erzincan hattında dallara ayrılarak Divrik'e ulaşan bu hattın Erzurum'dan Rus sınırına kadar olan bölümü tamamlanmıştır. Böylece büyük bir ihtimalle 1938 sonuna kadar, Ankara ve IX. Kolordu ve Rus sınırı arasında doğrudan kara ulaşımı olacaktır.

Antalya'ya kadar devam eden Isparta'dan Bucak'a kadar olan hat, V. Kolordu'nun ulaşımını kolaylaştırmasının yanı sıra, birliklerin tehlikeli bir kıyı noktasına daha hızlı taşınmasına da imkân vermektedir.

Uygulamada fazla demiryolu aracı bulunmamaktadır, ancak Sivas'ın lokomotifler ve vagonlar için bir tamir deposu olması amaçlanmaktadır ve bu depo büyük bir ihtimalle birliklerin seferber edilmesi durumunda demiryolu araçları için bir dağıtım merkezi olarak kullanılacaktır.

(b) Karayolları

İstanbul'dan Lüleburgaz'a giden temel yol tamamen yeniden yapılmış ve asfaltlanmıştır. Hala çok kötü bir durumda olan Lüleburgaz'dan Edirne'ye uzanan yolun ise 1938 yılı sonuna kadar tamamlanması öngörülmektedir. Temel stratejik merkezlerin yakınlarında bulunan yollarda çalışmalar sürmektedir.

4.3. İngiliz Askerî Ataşesi'nin 1938 Yılı İçin Türk Ordusu Hakkındaki Yıllık Raporu⁶⁹¹

MİLLÎ SAVUNMA

Türk Ordusu

1- Genel Örgütlenme ve Güç

Türk Ordusu, 10 Aralık'ta kurucusu ve Başkomutanı olan Kemal Atatürk'ü kaybetmiştir. Son yıllarda ordunun tüm çalışmalarına canlı bir ilgi duymaya devam etmiş olmasına rağmen yetkisini Mareşal Fevzi Çakmak'a devretmiş olan Atatürk'ün ölümü, Anadolu'daki Yunanlılar'a karşı kendilerini zafere götürmesinden dolayı Türk Ordusu tarafından özellikle kendi kayıpları olarak görülmektedir. Bununla birlikte Ordu, bir uzman bilgisi ile askerî konularla ilgilenmeye devam etmesi beklenen mevcut Başkomutanı, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sahip olduğu için şanslıdır.

⁶⁹¹ PRO, WO 106/1594D, *M.A's Annual Report on the Turkish Army for 1938*, 16.12.1938.

1938 yılı süresince Türk Ordusu'nun genel örgütlenmesi değişmeden aynı kalarak üç genel müfettişlik altında gruplandırılan, İstanbul komutası dahil on kolordu ve yedi istihkam edilmiş bölgeden oluşmaya devam etmiştir. Bu on kolordu, üçü süvari birliği ve üçü dağ tugayı olmak üzere yirmi piyade tümenini içermektedir. Her biri bir tümen içeren Kırklareli ve Çanakkale Boğazı'ndaki istihdam edilen bölgelerle birlikte piyade birliklerinin toplam sayısı yirmi ikiye çıkmaktadır. Savaş sırasında piyade birliklerinin sayısının otuza yükseltileceğine inanılmaktadır. Ancak bu ihtimal, mevcut tüm birliklerin modern silahlarla donatılması için henüz yeterli olmayan mevcut materyalin miktarına bağlı olmalıdır. Ordu'yu şu anda otuz tümenlik bir savaş gücüne çıkarmak, onların büyük oranda daha az gelişmiş, eski silahlarla donatılmasını gerektirecektir.

Doğu Trakya'daki sınır bölgesinin yeniden askerileştirilmesi, büyük ihtimalle Edirne'de istihdam edilmiş bir bölge oluşturmayı zorunlu kılacaktır. Ayrıca, henüz kesin olmamakla birlikte söz konusu bölgeyi bir garnizon haline getirmek için yeni bir tümen kurulması da ihtimal dahilindedir.

Tunceli bölgesinin kontrol altına alınması bu bölgede bazı yeni düzenlemeler yapılmasını gerektirmiştir. Nitekim gelecekte orada bir dağ tugayının konuşlandırılması beklenmektedir. Bu tugay, büyük bir ihtimalle yeni bir oluşum olacaktır.

Türk Ordusu'nun gücü, 1937'deki ile aynı rakamda, yani tüm rütbelilerle birlikte yaklaşık olarak 120,000'de durmaktadır. Sadece tek bir sınıfın üniformalı olduğu yaz ayları boyunca bu rakam yaklaşık 70,000'e düşmektedir.

2- Askerlik Şartları ve Askere Alma

Askerlik şartlarında herhangi bir değişiklik olmamıştır. İskenderun Sancağı'ndaki krizler sırasında, 6. Kolordu bölgesindeki acemi erler her zamankinden dört ay önce göreve çağırılmışlardır. Selanik Antlaşması'nın imzalanmasının ve Trakya sınır bölgesinin yeniden askerileştirilmesinin ardından, Kuzey Anadolu'daki yaklaşık 4,000 acemi er göreve çağırılarak bölgedeki birlikleri güçlendirmek üzere Doğu Trakya'ya gönderilmiştir.

3- Yeniden Silahlanma

Türk Ordusu'nun yeniden silahlandırılması konusundaki ilerleme devam etmiş ve başta Almanya ve Çekoslovakya'dan gelenler olmak üzere sipariş edilen çoğu

malzeme Türk yetkililere teslim edilmiştir. Çekoslovakya'daki krizlerden önce Türk Genelkurmayı, Çekoslovak firmalarının kendilerinden talep ettikleri siparişleri teslim etme konusunda olası başarısızlıklarından endişe duymaya başlamıştır. Buna bağlı olarak Türk yetkilileri, Çekoslovak firmaların teslimatı hızlandırmalarını talep etmiştir. Sonuç olarak, ağır silahlar dışında Çekoslovakya'daki tüm askıda kalan Türk siparişlerinin teslim edilmesine karar verilmiştir. Söz konusu siparişler yakın bir tarihte Türkiye'ye gönderilecektir.

Artık Türk Ordusu'nun 8,000'den fazlasına sahip olan piyadeler, *Bren* hafif makineli tüfeği ile donatılmışlardır. Eskimiş modellerin yerine koymak için 500 adet *Colt* ağır makineli tüfeğinin temini için Polonya Devlet Silahlanma Fabrikası ile Kasım ayında müzakereler yapılmıştır. Piyadeler için tanksavar ve uçaksavar silahları da Almanya'dan temin edilmiştir.

Almanya'da 1000'den fazla motosiklet yapılması için verilen bir sipariş, süvari birliklerinde daha fazla makineleştirmeye gidilmesinin tasarlandığını göstermektedir. Trakya'daki 2. Süvari Birliği ile birlikte zaten bir motosiklet birliği de mevcuttur.

Kolordu topçuları, 150 mm. toplaarla yeniden silahlandırılmaktadır. Tümen topçu birliği de yeniden donatılmaktadır ve Alman firmalarının, en az 32 adet bataryanın sahra topunu ve 14 ya da daha fazla sayıda bataryanın saha havan topunu tedarik edeceğine inanılmaktadır. Çekoslovakya'nın, büyük bir kısmı topçu sınıfını makineleştirmek amacıyla sipariş edilen yaklaşık 630 adet traktörü teslim edeceği düşünülmektedir.

Ordu'nun sahip olduğu nispeten az sayıdaki tank miktarında herhangi bir artış meydana gelmemiştir. Mümkün olması halinde Birleşik Krallık'tan 64 adet hafif tank edinilmesine Mayıs ayında karar verilmiş olmasına rağmen ekonomik ve diğer sebepler, büyük ihtimalle Türkiye'yi bu siparişler için başka bir yere başvurmaya zorlayacaktır. Türk yetkililerinin, 32 adet yeni zırhlı araç siparişi vermek için Birleşik Krallık'ta yaptıkları başarısız incelemelerin ardından Türk Ordusu'ndaki zırhlı araç sayısında herhangi bir artış gözlenmemiştir.

Ordu içerisindeki kamyon ve arazi araçları yetersiz olduğu için, 350 adet kamyon ve 150 adet arazi aracı satın alarak bu eksikliklerini gidermek isteyen Türk askerî yetkililerinin bu amaçla Birleşik Krallık'ta yaptıkları araştırmaları sonuçsuz

kalmıştır. Türklerin söz konusu ihtiyaçlarını karşılamak üzere hangi ülkelerle temas kurdukları bilinmemektedir.

4- Kaleler ve Savunma

İstihkâm edilen bölge sayısı, önceden belirtildiği gibi Çanakkale Boğazı, Kırklareli, Çatalca, İzmit, İzmir, Kars ve Erzurum olmak üzere yedidir. Bu sayıya ilerde belki Edirne de eklenebilir. Tamamen askerî açıdan bakıldığında, şu anda Çanakkale Boğazı ve İzmir, diğerlerinden daha önemli görünmektedir. Bu tarihe kadar Çanakkale Boğazı ile ilgili olarak bir dizi ağır top edinimi için İngiliz Donanma Bakanlığı ile müzakere halinde olan Türkler, iki adet 15 inç ve on adet 13,5 inçlik top almaya karar vermiştir.. Bununla birlikte, en azından bu topların karaya indirildikten sonra taşınması için gerekli imkanların var olup olmadığı, yakın bir zamanda inşa edilmiş olmalarına ve 100 tonluk bir ağırlığı taşıma kapasitesine sahip olmalarına rağmen, Çanakkale Boğazı'ndaki yolların ve köprülerin bunun için uygun olup olmadığı şüphelidir. Üstelik Türk Ordusu'nun bu topların kurulumu için gerekli olan uzmanlara ve mekanizmaya sahip olması daha da imkansız görünmektedir.

Çekoslovakya'dan sipariş edilen 12 adet 240 mm. Ve 12 adet 210 mm. toplar kısa bir süre içerisinde teslim edilecektir. Bunların bir kısmı gerekli görüldüğünde diğer istihkâm edilen bölgelerde kullanılabilecek olmasına rağmen bir kısmının Çanakkale Boğazı için seyyar sahil topçuları olarak kullanılması düşünülmektedir.

İzmir'in savunması hakkında az şey bilinmektedir, ancak bu yıl süresince ilerleme olduğuna inanılmaktadır.

5- Askerî Endüstri

Yıl boyunca ayda 4 adet 75 mm. dağ ya da sahra topu, 4 adet 75 mm. uçaksavar topu, 4 adet 105 mm. dağ ya da sahra topu ya da havantopu ve 2 adet 1500 mm. top üretme kapasitesine sahip bir silah fabrikası kurulması için *Rheinmetallwerke A.G.* 'ye bir sipariş verilmiştir. Yaklaşık iki yıl sürecektir olan bu fabrikanın tamamlanması, Türklerin sadece mevcut ağır silah stoklarını onarmalarını değil, aynı zamanda Ordu'nun büyük bir genişlemeye girmemesi koşuluyla barış zamanı ihtiyaçlarını kuvvetlendirmek için yeterli parçaları üretmelerini de sağlayacaktır.

Bir mühimmat fabrikasının kurulumu üzerinde düşünülmektedir, ancak henüz hakkında karar verilmemiştir. İnşa edilmesi durumunda bu fabrika, 20mm. ve 37mm.

toplar için tanksavar ve uçaksavar topu kovanı üretecektir. Böyle bir fabrikanın kurulması, yurtdışından sipariş edilen ya da teslim edilen 20 mm. ve 37 mm. toplar için ülke içerisinde yeterli mühimmatın üretilmesine olanak sağlayacaktır.

Temmuz'da İzmit'te bir kimya fabrikasının temeli atılmıştır. Bu fabrika, Siemens fabrikasının bir Türk şubesi tarafından inşa edilmektedir. Öncelikle iki kağıt fabrikası için sodyum hidroksit (kostik soda), klor ve kalsiyum karbonat üretimi için tasarlanmış olan bu kimya fabrikası, gerekli olması durumunda zehirli gaz üretimi için de kullanılabilir. Böylece Türkiye ilk defa potansiyel bir zehirli gaz endüstrisine sahip olacaktır.

6- Askerî Eğitim ve Talim

Manevralar

Baş askerî manevralar Doğu Anadolu'da yapılmıştır. Bunlar; buluşma, Dersim Kürtlerine karşı operasyonlar, manevralar ve merkeze dönüş olmak üzere dört aşamaya bölünmüştür.

Yaklaşık 50,000 kişinin yer aldığı söz konusu bu manevralara 6.,7., ve 9. Kolordular ve diğer çeşitli birlikler katılmıştır. Türk Genelkurmayı'nın bu üç kolordunun en zor şartlar altında denenmesini amaçladığı görülmektedir. Birliklerin toplanması bir ay sürmüş ve bazı durumlarda süvari birliklerinin önemli mesafeler kapsayan buluşma noktasına ulaşmak için kimi zaman 560 milden daha fazla at binmesi ve bazı piyade birliklerinin 350 milden daha fazla uygun adım yürümeleri gerekmiştir. Bu mesafeler ayrıca normal merkezlere dönüşü de kapsamıştır. Kürtlere karşı yapılan operasyonlar ya da askerî gözlemcilerin bakış açısına göre az bir değeri olan 31 Ağustos'ta Elazığ'daki birliklerin teftişi dışında, hiçbir askerî atış manevralarının herhangi bir aşamasına davet edilmemiştir.

Trakya'da, İzmir civarında ve diğer yerlerde çok daha küçük ölçekli manevralar da düzenlenmiş, ancak yine hiçbir yabancı temsilci bunlara katılmak üzere davet edilmemiştir.

7- Personel Eğitimi

Türk Genelkurmay'ı yıl sonuna doğru Yıldız'daki Harp Okulu'nu yeniden düzenlemeye karar vermiştir. İki İngiliz Hava Kuvvetleri eğitimci gelene kadar tüm askerî eğitim, donanma ve hava dersleri altı Alman donanma ve askerî

eğitmenlerinin gözetiminde verilmişti. Subaylara öğretilen kara, deniz ve hava derslerinin sınır çizgisi kesin olarak tanımlanmamıştı. Şimdi eğitim amacıyla üç dalın birbirinden ayrılması amaçlanmaktadır. Askerî öğrenciler ve donanma öğrencileri, Alman gözetiminde kalmakla birlikte Genelkurmay, eğitim amacıyla Harp Okulu'nun hava şubesini İngiliz eğitmenlerin ders vereceği ayrı bir kurum haline getirmeyi arzu etmektedir. Alman eğitmenlerinin varlığı, Türk Genelkurmayı'nın bir süre önce Alman askerî doktrininin Türk Ordusu'na en uygun doktrin olduğuna karar vermiş olmasından kaynaklanmaktadır. Donanma ve askerî öğrenciler için Alman eğitmenlerin bulunması, işleyişte Alman hayranı eğilimlerin yayılma ihtimali olduğu anlamına gelmektedir. Harp Okulu'ndan mezun olan subay sayısı 38'dir.

I. Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk defa dört Türk subayının İngiliz Ordusu birliklerine katılmalarının kabul edilmesi için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Birleşik Krallık'a gitmek üzere yıl sonunda Türkiye'den ayrılan bu subayların İngiliz Ordusu'na bağlılıkları 1939'da başlayacaktır.

8- Kimyasal Savaş Eğitimi

Türk Genelkurmayı'nın kimyasal savaş incelemesiyle giderek daha fazla ilgilendiği bilinmektedir. Nitekim, yeni bir anti gaz Savunma Müfettişliği kurulması ihtimali bulunmaktadır. 29 Ekimdeki birliklerin yıllık teftişi sırasında bir kimyasal savaş bölümü ilk kez halkın önünde ortaya çıkarılmıştır. Modern eğitim verilmesi amacıyla, Türkiye'ye bir İngiliz kimyasal savaş eğitmeninin gönderimi için Birleşik Krallık Savaş Bakanlığı ile ilkbaharda müzakerelere başlanmıştır. Yıl sonunda bu müzakereler başarılı bir şekilde sonuçlandırılmıştır.

9- Tıp Eğitimi

Yıl süresince hemşirelik hizmetinin daha iyi organize edilmesine dikkat edilmiş ve İstanbul'da Ordu'da görev yapan hemşireler için bir Askerî Okul kurulmuştur.

10- Ordu Öncesi Eğitim

Subay eğitmenlerinin gözetimi altında lise ve ortaokullarda verilen temel askerî eğitim gelişmeye devam etmiştir. Bu gelişmenin devam etmesini sağlamak için bir müfredat koyulmuş ve erkeklerin yanı sıra kızlara da eğitim vermeye başlanmıştır.

11- Stratejik Politika

Yıl boyunca Türkiye'nin politikası değişmeyerek aynı kalmıştır. Bu politikanın temel esaslarını; savunmasını güçlendirmek, Balkan Antantı'ndaki ortaklarıyla yakın iş birliği ve Büyük Britanya ile samimi bir dostluk oluşturmaktadır. Doğu Akdeniz'deki savaş ihtimalini azalttığı düşünülen İngiliz-İtalyan Antlaşması'nın yürürlüğe koyulması Türkiye tarafından olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Bununla birlikte Türk Genelkurmayı, İtalyan hırsını bir tehlike kaynağı olarak görmeye ve On İki Ada'nın Türk savunması için bir tehdit unsuru olduğuna inanmaya devam etmektedir.

Doğu Akdeniz'de Büyük Britanya ve dolayısıyla savaşan taraflar olarak Mısır ve Irak'ı ilgilendiren bir savaşın patlak vermesi durumunda, Türkiye'nin ciddi bir şekilde harekete geçerek önlem alacağı tahmin edilmektedir. Böyle bir hareketin Büyük Britanya tarafına silahlı katılım şeklinde olabileceği ve Türkiye'nin Balkan Antantı'ndaki diğer üç ortağının da bu olası Türk-İngiliz ortaklığına dahil edilebileceği düşünülebilir. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi durumunda, İngiliz gemileri ve uçakları için bir üs olarak İzmir'in değeri apaçık ortadadır.

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin çok daha normal bir şekilde ilerlemesi amacıyla Balkan Antantı ülkeleri ve Bulgaristan arasında Temmuz'da Selanik'te imzalanan antlaşma büyük oranda Türk etkisiyle yapılmıştır. İki ülkenin Genelkurmayları arasındaki ilişkilerde herhangi bir düzelme olması halinde, Türkiye'nin Nöyyi Antlaşması hükümlerinin geçersiz kılınmasını kabul etmesine rağmen iki ülke birbirinden azamî ölçüde şüphe duymaya devam etmiştir.

Türk ve Yugoslav Genelkurmayları arasındaki iş birliği, Yugoslav Genelkurmay Başkanı'nın Mayıs ayında Türkiye'ye yaptığı ziyaret ile pekiştirilmiştir. General Maritch, bir takım askerî merkezleri ve fabrikaları ziyaret etmiştir. Ancak, taraflar arasında bu ziyaretlerden ve olağan nezaket görüşmelerinden başka herhangi bir stratejik sorunun görüşüldüğüne inanılmamaktadır.

12- Stratejik Ulaşım

Demiryolları

Sivas'tan Erzincan'a giden hat tamamlanmıştır. Böylece 3. Kolordu karargâhı, demiryolu ile hem 7. hem de 8. Kolordu bölgelerine bağlanmışmıştır. Bu hattın

Erzurum'a kadar uzatılması, 9. Kolordu bölgesinde demiryolu irtibatı için daha fazla olanak sağlayacaktır.

Isparta'dan Antalya'da bulunan 5. Kolordu bölgesine ulaşacak olan hat üzerindeki çalışmalar devam etmektedir. Bu hattı Diyarbakır'dan güneye doğru uzatarak Irak ile ve ayrıca Van Gölü'nün güney kıyıları üzerinden İran ile de bağlantı kurulması hala önerilmektedir. Biraz zaman alacak olan bu programın tamamlanması 7. Kolordu'nun hareketini büyük ölçüde kolaylaştıracaktır. Irak'a uzanan bir hattın inşa edilmesinin temel nedeni, 1937 yıllık raporunda belirtildiği üzere savaş zamanında deniz bağlantısının kesilmesi halinde Türkiye'nin Irak'tan ham petrol temin etmesini garanti altına almaktır.

1937 yıllık raporunda kullanım halinde olan fazla demiryolu aracı olmadığından söz edilmişti. Bu eksiklik, Almanya'dan oldukça yüklü miktarda lokomotif, yolcu arabası ve yük vagonu satın alınmasıyla giderilmektedir. Almanya'nın son teslimatı 1944'e kadar yapması beklenmektedir.

Karayolları

İstanbul'dan Edirne'ye giden yol yıl boyunca tamamlanmakla birlikte hala Lüleburgaz'dan daha uzak bir noktaya uzatılamamıştır. Bununla birlikte, Trakya'daki ulaşımın çok da kötü olmadığına inanılmaktadır.

Türkiye'nin sahil şeridinin mobil savunma planı, yan bağlantıların kurulmasını gerektirmektedir ve İzmir'in kuzey ve güneyinde yan bağlantıyı kolaylaştıran Tire-Bergama ana yolunun, Çanakkale Boğazı çevresindeki yollarla bağlantılı olan 2. Kolordu (Balıkesir) bölgesindeki yeni yol sistemine katılması için kuzeye doğru uzatıldığı bildirilmiştir. Bununla birlikte, hattın kuzey ile bağlantısının tamamlanmadığı bilinmektedir. Her şey hesaba katıldığında, sahil yollarında yapılan çalışmaların yavaş ilerlediği düşünülmektedir.

Geçişin karla kaplı olduğu ilkbahar mevsimi dışında Gümüşhane ve Erzurum yoluyla Trabzon üzerinden İran sınırına giden yol, mekanik nakliye için yıl boyunca açıktır. Bu güzergah, ticarî açıdan önem taşımasının yanı sıra 9. Kolordu'nun (Erzurum) ulaşımını da kolaylaştıracaktır.

13- İskenderun Sancağı

Türklerin İskenderun Sancağı konusunda Fransızlarla yaşadığı anlaşmazlık, sorun nihayet Temmuz'da çözülünceye kadar iki ülke arasında bir sıkıntı kaynağı olmaya devam etmiştir. Ocak ayında Suriye sınırına yakın bazı bölgelerde acemi erler normalden dört ay daha erken göreve çağırılmışlardır. Ayrıca bu bölgelerdeki garnizon sayısı geçici olarak arttırılmıştır.

Taraflar arasındaki gerilim, Fransa ve Türkiye'nin 4 Temmuz'da bir Dostluk Antlaşması ve Ortak Deklarasyon imzalamasıyla yumuşamaya başlamıştır. Bu antlaşmaya göre; taraflardan biri, bir ya da daha fazla gücün saldırısına uğradığı takdirde diğer taraf, saldırgan ya da saldırganlara hiçbir şekilde herhangi bir yardım vermemeyi taahhüt etmektedir.

Fransız ve Türk Genelkurmayları arasında Aralık 1937'de başlatılan ilk müzakereler, Antakya'da devam etmiştir. Sancak'taki askerî yönetimin kaldırılmasına karar verilmiştir. Türkler, Sancak'a oradaki Fransız birliklerinin sayısına eşit miktarda Türk birliği göndermek üzere hak talep etmiştir. Nihayet 3 Temmuzda antlaşma imzalandı. 5 Temmuz'da 6. Kolordu'dan getirilen 2,500 kişilik Türk birliği içeri girerek Baylan'da kendi karargâhlarını kurmuştur. Ekim'de bu karargâhlar İskenderun'a taşınmıştır.

14- Selanik Antlaşması

Selanik Antlaşması, Balkan Antantı ülkeleri ile Bulgaristan arasında bu ülke temsilcileri tarafından 31 Temmuz 1938'de imzalanmıştır.

Selanik Antlaşması uyarınca söz konusu bu ülkeler, karşılıklı ilişkilerinde birbirlerine baskı yapmaktan kaçınacaklarını taahhüt etmelerinin yanı sıra Bulgar yeniden silahlanmasının kapsamını sınırlandıran Nöyyi Antlaşması hükümlerini de geçersiz kılmaya karar vermişlerdir. Bu antlaşmayla birlikte, Trakya sınırının her iki yanındaki askerden arındırılmış bölgeler ortadan kaldırılmıştır. Bu durum, Türk birliklerinin söz konusu antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Edirne'ye girmesine imkan vermiştir. Türk Genelkurmay Başkanı, askerî ataşeye Edirne'yi Çorlu'daki 3. Ordu Komutanlığı karargâhına bağlı bir tümen karargâhı yapmak niyetinde olduğunu bildirmiştir. Bu tümenin yeni bir oluşum olup olmadığı zamanla görülecektir.

Selanik Antlaşması'nın imzalanmasının diğer bir sonucu, Türk ve Yunan birliklerinin Trakya sınırının güney kesimi boyunca artık komşu olmalarıdır. Türkiye'nin Edirne'yi istihkâm etmesi ve Yunanlılar'ın da Meriç nehrinin güney tarafında benzer önlemleri alması muhtemeldir. Bu iki önlem birbirini tamamlayacaktır. İki ülkenin Genelkurmayları, şüphesiz ortak bir plan hazırlayacaktır. Bununla birlikte bu tarihe kadar kayda değer herhangi bir savunma çalışması başlatılmamıştır.

15- Balkan Antantı Ülkelerinin Genelkurmay Başkanları Konferansı

Balkan Antantı ülkelerinin Genelkurmay Başkanları, yıllık toplantılarını 26 Kasım-6 Aralık tarihleri arasında Atina'da yapmışlardır.

Birbirleriyle sadece dört gün görüşen vekillerin kalan zamanı çevreyi gezme, çeşitli fabrikaları ziyaret etme ve resmi ziyafetlerle geçmiştir. Dolayısıyla, böyle kısa bir görüşme süresi boyunca pek çok konunun tartışılması ya da askerî politikaya dair önemli herhangi bir kararın alınması pek de mümkün görünmemektedir. Bulgarların izlediği kaybedilen toprakları geri alma politikasından kaynaklanan sorunların, gündemin maddelerinden birisini teşkil ettiği neredeyse kesindir. Bu görüşmelerin sonucunda, üye ülkelerden birine ait olan herhangi bir toprağın devredilmesine karşı koyma kararı alınmıştır. Bu sonuca ilişkin bir deklarasyon hazırlanarak basında yayımlanmıştır. Bu deklarasyon, Bulgaristan'a yayılmacı taleplerin uygulanamayacağına dair verilen açık bir uyarıydı. Almanya'nın muhtemel güçlenmesi ve bunun sonucunda Yugoslavya ve Romanya karşısındaki durumu da görüşmenin konularından biriydi.

Bu konferans, önceki yıllarda olduğu gibi ilgililere Balkan Antantı üyelerinin dayanışma içerisinde olduğunu göstermek ve belki de üyeleri arasındaki karşılıklı güveni pekiştirmek amacıyla yapılmıştır.

16- Moral ve Verimlilik

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü, Türk Ordusu'nun moralini olumsuz yönde etkilemiştir. Buna rağmen, askerlerin sahadaki çalışmalarını görmek için elde edilen küçük fırsata dayanarak yeni silahlar alınması ve özellikle Tunceli bölgesindeki operasyonlar sırasında daha önceki bölümlerde bahsedilen ağır eğitimle birlikte Türk Ordusu'ndaki genel verimliliğin istikrarlı bir şekilde arttığını söylemek mümkündür.

Türk subayları akıllı ve zeki olmakla birlikte subayları, subay olmayan rütbelilerden ayıran derin uçurum yabancı gözlemciler için her zaman açıktır. Yabancılarla kurulacak tüm irtibatı katı bir biçimde yasaklayan yönetmelikler, Türk askerlerinin görünüm ve verimliliklerinde sınırlayıcı bir etkiye sahip olmasına rağmen her şey hesaba katıldığında Türk Ordusu'nun genel standartlarının büyük bir ihtimalle diğer Balkan ordularındakinden daha düşük olmadığı görülmektedir.

17- Askerî Finansman

1938/9 1937/8

Normal Krediler £T. £T.

Ordu	61, 361, 030	49, 294, 880
Hava Kuvvetleri	8, 050, 140	7, 842, 493
Donanma	6, 584, 880	6, 283, 826
Askerî Fabrikalar	5, 755, 330	3, 065, 293
Haritacılık Genel Müdürü	775, 310	745, 512
Toplam	82, 526, 690	67, 232, 004

Olağandışı Krediler

Ordu	10, 000, 000	
Hava Kuvvetleri	6, 520, 000	9, 650, 000
Donanma	350, 000	
Askerî Fabrikalar	<u>2, 500, 000</u>	
Toplam	19, 370, 000	9, 650, 000

Tahvillerin Ödemesi

Vadesi gelen tahvillerde

İndirim yapılması	7, 100, 000	7, 700, 000
2, 400, 000		
	7, 100, 000	10, 100, 000
Genel Toplam	108, 996, 690	86, 982, 004

Böylece, Türk Silahlı Kuvvetleri için yapılan toplam harcamaların, yani £T. 108, 996, 690 (£ 18, 166, 115)'nin 1937'dekinden £T. 22, 014, 686 (£ 3, 669, 114) daha fazla olduğu görülecektir.

18- Dış Borçlar

İngiliz Kredileri

Yılın başında Birleşik Krallık, Türkiye'ye, £ 6, 000, 000'u Birleşik Krallık'tan silah ve cephane almak üzere tahsis edilecek toplam £ 16, 000, 000'lik bir kredi vermiştir. Söz konusu miktar şu ihtiyaçlar için bölüştürülmüştür: Donanma için £ 3, 500, 000, sahil savunma topları için £ 1, 500, 000 ve uçaklar için £ 1, 000, 000.

Donanma, hava ve sahil savunma malzemelerinin alınmasıyla £ 6, 000, 000'lik kredi tükenecektir. Bu durumda Türklere daha fazla kredi verilmedikçe, İngiliz firmalarından daha fazla sipariş verme olasılıklarının az olduğu görülmektedir. Ancak şu an için böyle bir durumun gerçekleşmesi mümkün değildir.

Alman Kredileri

Ekim ayında Almanya, Türkiye'ye yaklaşık £ 12, 500, 000'lik bir kredi teklif etmiştir. Verilen tüm miktarın kabul edilmesi konusunda henüz son karar verilmemiş olmasına rağmen, Türkiye'nin bu kredinin büyük bir kısmını kullanması son derece olası görünmektedir. Alman kredisi, büyük bir ihtimalle askerî fabrikaların kurulması ve gerekli kara malzemesiyle birlikte havaalanı ekipmanını finanse etmek üzere tahsis edilecektir.

Sonuç olarak, Türk Ordusu'nun 1938 yılı boyunca çoğu yeniden silahlanma ekseninde olmak üzere kesin bir ilerleme gösterdiği ve şu anda sahip oldukları modern silahlarla birlikte 1939'da daha da deneyimli ve iyi bir hale geleceklerinin tahmin edildiği söylenebilir. Balkan bakış açısından, Türk Ordusu mükemmel bir savaş makinesi olarak kalmaya devam etmiştir. Gerçek bir savaş olması durumunda, Türklerin kendilerini bir saldırıya karşı iyi bir şekilde savunabileceğinden şüphe edilmemektedir.

4.4. İngiliz Hava Ataşesi'nin Raporu'na Göre Türkiye Tarafından Son İki Yıl Süresince (1937-1938) Sipariş Edilen Silahlanma Siparişleri

Atina'da görev yapan İngiliz Hava Ataşesi Yarbay A. Ross, Türkiye tarafından son iki yıl süresince sipariş edilmiş olup tamamen ya da kısmen teslim edilen silahlanma silahlarıyla ilgili birtakım ayrıntılar içeren bir rapor hazırlamıştır.⁶⁹²

Ataşenin verdiği bilgiye göre, birliklerin bir teftişini izlemek için Elazığ'a yaptığı ziyaret sırasında Türk Genelkurmayı, Çekoslovakya'daki rahatsız edici durum nedeniyle bu ülkede sipariş verilen silahların teslimi konusunda Türkiye'nin endişeli olduğunu kendisine söylemiştir. Sohbet sırasında Ataşe, Çekoslovak krizinin başlangıcında Milli Savunma Bakanlığı'nın, yerine getirilmemiş siparişlerin teslimatını hızlandırmak isteği ile Messrs. Skoda ve diğer Çekoslovak firmalarına ulaştığını öğrenmiştir. Mevcut duruma göre, Pilsen'de bir Türk askeri heyetinin huzurunda ateşleme testleri geçirmiş 12 adet "240 mm.(9,5 inc)" ve 12 adet "210 mm.(8,5 inc)" topları hariç, Çekoslovakya'da yerine getirilmemiş herhangi bir Türk siparişi kalmamıştı. Bu toplar da muhtemelen yakın bir tarihte dağıtılacaktı.⁶⁹³

Ataşe'nin tahminine göre Türkiye'nin, Messrs. Skoda'dan sipariş etmiş olduğu 12 adet "9,5 inç" top büyük ihtimalle ya kıyı savunması ya da yedi tane olan müstahkem bölgelerin müdafaası için kullanılacaktı. Bu müstahkem bölgeler arasında İzmir ve Kırklareli de bulunmaktadır. Kıyı savunması için Türk Genelkurmayı tarafından tercih edildiği bilinen 8,5 inçlik toplar, mobil savunma için uygun görünmektedir. Bu nedenle bu topların büyük bir ihtimalle Çanakkale Boğazı ve belki İzmir için tahsis edileceği söylenebilir.⁶⁹⁴

Türkiye tarafından verilen diğer topçu siparişleri kolordu ve topçu tümen alaylarının da hızla modernize edildiğini göstermektedir. Sipariş edilen traktörlerin teslim edilmesi de bunların hareketliliğini büyük ölçüde arttıracaktır.⁶⁹⁵

Tanksavar ve uçaksavar silahları için verilen siparişler, gereken önemin savunmaya, özellikle zırhlı savaş araçları ve uçaklar karşısında piyade savunmasına verildiğini göstermektedir. Türk Ordusu'nun o tarihte donatıldığı eski *Schwartzlose*

⁶⁹² PRO, FO 371/23292, *Supply of Armaments to Turkish Government*, 01.12.1938.

⁶⁹³ PRO, FO 371/23292, *Supply of Armaments to Turkish Government*, 01.12.1938.

⁶⁹⁴ PRO, FO 371/23292, *Supply of Armaments to Turkish Government*, 01.12.1938.

⁶⁹⁵ PRO, FO 371/23292, *Supply of Armaments to Turkish Government*, 01.12.1938.

silahlarıyla değiştirmek amacıyla Polonya'dan 500 adet makineli tüfek siparişi verilmiştir.⁶⁹⁶

Dağıtımları tamamlandığında 1200 ya da daha fazla sayıdaki motosiklet, muhtemelen Trakya'daki makineleştirilmiş olanlara ek olarak süvari birliklerinin makineleştirilmesi için kullanılacaktır.⁶⁹⁷

Hazırladığı listenin geniş kapsamlı ya da tüm ayrıntıları eksiksiz bir biçimde içerdiği iddiasında bulunmadığını belirten Hava ataşesi, yine de raporunun Türk yeniden silahlanmasının kapsamı hakkında bir fikir verdiğini dile getirerek sadece Çekoslovakya'da verilen Türk siparişlerinin değerinin £ 40,000,000 olduğunu bildirmektedir. Listeye Türkiye'nin Mayıs 1938'de Birleşik Krallık'tan edinmek istediği silahları da ekleyen ataşe, diğer ülkelerde tank, zırhlı araç, kamyon ya da arazi aracı siparişi verilip verilmediği konusunda kesin bir bilgi edinemediğini ifade ederken, söylentilerin aksine muhtemelen Almanya'dan hiçbir tankın teslim edilmediği bilgisini de raporuna eklemiştir.⁶⁹⁸

Ataşenin hazırlamış olduğu listeye göre son iki yıl içerisinde (1937-1938) Türkiye tarafından verilen silahlanma siparişleri şu şekildedir:⁶⁹⁹

<u>Tr</u>	<u>Sayı</u>	<u>retildiği Yer</u>	<u>Askeri Ataşenin Notları</u>
15 inçlik toplar	2	Birleşik Krallık	İngiliz Donanma Bakanlığı'ndan Çanakkale Boğazı'nın müdafaası için satın alındı.
13,5 inçlik toplar	10	Birleşik Krallık	İngiliz Donanma Bakanlığı'ndan anakkal Boğazı'nın müdafaası için satın alındı.
240 mm.lik (9,45 in) toplar	12	Skoda	Yakın bir tarihte Pilsen'de ateşleme testleri yapıldı. Kısa süre içerisinde dağıtılacak.

Kıyı savunması

⁶⁹⁶ PRO, FO 371/23292, *Supply of Armaments to Turkish Government*, 01.12.1938.

⁶⁹⁷ PRO, FO 371/23292, *Supply of Armaments to Turkish Government*, 01.12.1938.

⁶⁹⁸ PRO, FO 371/23292, *Supply of Armaments to Turkish Government*, 01.12.1938.

⁶⁹⁹ PRO, FO 371/23292, *Supply of Armaments to Turkish Government*, 01.12.1938.

210 mm.lik (8,28 inç) toplar	12	Skoda	<i>Yakın bir tarihte Pilsen'de ateşleme testleri yapıldı. Kısa süre içerisinde dağıtılacak.</i>
149,7 mm.lik (5,5 inç) toplar	80	Skoda	<i>Son dağıtımın asıl teslim tarihi 1939 olup, muhtemelen topların tümü dağıtılacak. Üretildikleri yer belirsiz olmakla birlikte 8 adet bu türden top, Ağustos 1938'de dağıtıldı.</i>
105 mm.lik (4.14 inç) toplar	10	Skoda	<i>1936'da sadece bir kere rapor edildi. Teyit edilmedi.</i>
105 mm.lik Sahra topu	56	Rheinmetall	<i>Muhtemelen tümü dağıtılacak. Üretildikleri yer belirsiz olmasına rağmen, yaklaşık Ağustos 1938'de bu türden 12 adet top dağıtıldı. 1936'da bu sipariş, 20 adet olarak rapor edilmiştir.</i>
105 mm.lik Dağ topu	136	Krupp	<i>Belirsiz, ancak muhtemelen bir miktar dağ topu sipariş edilmiş. 56 top, bu siparişin parçası olabilir.</i>
105 mm.lik A.A. topları	82	Rheinmetall	<i>Sadece bir kere rapor edilmiş. Şüphelidir.</i>

75 mm.lik Sahra topları	128	Krupp	Nisan 1938'e kadar 40 adet sahra topu dağıtılacak. "Dağ topu" olarak ifade edilmesine rağmen muhtemelen diğer 28 top, Ağustos 1938'de dağıtılacak.
Tank, Orta büyüklükte	100		Doğruluğu şüphelidir. 64, daha muhtemel bir sayıdır. Aşağı bakınız.
Tank, Orta büyüklükte	64		Türk Genelkurmayı, Mayıs 1938'de bunları Birleşik Krallık'ta sipariş etmeyi istedi. Başka yerde sipariş edilip edilmediği bilinmiyor.
Zırhlı Araçlar	32		Türk Genelkurmayı, Mayıs 1938'de bunları Birleşik Krallık'ta sipariş etmeyi istedi. Başka yerde sipariş edilip edilmediği bilinmiyor.
Kamyon	350		Türk Genelkurmayı, Mayıs 1938'de bunları Birleşik Krallık'ta sipariş etmeyi istedi. Başka yerde sipariş edilip edilmediği bilinmiyor.
Arazi Aracı	150		Türk Genelkurmayı, Mayıs 1938'de bunları Birleşik

*Krallık'ta sipariş etmeyi
istedi. Başka yerde sipariş
edilip edilmediği bilinmiyor.*

4.5. Türkiye'de Kurulması Planlanan Silah Fabrikaları

Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak Harp Sanayii'nin temel taşı haline gelen Silah fabrikaları, aynı zamanda T.S.K.'nın ihtiyaç duyduğu teçhizat ile malzemeleri üreten ana merkezleri teşkil etmişlerdir.⁷⁰⁰ İkinci Dünya Savaşı öncesinde sahip olduğu silah fabrikalarını geliştirmek isteyen Türkiye, aynı zamanda bu fabrikaların sayısını arttırmayı amaçlamıştır.

Birleşik Krallık Denizaşırı Ticaret Bölümü'nden Mr. Monier Williams, çok güvenilir bir kaynaktan edinmiş olduğu bazı bilgilere göre yakın bir tarihte Türkiye, aşağıdaki üç proje ile ilgili girişimlerde bulunacağını bildirmiştir:⁷⁰¹

- 1- Yaklaşık 1000 H.P.⁷⁰², yıllık 200 birim kapasiteli lisanslı motorların yapımı için uçak motoru fabrikası; maliyeti £T. 5 milyon
- 2- Maliyeti, £T 3,5 milyonu geçmeyecek hafif metal fabrikası
- 3- Dizel motor fabrikası; 100 H.P.'a kadar küçük motorlar; yılda 100 birim kapasiteli; maliyeti bilinmiyor.

Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı, söz konusu bu girişimlerle ilgili olarak yalnızca ilk madde hakkında kesin bir bilgiye sahipti. Bu bilgiye göre, 1. maddede konu edilen uçak motoru fabrikası kurma girişimi, Bristol Uçak Şirketi'nin fabrika inşa etmesi gerektiği yönündeki bir öneriyle başlatılmaktadır. Ancak bu özel tasarı, onlardan (a) Uçak malzemesi ve (b) Mercury motoru ve yedek parçalar satın alma lehinde rafa kaldırılmıştır.(Silahlanma Kredisi kapsamında ödeme için tahsis edilebileceği şüpheli olduğundan) Majesteleri'nin Hükümeti, bu iki sözleşme için onay vermektedir.⁷⁰³

⁷⁰⁰ Özlü, *II.Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayii'nin Gelişimi (1939-1990)*, s. 11.

⁷⁰¹ PRO, FO 371/23294, *Manufacture in Arms in Turkey/ Sulphuric Acid Plant at Zonguldak*, 28.01.1939.

⁷⁰² H.P., İngilizcesi Horse Power olan beygir gücü, genellikle otomobil ve elektrik motorlarının güçlerinin belirlenmesi için kullanılan bir güç birimidir.

⁷⁰³ PRO, FO 371/23294, *Manufacture in Arms in Turkey/ Sulphuric Acid Plant at Zonguldak*, 28.01.1939.

2. maddede söz edilen fabrika, Dışışleri Bakanlığı için yeni bir bilgi olmakla birlikte Bakanlık yetkilileri 3. maddeyle ilgili olarak, Garanti Sözleşmesi kapsamında Sümerbank'ın tahsisleri içerisinde bir “*dizel motor fabrikası*” inşası için yapılan bir projeden bahsedildiği bilgisine sahipti. Ayrıca yine 3. madde hakkında adı bilinmeyen bir İtalyan fabrikasının, Türkiye için toplam değeri £35,000 olan 750 H.P. dizel motoru için bir sipariş üzerinde çalıştıklarına dair bilgi mevcuttu.⁷⁰⁴

Monier Williams'dan edinilen bu bilgilere bazı eklemeler yapan Stanley Jordan, çeşitli Türk departmanlarının fabrikaları ne şekilde istediklerine dair kendilerinin net bir fikre sahip olmadıklarını ve tüm planın inşasını kapsayacak yeterli kredi bulunmadığını dile getirdikten sonra, sonuç olarak öngörülen planların sadece birkaçının kesin şekil aldığını ve muhtemelen tümünün yakın bir gelecekte gerçekleşeceğini belirtmiştir.⁷⁰⁵

Yine Jordan tarafından ifade edildiğine göre, İngiliz Brasserts Firması'nın bölge müdürü Hopkins, kendisine ilki uçak motoru fabrikası ve Türkiye Milli Savunma Bakanlığı'nın diğer inşaat hedefleri üzerinde düşünülen ve ikincisi Zonguldak'da sülfürik asit ve süper fosfat tesisi inşa edilmesi için öngörülen iki bildiri temin etmiştir. Jordan'a göre Hopkins'in bildirisi, Monier Williams'ın uçak motoru ile ilgili ortaya koymuş olduğu bilgilerin ilk maddesine de cevap vermektedir. Buna göre, ilk maddede ifade edilen uçak motoru inşa etme planından vazgeçilmemiş ve son Milli Savunma Bakanı, bu fabrikanın yapımı için krediler dışında ödenecek parayı bulacaklarını Jordan'a garanti ederek sadece Bristol Uçak Firması'nın işi üstlenmesini rica etmiştir. Henüz herhangi bir sonuca ulaşılmamakla birlikte, Brasserts Firması yetkilileri şu tarihlerde Bakanlığın isteklerini karşılamak üzere kendileriyle bazı düzenlemeler yapmak amacıyla Bristol Uçak Şirketi ile temasa geçmişlerdir.⁷⁰⁶

Williams'ın sözünü ettiği 2. maddede belirtilen hafif metal fabrikası projesi hakkında Jordan da Brasserts Firması da herhangi bir bilgiye sahip değildi. Jordan'a

⁷⁰⁴ PRO, FO 371/23294, *Manufacture in Arms in Turkey/ Sulphuric Acid Plant at Zonguldak*, 28.01.1939.

⁷⁰⁵ PRO, FO 371/23294, *Manufacture in Arms in Turkey/ Sulphuric Acid Plant at Zonguldak*, 16.02.1939.

⁷⁰⁶ PRO, FO 371/23294, *Manufacture in Arms in Turkey/ Sulphuric Acid Plant at Zonguldak*, 16.02.1939.

göre bu, Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın bir yan kuruluşu olup, büyük bir ihtimalle orada kurulmuştur.⁷⁰⁷

3. maddeye de değinen Jordan, bu konuda da yine henüz bir sonuca ulaşamadığını belirterek bir dizel motor fabrikası inşa edilmesinin büyük bir maliyeti olmayacağına işaret etmiştir. Jordan'a göre, asıl rahatsız edici nokta, Türklerin çeşitli fabrikaların kurulması için tüm planları hazırlayabilecek herhangi bir uzmana sahip olmamalarıydı. Türklerin, eksikliklerini kapatmak için yardım isteyebileceklerini düşünen Jordan, Zonguldak'ta inşa edilecek büyük elektrik santralini bu fikrine örnek olarak göstermiştir. Santral projesi ilk başladığında Birleşik Krallık firmaları, inşaatın yapımı için seçilecek olan yedi farklı yerle ilgilenmeye başlamıştı. Sonunda yer konusunda kesinliğe ulaşılmış ve firma yetkilileri, Genelkurmay Başkanı'na giderek, santralin yeraltında yani bir dağın içine yerleşik olarak kurulması gerektiği önerisinde bulunmuşlardı. Jordan'a göre, sülfürik asit ve süper fosfat fabrikası da sadece böyle başka bir durumdu. Bu arada santral siparişi, bir Alman firmasına verilmiş olmasına rağmen Türk yetkilileri ile İngiliz Brasserts Firması arasındaki görüşmeler de devam ediyordu.⁷⁰⁸

Türk askeri fabrikalarının ihtiyaç duyduğu malzeme ve teçhizat şu şekilde listelenmiştir:⁷⁰⁹

Sıra No	Malzemenin Cinsi ve Miktarı	Teslim Edilen Miktarı	Bede li	Tediye Edilen Paranın Miktarı	Baki ye Kala n Para Mikt arı	Sözleşm enin Bitiş Tarihi	Teslim Yeri	Müteahhi ti	
1	300 ton elektr olit bakır	181,327 kg.	198,000 L.	119675,82 L.	78324,18 L.	15.09.1939	Sif İstanbul	İsak Hakman	Almanya'nın savaşta olmasından dolayı veremeyeceğini 19.09.1939 tarihli mektubuyla bildirmiştir.
2	5 ton yaylı k çelik	3961 kg.	3500 L.	2772,70 L.	727,30 L.	24.08.1939	Supala n İstanbul	Kerpe kalostyan	Almanya'nın savaşta olması ve Kliring Sözleşmesi'

⁷⁰⁷ PRO, FO 371/23294, *Manufacture in Arms in Turkey/ Sulphuric Acid Plant at Zonguldak*, 16.02.1939.

⁷⁰⁸ PRO, FO 371/23294, *Manufacture in Arms in Turkey/ Sulphuric Acid Plant at Zonguldak*, 16.02.1939.

⁷⁰⁹ Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/10/0/0/58/394/2, 15.12.1939.

									nin bitmesi nedeniyle veremeyeceğini, fors majör evrakını ibraz ettiğini 18.10.1939 tarihli dilekçe ile bildirmiştir.
3	50 ton Gliserin	20 ton.	26,495 L.	11392,30 L.	17102,70 L.	29.09.1939	Sif İstanbul	Şark Merkez Boza Deposu	Polonya'ya sipariş ettiğini, Polonya'nın ortadan kaldırılması nedeniyle veremeyeceğini ve Bulgaristan'dan da ihracının yasaklandığına ilişkin Ankara Elçiliği'nde n belge ibraz edildiğini 17.10.1939 ve 07.11.1939 tarihli mektuplarıyla bildirmiştir.
4	100 ton Avrupa Lintere Pamuğu	50 ton.	39,500 L.	19750 L.	19750 L.	26.10.1939	Sif İstanbul	Kori.	Almanya'ya sipariş ettiğini, 50 tonunu teslim ettiğini ve kalanının da vapura yüklendiğini, vapurun nerede olduğunu bilmediğini, bunun araştırmasının ilgili Türk makamlarına ait olduğunu, konşimentosunun verildiğini 25.09.1939 tarihli mektubuyla bildirmiştir.
5	250 ton Elekt	-----	174,375 L.	-----	-----	17.11.1939	Sif İstanbul	İsak Hakman	Almanya'nın savaşta olması

	rolit Bakır								nedeniyle veremeyeceğini 19.09.1939 tarihli mektubuyla bildirmiştir.
6	100 ton Elektrolit Tutya	-----	147,000 L.	-----	-----	03.11.1939	Sif İstanbul	Kori.	Polonya'ya sipariş ettiğini, vapura yüklendiğine dair menşe şahadetnamesini, faturasını verdiğini 11.10.1939 tarihli mektubuyla bildirmiştir.
7	20 ton 19 NO: Çinko.	-----	4200 L.	-----	-----	23.11.1939	Supalan İstanbul	Kori.	Polonya'ya sipariş ettiğini gösteren sipariş belgesini vermesine rağmen Polonya'nın da ortadan kalkması nedeniyle malı veremeyeceğini 18.10.1939 tarihli dilekçesi ile bildirmiştir.
8	9 kalem Boya Malzemesi	-----	2040 L.	-----	-----	23.10.1939	Merkez Ambarı	Annavi.	Almanya'nın harpte olmasından dolayı veremeyeceğini ve Kliring Sözleşmesi'nin son bulunduğunu 26.10.1939 tarihli mektubuyla bildirmiştir.
9	18 ton Ferro Krom	-----	17,000 l.	-----	-----	17.11.1939	Supalan İstanbul.	Raşit Sevil.	Savaş durumu nedeniyle getirtilmesinin mümkün olmadığını 04.11.1939 tarihli mektubuyla bildirmiştir.
10	198 kalem	-----	109,000 L.	-----	-----	06.11.1939	Sif İstanbul	Röchling stahl Firması	Almanya'nın savaşta olması

	takım çeliği							vekili Hamdi Tamer	nedeniyle veremeyece ğini, fors majör belgesini ibraz ettiğini 23.11.1939 tarihli mektubuyla bildirmiştir.
1 1	50 ton Bohç alık Sac	45 ton.	12,4 50 L.	11235 L.	1215 L.	04.06.19 39	Sif İstanbu l	Raşit Sevil	Bakiye 5 ton Bohçalık sacın NORBURG vapuruyla İstanbul'a gelmiş olmasına rağmen siyasi durum nedeniyle Almanya'da n alınan haber üzerine bu vapurun malları boşaltmadan Bulgaristan' a gitmiş olduğu 02.10.1939 tarihli dilekçe ile bildirilmiştir .
1 2	10 adet Tolu l Depo su	-----	10,4 00 L.	-----	----- ---	10.08.19 39	Sif İstanbu l	Vahbi Koç	Almanya'ya sipariş edildiği, ACHIA vapuruna yüklediği, 28.09.1939' da İstanbul'a gelmesinin beklendiği, ancak ortaya çıkan savaş nedeniyle vapurun nerede olduğunun bilinmediği 29.09.1939 tarihli dilekçe ile bildirilmiştir .
1 3	25 ton Nikel	-----	58,5 00 L.	-----	----- ---	31.08.19 39	Sif İstanbu l.	Raşit Sevil	Almanya'da n getirilemem esi dolayısıyla Kanada'dan

									getirilmek üzere sözleşme süresinin cezal olarak 2 ay uzatılması istenmiştir. Ancak, cezal süre bitmesine rağmen mal teslim edilmemiş, gerekçe belgesi henüz verilmemiştir.
14	5 adet Torna Tezgahı	-----	32,5 54 R.M.	-----	----- ---	28.09.1939	Sif İstanbul	Haydar Çoban	Vereceği malın kataloğu dolayısıyla Alman malı olacağı, Almanya'nın savaşta olmasından dolayı teslim edilemeyeceğini 09.09.1939 tarihli dilekçesi ile bildirmiştir.
15	96 kalem Ateş Tuğlası	-----	50.6 18,2 0 R.M.	-----	----- ---	28.09.1939	Sif Haydar paşa	Hugo Herman. Didier Werke Firması vekili	Kliring Antlaşması'nın bitmiş olması nedeniyle paranın ne şekilde ödeneceği 10.10.1939 tarihli dilekçe ile bildirilmiştir.
16	60 adet Kokil ve başlığı	-----	21,4 69.5 R.M.	-----	----- --	13.10.1939	Sif İstanbul.	Ali Remzi Arsay	Kliring Antlaşması'nın bitmiş olması nedeniyle paranın ne şekilde ödeneceği 23.09.1939 tarihli dilekçe ile istenmiştir.
17	9 kalem Bezli Zımpara	-----	5100 L.	-----	----- --	10.09.1939	Sif İstanbul	Thomas Keseryan	Malzemenin MARİTZA vapuruna yüklendiği, 04.08.1939'da

	Kağıdı vs.								Beremen'de n hareket etmiş olduğu ve savaş nedeniyle bir limana sığınan vapurun İstanbul'a ne zaman geleceğinin bilinmediği 20.09.1939 tarihli dilekçe ile bildirilmiştir .
18	117 kale m Zımp ara Taşı	-----	5680 L.	-----	----- --	22.10.1939	Sif İstanbul	Arif Çubukçu	Almanya'da ki savaş durumu nedeniyle teslim edilemeyece ği ve mücbir sebep dolayısıyla sözleşme süresinin uzatılması 23.10.1939 tarihli dilekçe ile istenmiştir.
19	2 adet Devv ar Pota Ocağ ı	-----	2685 L.	-----	----- --	18.10.1939	Sif İstanbul	Zarifoglu Ferit	Almanya'nı n savaşta olması nedeniyle malın verilemeyec eği 14.09.1939 tarihli dilekçe ile bildirilmiştir .
20	15 ton Bo hç alık Sac	-----	7650 L.	-----	----- --	21.09.1939	Sif İstanbul	Raşit Sevil	Almanya'da n getirilemem esi nedeniyle İsveç fabrikaların dan getirilece ği, bu duruma ba ğlı olarak sözleşmenin cezalı olarak iki ay uzatılması 08.08.1939 tarihli dilekçe ile istenmiştir.
21	2 adet	-----	1520 R.M.	-----	----- --	14.11.1939	Sif İstanbul	Hayri Haseki	Zorlayıcı nedenlere

	Masa Matka p Tezga hı						1		bağlı olarak verilmesinin mümkün olmadığı, gerekçe belgesinin ibraz edildiği 06.11.1939 tarıhli dilekçe ile bildirilmiştir .
2 2	18 kale m Kayn ak Teli	-----	3200 L.	-----	----- --	25.10.19 39	Supala n İstanbu l	İlhami Mazhar	23.10.1939 tarıhli mektup ile Almanya'nı n savaşta olması nedeniyle temin edilemeyece đi, 09.11.1939 tarıhli mektupla da sözleşmenin cezalı olarak iki ay uzatılması istenmiştir.
2 3	2 ton Grafı t	-----	900 L.	-----	----- --	28.09.19 39	Sif İstanbu l	Mehmet Selim Geze	Müteahhitin 10.10.1939 tarıhli mektubu ile Almanya'nı n savaşta olması nedeniyle teslim edilemeyece đi bildirilmiş, sonradan sipariş kağıdının Vitalis Beyo'ya ait olduğu anlaşılmıştır .
2 4	5 kale m Vida	-----	1800 L.	-----	----- --	29.09.19 39	Sif İstanbu l	Ahmet Veli Menger	Siyasi durum nedeniyle tedarik edilemeyece đi 18.10.1939 tarıhli mektupla bildirilmiştir .
2 5	2 ton Difen ilami n	-----	4200 L.	-----	----- --	09.10.19 39	Sif İstanbu l	Mehmet Selim Geze	Mevcut durum nedeniyle 04.10.1939 tarıhli

									mektupla temin edilemeyeceği bildirilmiştir.
26	20 takım Hadd e Silindir	-----	8400 L.	-----	----- --	13.10.1939	Sif İstanbul	Zeki İsmet	Alman malı olduğu ve diğer kliringli devletlerden temin edilmesinin mümkün olmadığı, fors majör belgesinin verildiği bildirilmiştir.
27	418 kale m Muhtelif Ege vs.	-----	12996 L.	-----	----- --	03.09.1939	Sif İstanbul	Zeki İsmet	Malzemenin din normuna tabi olduğu ve Almanya'da n başka devletlerden getirilemeye ceği, fors majör belgesinin verildiği bildirilmiştir.
28	149 kale m Ege	-----	4850 L.	-----	----- --	14.11.1939	Sif İstanbul	Zeki İsmet	Eğelerin, Almanya'da ve Alman normuna göre üretildiği, Türk-Alman Kliring Sözleşmesi feshedildiğinden mevcut savaş durumu nedeniyle şimdi teslim edilemeyeceği 23.11.1939 tarihli mektupla bildirilmiştir.
29	2 ton Ferro Wolfram, 0.6 ton Ferro Titan , 0.6		18,990 L.	-----	----- --	22.10.1939	Sif İstanbul	Ali Nuri ve ortağı	45 ton Fero Silisyum'un savaş durumu nedeniyle temin edilemeyeceği, fors majör belgesinin

	ton Ferro Silisy um- Alüm inyu m, 45 ton Ferro Silisy um								verildiği 18.11.1939 tarihli mektupla bildirilmiştir .
3 0	40,00 0 m. Hartu çluk Ham İpek Kum aş	25,000 metresi verilmi ştir.	24,0 00 L.	15000 L.	9000 L.	30.11.19 39	Haydar paşa Vagon dahili	Harun Saffet	Ham ipek kumaş üretimine yarayan Büret ipliklerinin öteden beri İtalya'dan getirildiği, savaş nedeniyle bunun da yasaklandığı , 4,000 metresinin imalinni yapılıp teslim edildiği, kalanı için de gerekçe belgesinin verildiği 18.1.1939 tarihli dilekçe ile bildirilmiştir .
3 1	Press yuvas ı; Kalıp hamil i vs.	----- -	6500 L.	-----	----- --	02.02.19 40	Sif İstanbu l	Vapke Poldi Hütte Firması vekili	Teahhüt edilen malzemenin teslimi şimdilik mümkün olmadığında n sözleşmenin feshedilmesi ya da teslim süresinin teslim imkanı oluşuncaya kadar uzatılması 13.11.1939 tarihli yazıyla bildirilmiştir .
3 2	77 kale m Çelik	----- -	1130 00 L.	-----	----- --	01.12.19 39	Supala n İstanbu l	Vapke Poldi Hütte Firması vekili	Teahhüt edilen malzemenin teslimi şimdilik

									mümkün olmadığında n sözleşmenin feshedilmesi ya da teslim süresinin teslim imkanı oluşuncaya kadar uzatılması 13.11.1939 tarihli yazıyla bildirilmiştir .
3 3	Top Fabri kası eksik lerini n tama mlan ması	----- -	1.99 0.29 0 R.M.	597,087 R.M. Bono ve nakit avans	----- -	22.04.19 40	Sif Haydar paşa veya Derinc e'ye kadar ambala jlı olarak	Rheinme tallborsig ve Gütehoff nungshüt te Firmaları	Trieste, Köstence ve Yugoslavya 'dan sevkiyat nedeniyle meydana gelecek fiyat farkının As. Fb. Umum Md. tarafından ödenmesi 17.10.1939 tarihli mektupla istenmiştir.
3 4	584 kale m Top Fabri kası malz eme ve yede k parça sı	290 kalemi	1.04 0.00 0 R.M.	343.200 R.M. Bono ve nakit avans. 118724.38 getirilen kısımın bedeli olup avansın hesaplanm asından sonra ödenen para 79545.33 R.M.	----- -	24.11.19 39	Sif Haydar paşa veya Derinc e'ye kadar ambala jlı olarak	Poggense Firması	Malların sevkedilmes inden önce bedellerinin serbest döviz markıyla ödenmesi istenmiştir.
3 5	Çelik Hadd ehane si Ocak tahvil i işi, Hadd ehane İkmal malz emesi	-----	730. 000 R.M.	146.000 R.M. %20 avans	----- -	12.01.19 40	Sif Haydar paşa	Gütehoff nungshüt te Firması	Avans ödenemediğ i için harekete geçilemeyece ği bildirilmiştir .
3 6	16 Topl uk Malz	-----	948. 000 R.M.	312.840 R.M. %33 avans	----- -	05.02.19 40'da teslimata başlanac	Sif Haydar paşa	Poggense Firması	Malzeme bedelinin Türk lirası ile peşin

	eme					ak, 05.12.19 40'da teslimat tamamla nacak.			olarak ödenmesi istenmiştir.
3 7	29 kale m Tahri p Kaps ülü İmla Tezg ahları	-----	85.0 00 R.M.	%30 avans. 25.500 R.M.	----- -	16.03.19 40	Sif İstanbu l	Jos Meisner Firması	Avans verilmediği için üretime başlanamay acağı bildirilmiştir .
3 8	15 kale m Tahri p Kaps ülü Kova n Tezg ahları	-----	60.0 00 R.M.	%30 avans. 18000 R.M.	----- -	22.06.19 40	Sif İstanbu l	Fritz Werner Firması	Avans verilmediği için üretime başlanamay acağı bildirilmiştir .
3 9	Elekt rikli Füny e İmalat hane sine Lazı m olan 27 kale m Tezg ah	-----	54.0 00 R.M.	%30 avans 16200 R.M.	----- -	20.04.19 40	Sif İstanbu l	Jos Meisner Firması	Avans verilmediği için üretime başlanamay acağı bildirilmiştir .
4 0	50,00 0 adet kova n	-----	6900 00 R.M.	----- -	----- -	30.01.19 40	Alman ya	D.W.M. Firması	Savaş dolayısıyla Türk-Alman Kliring Sözleşmesi' nin 14.maddesin de yazan fors majör fıkrasını kabul etmek zorunda olduğunu 08.09.1939 tarihli mektubuyla bildirmiştir.
4 1	53 kale m Bilye li Yata k	-----	2645 L.	----- --	----- -	17.03.19 40	Supala n İstanbu l	İbrahim Taşcıoğlu	Almanya'nı n savaşta olması dolayısıyla vaktinde teslim edilememesi nedeniyle

									sözleşmenin 16. maddesi gereğince mücbir sebepler olduğu 04.09.1939 tarihli mektupla bildirilmiştir .
4 2	70,00 0 m. İzole Bant	-----	1390 L.	----- --	----- -	09.12.19 39	Topçu Mühim mat abrikas ı	Borla biraderle r	Savaş durumu nedeniyle teslim edilemeyeceği, sözleşmenin 16. maddesi gereğince mücbir sebeplerden faydalanma hakkı olacağı 11.11.1939 tarihli mektupla bildirilmiştir .
4 3	205 kalem Elekt rik malz emesi	-----	1728 9 L.	----- --	----- -	08.12.19 39	Supala n İstanbu l	İsak Tarnapol	Almanya'da ki savaş durumu nedeniyle 205 kalem elektrik malzemesinin Almanya'da ki fabrikasında n getirilemeyeceği, sözleşmenin feshi ile teminatının iadesi, 08.09.1939 tarihli dilekçe ile istenmiştir.
4 4	12 adet Matk ap Tezg ahı	-----	6300 L.	----- --	----- -	15.03.19 40	Supala n İstanbu l	Hayri Haseki	Mevcut siyasi duruma bağlı olarak Almanya'da n sevk edilmesinin mümkün olmadığı, fors majör belgesinin ibraz edildiği 06.11.1939 tarihli

									mektupla bildirilmiştir .
45	100 adet Pota	-----	5500 L.	----- --	----- -	07.02.1940	Sif İstanbul	Zarifoglu Ferit	Almanya'nın savaşta olması nedeniyle verilemeyeceği bildirilmiştir .
46	25 kale m Çelik	-----	62000 R.M.	----- --	----- -	09.02.1940	Supalan İstanbul	Engin Sanayi malzemesi, tesisatı Limited Şirketi	Alman-Türk Ticaret Sözleşmesi'nin feshedilmesi sebebiyle Silesiastahl Fabrikası'nın, mevcut koşullar içinde çelikleri vermeye hazır olduğu, buna karşılık ödemenin serbest döviz olarak havale edilmesi 27.10.1939 tarihli mektupla bildirilmiştir .

Yukarıda listelenmiş olan malzemeler, aynı zamanda savaş durumu veya Türk-Alman Kliring Sözleşmesi'nin feshedilmesi dolayısıyla yerine getirilemeyeceği iddia edilen malzeme ve teçhizatı kapsamaktadır. Dönemin Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp'ın belirttiği üzere, Türkiye'deki askeri fabrikaların ihtiyaç duyduğu malzemenin her sene olduğu gibi Alman kanalı üzerinden getirilmesi için çeşitli sözleşmeler imzalanmıştır. Ancak Almanya'nın, gerekli malzemelerin teslimat tarihinin başlamasından önce savaşa girmesi bu malların teslim edilmesine olanak bırakmamış ve malzemeleri taahhüt eden müteahhitler de savaş durumu nedeniyle fors majör⁷¹⁰ belgelerini sunarak teminatlarının geri verilmesini ve yapılan sözleşmelerin iptal edilmesini talep etmeye başlamışlardır. Askeri fabrikaların, paralarını imzalanan sözleşmelere bağlamaları dolayısıyla bu paralardan başka

⁷¹⁰ Fors majör ya da "mücbir sebep", ticari sözleşmelerde taraflardan birisinin sözleşmeden doğan yükümlülüklerini yerine getirmesini imkansız hale getiren veya olağanüstü derecede zorlaştıran, tarafların iradesi dışında ortaya çıkan, önceden öngörülmesi ve önlenmesi mümkün olmayan olaylara denir.

şekilde yararlanma imkanı da kalmamıştır. Bu duruma bağlı olarak malzeme ihtiyacı karşılanamayan askeri fabrikalar, her geçen gün daha zor bir duruma düşme tehlikesiyle karşılaşmıştır. Askeri fabrikalar için gerekli olan malzemelerin temin edilmesi için İngiliz desteğine ihtiyaç duyulmuş ve o tarihlerde İngiltere’de olan Türk İktisat Heyeti’nden bu konuyla da ilgilenmesi istenmiştir.⁷¹¹

Türkiye, askeri fabrikalarının ihtiyacı olan malzemeleri temin etmek için Almanya ile de temasa geçmiştir. İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine’in, Elçilik Ticaret Müsteşarı’ndan edinmiş olduğu bilgiye göre Türkiye, Alman *Rheinmetalwerk Firması*’na bir silah fabrikası kurulması için sipariş vermiştir. Bu fabrikanın aylık üretiminin, 7,5 cm’lik 4 adet dağ veya sahra topu, 7,5 cm’lik 4 adet uçaksavar topu, 10,5 cm’lik 4 adet dağ veya sahra topu, 15 cm’lik 2 adet dağ veya sahra topu olduğu öğrenilmiştir. Yine Loraine, Türkiye’nin tüm ayrıntıları Milli Savunma Bakanlığı tarafından yerel bir temsilciye gönderilen bir cephane fabrikası ile bir zehirli gaz fabrikası inşa etmek istediğini bildirmiştir.⁷¹² Ayrıca Türkiye, Alman Krupp Firması ile Döneberg’deki Dinamit Fabrikası’ndan, bedelleri Türk-Alman Kliring Sözleşmesi maddelerine uygun olarak ödenmek üzere pazarlıkla 7,5/42’lik 50,000 adet kovan ile 50,000 atımlık sevk barutu da satın almıştır.⁷¹³

Türk belgelerinde bu konuyla ilgili rastlanan bilgiler incelendiğinde, Türk Hava Kuvvetleri’nin temel ihtiyaçlarından biri olarak görülen Uçak Motoru Fabrikası’nın Türkiye’de kurulması için o dönemde bu çeşit en iyi motoru üreten fabrikalara başvurulmuş ve İngiliz Birstol Firması tarafından imal edilen motor tiplerinin en iyisi olduğuna karar verilmiştir. Söz konusu şirketin yetkilileriyle yapılan görüşmeler sonucunda iptidai bir anlaşma yapılmıştır. Türk yetkililer tarafından Bristol Motor Şirketi ile imzalanacak sözleşmedeki en önemli madde, Şirket’in fabrikayı Türkiye’de inşa etmesi ve bir süre bu fabrikayı işleterek İngiltere’de üretilenlerle aynı niteliklere sahip motorların milli fabrikamızda da yapılmasını sağlayarak teslim etmesi olarak belirlenmiştir. Ancak, aradan geçen süreye rağmen Bristol Motor Şirketi’nin, bu sorumluluğu üstlenmediği görülmüştür. Bu nedenle Türkiye, Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile İngiliz Hükümeti nezdinde siyasi bir girişimde bulunularak Bristol Motor Şirketi’nden gönderilecek bir heyetin

⁷¹¹ Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/10/58/394/2, 15.12.1939.

⁷¹² Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939)*, s. 227.

⁷¹³ Özlü, *II.Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türkiye’de Savunma Sanayii’nin Gelişimi (1939-1990)*, s. 27.

Ankara’da görüşmeleri sürdürmesinin temin edilmesini Londra Büyükelçiliği’nden rica etmiştir. Türkiye, bu ricada bulunurken böyle büyük bir işin sorumluluğunu üzerine alan ve bundan menfaat elde etmek isteyen bir şirket için gayet normal olarak görülecek garantiler dışında Bristol Motor Şirketi’nden başka herhangi bir talepte bulunmayağını da belirtmiştir. Son çare olarak görülen bu teşebbüsün de sonuçsuz kalması durumunda Türkiye, İngiltere tarafından verilen birinci 18 milyon liralık kredinin Sanayi Kalkınma kaleminden motor fabrikasının kurulması için ayrılan 1 milyon İngiliz lirasının A.B.D.de kullanılmasına ve buradaki mevcut motor fabrikalarıyla görüşülerek bir Amerikan firmasının Türkiye’de motor fabrikası kurmak üzere teşebbüste bulunmasına izin verilmesini talep etmiştir.⁷¹⁴

Bu dönemde Askeri Fabrikalar Komutanı olan General Eyüp Durukan’ın açıklamaları da İngiltere’nin, kurulması arzu edilen silah fabrikaları konusunda Türkiye’nin beklentilerini yerine getiremediğini ortaya koymaktadır. Nitekim, Durukan’ın ifade ettiği üzere genel olarak söylemek gerekirse, Türkiye’de savaş malzemesi üretimi amacıyla kurulan ilk askeri fabrika İngilizler tarafından inşa edilmiş ve bu fabrika sonradan Almanlar tarafından geliştirilmiştir. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı’na kısa bir süre kalmışken Durukan, Türkiye’nin savunması için kurulmaları önem arz eden yeni fabrikalar ve tesisler ile bunlar için gerekli olan malzeme ve teçhizat listesini İngilizlere iletmış ve bu ihtiyaçların İngiltere tarafından karşılanmasının Türk Silahlı Kuvvetleri’nin bir isteği olduğunu bildirmiştir. Ne var ki, Türkiye’nin özellikle kurulmasını arzu ettiği Uçak Motor Fabrikası’nın yapımının, Birleşik Krallık Hükümeti’nin onay vermiş olmasına rağmen bu fabrikanın inşası için gerekli olan ödeneğin iki ülke arasında yapılan Askeri Kredi Antlaşması tarafından karşılanamayacağı düşünüldükçe iptal edilmesine karar verilmiştir.⁷¹⁵

4.6. İngiliz Heyeti’nin Türk Askeri Fabrikaları Turu

19 Ekim 1939’da Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında üç taraflı Karşılıklı Yardım Antlaşması’nın imzalanmasının ardından, Türkiye’deki askeri fabrikaların ihtiyaçlarını karşılamak üzere bilhassa İngiltere’den büyük miktarda malzeme alınmasına çalışılmıştır. Savaş tehlikesi giderek yaklaşırken savunmasını

⁷¹⁴ Devlet Arşivler Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/10/61/411/12, 10.08.1939.

⁷¹⁵ Özlü, *II.Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türkiye’de Savunma Sanayii’nin Gelişimi (1939-1990)*, s. 30.

güçlendirmeye çalışan Türkiye'nin savaş malzemesi, teçhizat ve mühimmat üretiminde bulunmayı istediğini öğrenen İngiliz firmaları, bu konuda çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır.⁷¹⁶

Türkiye'de kurulması düşünülen silah fabrikaları konusunda Türklere yardım etmek isteyen İngiliz firmaları arasında özellikle Brasserts Firması'nın adı ön plana çıkmıştır. Bu firmanın yetkilileri söz konusu fabrikaların Türkiye'de inşası hususunda Birleşik Krallık Savaş Bakanlığı ve İhracat Kredileri Garanti Departmanı ile yakın temasta bulunmuştur. Brasserts Firması'nın Müdürü Mackenzie, firmasının Türkiye'deki temsilcisinden kendisini Almanların da bu konuyla çok yakından ilgilendikleri sonucuna ulaştıran bir rapor aldığını Savaş Bakanlığı'na bildirmiştir. Bununla birlikte İhracat Kredileri Garanti Departmanı Somerville Smith, firma temsilcisinin kısa bir süre önce Türkiye'ye vardığını göz önünde bulundurarak muhtemelen arka plandaki bilgi eksikliğine bağlı olarak bu raporun yanıltıcı olduğu kanaatine varmış ve Brasserts'ın, Almanların Türkiye'de inşa edilmesi tasarlanan silah fabrikaları konusunda özel bir gayret sarfettiklerini gösterecek herhangi bir işarete sahip olduğunu bilmenin ilginç olacağını belirtmiştir.⁷¹⁷

Türkiye'nin savaş ihtiyaçlarını görüşmek üzere bir süredir Ankara'da bulunan İngiliz askeri heyetinin Başkanı Tuğgeneral Otto Lund, Yüzbaşı Sprunt ve elçilikteki üç servis ataşesiyle birlikte Anadolu'da bulunan Türk askeri fabrikalarına bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Türk askeri fabrikalarını görmek üzere 28 Haziran 1939'da Ankara'dan ayrılan İngiliz heyeti'nin bu ziyareti, Ankara'daki İngiliz elçiliğinde ticari sekreter olarak görev yapan Mr. Jordan tarafından ayrıntılı bir bildiri haline getirilmiştir.⁷¹⁸

Mr. Jordan'ın bildirisinde ifade ettiği üzere, Türk askeri fabrikaları komutanı General Eyüb ile birlikte bir miktar Türk kurmay subayının eşlik ettiği İngiliz heyetinin ilk durağı Ankara-Kayseri-Sivas ana hattı üzerinde, Ankara'nın doğusuna yaklaşık 30 km. uzaklıkta bulunan Yozgat olmuştur. General Eyüb'ün İngilizlere verdiği bilgiye göre, Yozgat'ta aşağıdaki şu altı Türk fabrikası bulunmaktadır:⁷¹⁹

1- Günde sekiz saatte 1.000 kg. patlayıcı üretimi ile bir nitro selüloz fabrikası

⁷¹⁶ Özlü, *II.Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayii'nin Gelişimi (1939-1990)*, ss. 29-30.

⁷¹⁷ PRO, FO 371/23294, 03.08.1939.

⁷¹⁸ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

⁷¹⁹ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

- 2- Benzer üretim kapasitesiyle bir A.T.N.T. fabrikası
- 3- Siyah barut fabrikası
- 4- Sivil ve askeri amaçlar için bir dinamit fabrikası
- 5- Bir sülfürik asit tesisi
- 6- Dinamitle kullanım için fitil ve fûnye üretimi için bir tesis

General Eyüb, ilk etapta fabrikaların kurulmasına yardım etmiş olan tüm Alman teknisyenlerin sonradan görevlerinden alındıklarını ve bu tesislerin yalnızca Türk idareciler ve işçiler tarafından çalıştırıldığını İngiliz heyetine garanti etmesinin ardından, Almanların son derece modern ve mükemmel malzemeler ürettiklerini de sözlerine eklemiştir.⁷²⁰

Yozgat'taki Barut Fabrikası'nda, 7,5-42,8 cm.'lik *Vickers uçak topları atımı tapa saniye barutu* imal edilmeye çalışılmış, ancak çok önemli ve yapımı zor olan bu barutun ilk defa üretilmesinden kaynaklanacak zaman kaybını önlemek için ihtiyaç duyulan 500 kg. Vickers tapa barutunun İngiliz Vickers Fabrikası'ndan pazarlıkla alınmasına karar verilmiştir. Maliye Bakanlığı, bu siparişin bedelinin ise mevcut Türk-İngiliz Kliring Antlaşması esaslarına göre kliring yoluyla karşılanması gerekmesine rağmen Vickers Fabrikası'nın, peşin para istemesi nedeniyle döviz olarak ödenmesindeki güçlüğü kabul edilmesi halinde ödemenin, serbest döviz ile yapılabileceğini bildirmiştir.⁷²¹

Yozgat'taki fabrikaları gezdikten sonra ekip, trenle Kırıkkale'ye ulaşmıştır. General Lund'un, Türkiye'nin baş silahlanma üretim merkezini temsil ettiğini düşündüğü Kırıkkale'de bir dizi fabrika yer almaktadır. Ova üzerindeki fabrikaların düzgün aralıklı ve modern teçhizatlı olduğu kanaatine varan General, İngiliz Genelkurmayı'nın, bu yerin hava saldırısından korunması için bir plan hazırlamış olduğu ve acil bir durum olması halinde bu planın devreye sokulacağı bilgisini vermiştir.⁷²²

İngiliz heyetinin Kırıkkale'de ziyaret ettiği fabrikalar şunlardır:⁷²³

⁷²⁰ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

⁷²¹ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/82/6/7, 07.01.1938.

⁷²² PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

⁷²³ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

- 1- Tüfek parçaları yapımı için fabrika
- 2- Nitro selüloz fabrikası
- 3- Silah üretimi için fabrika
- 4- S.A.A. kutular ve mermiler
- 5- Kovan üretimi için fabrika
- 6- Kovan fünyesi üretimi için fabrika
- 7- Kovan doldurma depoları
- 8- Elektrik santrali

1 numaralı fabrikada tüfekler için sadece üç parça üretilmektedir. Bunlar, 7.9 m/m cephaneyi içine alan Mauser tipi tüfekler için sürgü, namlunun arka kısmı ve tetik muhafazasıdır. General Lund, hala tamamlanma aşamasında olan bu fabrikanın iyi düzenlenmiş olduğuna yönelik görüşünü bildirmiş ve General Eyüb'ün iddia etmiş olduğu gibi günde sekiz saatte 100 tüfek için yeterli parçaları üretebilme kapasitesine sahip olduğunu teyit etmiştir. Bununla birlikte General Eyüb, büyük güçlüğü nitelikli işçi bulmak olduğunu ifade ederek bir miktar kişinin fabrikalarda askerlik görevlerini yapmak üzere getirildiklerini, ancak bunların büyük kısmının köylüler olduğunu ve onları iyi birer makinist olarak eğitmenin yıllar sürdüğünü dile getirmiştir. General Eyüb'ün verdiği bilgiye göre, Ankara'da günde sekiz saatte 120 tüfekle başa çıkabilirlerken, eğitilmiş çalışan eksikliği nedeniyle Kırıkkale'deki fabrikada bu sayı asla elde edilememektedir. Ne var ki İngiliz heyeti, Ankara'daki fabrikayı görme şansı bulamamıştır.⁷²⁴

General Lund'un notlarından anlaşıldığı üzere, 2 numaralı fabrika sekiz saatte 1,000 kg. nitro selüloz üretim kapasitesine sahip modern bir tesisti. Adana bölgesinden gelen yerel pamuğu kullanan tesis ayrıca kendi nitrik asitini de ürettiyordu. Normal olarak ve verimli bir biçimde çalıştığı gözlenen bu fabrikada, tüfek cephanesi ve ordu silahları için patlayıcı maddeler yapılıyordu. Bu fabrika, eleman ilavesi ile yirmi dört saatte yaklaşık 2,5 ton patlayıcı üretebilme kapasitesine sahip olabilirdi. Ne bu fabrikada ne de 1 numaralı fabrikada herhangi bir Alman çalıştırılıyordu.⁷²⁵

⁷²⁴ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

⁷²⁵ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

3 numaralı fabrika henüz tamamlanmamıştı ve bazı Alman işçilerin hala bu fabrikada çalışmaya devam etmeleri de bunun kanıtıydı. General Eyüb'ün açıklamalarına göre, fabrikanın inşası iki ay içerisinde sona erecekti. Türk halkına nasıl çalışacaklarını öğretmek için çalışmalara başladıktan sonra Alman müteahhitlerin, fabrikada altı ay uzman olarak görev yapma yükümlülükleri mevcuttu. Fabrika, tamamlandığında ayda 75 m/m kalibrelik dört topun bir dizi üretimine ya da aynı sürede 150 m/m kalibrelik iki topun üretim kapasitesine sahip olacaktı. Ayrıca, üretim miktarı üsttekiyle aynı oranda olmak üzere bu fabrikada, 102 m/m toplar da üretilirdi. General Lund'un gözlemlerine göre, bu fabrikadaki makineler ve genel ekipman mükemmel gözükmele birlikte burada da yine personel yokluğu göze çarpıyordu. Aynı zamanda silah üretimi için gereken çelik üretiminin sağlanması için silah fabrikasına bir çelik tesisi eklenmiştir. Günde 60 ton çelik üretim kapasitesine sahip olan tesiste, çoğunlukla parça metal kullanılmaktadır. Bir hadde makinesinin de yer aldığı tesisin çelik işlerinde hiçbir Alman çalıştırılmayıp, bu işler verimli bir biçimde ilerlemekteydi.⁷²⁶

General Lund'un notlarında, 4 numaralı S.A.A. fabrikasının iyi donanımlı ve iyi bir çalışma düzeni içerisinde üretim yaptığı yorumuna yer verilmiştir. Bakır, bronz, nikel vb. işleme için iki kömür ve üç elektrikli fırın ile donatılan fabrika, günde sekiz saat çalışarak 200.000 parça kovan ve mermi üretimine sahiptir. General Lund, 24 saatte üç vardiya çalışarak bu miktarın yarım milyonun üzerine çıkarılabileceği düşüncesindeydi. Bununla birlikte, şüphesiz o anda ne Kırıkkale'de ne de ülkede üç vardiya çalışma için uygun personel mevcuttu.⁷²⁷

Kovan üretilen 5 numaralı fabrika, General Lund tarafından yeterli ve iyi düzenlenmiş bulunmuştur. 75 m/m, 102 m/m ve 150 m/m olmak üzere topçu sınıfı için üç boy kovanın üretildiği fabrika, iş günü başına yaklaşık 75 m/m kalibrelik 1500 adet kovan ya da yaklaşık 150 m/m kalibrelik 25 adet kovan üretim kapasitesine sahiptir. Yukarıda belirtilen miktarlarda Brass mermi kovanının da üretildiği fabrikada bunlara ek olarak, 75 m/m ve 37 m/m uçaksavar mermi kovani üretimi de mevcuttu. Denetim turu sırasında General Eyüb, Türkiye'de uçaksavar izleyici mühimmatı üretimi için acil bir ihtiyaç olduğuna işaret ettikten sonra gerekli ekipman sorunu konusunda Birleşik Krallık Hükümeti'nin kendilerine yardım

⁷²⁶ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

⁷²⁷ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

edeceğine olan inancını dile getirmiştir. Bu fabrikada da yine eğitimli personel sorununun üretimde sınırlayıcı bir faktör olduğu General Lund'un dikkatini çekmiştir.⁷²⁸

General Lund'un notlarına göre kovan için fûnye ve kapak üretilen 6 numaralı fabrika, belki de teftiş ettikleri en verimli ve en iyi fabrikaydı. General Eyüb'ün iddiasına göre bu fabrikada üretilen fûnye türü tamamen Türk olup kendileri tarafından geliştirilmiştir. General tarafından son derece iyi bir şekilde çalıştığı gözlenen bu fabrikanın, biraz daha fazla ekipman ve elbette sınırlı personele yapılacak ekleme ile birlikte diğer fabrikaların üretimine yetişmesi mümkündü. Ayrıca, fabrika müdürünün 37,000 feet yüksekliğe denk olduğunu iddia ettiği maksimum 22 saniye bir zamanlama ile birlikte Vickers tipi bir uçaksavar kovan fûnyesi de bu fabrikada üretilmektedir.⁷²⁹

6 numaralı fabrikanın ardından, General Lund ve diğer İngiliz subaylar kovan dolum depolarını da teftiş ederek personeli iş başında izleme fırsatı yakalamıştır. Bu depolarda kovan ve el bombasının yanı sıra tanksavar mayınlarının da üretildiği görülmüştür.⁷³⁰ Ekibin fabrikaları teftiş turu, elektrik santralini gezmeleriyle son bulmuştur.⁷³¹

Bu fabrikaların teftişi sırasında, General Eyüb, uçaksavar, tanksavar ve gaz fabrikalarını vurgulayarak Türkiye'de daha fazla fabrika inşa etmek için Birleşik Krallık'dan gelecek yardıma ihtiyaçları olduğundan ısrarla söz etmiştir. Teftiş sırasında ve sonrasında fabrikaların kuruluşları ve kapasiteleriyle ilgili bilgi vermek için çok istekli görünen General Eyüb, teçhizat desteğinin yanı sıra fabrikaların tam üretim kapasitesine geçebilmesi için eğitimli personel gerekliliğinin de önemini vurgulamıştır.⁷³²

Yukarıda belirtilen fabrikaların gezilmesinin ardından General Lund'un aklında kalan genel izlenim, Türklerin yürüye bilmeden önce koşmaya çalıştıklarıdır. Türkler, mükemmel makineler ve teçhizatla kendilerini donatmışlardı. Ne var ki, bu makineleri kullanmak konusunda tamamen yetersizlerdi. Teknisyen isteklerinin kanıtladığı gibi, aslında Türkler pek çok bakımdan eksikliklerinin farkındalardı. Ne

⁷²⁸ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

⁷²⁹ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

⁷³⁰ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

⁷³¹ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

⁷³² PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

var ki Türkiye’de daha fazla askeri fabrika inşa edilmesi, eğitilmiş ya da makul bir sürede eğitilebilir personel eksikliğinin tamamlanması gerekliliğini daha çok ortaya çıkaracaktı. Türkiye, sanayileştirme alanlarına henüz giriyor olduğu için ülkede mekanik bir ortamda yetişmiş olan eğitilmiş kişiler ve mekanik bir atmosfer bulunmamaktadır. Sonuç olarak, Birleşmiş Krallık’ın örneğin Coventry ve Birmingham gibi son derece sanayileşmiş bölgelerinde yer alan doğal makine anlayışı Türkiye’de yoktur. General Lund’a göre, Türkiye’de teknik bakış açısından bakıldığında yeterli insan gücü kaynağı bulunmamakla birlikte, savaş halinde tam ve yararlı bir verimliliğe getirilmeleri halinde bu fabrikaların tüm kontrol ve yönetimini devralmak muhtemelen Birleşik Krallık için gerekli olacaktı. Ayrıca General Lund, Türklere çok ham olan yerel malzemeyi yetiştirip düzenleyecek nitelikli işçi hizmeti vermenin iyi bir öneri olacağına yönelik düşüncesini de notlarına eklemiştir.⁷³³

Kırıkkale’deki fabrikaların teftişinin ardından, havacılık çalışmalarını görmek için Kayseri’ye giden General Lund, orada da yine yeterli personel eksikliği nedeniyle bir boşluk duygusu olduğu kanaatine varmıştır. Bu fabrikanın büyük bir bölümü, P.Z.L. Gotha eğitim uçakları vb. eski, kullanılmayan zanaatı (uçak, gemi) işlemek için donatılmış olup son derece sınırlı bir üretime sahipti.⁷³⁴

Ticari danışman Mr. Jordan’ın, Ankara’daki İngiliz Heyeti’nin başkanı Tuğgeneral Lund ve birkaç İngiliz kurmay subayı ile birlikte bazı Türk silahlanma fabrikalarına yaptıkları ziyaretlere ilişkin raporu, Birleşik Krallık Hükümeti’nin ilgili departmanları tarafından dikkatle incelenerek değerlendirilmiştir. Söz konusu raporu inceleyen Denizaşırı Ticaret Departmanı’ndan D. Morton, ticari danışman tarafından birkaç kez belirtilmiş olan, Türkiye’de nitelikli işgücü kaynağının olmaması ve hatta silahlanma üretimi için hızla eğitilecek yarı vasıflı eleman yokluğu nedeniyle Türk silah fabrikalarında üretilecek herhangi bir malzemenin sayısında artış beklemenin imkansız olduğu kanaatine varmıştı. Ticari danışmanın raporu, önemli bir konu olan hammadde, özellikle madenler ve Türkiye’den elde edilemeyen yarı işlenmiş malzemelerden söz etmediği için, aslında tüm vaziyetin yukarıda belirtilen durumdan daha hassas olduğuna dikkat çeken Morton, burada hiçbir Türk metalürjik ya da temel çelik endüstrisi bulunmadığına da işaret etmiştir. Türkiye’de zengin bir madeni

⁷³³ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

⁷³⁴ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

mineral kaynağı mevcut olmasına ve burada işletilmesine rağmen, bu ürünler başka ülkelere ihraç ediliyordu. Yine de bu durum, birkaç ay içerisinde iyileştirilebilirdi.⁷³⁵

Ticari danışmanın raporundan ve bu rapordaki bilgileri destekleyen Savunma Bakanlığı'dan edinilen veriler ışığında D. Morton'a göre, Türkiye'de üretimi düzenlemek için hazırlıklar yapmadan önce, makine, yarı işlenmiş malzeme ve hammadde temini için düzenleme yapmak faydasız olacaktı. Bu durumda yapılması gereken Türklere, gerçek üretim durumunu değerlendirebilen, temin edilen makinelerin kurulmasını ve çalışmasını denetleyebilen ve mühendis ile fabrika ustaları gibi yerel personeli eğitebilen yeterli teknik eleman sağlamaktı. Bu arada Türkiye'den ayrılmış olan Alman uzmanlarının ve teknik adamlarının sayısını öğrenmek de mühimdi. İhtiyaç duyulan teknik destek konusunda yardım sağlayabilecek bir durumda olan Fransızlara başvurmak da faydalı olacaktı.⁷³⁶

Türkiye, silah fabrikaları kurmak için Birleşik Krallık'ın yardımını istemiş ve bu talep sonucunda Messrs. Brasserts Firması bu görevi üstlenmiştir. Türk Genel Kurmayı'nın yapımına büyük önem verdiği bu fabrikaların inşaatı için, Brasserts Firması, Türk Hükümeti ile birlikte Birleşik Krallık Savaş Bakanlığı'nın, doğrudan silahlar için verilecek siparişlerle ilgileneceği bir düzenleme yapmıştır. Bu düzenlemeyle Brasserts'in kendisinin, fabrika siparişlerinin üzerinden verileceği bir kanal olmasına karar verilmiştir.⁷³⁷

4.7. Türkiye'ye Fransız Savaş Malzemesi Temini

Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı'nın Paris'te bulunan yetkilisi Mr. Campbell'ın bildirdiğine göre, Türkiye, Fransa'dan aşağıdaki malzemenin en kısa sürede kendilerine temin edilmesini talep etmiştir.⁷³⁸

Her biri 500 mermilik 105 m.m.'lik *Schneiders* borda topları

24 parça 155 m.m.'lik top

24 parça 240 m.m.'lik top

10,000 adet makineli tüfek

100,000 tüfek

⁷³⁵ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

⁷³⁶ PRO, FO 371/23294, *Anglo-Turkish Staff Conversations*, 18.07.1939.

⁷³⁷ PRO, FO 371/23295, *Armaments Factories for Turkey*, 11.08.1939.

⁷³⁸ PRO, FO 371/23295, *Supply of French War Material to Turkey*, 09.08.1939.

Mr. Campbell'ın belirttiği üzere Fransız yetkililer, yukarıda belirtilen Türk taleplerini altı ya da yedi ay içerisinde kademeli olarak temin edebileceklerini tahmin etmekle birlikte, finansal düzenlemeler nedeniyle sevkiyatın ertelenmemesi adına, bu malzemeler için gönderilecek depozitoyu da ayarlamaya çalışmışlardır.⁷³⁹

⁷³⁹ PRO, FO 371/23295, *Supply of French War Material to Turkey*, 09.08.1939.

SONUÇ

16.yüzyılın sonlarına doğru başlayan Türk-İngiliz ilişkileri, ilk dönemlerde yakınlaşma, sonraki tarihlerde gerginleşme, doğrudan ya da dolaylı çatışma ve kimi zaman ise iş birliği şeklinde ilerleyerek çeşitli aşamalardan geçmiştir. İnişli çıkışlı bir şekilde devam eden bu ilişkilerin gidişatını etkileyen bazı dönüm noktaları mevcuttur. Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürebilmesinin mümkün olmayacağını anlayan İngiltere'nin, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında o tarihe kadar toprak bütünlüğünün korunmasından yana olduğu Osmanlı topraklarını parçalamaya yönelik yeni bir dış politika izlemeye başlaması, Türk-İngiliz ilişkilerinin geleceğini belirleyen temel gelişmelerden birisi olmuştur. Nitekim İngiliz dış politikasında meydana gelen bu önemli değişiklik, Osmanlı Devleti'ni bir başka büyük devletin desteğini aramaya yöneltmiştir. Aradığı bu yakınlığı Almanya'da bulan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na bu devletin yanında katılarak İngiltere'ye karşı savaşmıştır. Savaş sırasında doğrudan, Milli Mücadele süresince ise dolaylı olarak mücadele eden bu iki devlet arasındaki ilişkiler, Lozan Konferansı'nın ardından yeni bir boyut kazanmıştır.

Lozan Konferansı sonrasında Yeni Türk Devleti'nin varlığını tanımak zorunda kalan İngiltere ile ilişkiler, 1926'da Musul meselesinin halledilmesiyle birlikte yumuşamaya başlamış ve 1936'daki Montrö Konferansı ile birlikte bir yakınlaşma içerisine girmiştir. Türk-İngiliz ilişkilerinde başlayan bu yeniden yakınlaşmasının ortaya çıkmasında, o sırada meydana gelen uluslararası gelişmelerin de büyük bir tesiri vardır. I. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından çözümsüz kalan sorunlar, devletlerin iki farklı gruba ayrılmasına neden olmuştur. Mevcut durumdan hoşnut olmayan Almanya ve İtalya'nın başını çektiği revizyonist grubun saldırgan tutumları, barışın çok da sağlam temeller üzerine kurulamadığını gözler önüne sermiş ve yeni bir büyük savaş tehlikesi baş göstermiştir. Bu iki devletin aksine mevcut statükonun korunmasından yana olan Türkiye ise, İngiltere ve Fransa'nın liderliğini yaptığı anti revizyonist tarafta yer almayı tercih etmiştir. Aslında bu seçim, Türkiye için bir tercih olmaktan çok bir zorunluluktur. Zira, uzun yıllar süren savaşlarda yıpranan, Milli Mücadele sırasında büyük devletlere karşı var olma savaşı veren ve en nihayetinde varlığını tüm dünyaya kabul ettirmeyi başaran Türkiye'nin, nice güçlüklerle elde ettiği bu kazanımlarını tehlikeye atması söz konusu olamazdı.

1930'lu yılların başında emperyalist emellerine ulaşmak için harekete geçen Almanya ve özellikle İtalya'nın revizyonist faaliyetleri, kendisini tehdit altında gören Türkiye'yi kaygılandırmıştır. Bu dönemde izlenen çok yönlü dış politika ile Türkiye, bir yandan kurduğu bölgesel ittifaklarla topraklarını güvence altına almaya çalışırken diğer taraftan da yakın ilişkiler içerisinde olduğu Sovyetler Birliği'ne karşı bir denge oluşturmak amacıyla İngiltere'yle yakınlaşarak Batı İttifakı'na doğru yönelmeye başlamıştır. Türkiye'nin, bu dönemde izlediği dış politikanın temel hedeflerinden birisini, İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin de yer aldığı dörtlü bir pakt kurmak teşkil etmiştir. Türkiye'nin bu isteği, o dönemde Atatürk tarafından benimsenen dış politika esaslarıyla da yakından ilişkilidir. Güçler dengesine dayalı, pragmatik ve çok yönlü bir dış politika takip eden Atatürk, Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan hataya düşmek istememiş ve Türkiye'nin geleceğini tek bir ülkenin ellerine bırakmaktan kaçınmıştır. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin, büyük şaşkınlık yaratan bir kararla 23 Ağustos 1939'da Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalaması, Türkiye'nin tüm bu planlarını bozmakla kalmamış, aynı zamanda Avrupa'daki siyasi dengeleri de tümüyle değiştirmiştir. Yeni ortaya çıkan bu gelişmeler karşısında Türkiye, daha fazla tarafsız kalamayacağını anlayarak 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa'yla Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzalamıştır. Türkiye, kendisini Batı İttifakı'na dahil eden bu antlaşmayı imzalayarak hukuki olarak "tarafsızlığını" kaybetmiş görünmesine rağmen yine de başarılı bir siyasi manevrayla bu antlaşmaya koyulmasını kabul ettirdiği ek protokoller sayesinde, sonradan "savaş dışı" olarak adlandırdığı konumunu korumayı başarmıştır.

Montrö Konferansı ile birlikte uluslararası platformda söz sahibi olan ve dostluğuna değer verilen bir ülke haline gelen Türkiye'nin kendi yanında olması, İngiltere için de büyük bir önem arz ediyordu. Çünkü Almanya'nın, Çekoslovakya'yı, İtalya'nın ise Arnavutluk'u işgal etmesi ile birlikte bu iki ülkenin güneye inerek Orta Doğu'daki sömürgeleri için bir tehdit oluşturmasından endişe eden İngiltere'nin bu coğrafyayı tam olarak kontrol altına alabilmesi, Türkiye'nin dostluğuna sahip olmasını gerektiriyordu. Bu duruma bağlı olarak İngiltere, savaşın hemen öncesinde verdiği yüklü meblağlardaki kredilerle Türkiye'yi önce ekonomik, sonrasında ise siyasi olarak kendisine bağlamaya çalışmıştır. İngiltere'nin Türkiye'ye verdiği bu krediler, Türk-İngiliz ilişkilerinin ekonomik boyutunu oluşturmasının yanı sıra iki ülke arasındaki siyasi ilişkileri de büyük ölçüde etkilemiştir. Nitekim,

özellikle 1938'den itibaren Türkiye'nin İngiltere ile yakınlığı, bu ekonomik yardımların miktarı ve kapsamıyla doğru orantılı olarak ilerlemiş ve kredi vaatleri yerine getirildikçe Türk-İngiliz ilişkileri olumlu bir yönde gelişmeye devam etmiştir. İngiltere'nin bu niyetinin farkında olan Almanya da karşı ekonomik hamlelerde bulunmaktan çekinmemiş ve İngiliz kredisinden kısa bir süre sonra Türkiye'ye yüksek miktarda kredi verilmesini öngören bir antlaşmayı Türklerle imzalamak üzere harekete geçmiştir. İngiltere'nin verdiği krediler, Almanya'nın Türk dış ticaretinde sahip olduğu hakimiyeti bir nebze azaltmışsa da tekrar tek bir devletin ekonomik hakimiyeti altına girmek istemeyen Türkiye, Almanya ile olan ekonomik ilişkilerine tamamen son vermemiştir. Türkiye, üzerinde daha fazla nüfuz sahibi olabilmek için birbirleriyle adeta ekonomik bir yarış içerisine giren bu iki devlet tarafından kendisine sunulan nimetlerden olabildiğince yararlanmış ve bu yarış kendi lehine çevirerek bir fırsata dönüştürmüştür.

Savaş ihtimalinin giderek güçlendiği bir dönemde Müttefik ve Mihver devletleri, jeopolitik konumundan faydalanmak istedikleri Türkiye'yi kendi yanlarına çekebilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu konudaki en büyük gayreti İngiltere ve Almanya göstermiştir. Her iki grubun, Orta Doğu ve Balkanlar'daki hakimiyeti ele geçirmek üzere birbirleriyle giriştikleri nüfuz mücadelesinin tam ortasında kalan Türkiye ise başlangıçta iki tarafa da temkinli bir şekilde yaklaşmıştır. Bununla birlikte yaşanan uluslararası gelişmeler, Türkiye'nin, İngiltere ile yakınlaşma sürecini hızlandırmıştır. Zaten İngiltere, Türkiye'nin Müttefikler'in yanında savaşa girmesini sağlamak için 1936 yılından itibaren Türkiye üzerinde etkin bir politika takip etmeye başlamıştır. Bu politikanın ilk halkasını, Montrö Konferansı sırasında Türkleri desteklemek, ikinci halkasını ise Türkiye'ye verilen yüklü İngiliz kredileri teşkil etmiştir. İngiltere, bu kredileri ve askeri yardımları en nihayetinde Türkiye'yi siyasi olarak da kendisine bağımlı hale getirecek birer araç olarak kullanmıştır. Başka bir deyişle, İngiltere tarafından Türk savunmasını güçlendirmek görünüşü altında Türkiye'ye verilen askeri ve ekonomik destek aslında, Türklerin gözlerini boyamak girişiminden başka bir şey değildi. Bu ekonomik ve askeri yardımın karşılığında, Türkiye'nin ödemesi gereken diyetin ne olacağını tahmin etmek ise hiç de zor değildi: İngiltere'nin yanında savaşa girmek.

Türkiye, savaş tehlikesinin artmaya başladığı 1935 yılından itibaren savunmasını güçlendirmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmaya karar vermiş ve

ordusunu modern çağın gereklerine uygun olarak takviye etmek üzere harekete geçmiştir. Her ne kadar muhtemel bir savaşta tarafsız kalmak niyetini taşısa da herhangi bir Alman ya da İtalyan saldırısına uğrayabileceği düşüncesiyle hazırlıklı olmak lüzumunu hisseden Türkiye'nin, bu işin altından dış yardım almadan kalkabilmesi mümkün görünmüyordu. Zira gerek ekonomik yetersizlikler, gerekse teknik, nitelikli iş gücü ve tecrübe konusundaki eksiklikler böyle bir yardımı zorunlu kılıyordu. Türkiye'nin, ordusunun modernizasyonunu gerçekleştirebilmek ve ihtiyaç duyduğu teçhizatı sipariş edebilmek için tercih ettiği ülke ise İngiltere olmuştur. Bu seçimde elbette İngiltere'yle, 1936'daki Montrö Konferansı ile birlikte gözle görülür bir yakınlaşma içerisine girilmesinin de etkisi vardır. Bir diğer faktör ise bilhassa Ege kıyıları üzerinden gelebilecek olası bir İtalyan saldırısından çekinen Türkiye'nin, donanmasını geliştirirken denizlerdeki gücü tartışılmaz olan İngilizlerin bu konudaki tecrübelerinden ve üstün teknik imkanlarından faydalanmak istemesidir.

Türkiye'nin, savunmasını güçlendirme çalışmalarına 1936 yılından başlayarak hız verdiği ve bu tarihten itibaren ordusunun eksikliklerinin tamamlanması için ihtiyaç duyduğu siparişleri vermek üzere İngiltere'yle temasa geçtiği görülmektedir. İngiltere, Türkiye tarafından kendisine yöneltilen bu talebi memnuniyetle karşılamıştır. Bu yardım talebi, savaş sırasında Türk limanlarından, deniz ve hava üsleri ile Boğazlar'dan faydalanmak isteyen İngiltere açısından, Türkiye'yi kendi yanına çekebilmesi adına bulunmaz bir nimetti. Bununla birlikte Türkiye'nin, İngiltere'ye vermeyi arzu ettiği silahlanma siparişlerinin ekonomik yönden desteklenmesi gerekeceği açıktı. Bu siparişlerin toplam tutarının, Türkiye tarafından ödenemeyeceğinin farkında olan İngiltere için bu durum, Türkiye'nin dostluğuna karşılık göze alınması gereken kaçınılmaz bir bedeldi. Şu halde bu noktada İngiltere'nin asıl cevaplaması gereken soru, Türkiye için neleri, ne ölçüde feda etmeye hazır olduğuydu. İşte bu sorunun cevabı, savaş öncesi dönemde (özellikle 1936-1939) ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişimini etkileyen temel unsurlar arasında yer almıştır. Bu süreçte savaş tehlikesinin gölgesi altında yaklaşan iki ülke arasındaki ilişkiler, Türkiye'nin silahlanması ve Türk savunmasının güçlendirilmesi için yapılan çalışmalar ile Türkiye'ye verilen İngiliz kredileri ekseninde ilerlemiştir.

Eldeki mevcut kaynaklardan anlaşıldığı üzere Türkiye, ordusunu modernize ederken önceliği hava savunmasına vermiş ve İngiltere'den talep edilen silahlanma

siparişlerinin büyük bir çoğunluğunu, hava kuvvetlerini takviye etmek amacıyla ihtiyaç duyulan askeri teçhizat teşkil etmiştir. Bu konuda en büyük önemin hava savunmasına verilmesinin nedeni, Balkanlar üzerinden gelebilecek etkili Alman hava saldırılarından endişe edilmesidir. 1930'lu yıllarda her ne kadar Türkiye'nin en çok çekindiği ülke İtalya olmuşsa da özellikle Almanya'nın 16 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmesinin ardından, muhtemel bir Alman tehdidi de Türkiye için aynı derecede hatta belki daha da fazla korkulan bir olasılık haline gelmiştir. Böyle bir ihtimale hazırlıksız yakalanmak istemeyen Türkiye, 1935 yılından itibaren uçak siparişi vermek için İngiltere ile temasa geçmiş ve ilerleyen tarihlerde bu konudaki girişimlerini yoğunlaştırmıştır. 1936-1939 yılları arasında İngiltere'den, o dönemin yüksek teknolojik özelliklerine sahip olan Blenheim, Avro-Anson ve Spitfire olmak üzere çeşitli savaş uçakları sipariş edilmiştir. Bu siparişler verilirken üzerinde önemle durulan başlıca husus ise Türkiye'ye verilecek uçakların, Birleşik Krallık Hava Kuvvetleri için üretilenlerle benzer özellikler taşıması olmuştur. Türkiye için ayrı bir önem taşıyan bu talep, İngilizlerle bu konuda yapılan görüşmelerin neredeyse tümünde ısrarla dile getirilmiştir. Türkiye'nin bu ısrarının altında, İngiltere'nin Türklerle dostça ilişkilerin korunmasını ne derece arzu ettiğini bilmesi yatmaktadır. Savaş sırasında İngiltere'nin, kendi müttefikliğine ihtiyaç duyacağının farkında olan Türkiye, bu durumu bir fırsata çevirerek İngilizlerden olabildiğince çok taviz elde etmeye çalışmıştır. Yeni kurulan küçük bir ülke olduğu düşünüldüğünde belki de biraz aşırı olarak değerlendirilebilecek bu Türk talepleri, İngiltere tarafından makul bir tepkiyle karşılanmıştır. Aynı istekleri başka bir küçük ülke öne sürdüğünde benzer hoşgörülle yaklaşp yaklaşılmayacağı yoruma açık olmakla birlikte Türkiye'nin, İngiltere için büyük önem taşıyan bir coğrafyada kilit rol oynayan bir pozisyonda bulunması, diğer ülkelere kıyasla İngilizlerden daha ayrıcalıklı bir muamele görmesini sağlamıştır.

Türk Ordusu'nun modernizasyonunu gerçekleştirmek üzere İngiltere'den talep edilen askeri teçhizattaki en büyük ikinci pay, donanmaya aittir. Hem İtalya'nın Ege kıyıları aracılığıyla Batı Anadolu'ya saldıracağına inanılması hem de üç tarafının denizlerle çevrili olması dolayısıyla düşman işgaline açık bir durumda bulunması, Türkiye'nin tam donanımlı bir donanma gücünü elinde bulundurmasını gerekli kılıyordu. Dolayısıyla yine bu dönemde Türk Donanması'nı güçlendirmek amacıyla, İngiltere'ye çeşitli gemi ve gerek duyulan diğer askeri deniz malzemeleri sipariş

edilmiştir. İngiltere'nin tedarik etmeyi vadettiği bu siparişlerin teslim edilmesiyle birlikte, kıyı savunması ve Boğazlar'ın tahkimatının güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Türk-İngiliz deniz meseleleri görüşülürken, savaş sırasında On İki Adalar'ın Türkler tarafından işgal edilmesinden söz edilmesi, kanımızca gözden kaçırılmaması gereken dikkat çekici bir noktadır. Zira revizyonist bir dış politika izlemeyen Türkiye'nin, adeta bir oldu bittiyle Trablusgarp Savaşı sonunda kaybettiği On İki Adalar'ı yeniden ele geçirmek üzere çeşitli planlar hazırlaması, gerçekten şaşırtıcıdır. O dönemde takip edilen Türk dış politikasıyla bir anlamda çeliştiğini söyleyebileceğimiz bu durum, Türkiye'nin İtalyanlara kaptırdığı On İki Adalar'dan esasen zannedildiği gibi tamamen vazgeçmediğini, mevcut olayların gelişimine göre bu adaları yeniden Türk topraklarına katmak için fırsat kolladığını göstermesi açısından önemlidir. Daha da ilginç olanı ise Türkler'in On İki Adalar'ı işgal etme planlarının, 1923'deki Lozan Konferansı sırasında bu adaların, Türkiye yerine Yunanlılara verilmesini hararetle savunan İngilizlerle birlikte hazırlanmış olmasıdır.

İngiltere'den, kara savunmasını güçlendirmek için de çeşitli silahlanma siparişleri verilmişse de Hava ve Deniz Kuvvetleri için talep edilenlerle kıyaslandığında bu konudaki ihtiyaçların daha geri plana atıldığı görülmektedir. Daha önceden bahsedildiği gibi öncelikle havadan Alman, denizden ise İtalyan saldırılarından endişe duyulduğu için bu alanlardaki gereksinimlere öncelik verilmesi, bu durumun başlıca sebepleri arasındadır. Kara kuvvetleri modernize edilirken, en çok Trakya'nın savunması üzerinde durulmuş, gerek Türk gerekse İngiliz Genelkurmayları, Alman kuvvetlerine karşı koyulabilmesi için bu bölgedeki müdafaa hattının sağlam bir şekilde kurulması hususuna aynı hassasiyetle yaklaşmışlardır.

Savaş öncesinde Türkiye ile olan dostça ilişkilerini korumak, İngilizler için vazgeçilmesi neredeyse imkansız temel hedeflerden birisi haline gelmiştir. Bu duruma bağlı olarak İngiltere, kimi zaman kendi savaş programına zarar vermek pahasına Türkiye'nin talep ettiği gereksinimleri karşılayabilmek için elinden gelen gayreti göstermiştir. Bu uğurda, kimi zaman İngiliz devlet adamları arasında görüş ayrılıkları ve hararetli tartışmalar yaşanmışsa da bazı fedakarlıklarda bulunulmasını gerektirmesine rağmen, ulaşılan ortak nokta daima Türkiye'nin dostluğunun İngiltere için kaybedilmesi göze alınamayacak kadar büyük bir değer taşıdığı gerçeği olmuştur. Dolayısıyla İngiltere, farklı ülkelere alınan silahlanma siparişlerini

yerine getirirken önceliği Türkiye'ye vermeye özen göstermiş ve Türk ihtiyaçlarını her zaman ayrıcalıklı bir yere koymuştur. İngiltere'nin, Türkleri hoşnut etmek amacıyla kimi zaman türlü fedakarlıklara rağmen sarf ettiği bu emek, karşılığını bulmuş ve 19 Ekim 1939'da imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması'yla Türkiye, yer aldığı tarafı açık bir biçimde ortaya koymuştur. Kendisine gösterilen bu teveccühden en iyi şekilde istifade etmeye çalışan Türkiye ise, kendisine büyük bir avantaj kazandıran “stratejik konum” kozunu sonuna kadar kullanarak, isteklerinin birçoğunu İngiltere'ye kabul ettirmeyi başarmıştır. Savaş sırasında yaşanan gelişmelere bağlı olarak Türkiye tarafından verilen siparişlerin tümünü teslim etmesi mümkün olamamışsa da yine de İngiltere'nin, Türk taleplerini karşılamak konusunda gösterdiği büyük çaba oldukça takdire şayandır. Bu çaba ve açılan yüklü miktarlardaki krediler, İngiltere'nin Türkiye'ye verdiği önemin başlıca göstergeleridir. İngiltere'nin, savaş öncesinde yardıma ihtiyaç duyan başka hiçbir Balkan ülkesinin isteklerini yerine getirmek için bu denli büyük bir azim ve kararlılıkla hareket etmemesi de göze çarpan bulgular arasında bulunmaktadır. Mevcut İngiliz belgelerinden tespit edilebildiği kadarıyla, öncelik sırasının belirlenmesi gereken kimi durumlarda bazı ülkelerin siparişlerinin ertelenerek Türkiye'ye ayrıcalık tanınması, bu savımızı destekler bir nitelik taşımaktadır. İngiltere'nin, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'ye vermiş olduğu ekonomik ve askeri desteğin Türk-İngiliz ilişkilerine yaptığı etkiler, sadece savaş süreciyle sınırlı kalmamış, çok daha uzun süreli olmuştur. Nitekim, savaş öncesinde iki ülke arasındaki ilişkilerin yumuşayarak bir ittifaka dönüşmesinin savaş sonrasında ortaya çıkan Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye'nin, Batı kampında yer almasının altyapısını hazırladığı söylenebilir. Dış politikasında köklü bir değişiklik yapmayan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından oluşan çift kutuplu dünyada tercihini yine Batı İttifakı'ndan yana kullanmıştır. Bu tercih, sadece Türk dış politikası ile Batılı devletlerin bölgesel çıkarlarının bağdaşmasının değil, aynı zamanda İngiltere'nin savaş öncesinde Türkiye'yi müttefik olarak kendi yanına çekmek üzere gösterdiği yoğun çabanın da bir sonucudur. Başka bir deyişle, Türkiye'nin savaş sonrasında izlediği dış politikanın temelleri, Türk-İngiliz yakınlaşmasına bağlı olarak büyük ölçüde bu dönemde atılmıştır. Soğuk Savaş Dönemi'nde A.B.D.'nin, Truman Doktrini ve Marshall Planı aracılığıyla Türkiye üzerindeki nüfuzunu arttırma faaliyetleriyle kıyaslandığında İngiltere'nin, bu türden bir hamleyi çok daha önce Türklere verdiği ekonomik ve askeri yardımlar yoluyla gerçekleştirmeye çalıştığı görülmektedir. Bu

dönemde ekonomik üstünlüğün, silah gücünün yerini aldığı göz önünde bulundurulduğunda İngiltere'nin, Türkiye'ye yapmış olduğu bu yardımların Türk dış politikası üzerindeki etkilerinin savaş sonrasında da devam edeceğini tahmin edip etmediği belirsiz olmakla birlikte, öngörülmüş olsun ya da olmasın bu İngiliz desteğinin, aslında Türk-İngiliz ilişkilerini olumlu yönde etkileyen uzun vadeli bir yatırım niteliği taşıdığından söz etmek mümkündür.

19 Ekim 1939'da imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması ile İngiltere'nin, Türkiye'yi kendi tarafında savaşa sokmak üzere izlediği dış politikanın üçüncü ve en önemli halkası da tamamlanmıştır. Ne var ki Türkiye ve İngiltere tarafından bu antlaşmaya farklı anlamlar yüklenmesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında iki ülke arasında çeşitli sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Zira İngiltere, bu antlaşma ile kesin bir şekilde Batı İttifakı'na bağladığına inandığı Türkiye'nin artık Müttefik devletlerle birlikte savaşa katılacağını düşünürken, Türkiye ise savaşın dışında kalmak konusundaki fikrini değiştirmiş değildi. Her şeyden önce Atatürk döneminde Türk dış politikasının temel hedefi olarak belirlenen "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi gereğince, sınırlarına doğrudan mütecaviz bir eylemde bulunulmadıkça herhangi bir savaş içerisinde yer almak, Türkiye tarafından kesinlikle arzu edilmiyordu. Hatta aksine İkinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasındaki Türk dış politikasının temeli, zorunda kalınmadıkça mutlak suretle savaşa katılmamak üzerine kurulmuştu. Pek çok savaşta bulunmuş, savaşın her türlü zorluğunu yaşamış bir kadro tarafından yönetilen Türkiye'nin, Cumhuriyet'in kazanımlarını koruyabilmesi için sonucu belli olmayan bir maceraya atılma gibi bir lüksü bulunmuyordu. İngiltere'nin beklentisinin aksine Türkiye'nin Üçlü Antlaşma'yı imzalamasındaki en büyük amaç, Müttefik devletlerle birlikte savaşa girmek değil, büyük devletlerin koruyuculuğu altında savaş dışı durumunu mümkün olduğunca uzun bir süre devam ettirmektir. Dolayısıyla gerçekçi bir dış politika izlemek zorunda olan Türkiye, İngiltere'nin tüm baskılarına rağmen savaşa girmeyi kabul etmemiştir. Bununla birlikte İngiltere, yapılacak yoğun baskının Türkiye'yi kaçırarak Mihver Grubu'na yaklaştırmayacağını de göz önünde bulundurarak fazla ısrarcı olmaktan da kaçınmıştır. Türkiye, bu konuda İngiltere ve Fransa'dan gelen her türlü baskıyı zekice manevralarla bertaraf etmiş ve savaşa girmek için, İngiltere'ye verdiği siparişlerin yerine getirilmesini kesin bir dille şart koşmuştur. Türkiye, talep ettiği askeri malzemenin ihtiyaç duyduğu miktarda ve kararlaştırılan tarihlerde kendisine

teslim edilmediği takdirde savaşa katılmayacağını açık bir şekilde belirterek İngiltere'ye bir çeşit blöf yapmaktan da çekinmemiştir. İngiltere, dönemin en güçlü devletleri arasında bulunmasına karşın tüm gayretine rağmen, Türk siparişlerini talep edilen zamanda teslim etmek konusunda zorlanmıştır. Bu siparişlerin teslim edilmesinde yaşanan sıkıntılar, Türkiye'ye zaman kazandırmış ve savaş süresince uygulanması hedeflenen dış politikanın izlenmesine olanak sağlamıştır. Aslında Türkiye, bir yandan bu isteğinden hiçbir şekilde taviz vermeyeceğini bildirirken, diğer yandan İngiltere'den talep ettiği hatırı sayılır miktardaki askeri malzemenin, taraflarca kararlaştırılan tarihlerde eksiksiz olarak kendisine verilemeyeceğini de tahmin ediyordu. Bununla birlikte Türkiye'nin, arzu ettiği şekilde savaştan uzak kalabilmesi için eline geçen en büyük fırsat, İngiltere'nin Türk siparişlerini zamanında teslim etmemesi olmuştur. Yani Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı öncesinde muhtemel düşmanlarına karşı koyabilmek amacıyla İngiltere'ye ısmarladığı silahlanma siparişleri, sonradan Türkiye'nin savaşa girmemek için kullanabileceği başlıca bahane haline gelmiştir. Hatta, bu siparişlerin taahhüt edilen tarihlerde ve miktarlarda teslim edilmemesinin, esasen Türkiye'nin daha çok işine geldiğini söylemek de mümkündür. Böylece Türkiye, İngiltere'ye verdiği silahlanma siparişleri üzerinden uyguladığı bu başarılı oyalama taktiğiyle, stratejik konumundan dolayı fiili olarak katılmaktan kurtulamayacağını bildiği İkinci Dünya Savaşı'na girme süresini elinden geldiğince uzatmıştır. Ekonomik ve askeri eksikliklerini ustaca siyasi hamlelerle telafi etmeye çalışan Türkiye'yi tamamen kaybetmek istemeyen İngiltere, dış politikasını yeniden şekillendirerek hiç olmazsa Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu dönemde izlenen başarılı denge siyaseti sayesinde ki Türkiye, savaş dışı konumunu İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürdürmeyi başarmış ve küçük bir ülke olarak böylesine büyük bir savaşın yıkıcı etkilerinden mümkün olduğunca uzak kalabilen az sayıdaki ülkelerden birisi olmuştur. Bu, ekseriyetle Atatürk tarafından belirlenen Türk dış politikasının esaslarını, her türlü baskıya rağmen kararlılıkla takip etmekten vazgeçmeyen Türk devlet adamlarının diplomatik bir zaferidir

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

1. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

1.1. Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30/8/01/02/78/74/11.
BCA, 30/10/49/318/14/1.
BCA, 30/10/58/394/2.
BCA, 30/10/59/399/6.
BCA, 30/10/60/406/5.
BCA, 30/10/61/411/12
BCA, 30/10/62/415/11.
BCA, 30/10/168/172/3.
BCA, 30/10/168/172/5.
BCA, 30/10/191/312/5.
BCA, 30/10/191/312/7.
BCA, 30/10/200/363/5.
BCA, 30/18/01/02/68/78/01.
BCA, 30/18/01/02/78/76.
BCA, 30/18/01/02/82/21/5.
BCA, 30/18/01/02/83/58/17.
BCA, 30/18/01/02/84/69/17.
BCA, 30/18/01/02/84/74/17.
BCA, 30/18/01/02/84/88/8.
BCA, 30/18/01/02/86/13/12.
BCA, 30/18/01/02/86/21/12.
BCA, 30/18/01/02/87/51/01.
BCA, 30/18/01/02/88/87/05.
BCA, 30/18/01/02/89/113/14.
BCA, 30/18/01/02/91/48.
BCA, 30/18/02/82/6/7.

1.2. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

İDH, Kutu No:1, Gömlek No:1, Belge No:1-16.
İDH, Kutu No:1, Gömlek No:4, Belge No:1-23:24.
İDH, Kutu No:3, Gömlek No:2, Belge No:6-87.
İDH, Kutu No:3, Gömlek No:4, Belge No:6-112.
İDH, Kutu No:3, Gömlek No:13, Belge No:6-179.

İDH, Kutu No:3, Gömlek No:21, Belge No:6-208.

İDH, Kutu No:3, Gömlek No:23, Belge No:6-213.

İDH, Kutu No:3, Gömlek No:24, Belge No:6-214:216.

İDH, Kutu No:3, Gömlek No:26, Belge No:6-219:228.

İDH, Kutu No:3, Gömlek No:34, Belge No:6-280.

İDH, Kutu No:3, Gömlek No:40, Belge No:6-268:273.

2. The National Archive

2.1. Public Record Office

2.1.1. Foreign Office (FO)

PRO, FO 1011/41, Turkey's Desire to get rid of Germany's Economic Hegemony.

PRO, FO 371/23289, Supply of Aircraft to Turkey.

PRO, FO 371/23289, Avro-Anson Aircraft Required by Turkish Government.

PRO, FO 371/23289, Loan of Royal Air Force Officers to Turkey.

PRO, FO 371/23289, Training of Turkish Royal Air Force Officers in the United Kingdom.

PRO, FO, 371/23290, Supply of "Lysander" Aircraft to Turkey.

PRO, FO 371/23290, Proposed Improvement of Military Aerodromes in Turkey.

PRO, FO, 371/23292, Turkish Defence.

PRO, FO, 371/23292, Supply of Armaments to Turkish Government.

PRO, FO 371/23294, Manufacture of Arms in Turkey/Sulphuric Acid Plant at Zonguldak.

PRO, FO 371/23294, Staff Conversation with Turkey.

PRO, FO 371/23294, Supply of Naval Guns to Turkey.

PRO, FO 371/23294, Turkish Defence.

PRO, FO 371/23294, Anglo-Turkish Staff Conversations.

PRO, FO 371/23294, Turkish Technical Military Mission.

PRO, FO 371/23294, Supply of Lewis Guns to Turkish Governments.

PRO, FO 371/23295, Armaments Factories for Turkey.

PRO, FO 371/23295, Supply of War Material to Turkey.

PRO, FO 371/23295, Supply of French War Material to Turkey.

PRO, FO 371/23870, Turkish Armament Credits.

PRO, FO 371/28870, Military Assistance to Turkey.

PRO, FO 371/28870, Turkish Military Preparations.

PRO, FO 371/28870, Defence of Turkey.

PRO, FO 371/28870, Supply of Anti-Tank Guns to Turkey.

2.1.2. Air Ministry (AIR)

PRO, AIR 8/296, Assistance to Turkey.

PRO, AIR 8/296, Assistance to Turkey.

PRO, AIR 2/1673, British Embassy/Angora, Telegram No:137.

PRO, AIR 2/1673/16, Aircraft for Turkey.

2.1.3. Admiralty (ADM)

PRO, ADM 116/4196.

PRO, ADM 116/4196, Supply of Naval Materials to Turkey.

PRO, ADM 16/4198, Anglo-Turkish Naval Negotiations.

PRO, ADM 16/4198, Naval War Material for Turkey.

PRO, ADM 116/4198, Turkish Military Mission.

2.1.4. Treasury (T)

PRO, T 160/1191, Anglo-Turkish Armaments Credit.

PRO, T 160/1191, British Aircraft for Turkey.

PRO, T 160/1191, Anglo-Turkish Naval Negotiations.

PRO, T 161/1396, Anglo-Turkish Naval Negotiations.

2.1.5. Board of Trade (BT)

PRO, BT 11/570, United Kingdom-Turkey Trade Clearing Agreement.

PRO, BT 11/1032, Trade with Turkey.

2.1.6. War Office (WO)

PRO, WO 106/15940, Turkey/ M.A.'s Annual Report.

2.1.7. Aviation (AVIA)

PRO, AVIA 15/2286, Contruction of "25 Anson" Aircraft by A.V.Roe&Co Limited for the Turkish Government.

3. TBMM Zabıt Cerdileri

Devre VI, C.2, 08.05.1936.

Devre VI, C.3, 05.0.1939.

Devre V, C.5, 29.01.1937.

Devre V, C.13, 01.11.1936.

Devre V, C.18, 24.05.1937.

4. Gazeteler

Cumhuriyet, 13.07.1936.

Cumhuriyet, 14.09.936.

Cumhuriyet, 22.10.1936.

Cumhuriyet, 26.09.1936.

Cumhuriyet, 27.09.1936.

Abidin Daver, " Bize Yalnız Tayyre Değil, Tayyre Sanayii de Lazımdır.", *Cumhuriyet*, 03.03.1937, s. 1.

Ulus, " Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları", 11.11.1936

Ulus, 02.12.1936.

5. Dergiler

Ayın Tarihi, Nisan 1936, No:29, I- Türkiye, a: İçerde.

Aydın Tarihi, Haziran 1936, No:31, I- Türkiye, a: İçerde.
Aydın Tarihi, Eylül 1936, No:34, I- Türkiye, a: İçerde.
Aydın Tarihi, Mart 1938, No:52, I- Türkiye, a: İçerde.
Aydın Tarihi, Mayıs 1938, No:54, Türkiye'ye Kredi.
Aydın Tarihi, Mayıs 1938, No:54, Türk-İngiliz Kredi Antlaşması (1).
Aydın Tarihi, Ekim 1938, No:59, Türk-Alman Kredi Antlaşması.

6. Kitaplar

- Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berkay Baltalı, Kaynak Yay., İstanbul 1999.
- Aras, Tevfik Rüştü, *Görüşlerim*, Yörük Matbaası, İstanbul 1968.
- Arı, Önder, *Uluslararası İlişkiler*, Der Yay., İstanbul 1987.
- Armaoğlu, Fahir, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1975.
- Ataöv, Türkkaya, *İkinci Dünya Savaşı*, Birey ve Toplum Yay., Ankara 1985.
- Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1995.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, der. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005.
- Bilge, A. Suat, *Güç Komşuluk: Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1992.
- Burak, Durdu Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, Babil Yay., Ankara 2004.
- Burçak, Rıfki Salim, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, Aydınlık Matbaası, İstanbul 1946.
- _____; *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Gazi Üniversitesi Yay., No:22, Ankara 1983.
- Büyüktuğrul, Afif, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C.III, Deniz Basımevi, İstanbul 1973.
- _____; *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C.IV, Deniz Basımevi, İstanbul 1984.
- _____; *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, Deniz Basımevi, İstanbul 2006.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, C.I, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 2002.
- Deringil, Selim, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000.
- Eroğlu, Hamza, *Türk Devrim Tarihi*, Senem Matbaası, Ankara 1981.
- Esmer, Ahmet Şükrü; Sander, Oral, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1939-1995)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1975.
- Graves, P. Philip, *İngilizler ve Türkler: Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 1999.
- Gönlübol, Mehmet, vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1789-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

- Gönlübol, Mehmet; Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1990.
- Gürün, Kamuran, *Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na Sokma Çabaları*, T.T.K. Yay., Ankara 1988.
- Hale, William, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, çev.Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2003.
- Hart, Liddell, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, C.I, çev. Kerim Bağrıaçık, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000.
- Hasanlı, Cemil, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, çev. Ali Asker, Bilgi Yay., Ankara 2011.
- Hergüner, Mustafa, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği*, Kastaş Yay., Hereke 2011.
- İnan, A. Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1998.
- İsmet İnönü'nün T.B.M.M. 'ndeki Konuşmaları (1920-1973), C.I: (1920-1973), der. Ali Rıza Cihan, Yay. Haz. Engin Karapınar, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., No: 56, Ankara 1992.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Bilgi Yay., Ankara 1993.
- Karakuş, Erdoğan, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939)*, IQ Yay., İstanbul 2006.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C.V, T.T.K. Basımevi, Ankara 1983.
- _____; *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, C.VIII, T.T.K. Basımevi, Ankara 1983.
- _____; *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, C.IX, T.T.K. Basımevi, Ankara 1996.
- Kocatürk, Önder Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri'nin Dönüm Noktası (1911-1914)*, C. II, Boğaziçi Yay., İstanbul 2013.
- Koçak, Cemil, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1991.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, No:412, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1978.
- Kuran,ERCÜMENT, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2004.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, C.I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., No: 42, Ankara 1974.
- Meram, Ali Kemal, *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, Kış Yay., İstanbul 1969.
- Metel, Raşit, *Atatürk ve Donanma*, Deniz Basımevi, İstanbul 1966.
- Öke, Mim Kemal, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İz Yay., İstanbul 1995.
- Özdemir, Hikmet, *Atatürk'ün Ardından Sir Percy Loraine'in Tanıklığı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- Parker, R.A.C., *II. Dünya Savaşı*, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2005.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- _____; *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, Ankara 1989.
- Sarınay, Yusuf vd., *Türk Dış Politikası'nda Hatay (1918-1939)*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., No: 29, Ankara 2001.

Saygı, Tarık, *Atatürk ve Kral*, Paraf Yay., İstanbul 2011.

Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, T.T.K. Basımevi, Ankara 1991.

_____; *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, T.T.K. Basımevi, Ankara 2006.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2000.

Şimşir, Bilal N., *Ankara...Ankara... Bir Başkentin Doğuşu*, No: 38, Bilgi Yay., Ankara 1988.

Toynbee, Arnold J; Kirkwood, Kenneth P., *Türkiye: Bir Devletin Doğuşu*, çev. Hülya Karaca, Birey Yay., İstanbul 2003.

Türk Dış Politikası: Cumhuriyet Dönemi, ed. Mustafa Bıyıklı, C.I, İstanbul 2008.

Türk Tarihi ve Kültürü, ed. Cemil Öztürk, Pegem A. Yay., Ankara 2004.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.

Uyar, Elif, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yay., Antalya 2007.

7. Makaleler

Bodger, Alan, “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, ed. Marian Kent, Alfa Yay., İstanbul 2013.

Değerli, Esra S., “Lozan Konferansı’nda Musul”, *Türk Dış Politikası: Cumhuriyet Dönemi*, ed. Mustafa Bıyıklı, C.I, İstanbul 2008.

Ersan, Erol, “1924-1938 Arasındaki Dönemde Türk Deniz Kuvvetleri”, *Donanma Komutanlığı 3’üncü Deniz Harp Tarihi Semineri (19-21 Nisan 2006)*, Ankara 2006, ss. 5-75.

Gencer, Ali İhsan, “Abdülaziz Donanması ve Özellikleri”, *Donanma Komutanlığı 3’üncü Deniz Harp Tarihi Semineri (19-21 Nisan 2006)*, Ankara 2006, ss. 3-5.

Hacıpoğlu, Doğan, “Türk Denizaltıcılığı’nın Doğuşu”, *Donanma Komutanlığı 3’üncü Deniz Harp Tarihi Semineri (19-21 Nisan 2006)*, Ankara 2006, ss. 5-27.

Oran, Baskın, “1923-1939: Görelî Özerklik-1/Dönemin Bilançosu”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.I: 1919-1980, ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001.

Özersay, Kudret, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.I: 1919-1980, ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001.

Özyüksel, Murat, “Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, , der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yay., İstanbul 1994.

Selvi, Haluk, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Avrupa Macerası ve Ermeni Sorunu”, *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*, ed. Haluk Selvi, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yay., Sakarya 2006.

Torun, Esma, “Donanma Komutanlığı’nın Ana Üssü Olarak Gölçük Bölgesi’nin Seçilmesi ve İlk Faaliyetler”, *Donanma Komutanlığı 3’üncü Deniz Harp Tarihi Semineri (19-21 Nisan 2006)*, Ankara 2006, ss.5-88.

Trumpener, Ulrich, “Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, ed. Marian Kent, Alfa Yay., İstanbul 2013.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), C.III, 6 ıncı Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1996.

Uzgel, İlhan, “ İtalya’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.I: 1919-1980, ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001.

Uzgel, İlhan, “ Almanya’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.I: 1919-1980, ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001.

Uzgel, İlhan; Kürkçüoğlu, Ömer, “İngiltere’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.I: 1919-1980, ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul 2001.f

8. Tezler

Akkaya, Erdal, *Türk Ordusu’ndaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)*, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Çelik, Mustafa Edip, *İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2014.

Eyüboğlu, Nihan, *Yalta Konferansı ve Konferans Sonrasında Avrupa’nın Durumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

Kocatürk, Önder, *Türk-İngiliz İlişkileri’nin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

Özlu, Hüsnü, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türkiye’de Savunma Sanayii’nin Gelişimi (1939-1990)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2006.

Özmen, Şefika, *Türk-İngiliz İlişkilerinde Restorasyon Dönemi (1926-1939)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2009.

Öztop, Fatma Anıl, *Türk-İngiliz İlişkileri (1939-1945)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2010.ff

Sezgin, İrfan, *1923-1939 Yılları Arasında Türk Ordusu’nda Yapılan Askeri Yatırımlar*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2009.

EKLER

1. 1936 tarihli Türk-İngiliz Kliring Sözleşmesi'ne dahil olan mallar ve bu sözleşmenin Protokol bölümü ile Menşe Şahadetnamesi'nin bir örneği

PRO, BT 11/ 570, *United Kingdom-Turkey Trade and Clearing Agreement*,
15.09.1936.

BİRİNCİ LİSTE

Yanlarında * işareti bulunan tarife numaralarına giren eşya, 17.2.1935 tarih ve 2/2004 sayılı kararnamenin 5 inci maddesi hükümlerine göre, malların siparişinin verilmesinden önce ait oldukları Bakanlıklardan izin alınması şartıyla ithal edilebilirler.

Türk Tarife No Eşya

31	Endüstriyel kullanım için tarifenin başka yerlerinde söylenmeyen hayvansal yağlar ve tarifenin başka yerlerinde söylenmeyen diğer hayvansal yağlar
32	Yağ asitleri (tarifenin başka yerlerinde söylenmeyen)
*71 C	Kimyasal gübreler (Ziraat Bakanlığı'nın izniyle)
89	Makine kayışı, hortum ve makinalarda kullanılan diğer deri ve kösele ürünleri
98 A	Merinos ve şevyot: 1- Yağlı (kirli) 2- Yıkanmış 3- Taranmış 4- Boyanmış
102	Örme ve dokuma makineleri için makaraya sarılı iplikler de dahil olmak üzere her çeşit yün ve kıl ipliği
ex 112	Öğütme değirmenlerinde kullanılan yünlü bantlar ve çuvallar, yünlü makine kayışı

132 B	Perakende satış için yapılmış olanlar da dahil olmak üzere boyalı ya da boyasız sunî ipek
*ex 218	Viski ve cin (Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nın izniyle)
230	Keten tohumu yağı (kaynamış ya da kaynamamış)
ex 295	Her türlü ahşap dokuma tezgahı, akümülatör izolatörleri ve parçaları
330	Kopya ve yazı çoğaltma kağıtları
335	Hassas kağıt (her kalınlıkta)
*339	Oyun kağıdı (Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nın izniyle)
349	Ders kitapları, gazeteler, süreli yayınlar (dergi), kataloglar ve fiyat listesi (tüm dillerde)
*359	Ticaret defterleri, çek defterleri ve diğer defterler, karneler, albümler, kayıt/sicil defterleri ve kurutma kağıtları, dizin ve diğer dosyalar ve kitap kapakları (adresli, numaralı olanlar da dahildir.) (İktisat Bakanlığı'nın izniyle)
366	Solmaz, tek kat pamuk ipliği
367	Solmaz, bükülmüş pamuk ipliği (iki ya da daha fazla telli)
368	Beyazlatılmış tek kat ya da bükülmüş pamuk ipliği
369	Boyalı veya baskılı tek kat ya da bükülmüş pamuk ipliği
ex 370 B	Merserize, beyazlatılmış ya da beyazlatılmamış, boyalı ya da boyasız tek kat ya da bükülmüş pamuk ipliği (yalnız 20 numaradan yukarı olanlar)
371	Perakende satış yapmak üzere sunulan beyazlatılmış ya da beyazlatılmamış, boyalı ya da boyasız, bükülmüş ya da bükülmemiş (makara, mil ya da küçük çile, yumak ya da

- değişik şekillerde) pamuk iplikleri
- 372 Pamuk ağ ipliği ve sicim
- 380 B Tül bobino (perdelik tül vb. diğer tül den yapılmış bobinler), (beyazlatılmış ya da beyazlatılmamış, boyalı ya da boyasız)
- 417 Kenevir kumaşı, jüt (hint keneviri), rami (bitki) ya da bitkisel malzemeler (başka yerde belirtilmemiş, boyalı ya da doğal renkte)
- 443 Dişçilik için kauçuktan ürünler (boya, metal tozu veya diğer malzemelerle karıştırılmış olsun ya da olmasın)
- 444 Adi metal veya diğerleriyle karıştırılmış olanlar dahil, volkanize kauçuktan plakalar, şeritler, levhalar, çubuklar, borular)
- 445 Bisiklet, otomobil, araba vb. benzer nakliye taşıtları için iç ve dış lastikler ve şeritleri (diğer malzemelerle karışık ya da değil)
- A- İç ve dış lastikler
- B- Şeritler
- 446 Elastik dokumalarla lastiğe batırılmış, bir tarafı ya da içi kauçuk ile kaplanmış veya lastik üzerine yapıştırılmış dokumalar
- 449 Tarifenin başka yerlerinde belirtilmemiş diğer malzemelerle karıştırılmış ya da karıştırılmamış diğer kauçuk maddeler
- 452 Yerleri kaplamak için linolyum ve kaptolikan muşambaları (parça veya top halinde)

453	Duvar, raf, masa ya da mobilyaları örtmek için parça ya da top halinde muşambalar
454	Ciltçilik amaçlı her çeşit muşamba, mühendislik ve çizim amaçlı muşamba ve diğer benzer ince muşambalar
ex 471	Ağartma toprağı, kaolin (arıkil), feldspat ⁷⁴⁰ ve ısıya dayanıklı toprak
477 D	Asbest (amyant), bitüm ve benzeri malzemeler ile bunların iplik, sicim, ip, halat, salmastra, şerit, boru, kayış şeklindek parçaları (kauçuk veya elyaf veya kağıt, karton, sıva, çimento boya gibi ortak malzemeler içerenler de dahil)
*481 C	Pişmiş kilden ve topraktan ısıya dayanıklı tuğla ve kiremitler (İktisat Bakanlığı'nın izniyle)
489	Porselen, mine ve benzerlerinden sunî dişler
501	Fotoğraf camı (üzerinde resim olanlar da dahildir.)
519	Saf çelik ve hususî çelikler
520	Kare, yuvarlak, oval, köşeli, çubuk ve tarifenin başka yerlerinde belirtilmeyen çeşitli şekillerde (delikli veya astar boyalı olanlar da dahildir.) her çeşit demir ya da çelik
523	Demir veya çelik levhalar (düz ya da oluklu) ve kasnak demir ve şerit: Düz (desensiz, sade) A- Bakır, kalay, çinko, nikel, kurşun, alüminyum, galvanizli veya oksitli B- Desenlerle boyalı, ıstampalı, renkli ve lake
524 B	Belirli uzunluklara kadar kesilen teller de dahil

⁷⁴⁰ Bir mineral grubudur.

- olmak üzere, demir veya çelik tel (bakır, kalay, çinko, nikel, kurşun, alüminyum, galvanizli ya da oksitli)
- 526 C Her çeşit malzeme ile kaplı yeraltı ve sualtı elektrik kabloları
- 527 Demir ip veya halat (dokumasında lif içerenler de dahil olmak üzere)
- 529 Her çeşit boru, kanal ve bunların kapakları (emaye ya da katranlı bez vb. ile izole edilmiş olanlar da dahil olmak üzere)
- *A- Dökme demir
- B- Dövme demir ya da çelikten
- C- Galvanizli demirden
- 530 Nakliye dingilleri, yaylar (her çeşit), tekerlekleri ve nakliye araçlarının diğer demir parçaları (düz veya tek kat boyalı)
- 531 Varil, pota, direk, delinmiş ya da delinmemiş levhalar, demiryolu makasları ve işaretleri, monte edilmiş ya da edilmemiş yapı (bina) parçaları, betonarmede kullanmak için kesilmiş ve zımparalanmış sac levhaları gibi ağır dökme demir ya da demirden yapılan malzemeler; gemiler, demiryolları, yapılar ve benzer amaçlar için ağır demir ürünleri (bitmiş makine parçaları hariç)
- 533 Demir vida, cıvata, somun ve somun pulları
- 536 Demir kasalar (diğer malzemelerle karışık ya da değil)
- 538 Her türlü demir el aletleri (saplı veya sapsız)
- A- Her çeşit testere, dişli, dişsiz (Hızarlar dahildir.)

B- Ee

C- Kürek, kazma, balta, yaba, çapa, bel, rs,

250 gramdan daha ağır ekiler, tırmık, mala,

keski, taı matkap ve kalemleri

D- Tarım amaçlı makaslar, budama bıçakları, orak,

tırpan, yn makası, kalay kesiciler, mengene, maa,

keser, rende ve başka yerlerde belirtilmeyen diğer

marangoz ve doğramacı aletleri

H- Burgu, cetvel, pergel, iplik kesici, tornavida,

kerpeten, 250 grama kadar ağırlığı olan ekiler, kesme

ve oyma kalemleri (keski), tığ ve el matkapları

V- Başka yerlerde belirtilmeyen aletler

539

Bıçak, kağıt bıçağı, kılıç, akı, atal, kaık, makas, sa

tokası, ustura, tıra makinesi, manikür aletleri,

fındıkkıran, tirbuon vb.bıakılık aletleri

H- Altın, platin, gümüş, kaplumbağa kabuğu, fildii,

sedef, nikel, beyaz metal ya da galalitden başka diğer

malzemelerle karışık ya da değil

V- Makas ve tıra makinesi bıçakları

545

Tığ ve iğneler:

A- Diki, nakı ve örgüler için el ve makine iğneleri

(Yaldız bağlı olanlar da dahildir.)

B- Toplu iğne, engelli iğne, tığ, çorap ıı, firkete,

uvaldız ve olta iğnesi

C- Cam, selüloit, galalit, sedef, kehribar, fildii vb.

malzemelerle karışık iğneler

546	Çelik kalem uçları
551 B	Bidon, fıçı, silindir gazölçer (gazometre), depo, şamandıra (demir gibi diğer malzemelerle karıştırılmış ya da karıştırılmamış, boyalı ya da galvanizli)
552	Tarifenin başka yerlerinde belirtilmeyen mutfak eşyaları, sofrta takımı, kahve ve çay takımları, lamba ve parçaları, ütü, kahve değirmenleri, et kıyma makinesi, musluk, kova, banyo, lavabo aksesuarları, tartı, kürekler ve maşalar, hayvan çanları, üzengi, şişe kapsülleri vb. (diğer malzemelerle karışık ya da değil) hırdavat ürünleri.
	A- Sade (düz ya da desensiz)
	B- Boyalı, cilalı, yontulmuş ya da galvanizli
555 A	Her şekilde bakır levha, çubuk plakalar (sade, düz)
557 A	Her çeşit bakır boru, boru bağlantı parçaları (düz ya da boyalı)
558 H	Elektrik akımı için kullanılan bakır tel ve kablolar (diğer metal tellerle karıştırılmış olanlar dahil): 1- Lastik, güta perka ⁷⁴¹ , kağıt, asbest ⁷⁴² vb. ile yalıtılmış 2- İpek ya da sunî ipek ile yalıtılmış (diğer malzemelerle karıştırılmış ipekle yalıtılmış olanlar da dahil olmak üzere) 3-Yalıtıldıktan sonra kurşun veya demir

⁷⁴¹ Konik uçlu, kauçuk bir malzeme.

⁷⁴² Bir silikat olan tremolitin değişmesinden oluşan, kırılmadan bükülebilen, ipek görünümünde lifli, ateşe dayanıklı bir mineral.

	borularla donatılmış
565	Gümüş kap ve mobilya, kapı ve pencere tesisatı, hafif gem, matkap ucu, mahmuz, musluk, mobilya çivileri, el aletleri, karyolalar vb. hırdavat eşyaları: A- Sade (düz) ya da boyalı B- Cilalı, nikel kaplı ya da oksitli
574 B	Külçe halinde çinko ve çinko alaşımları
ex 577 B	Külçe, çubuk, levha halinde kalay ve kalay alaşımları (lehim dahil ancak hurda hariçtir.)
ex 579 B	Macun ve krema tüpleri, tıbbî hazırlık için yazılı ya da yazısız, boyalı ya da boyasız metal kapsüller
606	Gramofonlar, fonograflar ve grafon
607 D 1	Her türlü malzemeden gramofon plakları ve silindirleri (dolu)
607 H 1	Gramofon iğneleri (yaygın, genel, adi metalden)
607 Z	Müzik aletlerinin belirtilmemiş parçaları
617 B	Sinematograf ve fotoğraf film ve pelikülleri (dolu)
618	Telgraf ve telefon cihazları ve parçaları (tel ve otomatik telefon santral çerçeveleri hariçtir.)
619	Telsiz telgraf ve telefon parçaları için alıcı ve verici cihazlar
632	Tartı (baskül)
*634	Tarifenin başka yerinde belirtilmeyen aletler ve aparatlar (İktisat Bakanlığı'nın izniyle)
*645	Patlayıcılar ve tüfek kapsülleri (Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nın izniyle)

- *649 Kazan dahil olmak üzere her türlü güçle çalışan makineler (İktisat Bakanlığı'nın izniyle)
- *651 Su, sıkıştırılmış hava, petrol, benzin, petrol türevleri ya da diğer yakıtlarla (elektrik motorları hariç) çalışan motorlar (kurulmuş ya da kurulmamış, İktisat Bakanlığı'nın izniyle)
- *652 Elektrik motorları ve dinamolar, transfor (trafo), komütatör (çevirici), rezistans, bobin, manyeto, buji, konvertör (dönüştürücü), distribütör, vantilatör, aspiratör vb. alet ve aparatlar (kurulmuş ya da kurulmamış, İktisat Bakanlığı'nın izniyle)
- 653 A Akümülatör ve yedek plakaları
- *657 Tarama, kesme, toplama, bükme, boyama ve kurutma makineleri gibi tekstil makineler ve parçaları (kurulmuş ya da kurulmamış, İktisat Bakanlığı'nın izniyle)
- *658 Torna, testere, rende, zımba, hadde ve çekiç makineleri, çivi, teneke, kutu makineleri, cam yapma makineleri, çimento yapma makineleri, metal, toprak veya ahşaptan ürün yapmak için diğer makineler ve parçaları (kurulmuş ya da kurulmamış, İktisat Bakanlığı'nın izniyle)
- *660 Elbise, şapka, ayakkabı ve diğer ürünleri dikmek için dikiş makineleri, örgü işleme ve tül

makineleri ve yedek parçaları (Bu tür elektrikli makineler de dahil olmak üzere, ancak iğneler dahil değildir.

İktisat Bakanlığı'nın izniyle)

*661

Tipografi (matbaacılık), litografi (taş baskısı), ciltçilik, dizim ve döküm makineleri ve diğer baskı makineleri ile parçaları (İktisat Bakanlığı'nın izniyle)

663

Dikiş ve yazı makineleri için masa, dinlenme tablaları örtü ve ayakları

*664

Tarım makineleri ve aletleri ve parçaları. (Ziraat Bakanlığı'nın izniyle)

665

Her çeşit pompalar ve parçaları

*666

Değirmen ve bileme makineleri, kalıplama makineleri, şekerleme, sosis ve diğer gıda maddelerinin üretimi için makineler, buz yapımı, sterilize ve pastörize makineleri, buzdolapları, şişeleri yıkayan ve dolduran makineler, çamaşır makineleri ve parçaları ve başka yerde belirtilmeyen diğer makineler (kurulmuş ya da kurulmamış, İktisat Bakanlığı'nın izniyle)

666/1

Her türlü bilyeli ve makaralı yataklar

666/2

Tarifenin başka yerinde belirtilmemiş demir, çelik ve diğer adi metallerden yapılan makinelerin mekanik parçaları ve diğer

	aparatları (diğer malzemelerle karışık ya da değil)
	*A,B,C ve D, ağırlığı 15 kg ve üzeri (İktisat Bakanlığı'nın izniyle)
	E ve F ağırlığı 900 kg'a kadar
667 A(1)	Yolcu otomobilleri (ağırlığı 900 kg'a kadar)
679	Bisiklet, motosiklet ve motosiklet sepeti (oyuncak bisikletler dahil değildir, ancak posta ve mal taşıyan araçlar dahildir.)
*694 C2	Toz halinde antrasit kömürü (10 mm'den fazla olanlar parça sayılır. İktisat Bakanlığı'nın izniyle)
697	Türk kırmızısı yağı, sülföleadlar, sülfö rezinatlar (madenî yağlarla hazırlanmış olsun ya da olmasın)
702 D	Prusya mavisi ve benzeri ferro siyonik boyalar ve her çeşit lacivert
703 A	Her çeşit matbaa mürekkebi
703 B	Yazı mürekkebi
703 D	Istampa mürekkebi, daktilo şeridi, çini mürekkebi, kopya mürekkebi ve diğer benzer mürekkepler
704	Endüstriyel kullanım için hazırlanmış madenî boyalar
706	Sentetik organik boyalar (kömür katran

	yağı ile hazırlanmış) ve diğer belirtilmemiş türleri, her çeşit rafine edilmiş doğal çivit .
707	Fenol ve naftolden çıkarılmış anilin tuzları
709 B	Bronz, alüminyum ve boyalının dışında vernik.
710 Z	Karbonat, bikarbonat, klorür, klorat, hidrik, saf permanganat, sülfat, silikat ve başka yerlerde belirtilmeyen diğer potasyum tuzları
711 H	Adi kostik soda
711 V	Karbonat, nitrat, asetat, borat, biborat (boraks), bikarbonat, klorat, klorür, saf kostik, sülfat, bisülfat, sülfite, bisülfite, hidrosülfite, hipo-sülfite, nitrit, saf klorür sodyum ve tarifenin başka yerlerinde belirtilmeyen diğer sodyum tuzları
712 A	Sıvı amonyak, amonyum klorür
725 H	Bakır sülfat, rafine edilmemiş ve diğer bakır tuzları
754 T	Benzoik, butirik, hidrobromik, salisilik, sitrik ve tartarik asitleri
757 B	Amonyak, potas, soda ve diğer şaplar
*760	Toz, macun ve sıvı şeklinde haşere imha ilaçları (Sağlık Bakanlığı'nın izniyle)
782	Lanolin, gliserin, kazein
*815 B	Tıbbî gazlı bezler (İyotlular hariçtir.

	Sağlık Bakanlığı'nın izniyle)
853	Serumlar, aşılar, tıbbî ve kimyasal ürünler, kimyasal sanayi ürünleri ve tarifenin başka yerinde belirtilmeyen özel ürünler: A- Kimyasal ve tıbbî ürünler *B- Medikal ürünler, serumlar ve devletin ithalat iznine sahip aşılar (Sağlık Bakanlığı'nın izniyle) C- Kimyasal sanayi ürünleri, trikloretilen 859 Çocuk oyuncakları (Noel ağacı için olanlar da dahildir.) B- Adi metallerden C- Kauçuk, selüloit, deri ve diğer adi malzemelerden 861 Tarifede belirtilmeyen eşyalar

İKİNCİ LİSTE

Türk Tarife No:	Eşya	Yıllık Kontenjan (Metrik ton:1000 kg.)
106	Başka yerde belirtilmeyen saf yün dokumaları. (Örme kumaşlar da dahildir.) (Diğer malzemelerle karışık olsun ya da olmasın, metre başına ağırlığı: (a) Ağırlığı 200 grama kadar 3 (b) Ağırlığı 201 gramdan 600 grama kadar 5 107 İpliği tamamen pamuk dokuma, metrekaire başına ağırlığı: (a) Ağırlığı 200 grama kadar, 2 (b) Ağırlığı 201 gramdan 600 grama kadar 2	

	(c) Ağırlığı 600 gram ya da üzerinde	2
125 A (2)	İpek ya da sunî ipek hariç diğer tekstil malzemeleriyle karıştırılmış olsun ya da olmasın, yün ya da yünlü dokuma kumaştan şapka ve diğer başlıklar	400 kg
238 A	Toz halinde hardal	2
377	Ham (beyazlatılmamış), boyasız, basma halinde olmayan dokuma, metrekaire başına:	
	C- Ağırlığı 150 gramdan 200 grama kadar olanlar	20
	D- Ağırlığı 100 gramdan 150 grama kadar olanlar	20
	E- Ağırlığı 70 gramdan 100 grama kadar olanlar	20
	F- Ağırlığı 70 gramdan az olanlar	20
378	Beyazlatılmış ve boyasız pamuk dokumalar, ağırlığı metrekaire başına:	
	C- Ağırlığı, 150 gramdan 200 grama kadar olanlar	20
	D- Ağırlığı, 100 gramdan 150 grama kadar olanlar	20
	E- Ağırlığı, 70 gramdan 100 grama kadar olanlar	40
	F- Ağırlığı 70 gramdan daha az olanlar	40
379 (1)	Top halinde boyalı pamuklu dokuma, metrekaire başına ağırlığı:	

	C- Ağırlığı 150 gramdan 200 grama kadar olanlar	20
	D- Ağırlığı 100 gramdan 150 grama kadar olanlar	
	E- Ağırlığı 70 gramdan 100 grama kadar olanlar	20
	F- Ağırlığı 70 gramdan daha az olanlar	20
379 (2)	İpliği boyalı, şeritli ve kareli pamuklu dokumalar, metrekafe başına ağırlığı:	
	C- Ağırlığı 150 gramdan 200 grama kadar olanlar	20
	D- Ağırlığı 100 gramdan 150 grama kadar olanlar	20
	E- Ağırlığı 70 gramdan 100 grama kadar olanlar	20
	F- Ağırlığı 70 gramdan az olanlar	20
379 (3)	Bir veya daha fazla merseze boyasıyla basılmış olan pamuklu dokumalar. (İpliği mersezedenden olanlar dahildir.) Metrekare başına ağırlığı:	
	C- 150 gramdan 200 grama kadar olanlar	50
	D- 100 gramdan 150 grama kadar olanlar	50
	E- 70 gramdan 100 grama kadar olanlar	50
	F- 70 gramdan daha az olanlar	50
380 A	Metal telle karma (ortak) ya da karışık olanlar dahil düz (sade) tüller ve müslinler.	15
383	Her çeşit pamuk kadife ve pelüş dokumalar ve bu malzemelerden şeritler ve kurdeleler	1

	(Metal tellerle her çeşit sunî boncuk ve incilerle karma olanlar da dahildir.)	
400 A	Pamuklu mendil (Kenarları bastırılmış ya da bastırılmamış, baskılı olan ya da olmayan kenarlar da buna dahildir.)	
413	Perakende satış için yapılmış, beyazlatılmamış, beyazlatılmış ya da boyalı keten ve diğer bitkisel iplikler.	5
414 A	5 mm. kalınlığa kadar katranlı ya da boyalı ip, sicim ve keten halat (Metal telle karma olanlar da dahildir.)	1
451	Çadır yapmak ya da eşyaları örtmek için tenteler. (İşlenmiş olanlar da dahildir.)	3
535	Demir soba, ocak ve mangallar: (a) Elektrik, gaz ya da petrol sobaları (fitilli ve basınçlı), (Diğer malzemelerle ortak ya da değil.) (b) Vantilatörlü diğer ocak, mangal ve ızgaralar:	1
	1- Sade (düz)	5
	2- Cilalı ya da diğer malzemelerle ortak	5
43	Ayakkabılar ve botlar için çivili ya da çivisiz nalça.	10
694	Madenî yakıtlar	
	B- Kok kömürü	5000 ton
	C- Antrasit kömürü:	
	1- Parça halinde (Karışık olanlar parça	1000 ton

olarak kabul edilir.)

708

Ayakkabı, mobilya, madenî eşya vs.

1

temizlemek, cilalamak ve muhafaza etmek

için ayakkabı boyası, kremler, cilalar, ankositler

ve benzeri ürünler.

Not: Yukarıdaki listede yazılı olan Tarife Numaraları, 1 Haziran 1929 tarih ve 1499 sayılı kanuna bağlı gümrük tarifesiyle, bunda değişiklik yapan 31/05/1933 tarih ve 2255 sayılı kanuna bağlı tarifeye göre düzenlenmiştir.

ÜÇÜNCÜ LİSTE

<u>Ürün</u>	<u>Vergi (gümrük) Oranı</u>
İncir ve incirli kek	cwt. ⁷⁴³ başına 7s.
Palamut	Değeri üzerinden %10
Tiftik (ham) temizlenmiş, ovulmuş, Karbonlaştırılmış olsun ya da olmasın.	Ücretsiz
Kabuksuz fındık	Değeri üzerinden %10

DÖRDÜNCÜ LİSTE

(1) Tamamen ya da kısmen yün, tiftik, ipek ya da sunî ipek halı, halı malzemeleri, kilim, paspas ve hasır örme.

(2) Gül yağı.

(3) Sünger (ham ve işlenmemiş)

(4) Bitkisel boyalar ve boya maddeleri.

(5) Tıbbî bitkiler, çiçekler, kökler ve yapraklar.

(6) Yaprak tütün, kıyılmış tütün ve sigaralar.

(7) Şarap ve ispiro ve diğer alkollü içkiler.

(8) Afyon.

(9) Taze meyveler ve sebzeler.

⁷⁴³ Hundredweight veya centum weight, 112 libre, yaklaşık 50 kiloya karşılık olarak kullanılmaktadır.

- (10) Keiboyunu, meşe, köknar kabuğu, sumak ve zleri.
- (11) Elii nakışlar ve danteller.
- (12) Kurutulmuş sebzeler.
- (13) Konserve meyveler ve sebzeler, sıkılmış meyve ve sebzeler ve onların suları.
- (14) Yumurta ve yumurta tozu.
- (15) Süt tozu.
- (16) Endüstriyel kullanım için balıkyağı.
- (17) Bal.
- (18) şeker kamışı.
- (19) İşlenmiş, işlenmemiş mermer ve oniks.
- (20) Keten ve kenevir.
- (21) Kaplumbağa ve deniz kabuğu, balık derisi ve balık pulları.
- (22) Kurutulmuş veya diğer şekillerde saklanmış balık.
- (23) Balık yumurtaları. (siyah havyar dahil)
- (24) Pamuk.
- (25) Pamuk tohumu kspesti.
- (26) ekirdeksiz üzüm ve incirden başka her türlü kuru meyveler.
- (27) Soyulmuş fındık ve soyulmuş ceviz dışında soyulmuş ya da soyulmamış diğer kabuklu meyveler.
- (28) Kitre sakızı.
- (29) Zeytin ve zeytinyağı.
- (30) Tahıl.

Sonradan, 2 Eylül 1936 tarihli Türk-İngiliz Ticaret ve Kliring Antlaması'na bağlı 4 numaralı listeye, 1 Mart 1939'dan itibaren geçerli olmak üzere tiftiėin⁷⁴⁴,

⁷⁴⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre VI, C.3, 05.01.1939, s. 6.

sonraki tarihlerde ise 14 Eylül 1938'de İngiltere ile istişare edilen çiçek soğanlarının eklenmesine karar verilmiştir.⁷⁴⁵

6 ncı Maddenin 3 üncü Fıkrasının Eki

MENŞE ŞEHADETNAMEİ

(Asıl)

Gönderen	Gönderilen
İsim:	İsim:
Adres:	Adres:
Malların Cinsi:	
Paketleme Tarzı:	
Paketlerin Sayısı:	
Marka No:	
Brüt	Kg.
Ağırlık	
Net	Kg.

F.O.B. Değeri (Free on board):

Sevkiyat Güzergâhı:

Yukarıda gösterilen malların Birleşik Krallık ürünü veya imalatı olduğunun belgelendirilmesi ve bu sertifikanın Türkiye ve Birleşik Krallık arasında Eylül 1936 tarihli Ticaret ve Kliring ile ilgili anlaşma hükümlerine uygun olarak düzenlendiği tasdik olunur.

(Sertifikanın aslıyla aynı seri numarasını taşıyan bu nüsha, Türk gümrükleri tarafından damgalandıktan sonra T.C. Merkez Bankası'na gönderilecektir.)

⁷⁴⁵ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No: 030/18/01/02/85/112/20, 06.01.1939.

PROTOKOL

Bu gün tarihli Ticaret ve Kliring ile ilgili olan anlaşmanın (Bundan sonra kısaca “*Anlaşma*” denilecektir.) imzası sırasında, bu hususta usulüne uygun olarak görevlendirilen tam yetkili kişiler şunlar üzerinde karara varmışlardır:

(1) Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten 30 Haziran 1937’ye kadar (ya da anlaşmanın o tarihten önce feshi halinde, anlaşmanın feshine kadar) aşağıdaki fıkralar, anlaşmanın 9 uncu maddesinin (1) inci fıkrasının (ii) nci bendi yerine geçecektir:

“ (ii)- (a) Aşağıda (iii) ve (iv) bentlerinde gösterilenler hariç olmak üzere tüm meblağın %65’i faizsiz bir A tali hesabına tahsis edilecektir. Bu tali hesabın kredisinde toplanan para, hususî hesaba yatırılan borçların ödenmesi için kullanılacaktır. Bu ödeme, para yatırma tarihi sırasına göre yapılacaktır.

(b) Aşağıda (iii) ve (iv) bentlerinde gösterilenler hariç olmak üzere tüm meblağın %5’i faizsiz bir X tali hesabına tahsis edilecektir. Bu tali hesabın kredisinde toplanan para, hususî hesaba yatırılmış, ancak özel sebeplerle Türk Hükümeti tarafından, A tali hesabı yerine X tali hesabından para yatırılmasına izin verilen borçların ödenmesi için kullanılacaktır. Bu anlaşmanın feshi halinde, X tali hesabının kredisinde kalacak herhangi bir meblağ, A tali hesabına aktarılacaktır.

(2) 20 Haziran 1935 tarihinden önce Türk topraklarına çıkarılmış ve o tarihe kadar kota yokluğu veya yetersizliği nedeniyle Türk gümrüklerinden çıkarılamamış tüm Birleşik Krallık mallarının, bu anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 6 ay içinde Türkiye’ye ithaline izin verilecektir. Anlaşmanın (6) ncı maddesinin (1) inci fıkrasında sözü geçen “*Menşe Şahadetnamesi*” bu mallar için talep edilmeyecektir.

(3) Anlaşma yürürlüğe girdiğinde Türk Hükümeti, anlaşmanın (9) uncu maddesinin (1) inci fıkrasının (ii) bendinde bahsedilen şu hususların A tali hesabına aktarılmasını düzenleyecektir:

(I) 4 Haziran 1935 tarihli Türk-İngiliz Ticaret ve Ödemeler Anlaşması hükümlerine aykırı olarak, Birleşik Krallıktaki şahıslar tarafından, anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarih ve 20 Mart 1936 tarihi arasında doğrudan Türkiye’deki şahıslara ödenen tutarlara ilişkin taleplerin kesin ödemesi için B tali hesabından bu hesabın ilk masrafı olarak taksitle 50,000 sterlinin,

(II) 20 Mart 1936 tarihli Türk Hükümeti Kararnamesi'ne uygun olarak ve bu Kararnamenin yürürlüğe girdiği 20 Mart 1936 tarihinden itibaren Birleşik Krallık'a ihraç edilmiş olup da borçların 4 Haziran 1935'de Ankara'da, T.C. Hükümeti ve Birleşik Krallık arasında imzalanan Ticaret ve Ödemelere İlişkin Anlaşma'nın (7) nci maddesinde söz edilen sterlin hesabına henüz yatırılmamasından dolayı, T.C. Merkez Bankası tarafından alınmış olan yabancı döviz karşılık gelen tutarın %70'i, bu aktarmanın Türk mallarının Birleşik Krallık'a ithalini ispatlayan "*Gümrük Beyannameleri'nin*" gösterilmesi şartıyla, anlaşmanın (9) uncu maddesinin (1) inci fıkrasının (ii) bendinde söz edilen A tali hesabına aktarılacaktır.

(4)- (I) Akit hükümetler, bir tarafta Türkiye Milli Ekonomi Bakanlığı ve Sümer Bank, diğer tarafta Messrs. H. A .Brassart and Company Limited arasında, 23 Temmuz 1936'da Ankara'da imzalanan ön anlaşmalara uygun olarak, Türkiye'de bir Demir-Çelik Fabrikası'nın kurulması amacıyla biri Türkiye'de, diğeri ise Birleşik Krallık'ta kurulacak olan iki özel şirketin işlemleri için sözleşme hükümlerinin uygulanmayacağını taahhüt ederler.

(II) Bu nedenle yukarıda adı geçen iki şirketin, anlaşmanın kapsamı dışında çalışacağı ve böylece Türkiye'deki şirketin temsilcisi olarak ve Birleşik Krallık'taki şirket adına ihraç edeceği Türkiye menşeli malların ve Birleşik Krallık'taki şirketin temsilcisi olarak ve Türkiye'deki şirket adına ihraç edeceği Birleşik Krallık menşeli malların anlaşma hesabına katılmaması kabul edilmiş bulunmaktadır.

(5) Bu protokol, bugün tarihli anlaşmanın ayrılmaz bir parçasını teşkil eder, ancak bu anlaşmanın bir parçası olan bu protokolün feshi, anlaşma (18) inci madde uyarınca feshedildiği takdirde, fıkra (III) (C) (a) hariç olmak üzere (4) üncü fıkrasının işleyişinin devamını etkilemeyecek ve 31 Aralık 1944'e kadar yürürlükte kalmaya devam edecektir.

2 Eylül 1936'da her iki metin de aynı derecede geçerli olmak üzere Türkçe ve İngilizce iki nüsha olarak Londra'da düzenlenmiştir.

2. Türkiye'nin, Birleşik Krallık'tan talep ettiği uçak, ekipman ihtiyaçları ve bunların durumları

PRO, AIR 8/296, *Assistance to Turkey*, 26.09.1939.

Çeşit	İsteğin Kaynağı	Tahliyenin Ayrıntıları	25.09.1939 Yeniden Tedarik Durumu	Yorumlar
(a) 36 Lysander uçacağı	1939 başında 1938 kredisi kapsamında doğrudan Westlands Firması ile sözleşme yapılmıştır. Firma ile Türk Hava Ataşesi görüşmüştür.	Resmi teslim tarihi, 1939'un başlarıdır.	Fiyat sorguları nedeniyle gecikme yaşanmaktadır. Gereken ilk 12 uçak 31.12.1939'da teslim edilecek ve ardından her ay 12 adet uçak dağıtılacaktır.	Fiyatlandırmanın adil olarak yapılması desteklenmiştir. Ancak Hava Bakanlığı, sözleşme kapsamındaki hiçbir uçak donanımını karşılamamaktadır .
(b) 25 Anson uçacağı	Türk Hava Ataşesi, A.V.Roe Firması ile doğrudan sözleşme görüşmesi yapmaktadır. Bu görüşmeler,	Resmi teslim tarihi 1939'un başlarıdır.	Türk Hava Ataşesi, Ankara'dan yetki istediğinden sözleşmeyi imzalamayı ertelemiştir. Kendisi şimdi mali durumun düzenlendiğini ve	Türkler, şu anda İngiltere'ye ithal edilemeyen bazı Amerikan ekipmanları (nişangahlar, silah kameraları ve radyo) talep etmişlerdir. Türkler, bunları ya

	uçaklar 1938 kredisi kapsamında olmak üzere 1939'un başlarında başlamıştır.		sözleşmenin hemen imzalanacağını söylemektedir. Uçaklar şu anda monte edilmektedir ve hazır olur olmaz teslim edileceklerdir.	Türkiye'de bulup uçaklara takmalı ya da İngilizlerin Amerikalılarinkine eşdeğer olan ekipmanını kabul etmelidirler.
(c) 10 Blenheim uçağı	General Orbay Heyeti, Türkiye ile Hava Bakanlığı arasındaki sözleşmeyi 1939 kredisi üzerinden yönetmektedir .	31.07.1939'da teslim edilmiştir.	Bu uçaklar, Ağustos ayında hava yolu ile Ortadoğu stoklarından Türkiye'ye teslim edilmişlerdir. Bombalar ile S.A.A. aynı kaynaktan gemi yolu ile gönderilmişlerdir. .	Bu uçaklar için yedek parçalar ve yer ekipmanları, 06.09.1939'da İngiltere'den gemiyle gönderilmişlerdir.
(d) 10 savaş uçağı dönüştürme seti ve yukarıdaki 10 Blenheim	General Orbay Heyeti, Türkiye ile Hava Bakanlığı arasındaki sözleşmeyi	31.07.1939'da teslim edilmiştir.	Bunların hiçbirisi Ortadoğu'da olmamasına rağmen, 03.09.1939'da gemi yoluyla İngiltere'den	Bu ekipmanlar, uçaklara Türkiye'de takılacaktır.

uçağı için 40 Browning silahı	1939 kredisi üzerinden yönetmektedir .		gönderilmişlerdir. .	
(e) 30 savaş uçağı dönüştürm a seti, 120 Browning silahı ve Türkiye’de zaten olan 30 Blenheim uçağı için S.A.A	General Orbay Heyeti, Türkiye ile Hava Bakanlığı arasındaki sözleşmeyi 1939 kredisi üzerinden yönetmektedir .	31.07.1939’da teslim edilmiştir..	Bunlar, paketlenmiş bir halde erken gönderi için bir gemi tahsis edilmesini beklemektedir.	Bu ekipmanlar uçaklara Türkiye’de takılacaktır.
(f) 15 Hurricane uçağı	General Orbay Heyeti. Sözleşme, Türkiye ile Hawkers Firması arasındadır. Hava Bakanlığı, 1939 kredisi kapsamında silahlar, S.A.A. ve diğer bazı	31.07.1939’da teslim edilmiştir.	Hawkins Firması, hala imza için yakında Türk Elçiliği’ne göndereceği sözleşmeyi hazırlamaktadır. Uçakların fiyatları üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. Uçaklar, paketlenmiştir ve Eylül sonuna	Hawkers Firması, Türkiye’de makinist hizmeti sağlayacaktır.

	ekipmanı tedarik edecektir.		kadar gemiyle gönderilmeleri için her şey hazır olmalıdır.	
(g) 30 Battle uçacağı	General Orbay Heyeti. Sözleşme, Türkiye ile Hawkers Firması arasındadır. Hava Bakanlığı, 1939 kredisi kapsamında silahlar, S.A.A. ve diğer bazı ekipmanı tedarik edecektir.	31.07.1939'da teslim edilmiştir.	Fiyatlar, ilgili departman tarafından henüz onaylanmış olup, sözleşme derhal imzalanacaktır. Uçakların dağıtımını yaklaşık bir ay içerisinde başlayacaktır.	Faireys Firması, Türkiye'de makinist hizmeti sağlayacaktır.
(h) Spitfire uçacağı	General Orbay'ın Heyeti. Sözleşme, 1939 Kredisi kapsamında yapılacaktır.	Bu uçaklar, henüz tahliye edilmemiştir. Türk Hava Ataşesi, büyük ihtimalle en erken teslim tarihinin Haziran 1940 olacağını bildirmiştir.	Henüz hiçbir faaliyet yoktur.	Amerikan "Colt" silahı öngörülmüştür. Ancak, mevcut Tarafsızlık Antlaşması kapsamında bu silahlar, Türkiye tarafından

				sağlanmalı ve orada uçaklara takılmalıdır.
(i) 25 Magister uçacı	General Orbay'ın Heyeti. Sözleşme, 1939 Kredisi kapsamında yapılacaktır. Türk Hava Ataşesi, firma ile doğrudan görüştürmektedir .	31.07.1939'da, uçakların tahliyesi gerçekleştirilmiştir . Ancak, üretim lisansı Türkler tarafından doğrudan firma ile yapılmalıdır.	Türk Hava Ataşesi, bu meseleyi doğrudan firma ile halletmektedir.	İlgili Hava Bakanlığı tedariki bulunmamaktadır.
(j) Yer ekipmanı. Örneğin; araç, uçuş giysisi, paraşüt, seyyar hangar.	General Orbay'ın Heyeti. Sözleşme, 1939 Kredisi kapsamında yapılacaktır. Uygun materyal varsa, Hava Bakanlığı ile doğrudan antlaşma yapılacaktır. Şayet yoksa,	Sağlanabilirliği incelenmektedir.	İlgili departmanın kararları beklenmektedir.	Türk Hava Ataşesi, bu teçhizatın dağıtımının mümkün olan en kısa zamanda yapılmasını arzu etmektedir.

	Türkiye, ilgili İngiliz departmanının fiyat kontrolü ile firmalarla sözleşme yapacaktır.			
(k) 3000 ton petrol 300 ton gaz	General Orbay Heyeti.	Verilmemiştir ve Türk Hava Atâşesine, 14.08.1939'da bildirilmiştir.		
(l) 30 Skua uçağı	General Orbay Heyeti.	(c)'den (h)'ye kadar olan ve (j) maddesinde yer alan teçhizatların masrafı £2,000,000'lik 1939 kredisinden karşılanacağı için, Türkler daha fazla peşine düşmememiştir.	Türk Hava Atâşesi'nden daha fazla bilgi beklenmektedir.	
10 Wellington uçağı		Durum henüz incelenmemiştir.		

ÖZ GEÇMİŞ

Nihan Eyüboğlu ERDEM, ilk, orta ve lise öğrenimini tamamladıktan sonra, 2004 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu. 2008’de Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’ndan, “Yalta Konferansı ve Konferans Sonrasında Avrupa’nın Durumu” adlı tezi ile Yüksek Lisans derecesi almaya hak kazandı. 2010’da Sakarya Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü’nde “Okutman” olarak göreve başlayan ERDEM, halen aynı üniversitede “ Öğretim Elemanı” unvanıyla İnkılâp Tarihi derslerine girmekte ve iyi derecede İngilizce bilmektedir.

İletişim Bilgileri:

Orcid No : 0000-0002-7974-9561

Yayınlanmış Çalışmalar:

“ Balkanlar’daki Osmanlı Barışına Bir Örnek: Manastır ve Kiliselerin Korunması”, *Almanah*, S.57-58, Podgorica 2014, ss.185-196.

Temizer, Abidin; Özcan, Uğur, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Karadağ’da Türk Elçileri ve Konsoloslari*, çev. Nihan EYÜBOĞLU, Öncü Basımevi, Ankara 2012.